پەندی پێشینان

سەید عەبدولحەمید حیرەت سەجادی

پەندی پێشینان

"پند پیشینیان"

سەید عەبدولحەمید حیرەت سەجادی

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس

هەولێر - هەرێمی کوردستانی عێراق

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس
شەقامی گوڵان - هەولێر
هەرێمی کوردستانی عێراق
هەگبەی ئەلیکترۆنی aras@araspress.com
وارگەی ئینتەرنێت www.araspublishers.com
تەلەفۆن: 35 49 224 66 (0) 00964
دەزگای ئاراس لە ٢٨ تشرین (٢) ١٩٩٨ هاتووەتە دامەزران

پەندی پێشینان "پند پیشینیان"
سەید عەبدولحەمید حیرەت سەجادی
کتێبی ئاراس ژمارە: ١٠٥٤
چاپی دووەم ٢٠١٠
تیرێژ: ٦٠٠ دانە
چاپخانەی ئاراس - هەولێر
ژمارەی سپاردن لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان ٢٤٠٨ - ٢٠١٠
نەخشاندنی ناوەوە: شوان عەبدولقادر
رازاندنەوەی بەرگ: مریەم موتەقییان
هەڵەبژێری: فەرهاد ئەکبەری

پێشەکی

ئێمەی کورد لە قۆناخە جیاجیاکانی سەرهەڵدانی تەکنۆلۆجیای نووسین، گەشەکردنی زمان، چاند، وشیاری و شوناسدا، لە سۆنگەی فاکتەرگەلی ناوەکی و دەرەکیی وەك: فاکتەرە مەعریفی، کۆمەڵایەتی، سیاسی، ئابووری، فەرهەنگی، ئاینی و جوگرافییەکانەوە نەمانتوانیوە پیّ بەپێی گۆڕانکارییەکانی کاروانی شارستانییەتی مرۆڤایەتی خۆمان پێش بخەین و کۆسپ و لەمپەرەکانی بەردەم هەڵدانی سروشتیی خۆمان تەخت بکەین. هۆکاری سەرەکیی ئەمەش هەڵدەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە ئێستاشی لەگەڵدا بیّ، جیهانبینیی زارەکێتی ڕووبەرێکی بەرفراوانی لە ژیانی ئێمەی کورددا داگیر کردووە و جیهانبینیی نووسیارێتی کە خاوەنی تایبەتمەندیگەلی بەتەواوەتی جیاوازە، ئامادەییەکی زۆر لاوازی لەناوماندا هەیە، بەگشتی بەردەوامبوونی ئەو مێنتەلێتییە کۆنە، بووەتە لەمپەرێکی مەزنی مەعریفی، سیاسی و کولتووری لە بەردەم گەشەکردنی کۆمەڵگەی کوردیدا و وای کردووە کە لە ڕەوتی شارستانییەت بەجیّ بمێنن.

باندۆری ئەم بۆشاییە فیکری و مەعریفییە بەسەرتاپای مێژووی کۆن و نوێمانەوە دیارە، هەرچەندە جیهان پێی ناوەتە سەدەی بیست و یەك، بەڵام ئێمەی کورد بەگوێرەی ئاستی وشیاری، مەعریفی و فەلسەفیمان، ناکریّ بڵێین ئامادەییەکی ڕاستەقینەمان لەم سەدەیەدا هەیە. چونکە هەروەك باسمان کرد لەم سەدەیەدا، هێشتا جیهانبینیی زارەکێتیمان بەسەردا زاڵە، بەشێکی هەرە زۆر لە سامانی کەلەپووری و کولتووریمان تۆمار نەکراوە، هەروەها خاوەنی زمانێکی یەککگرتوو و شوناسێکی ڕوونی سیاسیی کوردی نین. یەکەم هۆکاری ئەمەش هەر بۆ نەبوونی حوزووری چالاك و نەپساوەمان لە قۆناخە جیاجیاکانی مێژوو و هەروەها پچڕپچڕی و ناوچەییبوونی هەوڵەکانمان بۆ بووژاندنەوەی زمان و کولتوورەکەمان دەگەڕێتەوە.

لە سۆنگەی ئەم کێماسییانەوە، دەستوداری ئێمە تا هاتووە دژوارتر و ئەستەمتر بووە و پتر و پتر لە مێژوو، کولتوور و زمانی خۆمان دابڕاوین. لە بەشێکی زۆر لە

وڵاتەکەماندا خەبات و تێکۆشان بۆ فەژاندنی سامانی نەتەوایەتیمان لە ئاستی هەوڵی تاکەکەسی و زۆر کەمڕەنگدا قەتیس ماوە و داگیرکەرانی کوردستان، بەوپەڕی هێزی خۆیانەوە و بەمەبەستی نامۆکردنی زیاتری کورد بەشوناسی خۆی و خێراکردنی ڕەوتی ئاسمیلەکردنی لە بۆتەی چاندی خۆیاندا، تێ دەکۆشن و ڕێگەیان لە پەرەسەندنی تەکنەلۆجیای نووسین بەزمانی کوردی گرتووە.

ئەوەی کە ئاماژەی پێ کرا، کۆمەڵێك لەو ئاستەنگانە بوون کە لە سەردەمی شۆڕشی زانیاریدا بواریان لە بەردەم هەر چەشنە هەوڵێکی ڕێکخراو و تاکەکەسی لە بەشێکی زۆر لە کوردستاندا بەرتەنگ کردووە، بۆیە هەوڵ و تێکۆشانی نووسەران و دڵسۆزانی کورد لەم پێناوەدا زۆر بەقیمەت و چارەنووسسازە.

یەکێك لەو هەوڵە تاکەکەسی و بەبایەخانەی کە بۆ تۆمارکردن و پاراستنی کولتووری کوردی دراوە، هەوڵی بەڕێز (سەید عەبدولحەمیدی حەیرەت سەجادی)یە. ناوبراو نزیکەی بیست ساڵ خەریکی کۆکردنەوەی پەندی پێشینانی کوردی، بەزاراوەی ئەردەڵان، بووە و بەهەزاران پەندی کوردیی لە فەوتان ڕزگار کردووە. پەندەکان سەرەڕای ئەوە کە ئاوێنەیەکی باڵاڕوانن لە حیکمەت و فەلسەفە و جیهانبینیی خەڵکی یەکێك لە دەڤەرەکانی کوردستان، لە هەمان کاتدا بەسەدان وشە و زاراوەی ڕەسەن و جوانی کوردیی ئەم دەڤەرەشی وێڕای کۆمەڵێك مەتەڵ و دەنگی جیاجیای وەك دەنگی مرۆڤ و ئاژەڵ و سروشت لە دوو توێی ئەم بەرهەمەدا پاراستووە کە بێگومان زمانی کوردییان دەوڵەمەندتر کردووە.

کارێکی تری باشی خاوەنی ئەم بەرهەمە ئەوەیە کە وێڕای ڕاڤەی پەندەکان بەزمانی فارسی، هاوشێوەکانیشیانی هەر بەو زمانە نووسیوەتەوە، کە ئەمەش لە دوو لایەنەوە جێی بایەخە! یەکەم، بواری بۆ ڕاڤەکردنی بەراوردکارانەی بەشێك لە پەندەکانی ئەم دوو زمانە لە زۆر ڕووەوە خۆش کردووە. دووەم: ئەم بەرهەمە سەرچاوەیەکی باشە بۆ ئەو کەسانەی کە لێکۆڵەر و وەرگێڕن و لەسەر ئەم دوو زمانە ئیش دەکەن.

هەروەها ڕەخنەیەك کە دەکرێ لەم بەرهەمە بیگرین، ئەوەیە کە تێیدا بەکەمی هەوڵ دراوە لە ڕەگ و ڕیشەی پەندەکان و هۆکاری سەرهەڵدانیان بکۆڵدرێتەوە، چونکە

گومانی تێدا نییە نووسینەوەی چیرۆکی چۆنیەتیی پەیدابوونی پەندەکان زانیارییەکی پڕ بایەخ لەمەڕ زۆر لایەنی ژیانی کوردەواری دەخاتە روو و وا دەکا کە لێکۆڵەران بەئاسانی و بەدروستی لە کۆمەڵگەی کوردی تێ بگەن. بەو ئومێدەی خاوەنی ئەم بەرهەمە یا کەسانی تر لە داهاتوودا، ئەم لایەنە گرینگە فەرامۆش نەکەن و بەهیوایە کە رۆشنبیران و لاوانی دڵسۆزی کوردیش بە لە بەرچاوگرتنی بایەخی ژیانەکیی ڤەژاندنی زمانی و کولتوور و هەروەها گەشەپێدانی، لەم سەردەمەی بەجیهانیبوونیدا، سەرجەم توانای خۆیان بۆ خزمەتکردن و بووژاندنەوەی شوناسی کوردی بخەنە گەڕ.

فەرهاد ئەکبەری

حرف "ئا" الف

ئا بێژه وشتر به سەر عەلاقەبەنیتەو چە!

بگو شتر تو را چه به علاقبمندی؟ ترا چه به این کارها.
در مورد کسی که به کاری وارد نباشد و خود را در آن کار دخالت دهد، گویند.

ئاخانەکە ژن تێرێ و ئوسا ئەولە بەر ئەتاشێ.

آ، مخفف آقا خانگه (خان محمد) زن می‌گیرد، استاد ابوالمحمد موی زهار می تراشد.

ئاخر پیری و مەعرەکەگیری.

سر پیری معرکه گیری. سر پیری داغ امیری.
در مورد پیری که به کار نامتناسبی دست زند، گویند.

ئاخر عومر و ئەوەڵ ماڵداری.

آخر عمرش است و تازه به فکر مال جمع کردن افتاده.

ئاخر من کراسێ لە تۆ زیاترم دڕیگە.

آخر من یك پیراهن بیشتر از تو پاره کرده‌رم. تجربه من از تو بیشتر است.

ئاخر نۆکەری، کەلووچەی شەکەری.

آخر نوکری، کلوچه شکری، نوکری ثباتی ندارد، سرانجام شخص بیرون شده و به شیرینی فروشی در کوچه ها می‌افتد.

ئاخری سەر خوەت ئەنی بە "کۆسێکەو" کۆسپێکەو.

سرانجام خود را در دام تله ای خواهی انداخت.
سر تحریر سودای تو دارد کلك سودایی
سر از دستش بخواهد رفت دانم اندر این سودا
"سلمان ساوجی"

ئاخ زۆره! پەی زاتیٚ.

افسوس از این زور و قدرت ! کاش جراتي بهمراه داشت.

گویند مردی نیرومند اهل اورومان از راهی میگذشته است. دزدی او را تعقیب میکرد تا به او دستبردی بزند. به محلی پر گل و لای میرسد، الاغش با بار در گل فرو میرود.مرد به آرامی الاغش را با بارش بلند میکند، خارج از گل و لای بر زمین میگنارد، دزد به وحشت میافتد صاحب الاغ عین بر زمین نهادن الاغ آهسته این جمله را بر زبان می آورد. دزد میشنود و میداند که این پهلوان بی دل و جرات است، بدون معطلی و دردسر او را لخت میکند.

ئاخورِ خوەی گوم ناکا.

بهاستهزا گویند: آخور خودش را گم نمیکند. کسی که خودسرانه از جایی غذا بردارد.

ئاخورِی بەرزه.

آخورش بلند است. کنایه از : طمعش زیاد است.

ئارد بێخ درِك جەمەو ناوێتەو.

آردی که در اطراف خاربن ریخته شده جمع نمیشود. مرغ پریده به قفس باز نمی آید.

ئاردی تەقیاگه و سۆسیٚ رژیاگه.

آردش بیخته شده سبوسش ریخته شده . کاری که کاملاً آماده شده باشد.

ئاردی رویگه و سۆسی ماگه.

آردش رفته و سبوسش مانده. اصلش رفته و فرعش مانده.

ئاردی رویگه و کەپەکی ماگه.

چون مثل فوق.

ئارەزوو بۆ جوان عەیب نییه.

آرزو بر جوان عیب نیست. انجام هر کاری برای جوان قابل سرزنش نیست.

ئارەقی نەخواردگە و مەسی گردگە.

عرق نخورده مست کرده. بی می خمار است. حرفی نشده دعوایش گرفته. بی ساز می‌رقصد.

ئازارە باریکەیە.

کنایه از کسی که دایم تب و لرز ارد. "ئازاره باریکه" مرض سل است.

ئازاری بۆ کەس نیە.

بەحال کسی ضرر ندارد. شخص بی آزاری است.

ئاسمان بوێتە لێف، دای ناپۆشێ.

آسمان لحاف شود آنرا نمی‌پوشاند. ننگ بدنامی آشکار شده را گویند.

ئاسمان کونا بووگە و ئەوی پێادا کەفتیگە.

آسمان سوراخ شده، همین یکی افتاده. بچه ننر و مورد توجه مراد است.

ئاسمان لە بەر چاومەو تاریك بوو.

آسمان یا جهان در نظرم تیره و تار شد. هنگام شنیدن خبر ناگوار یا خوردن ضربه ای شدید.

ئاسمان نارۆخێ.

اگر این کار انجام شود آسمان که فرو نمی‌ریزد.

ئاسمان نایێتە خوارەو.

با انجام این کار آسمان که پایین نمی آید.

ئاسمان و رێسمان.

آسمان و ریسمان. فیل و فنجان، خروس آتقی رفته بەهیزم. که از بوی دلاویز تو مستم.

ئاسن سەرد ئەکوتێ.

آهن سرد میکوبد. کنایه از کسی که کار بیهوده کند.

پدر مدتی آهن سرد کوفت تو در باد پیمودنی صبح و شام
"این یمین"

ئاسووه خوەم کەرم نییە، لە کاو و جۆی خەبەرم نییە.

آسوده خودم که خر ندارم. از کاه و جویش خبر ندارم. (فراغ بالی گوید).

ئاسیاو ئاوکەفتیك.

آسیاب از آب افتاده . کنایه از محلی که قبلا پر هیاهو بوده و اکنون آرام و خاموش است.

ئاسیاو بەنۆگەس.

آسیا به نوبت است. حق تقدم در هر کاری باید رعایت شود.

ئاسیاو دەمم چێ جۆ بهاڕێ چێ گەنم.

آسیاب دهانم چه جو خرد چه گندم. پیش جانانه ما کشمش و پنبه‌دانه یکی است.

ئاسیاو فرەهاڕ، وردیچ ئەهاڕێ و درو شتیچ.

آسیابی که زیاد کار کند، هم خرد آسیاب می‌کند هم درشت.
"آدم پر حرف و دروغگو هم گویند"

ئاسیاو کار خوەی ئەکا و چەقچەقە دیان خوەی تێژ ئەکاتەو.

آسیاب کار خود کند، پره وندانهای هاد خود را تیز کند. دیگری کار کند و زحمت کشد. او خود را کننده‌ء کار معرفی کند و یا اظهار خستگی کند.

ئاسیاو گرمەی تێ و ئاردی دیار نییە.

آسیاب کار می‌کوبد و کارش ناپیداست. کسی مشغول کار است و راندمان کارش معلوم نیست.

ئاسیاو گەنم ئەهاڕێ و چەقچەقە دیان خۆی تێرێتە ئێش.

آسیاب گندم را آرد کند پره سر خود را درد آورد.

عروسی برای دیگری است، او سر خود را شلوغ می‌کند.

ئاش ئینجا و لەواش ئینجا.

آش اینجا و لواش اینجا. این مثل فارسی است و به همین شکل در کردی رواج دارد. کنایه از این ست که، همه چیز جور است و اوضاع به‌کام است.

ئاشپەز بوو بە دووان چێشت یا سۆڵ ئەوێ یا بێ خوا.

آشپز که دو تا شد آش یا شور می‌شود یا بی نمك.
دو نفر دستور انجام کاری را بدهند کار بد و ناقص انجام می‌شود.

ئاشتیی کتك و مشك پرسەی بەقالە.

آشتی گربه و موش عزای بقال است. آشتی دو گروه موجب نگرانی دشمن مشترکشان است.

ئاشتیی کتك و مشکە.

آشتی موش و گربه است. کنایه از آشتی و دوستی ظاهری و موقت است.

ئاغە بالاسەر.

آقا بالاسر، کسی به جهت سربار دیگری شده و دستور می‌دهد. سر خور. موی دماغ.

ئاغە بەڵێ.

آقا بلی، کسی را گویند که هه ر نوع گفته خوب و بدی را تصدیق کند.

ئاغەڕۆ و خوا شوکور.

تاسف و شکر بر مرگ ارباب. هنگام تشییع جنازه مالك ظالمی لارعیت هایش حالت روحی خود را چنین ابراز کرده اند.

ئاغەم زوو داوای ئاوی بکردای.

کسی که در مجلس تشنه است و یا چیزی می‌خواهد و رویش نمی‌شود درخواست کند. ناگاه کس دیگری آن را طلب می‌کند و او هم به نوا می‌رسد. این مثل را برای او می‌گویند.

ئافتاوه لەگەن حەفت دەس، شام و نەهار هیچ.

آفتابه لگن هفت دست شام و نهار هیچ. تشریفات زیاد و غذا و خوردنی ناچیز و اندك.

ئافتاوه و لوولینه کارێك ئەکەن، بارمتەنیانیان حەساوه.

آفتابه و لوله‌هنگ یك کار انجام می‌دهند اما ارزش هر کدام هنگام گرو نهادنش معلوم میشود.

ئافەرین لە شیرت.

برای تحسین است. آفرین بر شیرت.
آفرین خدای بر پدری که تو پرورد و مادری که تو زاد.

ئاگری ئەکاتەوه.

آتش به‌پا میکند. جرقه می‌زند. کنایه از شخص عصبانی و غضب آلود.

ئاگر بە ئاگر ناکوژێتەو.

آتش به وسیله‌ء آتش خاموش نمی شود. کسی که به خشم آمده ، گفتار تند و زننده آرامش نمی کند. نظیر : خون را با خون نشویند.

گر دانشت به‌مال بدست آید　　　پس مال می بدانش چون جویی
چون می‌فروشی آنچه خریدستی　　　خونی به خون زبهر چه میشویی
"ناصر خسرو"

ئاگر بەدەس مەردم هەڵ ئەگرێ.

با دست دیگری آتش برمی‌دارد. با دست دیگری مار می‌گیرد.

ئاگر بەرم دای لە سەرم.

آتش جلوم به‌سرم زد. آتش شهوت به‌سرم زد و موجب رسواییم شد.

ئاگر خاسه نه وەك دوو ، برا خاسه نه وەك شوو.

زنی که با شوهرش اختلاف پیدا کرده و شوهر او را طلاق داده، برادرش از ده دیگری برای بردن خواهرش می‌آید و او را بهمراه می‌برد. در راه باران شدیدی می بارد و سرتاپای هر دو را خیس می‌کند. مرد مقداری هیزم جمع کرده و در

پناهگاهی برای خشک کردن خودشان آتش روشن میکنند. خواهر که نمی‌تواند تمام لباسهایش را طبق دلخواهش خشک کند توام با حجب و حیا بیت فوق را بر زبان می‌راند. برادر که می‌داند خواهرش از این طلاق ناراضی و نادم است او را نزد شوهرش باز می‌گرداند و با مسالمت طلاق رجعی را التیام می‌بخشد.

ئاگر ژێر کا.

آتش زیر کاه است. چون آب زیر کاه . شخص مرموز و حیله‌گر.
زچرب و نرمی دشمن فریب عجز مخور
دلیر بر سر این آب زیر کاه مرو.

ئاگر قوڕەت کەفتگەسە ماڵی.

آتش غضب خدا به خانه اش افتاده . به‌غضب خدا گرفتار شده .

ئاگر لە بان پشتیەو بکەرەو.

آتش بر روی پشتش روشن کن. کنایه از شخص تنبل و بی غیرت و تعصب و خونسرد در همه موارد. (او را تنبیه کن).

ئاگر لە چاوی ئەوارێ.

آتش از چشمش می‌بارد. کنایه: غضبناك است.

ئاگر لە چاوی ئەوێتەو.

آتش از چشمش می ریزد. خشمناك است.

ئاگر نەکەفێتە سەریوان کۆنە.

جمله دعایی آتش به "سەریوان" کهنه نیفتد. در دهات معلوم است که از فضولات حیوانات برای گرم کردن اجاق و تنور استفاده می‌کنند. سریوان تپه ای است داخل یا نزدیك آبادی و یا خود تپه ای از فضولات که زنان روستایی فضولات احشام خود را در آنجا انباشته کرده و به قطعات پهن که آنرا " تپاله" گویند در آورده و در معرض تابش آفتاب خشك می‌کنند تا در مواقع لزوم از آنها استفاده کنند. اگر آتش در سریوان کهنه بیفتد، به‌علت خشك بودن تماماً خواهد سوخت. کنایه : خاندانهای اصیل و نجیب نابود مباد.

ئاگر نەکەفێتە کادان کۆنە.

آتش بەکاهدان کهنه نیفتد. خمار یا عاشقی را نیز گویند که نکند غمش یا عشقش تازه شود و نیز رجوع شبه مثل فوق شود.

ئاگر و لۆکە.

آتش و پنبه.

پنبه در آتش نهادم من بەخویش　　　در افکندم من قچ نر را به میش

ئاگرە سوورە لە خوەم دوورە.

آتش شعلەور و سوزناك از من دور باد. خودم به سلامت، دیگران مهم نیست.

رجوع شود به: گوڵە زەوینێ پاك بێ...

ئاگرەکە کوژیاوە.

آتش خاموش شد. کنایه از خوابیدن فتنه ای.

ئاگر ! هەوە هات.

آتش هوو آمد. معتقدند هر وقت آتش یا چراغ پت پت کند و بخواهد خاموش شود اگر بگویند : آتش هوو آمد از ترس آمدن هوو روشن خواهد شد. معلوم می‌شود که تحمل هوو سخت و طاقتفرساست.

ئاگری پیەو بنی بۆسۆی لێ هەڵناسێ.

آنرا که آتش بزند دودش بلند نمی‌شود. کنایه ازفقیری عریان و بی لباس و یا لباسی روغنی و بسیار کثیف.

ئالێف خرسە.

علف خرس است. چیزی بی اهمیت، گفته ای بی ارزش.

ئالیاوا بەریت ها لە کوێنەو.

"ئالیاوا" پهنایت کجاست تا بکجا. آلیاوا، نام دهی است. عظمت و روح و علم کسی را نیز با این مثل میستایند.

ئامان سەد ئامان لە خوەتان مەگووشین.

امان صد امان بەخودتان سخت نگیرید. اندرز به کسانی که جمع مال کنند.

ئامۆزاگ گووی نەنەمە.

از کسی می‌پرسند فلانی چه نسبتی با شما دارد. در صورتی که نسبت نداشته باشد و سطح فکر جواب دهنده پایین باشد، گویند : عموزاده گه ننه من است. در فارسی گویند : پسر خالهء دسته دیزی من است.

ئامه و مالّم کوتی قالّییه، ئەیخەمه ئەم لا، ئەولاێ خالّییه.

امید و دلخوشی خالِ نه ام، یك قطعه فرش است. طرفی پهن می‌کنم، طرف دیگر خالی می‌ماند. کنایه از فقر و بی چیزی است.

ئامه پاتەو (ئەدەمه پاتەو)

بەپایت می‌زنم. کنایه از گزارشت می‌وهم، ترامی شناسانم.

ئاو ئەزانی ئاوەدانی ها له کوێ.

آب داند که آبادانی کجاست. هر کجا آب است آبادانی است.

ئاو ئەزاێته دەمی.

دهانش به آب می‌افتد. وقتی که از خوراك خوشمزه ای یا تعریف عملی لزت بخش با آب و تاب سخن به میان آید گویند.

ئاو ئەکاته بێژینگا.

آب غربال میکند. کار بیهوده می‌کند.

قرار درکف آزادگان نگیرد مال نه صبر دردل عاشقان نه آب درغربال

ئاو ئەکاته ناو سەوەته.

آب در سبد ریزد. رجوع به مثل فوق شود.

ئاو بکه به شۆنیا

آب به دنبالش بریز، کنایه از انیکه مال مفتی که گیر آورده‌ای بخور و به دنبالش آب بریز که پائین رود. یعنی غنیمت بدان.

ئاو بوورگێ له رۆ خانه. خوێش ناوێته بێگانه.

اگر آب از رودخانه قطع شود، قوم و خویش بیگانه نشود.
مهر و عطوفت خویشاوندی بر اثری ندارد و بی چیزی از میان نمی‌رود.

ئاواتیم خواستگه؟

نذر کرده ام ؟ آرزو کرده ام ؟ شمع روشن کرده ام؟

ئاواتی برِیا؟

امیدش قطع شد. آرزویش بر ابد رفت و ناکام ماند.

ئاواتی پایێ مەلا ئیبراهیم.

آرزو شده، در سر قبر ملا ابراهیم. کنایه از بچه لوس و بی ادب نذری.

ئاواتی نەما.

امید و آرزویی برایش نمانده . به همه آرزوهایش رسید.

ئاواتی هاته دین.

آرزویش به ثمر رسید. امیدش برآورده شد.

ئاو بکه به کاگڵەکەی خوەتا و بیخوەرەو، منەت مەردم مەکێشه.

آب بر کاهگل "دیوار خانه ات" بریز و بخور و منت مردم را قبول مکن.
درمان طلبی درد تو افزون گردد　　　　با درد بساز و هیچ درمان مطلب

ئاو بوێسێ ئەو ناوێسێ.

آب بایستد، او نمی ایستد. شخصی پر تحرك و کاری مراد است.

ئاو بەئاوەدانییا ئەچێ.

آب به آبادانی می‌رود. هر کجا آب است آبادانی است.
وَجَعلنا من الماءِ کُلَّ شيءٍ حيّ

ئاو به رەحەت له گەڵووی ناچێته خوارەو.

آب خوش از گلویش پایین نمی‌رود. زندگیش مشقت بار است.

ئاو بێراو دەس بشۆرە.

آب بیار و دست بشوی. کنایه از تمام شدن چیزی.

ئاو بیَ لەغاوی خواردگەسەو.

بی دهنه و افسار آب خورده است. مدتی به میل خود کار کرده است. افسار گسیخته است.

ئاو پاکی کردە دەسیا.

آب پاك بەدستش ریخت. او را مأیوس و ناامید کرد.

ئاو تەوبەی کردە سەریا.

آب توبه بر سرش ریخت. او را به توبه و اضهار ندامت واداشت.

ئاو چاوی سەنیاگە.

آب چشمش گرفته شده . او را سخت ترسانده اند. مرغوب شده .

ئاو حەوزەکە "چاییگە" سەردە.

به مزاح به کسی که در موردی حسادت کند گویند : آب حوض سرد است، یعنی شلوارت را در آورده و در آب حوض بنشین. تا خنك شوی و دیگر حسودی نکنی.

سر آفتابه لگن بزرگ. مراد از آفتابه لگن بزرگ، حوض است.

ئاوی خراو و رژیاگە.

آبش بد ریخته شده . رسم بدی نهاده شده . دنبالەروی بدی است.

ئاو خستیگیە لاوە.

آب او را کنار انداخته . از کار برکنار شده .

ئاو داگیەسە لاوە.

آب او را کنار زده ، همچون مثل قبل.

ئاودەم مردگ.

آب دهان مرده . به مرکب کم رنگ یا چای سرد و کم رنگ اتلاق میشود.

ئاو دیزی یەکە زیا ئەکەین.

آب دیزی را زیاد می‌کنیم. یعنی شما را مهمان نمی کینم، هر داریم با هم می خوریم.

ئاو رۆشنەوکەرە.

آب روشن کن نام جانوری است سیاه و پر جست و خیز که روی آب چشمه ها در حال شناوری است و کارش صاف و روشن کردن آب است. خالباً به کسی که در مجالس عروسیها در فعالیت و خدمت است، گویند : کارگشا، مشکل گشا.

ئاو رۆشناییە.

آب روشنایی است. در قدیم معمولاً خانەها دریچه و یا نیم پنجره ای بەطرف کوچه داشت، زن آب غیر مصرفی را که به کوچه ریخته میشد، دیگری برای رفع نگرانی شخص خیس شده می‌گفت : آب روشنایی است. یعنی آب بەراه هر کسی ریخته شود، تفالش خیر است و موجب گشایش گرفتاریهایش خواهد شد.

ئاوڕوو جەم ئەکا.

آبرو جمع می‌کند، حسن سلوك دارد.

ئاوڕووی داماڵیلگە.

آبرویش ریخته شده ، کنایه از شخص وقیح و بی شرم.

ئاو ریگەی خوەی ئەکاتەو.

آب راه خودش را باز می‌کند. شخص خوش اخلاق خود را در دلها جای می‌دهد.

ئاو زاییە چاوی.

آب در چشمانش حلقه زد. حالت تأثر کسی را بازگو و مجسم کردن.

ئاو زاییە دەمی.

دهانش آب افتاد. هنگام وصف غذایی خوشمزه یا حالتی لذت بخش

ئاو ژێر کا.

آب زیر کاه. مکاری که در نهانی کار کند. خوش ظاهر و بد باطن.

ئاو شۆن خوەی گوم ناکا.

آب راه خود را گم نمی‌کند. پسر بەراه پدر رود. دختر طریق مادر گیرد.

ئاو قۆره مەگره.

آب غوره نگیر. با شفقت و شوخی می‌گوید : کنایه از گریه مکن، است.

ئاو کریا به مل ئاگرا.

آب بر روی آتش ریخته شد. کنایه : فتنه خوابانیده شد.

ئاو کەفتگه دەست شمر.

آب بەدست شمر افتاده . در فارسی گویند : آب بدست یزید افتاده .
چیز فراوان و کم بها بەدست خسیس و گران فروش افتاده .

ئاو گیر نایرێ، ئەنا مەلەوان قابلێکه.

بەاستهزاء : آب نمی‌یابد و گرنه شناگری ماهری است. فرصت گیر نمی آورد والا در ارتکاب گناه باکی ندارد.
سگان از ناتوانی مهربانند، وگرنه سگ کجا و مهربانی کجا.

ئاو له ئاسیاو کەفت.

آب از آسیاب افتاد. هیاهو آرام شد. فتنه خوابید.

ئاو ل جیگەێکا بمێنێ ئەگەنێ.

آب در جایی بماند می‌گندد. رجوع شود به : کشەکشه پۆیه رەشه ".

ئاو له دنگا ئەکوتێ.

آب در هاون می‌کوبد. کار بیهوده کند "دنگ" هاون چوبی یا سنگی خاص کوبیدن گوشت.

بی علم دین چه طمع داری در هاون آب خیره چرا سایی

ئاو له دەسی ناتکێ.

آب از دستش نمی چکد. بی نهایت خسیس است.

ئاو له سیکیا خه‌مه‌ره ناکا.

آب در شکمش تکان نمی خورد. رجوع شود به : ئاو له سکیا ناجوولێته‌وه.

ئاو له سکیا شه‌پۆل ئه‌وه‌شنێ.

آب در شکمش موج می‌زند. کنایه از کسی که آب زیاد خورده. کسی که بسیار آهسته راه می‌رود مبادا گرسنه شود.

ئاو له سه‌رچاوه‌که‌وه لێڵه.

آب از سر چشمه گل آلود است. کار از بالا خراب است.

ئاو له سه‌رچاوه‌که و، هه‌ڕگاوه.

آب از سرچشمه گل آلوت است

گله‌ی مارا گله از گرك نیت کاین همه بیدا شبان می‌کند

"سعدي"

ئاو له سه‌ری ده‌رچووگه.

آب از سرش گذشته است. کارش تمام ست.

ئاو له ئاوانا ئه‌کوتێ.

آب در هاون می‌کوبد. آب غربال می‌کند. کار بی نتیجه کند.

اندر این جای سپنجی چو نهادی دل

آب کوبی همی ای بیهوده در هاون

ئاو لێڵ ئه‌کا و ماسی ئه‌گرێ.

آب را گل آلود می‌کند و ماهی می‌گیرد. عداوت و اختلاف می‌اندازد تا خود بهره گیرد.

ئاو لێڵ مه‌که.

آب را گل اکود مکن. اختلاف میندازد.

ئاو مەدرەسەی خواردگەسەو.

آب مدرسه خورده . کنایه از بچه شرور. این مثل از هفتاد سال پیش اوایل تأسیس مدرسه به سبك امروز معمول شده است.

ئاو مەکە ملیا خوەی رئەڕوێ.

کسی که در جایی مزاحم است مزاحاً گویند : آب به رویش مریز، خود می رود.

ئاو و ئاوەدانییان وتگە.

آب و آبادانی را با هم گفته اند، هر کجا آب هست، آبادانی هست.

ئاو و ئاگر ئامانیان نییە.

آب و آتش جایی را بگیرند امان نمی‌دهند. همه را خراب می‌کنند.

ئاو ها بە دەستەو، مەێخوەرەو.

آب در دست داری مخور (شتاب کن و خود را برسان).

ئاوەکە چاییگە.

آب سرد است اگر خیلی ناراحتی و بدت می آید در آب سرد بنشین تا خنك شوی تا حرص و جوشت نماند.

ئاوەکە شیرتینە.

آب ولرم است. رمز و کنایه است. یعنی کار تقریباً بر وفق مراد است.

ئاو هەس ئەکاتەوە.

آب را قوام می‌اورد. کنایه از کسی که کار بی نتیجه کند.

ئاوی ئەخوا و دانی ناخوا.

به طعنه : آبش را می‌خورد و دانه اش را نمی خورد. از احسان و کمك کسی استفاده کردن و بدیها و خشونت وی‌را تحمل نکردن.

ئاویان بە جوگەیەکا ناڕوێ.

آبشان از یك جوی نمی‌رود. از اختلافی کـه بـا هم دارنـد همدیگر را نمـی تواننـد ببینند.

ئاوی بچێ بە ڕۆخانە، خوێش بیخوا نە بێگانە.

آبی که در رودخانه جاری است دوست از آن استفاده کند و بخورد نه بیگانـه . چراغی که به خانه رواست به مسجد حرام است.

ئاوی بەستگە ژێری.

آب بەزیرش هشته . قصد برداشتن کسی از مقامی را کردن.

ئاوی چوو بە جوگەێکا، ئەشیێ هەر بڕۆیێ.

آبی که از جویی می‌رود باید ادامه یابد. کسی به هر نوع زندگه‌ی عـادت کـرد برایش فراهم می‌شود.

ئاوی خراو رژیاگە.

آبش بد ریخته شده ، رسم بدی است. مردم را بد عادت داده اند.

ئاوی داگە بە جێگە مالّیا.

جای آن را شسته است، همه را تمام کرده و از بین برده است.

ئاوی رژیا، جەمەو ناوێ.

آبی که ریخته شد، جمع نمی‌شود. چیزی که شد پاره وصله برنمی داره .

ئاوی ڕووی ناگەڕێتەوە.

آب رفته باز نیاید. اعتبار و آبروی پامال شده ، مشکل که باز گردد.

ئاوێزان لە گورێزان خاسترە.

آویزان به از گریزان. جمع به از تفرقه .

ئاوی گردەسە ژێری.

آب بەریزش هشته . کسی را با نیرنـگ از کـار برکنـار کـردن و خـود جـای او را گرفتن.

ئاوی کرده مل ئاگرا.

آب بر روی آتش ریخت. فتنه را خوابانید.

ئاوی گه‌رم ئه‌کا.

آبی با او گرم می‌شود. از او کاری ساخته است بدك نیست، لاعلاجی خوب است.

ئاویٚ له سه‌ر ده‌رچوو. چه گه‌زیٚ چه سه‌د گه‌ز.

آبی که از سر گذشت چه یك گز چه صد گز.

سعدی از سرزنش خلق نترسد هیهات

غرقه در بحر چه اندیشه کند طوفان را

ئاوی لیٚ به‌ستگه.

آب به آن بسته . در اصراف و ولخرجی بیداد می‌کند.

ئاوی وا رژیاگه.

آبش اینطور ریخته شده . چنین رسم و معمول شده .

ئاوی ها به بیڵه‌و.

بیلش در آب است. کنایه : روزگارش به‌کام است.

ئاوی ها به جۆگه‌و.

جویش پر آب است. روزگارش به‌مراد است.

ئاه له بیساتا نییه.

آه در بساط نیست. کفگیر به ته دیگ خورده .

ئاهووی مانیاگ ئه‌گریٚ.

آهوی خسته و مانده می‌گیرد. ضعیف کش است.

ئاهووی نه‌گیریاگ ئه‌وه‌خشیٚ.

آهوی نگرفته میبخشد. به‌دشت آهوی ناگرفته مبخش.

ئاهووی نەگیریاگ فرەس.

آهوی نگرفته زیاد است. برای پیروزی فرصت بسیار زیاد است. وقت تلف شده و از دست رفته به آهوی شکار شده تشبیه شده است.

ئاهوهەناسە ها بە شۆنتەو.

آه و نفرین بدنبال داری. به کسی که زیاد لطمه و صدمه بیند، گویند.

ئاه و هەناسەی نەتگرێ.

آه و نفسش ترا نگیرد. نفرینش ترا نگیرد.

ئاێنە ئەگرنە بەر دەمیەو.

آینه جلوی دهانش می‌گیرند. کنایه از کسی که در حال مرگ است.

ئاێنەکەی گوم کردگە.

به کسی که زشت است و دیگری را به‌زشتی منسوب کند، گویند : آینه اش را گم کرده است.

ئاێنەی دیق.

آینه‌ی دق. کنایه: چیز خوب و دلخواهی را داشتن و از داشتن و استفاده نکردن.

ئوجاخ کوێرە.

اجاقش کور است. به کسی که اولاد پسر نداشته باشد گویند. یا دارد و ناخلف است.

ئوجاخ کوێرەوکەر.

اجاق کور کن (خاموش کن) به کسی که باعث ننگ و بدنامی خانواده است، گویند.

ئوجاخی رۆشنە.

اجاقش روشن است. کسی که پسر مطیع و خلف دارد گویند.

اوجاخی کوێرەو بوو.

اجاخش کور شد. (خاموش شد) کسی را گویند که پسر مطیع و فرمانبرش بمیرد.

ئوسای قوتاوی چل شان جۆلایی.

ملای مکتب خانه چهل نفرشان همچون جولایی هستند، هیچکدام سواد کافی ندارند.

ئەچمە باوان تەکو دەرم خەمی دنیا ئەکەفێتە بەرم

دختری که شوهر کرده که خود نیز از لذایذ و شادمانیها محروم است، گوید، بخانه پدرم می‌روم، تا از غم و غصه آرامش یابم غم دنیا به من روی می آورد.

ئەچمە شاری کەس نەمناسێ.

به شهری می‌روم که کسی مرا نشناسد، آنجا هر چه بخواهم از خودم تعریف کنم، پدرم در کاشان حمام فیروزه دارد.

ئەچێتە کەوانی.

به کمانش می‌رود. به‌میدانش می‌رود. با او مبارزه می‌کند. از عهده اش بر می آید.

ئەچێتە گەڵووی شێرا " قۆریگ شێرا ".

خود را به‌کام شیر اندازد – در محاوره و گفتگو نهایت دلیر است.

ئەدات بەلای مارا و جووچکەی ئەوڕێ.

در موزه اشخاص و موذی و دز و که خیلی ماهر است. گفته می شود : از کنار ما ررد شود، دمش را می‌برد.

ئەدات لە حەفت ئاو قولی تەر ناوێ.

به هفت آب رودخانه می‌زند، پایش تر نمیشود. شخص حیله گر و پر فن حریف است.

ئەڕوێتە بان سك خوەی.

روی شکم خودش می‌رود. کنایه: آتش می گیرد. عصانی می‌شود.

ئەڕوێتە بەرەو ئاو ئەیوات، ئەچێتە دواوە ئاگر ئەیسووتنیّ.

شخصی بر سر دوراهی و در وضعی خطرناك، جلو میرود آب میبردش، عقب میرود آتش میسوزاندش.

ئەڕەوێتەو.

باز میشود: (پیچش شکم، تاب نخ و چیزهای دیگر) در گفتار و عمل سست میشود. به این سفت و سختی نمیماند و شل میشود.

ئەسپاو پلاو . نانەشان و ئاو.

پلو غذای ساده ای است. وسایل آن صافی است و آب. اگر کاری را ساده و بی اهمیت جلوه دهند این مثل را میاورند.

ئەسپ پایکی رەنجە و پایکی گەنجە.

اسب یك پایش رنج است و پای دیگرش گنج. نگهداری اسب به رنج و زحمتش مي ارزد، زیرا شادی آفرین است.

ئەسپ پێشکەشی توا شای دیانی ناکەن.

اسب پیشکشی دندانش را نمیبینند. تعداد دندانها نمایشگر سن اسب است چون شاخ گوزن. چیز بخشیده را ایراد نگیرند.

ئەسب، سوار خوەی خاس ئەناسیّ.

اسب، سوار خودش را خوب میشناسد. سست را اسب نیك بشناسد.

ئەسپ و هێستر لەقە، لە یەك ناوەشنن.

اسب وقاطر به هم لگد نمی زنند (بهعلت خوشی). مزاحاً دو کس راگویند که رعایت خویشی نکنند و با هم نسازند.

ئەسپی جۆخوەر بووگە.

اسبش جو خور شده . معمولا کسی را گویند که مزه ازدواج را چشیده باشد. کنایه از این است که نمیتواند بدون همسر بماند.

ئەسپیّ لە چل ساڵەگیا تالیم بدرگیّ. بۆ مەیان قیامەت خاسە.

اسبی که در چهل سالگی تعلیم داده شود. برای میدان قیامت خوب است. کسی را که در پیری بکاری بپردازد، گویند.

ئەسپی لەڕ، لە تەوێلەی کەر، خاسترە.

اسبی لاخر از یك طویله خر بهتر است.

آن شنیدی که لاغری دانا	گفت روزی بەبلهی فربه
اسب تازی گه ر ضعیف بود	همچنان از طویله ای خر به

ئەسلْ زادە "شۆن خوەی گوم ناکا " رێگەی خوەی گوم ناکا.

اصل زاده بەراه خطا نرود.

ئەشرەفیچ بووچکە، قیمەت حەساوە.

اشرفی هم کوچك است قیمت حساب است. اشرفی سکه کوچك از طلا در عصر قاجار. بزرگی بەعقل است نه به سال.

ئەشێ چاویچۆ، چەرگ بێ.

باید چشمت هم سفید شود. خواه نا خواه باید بپذیری.

ئەقل بە گەورە و بووچکی نییە.

بزرگی به عقل است نه به سال.

عەقڵ و کەماڵ لە زەریفی خاسترە.

عقل و کمال از زیبایی ظاهری بهتر است.

به است از روی نیکو خوی نیکو	مکن تندی که باشد از تو آهو

ئەقلی سۆکە.

سبك عقل است. عقلش پارسنگ بر نمی دارد.

ئەقڵی ها لە چاویا.

عقلش در چشمش است. ظاهربین است.

ئەقڵی ها لە وژینگیا.

عقلش دَر زانويش است. اشخاص بلند قد را گويند. (عقلشان به مغزنرسيده).

ئەكا بە ژوورا و قسەی " قوت قوت ئەكا " زل زل ئەكا.

بالا بالاها مى‌نشيند و حرفهاى گنده گنده مى‌زند. كسى كه در جايى مى‌نشيند و چاخان زياد مى‌كند.

ئەگەر ئاش خوەری كەوچكت كوا؟

اگر آش خورى قاسقت كو ؟ بەعمل كار برآيد به سخنرانى نيست.

ئەگەر باوكيمان نەديایْ، ئەيوت بەچكە وەزيرم.

شخص متكبر و خودخواه را گويند. اگر پدرش را نمى‌ديديم و نمى شناختيم مى گفت پسر وزيرم.

ئەگەر بت بیْ، دەورت پرە.

اگر دارا باشى پر قوم خويش باشى. قربان بند كيفتم تا پول دارى رفيقتم.

ئەگەر برا شوانە، خوەيشك چاوەروانە.

اگر برادر شبان است خواهر دايم چشم بەراه است. (از ترس گرگ) خواهر غم خوار است.

ئەگەر برسيتە پێخوەرت بۆ چەس. ئەگەر خەوت تیْ، ژێر سەرت بۆ چەس؟

اگر گرسنه اى نان خورش لازم ندارى، اگر خوابت گرفته بالش چه خواهى.

ئەگەر بۆ من ئاوی تيا نييە، بۆ تۆ خو نانی هاتيا.

اگر براى من آب ندارد براى تو كه نان دارد. اگر براى من سودى ندارد براى تو كه صد در صد سود دارد.

ئەگەر بۆ نان شەويچ داماگی، ئەم كارە مەكە.

اگر نان شب هم ندارين كار را مكن. منع و تحذير از انجام عملى.

ئەگەر بە لای ئێوە و رووڕەشم، بەلای خوای خوەمەو، رووچەرمگم.

اگر نزد شما روسياهم پيش خداى خودم روسفيدم. آنرا كه حساب پاك است از محاسبه چه باك است.

ئەگەر بێتو تاوانبار بگرن، کەس نییە بێ تاوان بێ.

اگر قرار شود مقصر را بگیرند کسی نیست که بی تقصیر باشد.

اگر حکم شود که مست گیرند   در شهر هر آنچه هست گیرند

ئەگەر پوولّت بوی، دوشمەنت ئەوێ بە دۆس.

اگر پولدار باشی دوشمن تو دوست می‌شود. اگر دارا باشی پر قوم و خویش باشی.

ئەگەر پەشیمانی شتخی بوایێ، دەرم ئەهاورد.

اگر پشیمانی شاخ می داشت در می آوردم.

ئەگەر پەنجین ئەگەر شەشین، گشتمان غۆلاّم دێزی رەشین.

اگر پنج کس هستیم دگرشش کس همه ما غلام دیری سیاه هستیم.

(دیزی آبگوشت) همه ما مزد بگیر و جیره خوار و ثنا خوان...هستیم.

ئەگەر تۆ نەوی بە یارم، خوا ئەسازێ کارم.

اگر تو یار و همراه من نباشی خدا یار و همراه من است و کارم را روبراه می کند.

ئەگەر تۆ یەك مەنی، من دوو مەنم، بێجگە لە ساق و گەردنم.

اگر تو یك منی من دو منم، هنگام رجز خوانی و برتری خود بر حریف گویند.

ئەگەر جەژنە، ئەگەر رەمەزانە، لە سفرەی ئێمە هەر دوو نانە.

اگر عید است، اگر رمضان است در توی سفره ما فقط دو نان موجود است. از نداری عید و روزه مان یکسانست.

ئەگەر حەکیمی سەر خوەت دەوا بکە.

اگر پزشکی سر خود را درمان کن. اگر میتوانی خودت را نجات بده .

ئەگەر حەکیمی سەر کەچەڵ خوەت خوەشەو بکە.

اگر پزشکی سر کچل خود را درمان رکن. اگر خیلی زرنگی فکری بەحال خودت بکن.

ئەگەر خەوت تێ، پێخەفت بۆ چەس؟

اگر خوابت می اید لحاف و پتو چه خواهی ؟ با وجود اراده ، انجام هر کاری میسر است.

ئەگەر دوکتوری دەرد خوەت دەرمان بکە.

اگر دکتری سر درد خود را درمان کن در کار دیگران اظهار نظر مکن.

ئەگەر دنیا ئاو ببوات، لە خەو خوەی ناکەڤ.

اگر دنیا را آب بگیرد (او) از خواب خود نمی گذرد. شخص خوشگذران و بی اعتنا.

ئەگەر ژنخوازی، مەرد و مەردانە.

اگر طالب زن گرفتنی مردانه (بیا جلو) و گرنه دنبال مردم نیفت.

ئەگەر عەلی وشترەوان بێ، ئەزانێ وشترەکەی خوەی لە کوێ "بخەفنێ" یوخ بات.

اگر علی ساربان باشد، مي داند شترش را کجا بخواباند. شخص کاردان به کار وارد است و نیاز به دخالت دیگری ندارد.

ئەگەر کاوێژی بکردای، گۆشتی بۆ خواردن ئەشیا.

مزاحاً در مورد شخصی سفیه و بی لیاقت گویند. اگر فلانی نشخوار می کرد گوشتش بکار خوردن می آمد.

ئەگەر کەسە حەرفێ بەسە.

در خانه اگر کسی است یك حرف بس است. دانا را یك اشاره کافی است.

ئەگەر گشت مەلێ مێوەخوەر بێ، مێوە بە دارەو نامێنێ.

اگر تمام مرغان میوه خورند میوه بر درخت نماند. قرار نیست هر کسی همه چیز بداند.

ئەگەر گورگ نەوی سەگ گەل ئەتخوەن.

اگر گرگ نباشی سگ تو را می خورد.
من لم یکن ذئبا الله الکلاب

دلبر شیرین اگر ترش ننشیند   مدعیانش طمع برند بەحلوا

ئەگەر گورگیچ بیخوات، گورگ ولآت بیخوات.

اگر قرار باشه گرگ بخوردش، گرگ ولایت بخوردش.
چراغی که به خانه رواست به مسجد حرام است.

ئەگەر گۆشت گرانە، نەخواردنی هەرزانە.

اگر گوشت گران است نخوردنش ارزان است. با نخوردن و مصرف نکردن چیزی بەعنوان مبارزه با گرانفروشی ارزانی روی می دهد.

ئەگەر لووت لە ناوا نەویٚ، چاو چاو ئەخوات.

اگر بینی در میان باشد، چشم چشم را می خورد. کنایه از سرپرست خانواده .

ئەگەر گوڵ نیت دڕکیچ مەوە.

گل نیستی خار هم مباش. چون بار نگیری بار منه .

ئەگەر گەرەکتە بمری، بەیٚ بەناشتا و سێف بە تێری.

اگر می خواهی بمیری به ناشتا بخور و سیب را هنگامی که سیری.

ئەگەر لای لای ئەزانی. بۆچە خەوت پیاناکەفیٚ.

اگر لای لای بلدی چرا خوابت نمی برد ؟ اگر دلیلش را می دانی چرا قانع و ساکت نمی شوی.

ئەگەر لە جافان یەکیٚ بمێنیٚ   حەق بەر و دوا لەگشت ئەسێنیٚ.

اگر از طایفه جاف کسی بماند حق اول و آخر را از همه می گیرد. معلوم نیست در چه عهد و مانی کدام حکمران ستمگر، طایفه کرد جاف را سرکوب و قتل عام کرده است که زنان داغدیده در عذای مردانشان ابیاتی را سروده و ترنم کرده اند.

ئەگەر مردن نەبوایا، بنیام بنیامی ئەخوارد.

اگر مردن نبود، آدم آدم را می خورد. (در اذر ازدیاد جمعیت و کمبود ارزاق).

ئەگەر موو بە بەخت ئەوو، بزن لە سەر تەخت ئەوو.

اگر مو وسیله خوشبختی برای زن میشد، بز می بایست بر تخت بنشیند. برای زنی که به موهای زیبایش می نازد و می بالد این مدل بیان میشود.

ئەگەر موو ب بەخت ئەوو، کەچەڵ بەوبەخت ئەوو.

اگر مو وسیله بخت و اقبال می بود می بایست کچل بدبخت و بی بهره باشد.

ئەگەر مەنزوور نان بوای، لە مال باوکما قات نەو.

اگر منظور (از شوهر کردن) نان بود در منزل پدرم قحط نبود.

ئەگەر مەردی ئەم تیانە بشکنە.

کلی که از ریزش تگرگ، سرش آسیب دید بەخانه رفت و دیگی بر سر کرد و در مقابل تگرگ ایستاد و گفت : اگر مردی این دیگ را بشکن. در فارسی گویند، به آشپزخانه رفت و دسته هاون را آورد و گفت : اگر مردی این را بشکن.

ئەگەر نان گەنمانە خواردگە، خۆ بە دەس مەردمەو دیگمانە.

مثل قدیمی است. اگر نان گندم نخورده ایم، در درست مردم که دیده ایم. از تمدن و انسانیت بویی برده ایم.

ئەگەر نەتبێ، جواو سڵامت نادەنەو.

اگر ندار باشی جواب سلامت را نمی دهند.

این دغل دوستان که می‌بینی مگسانند گرد شیرینی

ئەگەر نەتبێ کەوشت شڕە.

اگر نداشته باشی کفشت پاره است. اگر ندار باشی خوار باشی.

ئەگەر نەیخوەی ئەیخوەن بۆت.

اگر از مال و ثروتت استفاده نکنی دیگران استفاده خواهند کرد.

ئەگەر نەیڵن درەو بکەین، خۆ داسەکەمان لێ ناسێنن.

اگر نگذارند درو بکنیم داس را که از ما نگیرند. از ظلمی توأم با عدل و انصاف سخن میراند، بدتر از آن در عصر ما فراوان دیده شده بمغز این شخص خطور نکرده .

ئەگەر ووتی ماس چەرمگە باوەری پیّ مەکە.

اگر گفت ماست سفید است سخن او را باور نکن.

کسی نامور شد به ناراستی　　　دگر راست باور ندار از او

ئەگەر هەوەسە، هەر ئەمە بەسە.

اگر برای هوس است همین یکی بس است. مراد اولاد داشتن یا زن خواستن است.

ئەلف لەیلە ئەخویّنیّ.

الف لیله میخواهد. کنایه از وراجی کردن است.

ئەم ئاسیاوتە یا دانی بە، یا ئاوی لیّ بووڕە.

این آسیابت را یا دانه بده یا آبش را قطع کن. یا از این کار دست بکش، یا تمام کن، یا مرگ یا نجات.

ئەم بان بۆ ئەو بان فەرەجە.

از این بام به آن بام فرج است. از این ستون به آن ستون فرج است.

ئەم بان و ئەو بان ئەکا.

از این بام به آن بام میپرد. کسی که هر ساعت بر یك حال و عقیده است و یا اشکال تراشی میکند.

ئەم پا و ئەو پا ئەکا.

این پا و آن پا میکند. دو دل و مردد است.

ئەم پەنج ئەنگووسە وەك یەك نین.

این پنج انگشت مثل هم نیستند.

همه کس بیك خوی و یك خواست نیست
ده انگشت با یکدیگر راست نیست
"اسدی"

نه هر رودی بود با زخمه هم پشت
نه یکسان روید از دستی ده انگشت
"نظامی"

ئەم پەنج ئەنگووسە بران.

این پنج انگشت برادرند. سسک هفت بچه می آورد یکیش بلبل است. چند فرزند از یك پدر و مادر بر یك خوی و روش و شکل نباشند.

ئەم چاو بەو چاو نەزانێ.

این چشم به آن چشم نفهمد. سفارش بر کاری بس محرمانه .

ئەم چاو موحتاج ئەو چاو نەوێ.

خدا این چشم را محتاج چشم دیگر نکند. این دست محتاج آن دست نشود.

ئەم چێشتە دەم ناسووتنێ.

آش دهن سوزی نیست. چیز قابل اهمیتی نیست.

ئەم حورمەت و عێزەتە هەست، هین خوەت نییە.

حرمت و اکرامی که مردم برای تو قایلند از خودت نیست.

زمانه بزرگی از او یافت آری صدف را بزرگی فزاید ز گوهر

ئەم حەقە ناوەیتە قەور.

حقی را که بر تو دارم با خود بگور نمی بری. (تلافی میکنم).

ئەم دڕکە لە ژێر پات دەرتێرم.

این خار را از زیر پایت میکشم. برای تهدید و انذار گویند.

ئەم دڵە خوا خراو بۆکردگە، هەر چی ئەوینێ گەرەکیە.

دلمی دارم زیبا، هر چه می بینم میخا.

ئەم دۆشاوە گەڵوو ناسووتنێ.

این (دوشاب) شیره گلو را نمیسوزاند. آش دهن سوزی نیست.

ئەم دنیا بێخۆ دورووس نەوگە.

این دنیا را ببازی نیافریده اند. جاهن را نه بر بیهوده کرده اند.

ئەم دنیایە بیخو لە دەس مەدە.

جهان را بغفلت سپردن خطاست. فرصت نشود فوت مگر نادان را.

ئەم دنیایە وەسە خەو.

جهان چیست جز خوابی آشفته ای.

این جهان پاك خواب كردار است   آن نشناسد كه دلش بیدار است

ئەم دەس و ئەو دەس ئەكا.

این دست و آن دست كند. دل و دل كردن و مردد بودن.

ئەم دەس موحتاجی ئەو دەس نەوێ.

خدا این دست را محتاج آن دست نكند.

ئەم دەسی لەو دەسی چلّك ناگرێ.

این دستش از آن دستش چرگ نمیگیرد. مراد شخص خسیس است.

ئەم ێگە تۆ ئەڕوی بێ سەرو شۆنە.

این راه را كه تو میروی بی ابتدا و انتهاست، این راه كه تو میروی به تركستان است.

ئەم رێگەیە لە بەر گشتمانە.

راهی است كه همه طی میكنیم. مرگ برای همه است.

ئەم زەنگە كێ بیكاتە مل ئەم ووشترە؟

كه این زنگ را بر گردن این شتر بندد ؟ این كار از عهده چه كسی ساخته است.

ئەم سەركەرێ ئەو سەركەرێ، پارەكەی پینە كەرێ.

این سر كند و آن سر كند، پاره كن و وصله كن. كنایه از دوزنده لباس.

ئەم ساعەت های بە دنیاوە خوەش بە.

این ساعت را در دنیا هستی "زنده ای" خوش باش. این دم غنیمت است.

سعدیا دی رفت و فردا همچنان معلوم نیست
از میان این و آن فرصت شمار امروز را

ئەم شاخ و ئەو شاخ ئەکا.

این شاخ و آن شاخ می پرد. سختگیری و موافقت نکردن بە کاری. سخن و موضوع را هر لحظه بە سوسیی گرداندن و منحرف کردن موضوع.

ئەم کاسە بێ ژێر کاسە نییە.

زیر این کاسه نیم کاسه ای است. از انجام این کار منظوری است.

ئەم کونا لە کوێ دابوو.

این سوراخ از کجا باز شد؟ این بلا از کجا نازل شد.

ئەم کەرە نەوێ کەرێ تر کۆپانی ئەکەم رەنگێ تر

این خر نشد خر دیگر. پالانش کنم بەرنگ دیگر.

ئەم گشتە کەرە هەس، ئێمە بۆچە بە پا ئەگەڕین؟

مزاحاً گویند، وقتیکه این همه مردم خر و کودن هستند چرا ما پیاده راه میرویم؟

ئەم گوێرەکە بە گا ناوێ.

این گوساله گاو نمی شود. کودکی حرف نشنو و تربیت ناپذیر.
تا گوساله ای به گاو شود خون آدمی به آب شود

ئەم مردگە بەم شیوەنە ناشێ.

این مرده شایستهء این شیون نیست. این کار بەزحمتش نمی ارزد.

ئەم لا ئەکەم ئاو ئەم وات ئەو لا ئەکەم گورگ ئەم خوات

به این طرف که رو مینهم آب مرا می برد، به آن طرف که می روم گرگ مرا می برد. شخصی مانده بر سر دوراهی خطرناك زندگی.

ئەم نانە بەو ڕۆنە.

این نان به آن روغن. هلو بیا گلو. بی تحمل رنجی به مقصود نتوان رسید.

ئەم وشترە لە بەر ماڵ گشت کەسیکا ئەخەفێ.

شتریست که در خانه هر کسی می خوابد، مرگ سراغ همه کس می آید.

ئەمە بەوە دەر.

این به آن در. چیزی که عوض دارد گله ندارد.

ئەمە رێگەیەکە گشتمانی پیا ئەچین.

این راهی است که همه از آن عبور می کنیم. عاقبت همه مرگ است.

ئەمە شیرینی خوەرانت بوو، زەماوەنت ها لە دواوە.

هنگام تنبیه بچه ای برای ترساندن گویند : این شیرینی خورانت بود عروسیت بدنبال است.

ئەمە کوڕکییە. خوزگەی پێیە.

موقع ناز دادن بچه ای گویند : این پسر کیست که خوشبختی برای اوست.

ئەمە هونەرە و نە بەڵگ چۆنەر.

این هنر است برگ چغندر نیست. کار هه ر بافنده و حلاج نیست.

ئەمەیچە ئەگوزەرێ.

این نیز بگذرد. بگذرد این روزگار سختر از زهر.

ئەنگووس گەستن.

انگشت بدندان گزیدن. کنایه از پشیمانی و حسرت بردن.

ئونگووسێ شەرع بیوڕێ، خوێنی نییە.

انگشتی را که شرع ببرد خون ندارد.
بر حد و تعزیز قاضی هرکه مرد نیست بر قاضی ضمان کو نیست خرد

ئەو خورما تو خواردیگتە من بە قلینچکەکەی "پیشەکەی" کاێە ئەکەم.

خرمایی که تو خرده ای من با سته اش بازی میکنم.
از تو پر کارتریم، از تو دانا تریم

ئەو دووکانە هەڵ چنیا.

آن دکان برچیده شد. آن سبو بشکست و آن پیمانه ریخت.

انتظار نفع پیشین اکنون خطاست.

ئەو دیوارە هاتە جوا و ئەو نەهات.

از این دیوار صدا درآمد از او در نیامد. شخص مودب یا مقصری که در مقابل عتاب سکوت اختیار کند.

ئەو دیوارە هاتە دەنگ، ئەو نەهات.

چون مثل بالا.

ئەو سوارە و ئێمە پیادە.

او سوار ست و ما پیاده . کسی که مبلغی بدون سند یا چیزی، بدون ودیعه به دیگری بسپرده و نتواند پس بگیرد، گویند.

ئەو سەرزەوینە بە ناو چنەفتم قسمەت کارێ کرد شەو تێا خەفتن

سرزمینی که نامش را نشنیدم تقدیر چنان کرد که شب درآن خوابیدم گرفتاریها و ناراحتیها را که دامنگیر دیگران شده و تعریفشان را شنیده بودم روزگار چنان کرد که همه را دچار شدم.

ئەو کەسە گیانی ئەدات، گیانیچ ئەسێنێ.

کسیکه جان داد، جان را هم میگیرد.

ئەو گوڵە زەوینە پاك بێ، خوەمی تێا دانیشم.

یك جای نشیمن پاك باشد خودم در آن بنشینم. رجوع شود به: **گوڵە زەوینێ پاك بێ.**

ئەولاد وەختێ نااهل بود، باوك دایك چە بکەن؟

پسر که نا خلف افتد پدر چکار کند؟

ئەو ملە وا سەختە بیگرە.

سخت ترین گردنه را بگیر. هر غلطی می خواهی بکن.

معلوم می شود در زمانهای سابق کسی که از دیگری دلگیر می شده برای تلافی راه را بر وی می گرفته است.

ئەو نانە نانە ئیسە لە خوانە.

نانی که اکنون در سفره داری ارزش دارد. بر روی ثروت گذشته تکیه نباید کرد.

ئەونە باریك بووگە، بە کونایٚ دەرزیا ئەڕوێت.

آنچنان لاغر و باریك شده که بەسوراخ سوزن می رود. در تعریف و توصیف شخص مریض یا کسی که زیاد غصه خورده باشد، گویند.

ئەونە باری لیٚ بنە، بیکێشیٚ.

چندان بارش کن که بتواند بکشد.

ئەونە بڕوره باوان جلیٚ بە ژێرت بیاوان

چندان بەخانه پدری که حرمتت بر جای بماند، در مورد دختر شوهر کرده و برای جلوگیری از اختلافش با شوهر گویند.

ئەونە بوێسە، تا گیا لە ژێر پاتا سەوز ئەویٚ.

آنقدر بایست تا گیاه زیر پایت سبز شود. انتظار بی نتیجه .
این مثل بیشتر در مورد بچه هایی که قهر میکردند و لجوجانه در یك جا می ایستادند، گفته میشد.

ئەونە بەختم شەڕە، بڕۆمە دەریا بۆ مشتیٚ ئاو، وشك ئەویٚ.

طالعی دارم آنکه از پی آب، گر روم سوی برگردد.
خاك از ایشان چگونه مشك شود چون بەدریا روند خشك شود

ئەونە بیٚ و بچۆ، قەدرت نەچۆ.

چندان آمد و رفت و معاشرت کن که بی قدر و حرمت نشوی.

ئەونە چاو بنی بە یەکا، حازیر ئەویٚ.

در یك چشم بهم زدن حاضر و آماده می شود.

ئەونە خاسە، لە تەك ناو گەنیگا هەلّئەكا.

آنقدر خوب و سازگار است که با آب گندیده (کنایه از اشخاص پست) سر می کند.

با هر کس و ناکس می سازد. خاك شی مزاج است.

ئەونە درێژە، ئەیژیتە چەینجەی جەحانیمە.

چندان دراز و بلند قد است مثل اینکه نردبان جهنم است.

ئەونە درێژە، ئەیژیتە وشترەکەی حاجی شاوانە.

چندان بلند قد است مثل اینکه شتر حاجی شعبان است.

ئەونە دەمت ئەێشێ، پات بێشێ.

آن اندازه که دهنت درد می کند پایت درد کند. این اندازه که سفارش می کنی و معطل می شوی خودت کار را انجام بده .

ئەونە دیانیان لە یەك چەرمگەو نەوگە.

تا زمانی که سفیدی دندان هم را ندیده اند، تا زمانی که در برابر هم جسور و گستاخ نشده اند و همسری و زناشویشان منجر به بی حرمتی نشده و در اثر بد و بی راه گرفتن رویشان بهم باز نشده از هم جدا شوند.

ئەوەنە شیرین مەوە بتخوەن و، ئەوە تالّ مەوە تفۆ بکەنەوە.

چندان شیرین مباش که بر تو طمع کنند و ترا بخورند و چندان تارخ و بد برخورد مباش که ترا تف کنند و رووگردان شوند. درسی زندگی ساز.

ئەونە قسەم کرد زوانم کول بوو.

بس که گفتم زبان من فرسود.

ئەونە قسەم کرد موو بە زوانمەو دەرهات.

بس که گفتم زبانم مو بر آورد. تکرار سخنی برای اشخاص حرف نشنو.

ئەونە قەرز بکە بتانی بیەیتەو.

وام چنان کن که توان باز داد هاتف خلوت به من آواز داد

"نظامی"

ئەونە گەریاگە درپاگە.

آنقدر گشته که دریده شده . صد کوچه باغ را سیر کرده است.

ئەونەماری خواردگە بووگە بە "حەفی" ئەژدیها.

از بس مار خورده افعی شده . آنقدر کار بد کرده که شخص خطرناکی شده.

ئەونە مەچۆ بە شۆن دزا. با هەڵ نەگەرێتەو لێت.

آنقدر بدنبال دزد مرو مبادا بر گردد و صدمه ای برساند. همان اندازه که نامیدش کردی کافی است.

ئەونەمە وت زوانم موی دەرهاورد.

بس که گفتم زبانم مو بر آورد.

ئەوە دەردت بێ، ئەخوەیت؟

آن دردت باشد خوبست؟ شخصی را که به نصیحت همگان گوش ندهد و به سختی و ناراحتی دچار شود، گویند.

ئەونە نەسازە، لە تەك سێوەر خوەیچیا شەر ئەكات.

آنقدر ماجراجو و آشوبگر است که با سایهء خود هم می جنگد.

ئەونە نەو کوێر بێژێ شەفا.

مقدارش چندان نبود که کور بدان راضی شود.

ئەونە وتیان خاسەخاسەگووی کردە ناو کاسە.

از بس تعریفش کردند توی کاسه رید. کسی را گویند که ظرفیت ستایش ندارد و سؤ استفاده کند.

ئەونەیە هەس ئەیکاتە جێوان.

آنقدر "پول" دارد که از آن رختخواب می سازد.

ئەونەیە هەس ئەێکاتە ژێر سوخالەو.

آنقدر "پول" دارد که زیر زغال پنهان میکند. سابقاً بانك وجود نداشت پول را در منزل نگهداری می کردند.

ئەوە ئاو سەرد و بەرە و ژوورەیٚ سەخت.

آن آب سردو سربالایی سخت. یعنی اگر بر خلاف این نظری داری آب سرد بنوش و از سربالای سخت برو تا دلت درد بگیرد.
گر تو نمی پسندی تغییر ده قضا را.

ئەوەی بۆ خوەتی رەوا ئەوینی، بۆ مەرد میچی رەوا بوینه.

چیزی که برای خودت می خواهی برای دیگران هم بخواه.

هر بد که بەخود نمی پسندی — با کس مکن ای برادر من
گر مادر خویش دوست میداری — دشنام مده به مادر من

ئەوەی بە بێوەژنی ئەیکا، بە کەنیشی بیکردایٚ.

کاری را که در زمان بیوه زنی می کند در دوران دختری می کرد، بهتر بود. بیوه ای که زمان دختریش جلف بوده و برای او سابقه بدی شده اکنون بر رفتار گذشته اش شرمنده است و افسوس می خورد.

ئەوە خەویٚ بوو دیت ئیتر نایٚوینیتەو.

آن خوابی بیش نبود دیگر نخواهی دید. لذت و شادمانی که برگشتنش ممکن نباشد. آن سبو بشکست و آن پیمانه ریخت.

ئەوەی دۆست بە دۆسیٚ ئەکا، دوشمەن بە دوشمەنی ناکا.

آن اندازه که دوست به دوست صدمه می زند، دشمن به دشمن نمی زند.

ئەوە کاوڕ بازی بوو، ئەمە بەرانبازییە.

کسی برای ترساندن حریف خود هنگام جدال و مبارزه گوید :
آن بره بازی بود اینبار قوچ بازیست.

ئەوە گۆرت بیٚ.

آن گورت باشد. آن جزایت. به کسی که کار ناپسندی کرده باشد و به مکافات آن دچار شده باشد، گویند.

ئەوە لای بەنە و خەیاڵە، لای خواو و بەتاڵە.

آنچه نزد بنده خدا خیال است نزد خدا باطل است.
آنچه دلم خواست نه آن شود هر چه خدا خواست همان میشود

ئەوەڵ بە بەقاڵی و شیرەی تورش.

اول بقالی و شیره ترش. از آغاز کار متقلب و نادرست بودن.

ئەوەل بیچەشە ، لەودوا بێژە خراوە.

اول بچش و بسنج، سپس بگو بد است. امتحان ناکرده عیب مگیر.

ئەوەل چلە و ئاخر چلە مەدە لە ملە.

اول و آخر چله زمستان از گردنه عبور مکن. چون احتمال بارندگی و مسدود شدن راه زیاد است.

ئەوەڵ خوێش لەو دوا دەرویش.

اول خویش سپس درویش. چراغی که به خانه رواست به مسجد حرام است.

ئەوەڵ ماڵ لەودوا هاوسا.

اول خانه سپس همسایه . اول خویش سپس درویش.

ئەوە من ئەیزانم تۆ نایزانی.

آنچه را که من می دانم تو نمی دانی.
تو مو می بینی و من پیچش مو تو ابر و من اشارتهای ابرو

ئەوە من ئەیکێشم کەس نەیکێشێ.

رنج و عذابی که من دچارم کس دچار مباد.
آنچه من دیدم زماتم کس ندید و آنچه که من چشیدم از این بر کس نچید
در شباب و ایمنی نگر فته کام صبح شیب و خوف مال و جان دمید
"پدر مؤلف"

ئەوی من دیم کەس نەیوینێ.

سختی و عذابی که من دیدم کس نبیند و نبرد. رجوع به مثل قبل شود.

ئەوە منی کوشتگە ها لەناو ئەو هەوانە.

نامادریی دست مادر مرده را قطع و در پوستی پنهان کرده و با آن بچه می زد و بچه روز به روز فربه تر و سرحال تر می شد، از بچه پرسیدند : که ترا می زند؟

جواب داد: "آنکه مرا می زند داخل پوست است"

ئەوەی وا بەخت هاوردووی بۆی بە نەزانکارییەك لە دەسی دا.

آنرا که شانس برایش آورده بود با يك ندانم کاری از دست داد.

ئەوەی وا پاکە چە بێ بامە.

آنرا که حساب پاك است از محاسبه چه باك است.

ئەوەی وا لە دیانە لە گووانە.

هر چه به زیر دندان آید به پستان در آید. زنی که اظهار بی شیری کند و نمی تواند کاملاً بچه اش را سیر کند گویند وی را بر خوردن غذا ترغیب کنند.

ئەوەی یانی منیچ هەنا نیم.

آن حرکت و یا آن گفتار به معنی این است که من هم شخصیتی هستم.

رفتار و گفتار خارج از حد توانایی برای اظهار وجود.

ئەوەی هەڵی گرت شمشێر، نابێ گوێ بداتە شێر.

کسیکه شمشیر در دست دارد نباید به شیر اهمیت دهد.

هر عاقلی از نادان اسلحه بدست باید بترسد.

ئەیاتەو دەس.

به مکافات عمل خود می رسد. پس می دهد.

ئەی خوا! کەس نائۆمید نەکەی.

یا رب مکن امید کسی را تو ناامید.

ئەو خوا گەورە و بووچکیی بۆ چەد دانیاگە؟

پس خدا بزرگی و کوچکی را برای چه قرار داده؟

کوچکتر باید از بزرگتر فرمان برد.

ئەی پایزە برا! مەرحەبا.

ای برادر پاییزی مرحبا. کسی را گویند که تا کاری نداشته باشد از تو نپرسد. برادر پایزی فقیری را، گویند که اوائل پایز در خانه ها و سر خرمن ها برای گرفتن زکات و کمك حاضر می شود.

ئەی خوا! گەورەیی بۆ خوەت لایقە.

پروردگارا بزرگی فقط سزاوار توست.

ئەیژیم نێرە ئەیژێ بیدوشە.

می گویم نر است، می گوید بدوش. در مورد رشوه بگیران و حاکمان جبار گفته شده .

ئەیژن کەنیشك هەوەی دایکە.

می گویند دختر هووی مادر است. هر چه مادر داشته باشد و او نداشته باشد حسودیش برد.

ئەیژن کیسەڵ کاوێژ ناکا.

می گویند لاك پشت نشخوار نمی کند. باستهزاء: در مورد کسی بی وقت صحبت می کند و یا بی سوادی که در محفلی سخنرانی کند، گویند.

ئەیژن مردگ قسە ناکا.

می گویند مرده حرف نمی‌زند. مزاحاً در مورد شخصی همیشه ساکت که یکبار در جایی به‌سخن آید گفته شود.

ئەیژیتە ئارد گەنم بەهارەس.

در سفیدی کسی را به آرد گندم بهاره مانند کردن.

ئەیژیتە ئاڵف خرسە.

خیال می کند علف خرس است. که این قدر بی ارزش گرفته است.

ئەیژیتە ئاو لای داگە.

مثل اینکه آب او را کنار زده . شخص خسته و بیحال.

ئەیژیتە ئاو هاوردگیە.

گویی آب آورده است. ولخرجی کسی را چنین بیان کنند.

ئەیژیتە ئەسپی بۆ زین کریاگە.

مثل اینکه اسب برایش زین کرده اند. شخص عجول و آماده رفیتن را گویند.

ئەیژیتە بە ئاگر کوڵیاگە.

مثل اینکه با آتش پخته شده . غذای خیلی داغ و دهن سوز.

ئەیژیتە پا بە سەر منا ئەنێ.

مثل اینکه پا روی سر من می نهد. به کسی که خیلی آهسته راه می رود، گویند.

ئەیژیتە پیرەژن دۆ رژیاگە.

گویی پیرزن دوغ ریخته است. زنی بکر و غم زده را گویند.

ئەیژیتە دەردە چەپەڵەیە.

مثل اینکه اسهالی کودکانه گرفته . شخص زنجور و ضعیف الحال را گویند.

ئەیژیتە دەڵ چەکانگیە.

گویی سگ ماه از پستانش شیر خورده . در مورد زنی پر خور گفته می شود.

ئەیژیتە روسەم زاڵی بۆم دیگە.

مثل اینکه برایم رستم زال زاییده . زنی که دختر زاییده یا پس از زایمان دیر از بستر برخیزد. مادر شوهر با طعنه به او گوید.

ئەیژیتە رۆن داخ ئەکا.

مثل اینکه روغن داخ می کند. به کسی که آستینها را بالا زده گویند.

ئەیژیتە سایێ مەل دایگیە لێ.

گویی سایه پرنده بەرویش افتاده . کسی که گیج و بی حال و بی اراده است.

ئەيژيتە سەرگەردەنەس.

مثل اینکه سر گردنه است. دکانی گرانفروش. اداره اي که اعضایش رشوه بگیرند.

ئەيژيتە سێفێکن و کریاگنەسە دووکوتەو.

در شباهت دو نفر بەهم گویند : مثل اینکه سیبی هستند و به دو نیم کرده باشند.

ئەيژيتە قاترە.

مثل اینکه قاطر است. راه رفتنی چون قاطر.

ئەيژيتە کاروانسەراس.

همچون کاروانسرا است. خانه یا محلی بی سرپرست که بدون نظم و ترتیب در آن رفت و آمد کنند.

ئەيژيتە کاسەی خوێنە.

چون کاسه خون است. چشمی سخت سرخ شده .

ئەيژيتە کوڕ خاقان چینە.

گویی پسر خاقان چین است. شخص بسیار متکبر و مغرور.

ئەيژيتە کەڵەشێر ناوەختە.

مثل اینکه خروس نابهنگام است. کسی که بر موقع لب به سخن گشاید.

ئەيژيتە گوێژ ئەکاتە هەوانە.

مثل اینکه گردو در "هوانه " می کند. آهنگ خنده تك تك را بـه گردو ریختن در "هه وانه " مانند کرده اند.

هه وانه : پوست دباغی نشده .

ئەيژيتە گوێزێکن و کریاوێتنە دوو کوتەو.

گویی گردویی هستند که به دو نیم تقسیم کرده باشند. در شباهت دو نفر بـه هم گویند.

ئەیژیتە گوێزی بۆ ئەشمێری.

مثل اینکه برایش گردو میشمارند. بی اهمیت بودن چیزی و کاری در نظرش.

ئەیژیتە گەونە.

گویی گون است. موهایی زبر و درشت و شاخ کرده .

ئەیژیتە منالٚ ئەخەڵەتنیٚ.

مثل اینکه بچه را گول می زند.

ئەیژیتە موویان هەڵکزاند.

گویی مویش را سوزاندند. از عقاید خرافی است که اگر موی کسی را غایب است به نیت حاضر شدنش بسوزانند، حاضر می شود.

ئەیژیتە نانی لە بان ساجەو سووتیاگە .

گویی نانش بر روی ساج سوخته است. کنایه از شخص عجول.

ئەیژیتە هارەکڕی بۆ ئەکەن.

مثل اینکه دستاش را برایش می گردانند. (خالی و بدون داشتن چیزی) کسی را نصیحت کنند و گوش نکند، گویند. نصیحت را در گوشش بەصدای دستاش تشبیه کرده اند.

ئەیژی چما سەر دوشمەنی بۆم هاوردگە.

انگار سر بریدهء دشمن را برایم آورده است. در مودر مهمان یا از راه رسیده ای گویند که منت نهد و توقع خدمت دارد.

ئیتر چەماگە بوی؟

دیگر چه مانده بشود؟ شدنی شد دیگر چه خواهد شد. ناملایمات و سختیها و بی آبرویی ها همه بر ما وارد شد. مگر باز هم چیزی مانده؟

ئیتر چە ماگە بیکەی؟

دیگر چه کار ناشایسی باقی مانده که انجام دهی ؟ بس است.

ئیتر چەماگە بێژی؟

دیگر چه مانده که بگویی؟ از ناسزایی و بدگویی هر چه بود همه را نثار ما کردی دیگر...

ئیتر گەرەکتە چە بکەی؟

دیگر می خواهی چه بکنی. آنچه که نباید بکنی کردی، دیگر...

ئیتر توورەکە، گوم ناکا.

مزاحاً کسی را که تازه به کار وارد شده و اشتباه نمی کند، گویند : دیگر توبره گم نمیکند.

ئیتر لە دایك ناویتەو.

بار دیگر از مادر متولد نخواهی شد. کنایه : از زندگی لذت ببر و قدر زنگی را بدان.

ئیجارەنشینی و خوەش نشینی.

اجاره نشینی و خوش نشینی. در جواب کسی که گوید : چرا خانه نمی خری گویند.

ئیحتیاج زەبوونی تێرێ.

احتیاج زبونی می آورد. أنکه شیران را کند روبه مزاج احتیاجست، احتیاج.

ئیحتیاج سەر ئینسان ئەکا بە ماڵ دوشمەنا.

احتیاج سر انسان را به خانه دشمن فرو میکند. احتیاج خواری آورد.

ئیراد بەنی ئیسرائیلی.

ایراد بنی اسرائیلی. ایراد نابجا و خرده گرفتن.

ئێرە نەو جێگەی تر، ئەم کەنە نە کەنێ تر.

اینجا نشد جایی دیگر، این چاله و این گوشه‌ی نشد، چاله و گوشه دیگر. رجوع شود به اجاره نشینی.

ئیزرائیل بیّ تاوانه.

عزرائیل بی تقصیر است. هر کس سر اجل باید بمیرد. هنگامی که کس در تصادفی یا پیش آمد و سانحه ای بمیرد گویند.

ئیسراف حەرامه.

اسراف حرام است. زیاده روی در کار بی مورد و بی جاست.

ئێش و رێشت بۆ من بیّ.

درد و المت برای من باد. (جمله دعائیه).

ئیمان خوەت مەسووزنه.

نیمانت را مسوزان. بی مورد به دیگران سوء ظن نداشته باش.

ئیمرۆ به لای چەپا "به شان چەپا" هەڵساگه.

امروز از سمت چپ از رختخواب برخاسته است. به کسی که رفتارش نسبت به روزهای قبل بد و ناخوشایند است گفته میشود.

ئیمڕۆژ ئەخاته سۆزی.

امروز را بفردا می سپارد. بی چیزی که نان امروزش را فردا خورد.

ئیمڕۆژ و سۆزیم پیّ ئەکا.

مرا به امروز و فردا می سپارد. تعلل می کند. کارم تأخیر می اندازد.

ئیمڕۆژ وەرەق جۆریّ تره.

امروز ورق جور دیگر است. همه چیز فرق کرده. اوضاع تغییر کرده.

ئیمڕۆژ هیلکه ئەدزیّ، سۆزیّ وشتر.

امروز تخم مرغ می دزدد و فردا شتر. تخم مرغ دزد شتر دزد می شود.

ئیمشەو قورسییەکه گەرم ئەکا.

امشب کرسی را گرم می کند. به کسی که ترب خورده ، گویند ترب نفخ آور است. رجوع شود به : ترپی خواردگه .

ئێمه به هیچ حه‌ساو ناکا.

نا را به هیچ نمی گیرد. برای ما ارزشی قایل نیست. در مورد شخصی متکبر و مغرور گویند.

ئێمه و ئێوه‌ی تیانییه.

ما و شمایی در کار نیست. نهایت صداقت و یگانگی در میان است.

ئێمه‌یچ ئه‌ڕوین.

ما هم می رویم. مرگ پس و پیش دارد. نوبت ما هم می رسد.

ئێمه‌یچ به گوناه تۆوه و سووتیاگین.

ما هم به جرم و گناه تو سوخته ایم.

ئێمه‌یچ چتێکمان پێ ئه‌گه‌یێ.

به ما هم چیزی می‌رسد. ما هم ازین نمد کلاهی داریم.

ئیمه‌چ خوایه‌کمان هه‌س.

ما هم خدایی داریم. مظلومی که نمی تواند حقش را بگیرد، گوید.

ئێمه‌یچ وه‌ك یاران "ئه‌ڵڵا هوو ئه‌کبه‌ر".

ما هم مثل یاران، خدا بزرگ است. مرگ با دوستان شادمانی است.

شوم خود را بیندازم از آن کوه   که چون جشنی بود مرگ به‌انبوه
سخنگو سخن سخت پاکیزه راند   که مرگ به انبوه را جشن خواند

"نظامی"

ئینسان ئه‌شێ قسه قووت بات.

انسان باید سخن را قورت بدهد. حرف را باید هفت دفعه قورت داد. تحمل در شدائد لازم است.

ئینسان ئه‌شێ گوزه‌شتێ بێ.

آدم باید گذشت داشته باشد. در ناملایمات صبر و تحمل لازم است.

ئینسان ئەشێ لە جێگەیەکا خوەی نیشان بات کە خوەی بانتر نەوێ.

انسان باید جایی اظهار وجود کند که از او بالاتر نباشد.

ئینسان ئەوێتە ساحێو منالٚ، خەیر ناوینێ.

انسان از وقتی که صاحب اولاد میشود خیر می بیند.
کلاغ از وقتی که بچەدار شد شکم سیر بەخود ندید.

ئینسان برسی بێ، کوچکیچ ئەخوات.

آدم گرسنه سنگ را هم می‌خورد. شکم گرسنه ایمان ندارد.

ئینسان برسی، دین و ئیمان دروسێکی نییە.

آدم گرسنه دین و ایمان درستی ندارد.

شب چو عقد نماز می‌بندم   چه خورد بامداد فرزندم

"سعدی"

ئینسان بە ئاوات و ئارەزووەو زینگە.

انسان بوسیله امید و آرزو زنده و سرپاست.

بەامید زنده دل شو بدور زندگانی   دل زنده گر نداری رە زندگی ندانی

ئینسان بە خواردن "بە خوەراك" بەندە.

انسان به خوردن بند است. آدم بوسیله خوراك سرپاست.

ئینسان بە ئومێدەو زینگە.

انسان بەامید زنده است. رجوع شود به مثل قبل.

ئینسان بەلیباسا ئەناسن.

انسان را با لباس می شناسند. عقلشان در چشمشان ست.
النّاسُ باللباس ولو کان خیر الیاس

ئینسان بە لیباسا ناناسن.

آدم را وسیله لباس نمی شناسند. خرار جل به اطلس بپوشد، خر است.

ئینسان تا بووچکی نەکا، گەورە ناوێ.

انسان تا کوچکی و زیر دستی دیگران را نکند به بزرگی و زبر دستی نمی رسد.

ئینسان جایزولخەتاس.

انسان جایز الخطاست. آدمیزاد شیر خام خورده است.

ئینسان خۆ، گا نییە، لە پۆسێکا بمێنێ.

انسان که گاو نیست در یك پوست بماند. انسان قابل ترقی است.

ئینسان دەفعەی پای ئەخزگێ "ئەخلیسکێ".

انسان یك بار پایش می لرزد. پای خر یك بار به چال می رود.

ئینسان دەفعەی پای هەڵئەکەفێ.

آدمی یك بار پایش به سنگ می خورد. از یك بار صدمه و ضرر دیدن باید عبرت گرفت.

انسان دەفعەی تر نایێتەو دنیا.

انسان یك بار دیگر به دنیا بر نمی گردد. خدا کی می دهد عمر دوباره . این دم غنیمت است.

ئینسان زرنگ زوو ئەکەفێتە داو.

آدم زیرك زود به دام می افتد و کلاه سرش می رود.

ئینسال شواڵی نەوێ، ماڵی بوێ.

انسان شلوار نداشته باشد اما صاحب خانه باشد.

ئینسان عەیب خوەی نابینێ.

عیب خود را کسی نمی بیند.

ئینسان لە برسیا بمرێ، لەوە خاسترە دەرگای ماڵ هاوسا بکوتێ.

آدم از گرسنگی بمیرد بهتر از این است که در خانه همسایه را بکوبد ز کمك بخواهد.

ئینسان لەسەرە رێگا بخەفێ خەو ئاشۆ پاشۆ ئەوینێ.

در رهگذر خوابیدن موجب دیدن خوابهای پریشان است.
معاشرت با اشخاص ناباب سرزنش و انتقاد دیگران را بەدنبال دارد.
سر راه خوابیدن همچون برگذر سیل خوابیدن است. آنجا از امکان وجود دزد و قیل و قال رهگذران و اینجا خطر گرفتن سیل.

ئینسان نازانیّ بە کام سازت هەڵپەڕیّ.

آدم نمی داند به کدام سازت برقصد. به کسی گویند که مذبذب و متغیرالرأی باشد.

ئینسان نان لە تەك کوێرا بوخوات ئەشیّ خوای خوەی لە ناوا بوینیّ.

کسی که با نابینا هم غذا می‌شود باید خدای خود را در میان ببیند.
کسی که معامله ای را با شخص ساده و به اطلاعی انجام می‌دهد خدا را فراموش نکند.

ئینسان یەك جار ئەمریّ.

انسان یك بار می‌میرد. باید شجاع و نترس بود.

ئێوارە دیتم بە جەلالەوە   خولکم نەکردی بێمە ماڵەوە

غروب شما را با جلال و عظمتی زایدالوصف دیدم. تعارفی نکردی که همراهت به خانه در آیم.

ئێوە لە سەر سەفەرن، ئێمە گای بنەین.

کسی که در حال رفتن و سفر کردن است بەدیگری تعارف خوردن غذا کند، آن شخص گوید : شما بخورید که دارید می‌روید ما گاو بنه هستیم.
یعنی " ما عجله ای نداریم بعد می خوریم ".

ئێوە لافاون و ئێمە ڕیّخ ڕۆخانە.

شما سیلابید و ما ریگ رودخانه . شما رفتنی هستی و ما ماندنی.

حرف " ب"

با بچینه ماڵەو.

بریم خونه . تعارف شاه عبدالعظیمی. نمی فرمایید ؟

با بزانێ عەلی کوڕ کێیە.

بگذار بداند علی پسر کیست. کسی که دشمن یا رقیبش را گوشمال میدهد از کارش منع می‌شود، در جواب می‌گوید : بگذار بداند که با چه کسی طرف شده است.

با بزانێ مەنێ ماس چەنێ کەرەی ها تیا.

تا بداند يك من ماست چقدر کره دارد. بگذار قدر عافیت را بداند.

با، بەم دو عایەکت بۆ بنووسن.

بگذار بدهم دعایی برایت بنویسد. به کسی که دیوانگی و خل بازی در می‌آورد، گویند.

با بەم دەم کتێوێکت بۆ بکەنەو.

بگذار بدهم دم کتاب برایت باز کنند. رجوع به مثل بالا.

با بێت شەن ئەکا، باران بێت ئاسیاو ئەگەڕنێ.

باد بیاید گندم به باد می‌دهد، باران بیاید آسیاب می‌گرداند. با مکان و زمان خود را تطبیق می‌دهد. شخص محافظه کاری است.

بات بەلای مارا جووچکەی ئەوڕێ (ئەبڕێ).

از کنار مار عبور کند، دم مار را می‌برد. کنایه از دزد وجیب بر ورزیده است.

باج سمێل ئەگرێ.

باج سبیل می‌گیرد. گردن کلفت و باری که به مردم زور می‌گوید.

باج له باج نانالێ.

باج از باج ننالد. به من زور بگويد به ديگرى زور مى‌گويم و ناراضـى نخواهم بود.

باجى خۆ پەسەند سلاّمتى گەياند.

باجى خودپسند تو را سلام رساند. كسى را كه بر خود ببالد و از خود تعريف كند، گويند.

باخ بێ پەرچين زينەتى نييه كەنيشك بێ باوان حورمەتى نييه

باغ بدون حصار زينت ندارد. دختر بى سرپرست (پدر و مادر) حرمت ندارد.
پەرچين: ديواريست كه از شاخه درختان خاردار و بى خار به دور باغ كشند.

باخمان به بەرە.

باغمان بر داده . به آرزو رسيده ام. داريم از كارمان نتيجه مى گيريم.

باخەوان له وەخت باخا كەڕە.

باغبانان وقت ميوه گوششان كر ميشود. در مورد كسى كه بـه مقامى و ثروتـى برسد و دوستانش را فراموش كند، گويند.

باخەوان له وەخت هەنگوورا كەڕە.

باغبان وقت انگور گوشش كر است.

بادام خوەى خوەش نييه ناوكەكەى خوەشه.

بـادام خـودش خوشمزه نيست مغزش خوشمزه اسـت. گويا در مورد نـوه گفتـه شده كه بيش از فرزند عزيز و دوست داشتنى است.

با دوشمەن بووچك بێ، به كەمى مەزانه.

دشمن اگرچه كوچك باشد دستكم نگير. دشمن نتوان حقير و بيچاره شمرد.

با دوشمەن پێمان نەزانێ.

بگذار دشمن به رازمان پى برد. قبل از فهميدن دشمن اختلاف را رفع كنيم.

با دوشمەن پێمان نەکەنێ.

بگذار دشمن بـه مـا نخندد. تـا مـصيبت دو نـشود يکـی نقـصان مايـه و ديگری شماتت همسايه.

"سعدی"

با ديانمان له يەك چەرمگەو نەوێ.

بگـذار دنـدانمان بــه همـديگر سـفيد نـشود. دنـدان سـفيد شـدن رو در رو شـدن و گستاخی بهم نمودن. تا رويمان از هم باز نشود.

باران ئەوارێ زەوی ئەشۆرێ چەقەڵ گان ئەكا، ريوی ئەتۆرێ

باران می بارد زمين را می شويد، "چه قه ل" جماع ميکند، روباه قهر می کند.
چه قه ل : حيوانی است شبيه سگ ار انجام کاری که به من مربوط نيست می رنجم.

بار بۆكەر و خواردن بۆ يابوو.

بار را خر برد و يابو خورد. زحمت را من می کشم و تو خيرش را ببينی.

بار سۆك زوو ئەگەيێتە ماڵ.

سبك بار زود بەمنزل می رسد. هر کـه را گنـاه کمتر رسـتگاتر. سبك بـار مردم سبکتر روند.

بار قورس بڕ مەنزڵ ناكا.

بار سنگين به منزل نمی رسد. هر که معصت بيش مکافات و عذاب بيش.

بار كەج بە سلامەت ناگەیێتە بەرەو.

بار کج به سلامت به منزل نمی رسد. نادرستی عاقبت خوبی ندارد.

بار لە باج نانالێ.

بار از باجدادن ابايی ندارد. اين صاحب بار است که تحمل خسارت کند.

بار لە بارخانەدا گرانە.

بار در بارخانه گران است. نباید همه برای خرید به مرکز اصلی کالایی روی بیاورند.

باره شاری تێتەو.

مثل اینکه باری ازده برایش به شهر می آورند. شادی میکند.از این مو ضوع خوشحال است.

بارەقەلاّ دوگمە لچە حەفت شووی کردگە هێشتا کچە

با تمسخر گویند : بارك الله دکمه لب، هفت شوهر کرده هنوز دختر است.
بیوه ای که با ناز و کرشمه و غنج و دلال سخن گوید جلوه فروشد و یا خود را کم سن و سال نشان دهد.

باری بار کرد. یا: باری خوەی لیّ بار کرد.

بارش را بار کرد. آماده سفر و کوچ کردن شد.

باری قورس مەکە.

بارش را سنگین مکن. کسی دیگری را بەکار معصیت آمیز دعوت کند، سومی گوید : بار گاهش را سنگین مکن.

باریکان ئەرێسیّ.

باریك می ریسد. سخن را بدرازا می کشاند. نکتەپرداز است.
باری کرد. (به دو معنی)
۱- بار کرد و بار بست و کوچ کرد. کنایه از مسافرت یا مردن کسی.
۲- از تعریفات بی مورد و تملقات او را بار کرد.

بازاڕی کەسادە.

بازارش کساد است. خرش نمیره . دکانش بی رونق است.

بازاڕی گەرمە.

بازارش گرم است. کارش با رونق است.

باز ئێمە کۆتر تۆ ناگریّ.

باز ما كبوتر شما را نمی گيرد. از عهده شما برنمی آييم.

باز به سەر گشت دارێکەو دانانیشیٚ.

باز بر هر درخت ننشيند. تا لايق و شايسته چيزی نباشی نصيبت نمی شود.

باز گوڵیٚ به جەماڵ شیٚرۆ.

نسبته " گلی به جمال شيرويه . باز رحمت بر فلانی (لطف و كمكی می كند).

بازی بازی، به ڕیش بابایچ بازی؟!

بازی بازی، با ريش بابا هم بازی؟!

نه هر جا مركب توان تاختن   كه اين جا سپر بايد تاختن

باڵیم بڕیاگه.

بالم قطع شده. رجوع شود به : ده ستم بەسیاگەسه و.

باڵەشۆڕه.

مرض مرغان كه بالهايشان باز و أويزان شود. كنايه از شخص مريض و بی حال.

باڵەوازه بووگه.

پر و بال در آورده . خروسش خوانده ، كلك ياد گرفته .

با مەكه قولی.

قول: مچ پا. باد در مچ پای كسی كردن. كنايه از تعريف و تمجيد بی مورد است.

با مەكه قۆڵی.

قۆڵ: آستين: باد در آستينش نكن، هندوانه زير بغلش مزن.

بان دەس خوەی داخ كرد.

پشت دست خود را داغ كرد. مصمم شد بار ديگر آن كار را انجام ندهد.

بانێك و دو — هەوا.

یك بام و دو هوا . قربان روم خدا را، یك بام و دو هوا را هنگام تبعیض گویند.

بانیٚ له بان ئێمه کۆتاترت نه‌دی؟

بامی از بام ما کوتاهتر ندیدی ؟ ناتوانتر از ما کسی را نیافتی که به او زور بگویی؟

باوان شێویاگ سه‌ر له کار خوه‌ی ده‌ر ناکا.

دختر یا زنی که پدر یا مادرش مرده از پریشانی حواس درستی ندارد و نمی داند چه می کند.

باوانی شێویاگه.

خانه ، امیدش به هم خورده . زنی که پدر یا مادرش مرده باشد. و از آمد و رفت با آنها محروم مانده .

باوك به‌لآس، دایك قه‌زاس، زن خاس نعمت خواس.

پدر بلاست، مادر قضا است، زن خوب نعمت خداست.
چون دو شخص دیگر، خواستهای او را کاملاً برآورده نمی کنند چنین گفته است.

باوك بیٚ برا و ئامۆزاگ فره.

پدر بی برادر، عمو زاده زیاد، بر سرانجام کاری یا تقسیم مال و ارثی، هر گاه مدعی زیاد پیدا شود، گویند.

باوکم دیار نییه و گورگ پیاگێکی بردگه.

پدرم پیدا نیست و گرگ مردی را بربوده است. با ایهام مطلبی را رساندن.

باوك مردو وه‌سیه‌تی با بردی.

پدر مردو وصیتش را باد برد. حاجی مرد. شتر خلاص. فرزند ناخلفی که نخواهد به وصیت پدر عمل کند، گوید.

باوك من باوکی تۆی نه‌دیگه.

پدر من پدر تو را ندیده . در مورد کسی گویند که عمداً از خویشی و آشنایی با اقوامش سرباز می زند.

باوکم هاتگه بەرچاوم.

پدر جلوی چشمم آمده . کسی که در انجام کاری سختی دیده گوید.

باوك و دايك حەز ئەكەن منالّيان لە خويان خاستر بێ.

پدر و مادر دوست دارند، فرزندانشان از خودشان بهتر باشد.

باوك و دايك دارە.

پدر و مادر دار است. کنایه از غذای پر محتوا با مایه های خوب.

باوكيچم حەيف بوو مرد.

حیف بابام بود که مرد. بر فقدان این چیز یا این شخص تأسف نباید خورد.

باوێشك باوێشك تێرێ.

خمیازه خمیازه می آورد. همنشین سست و تنبل آدم را تنبل میکند.

باوێشك خەو تێرێ.

خمیازه خواب می آورد.

باوێشكى بۆ ئەدات.

برای آن خمیازه می کشد. کار یا سختی که خستگی ایجاد کرده گویند.

با هەر سیر بخوا و سورنا بژەنێ.

بگذار هی سیر بخود و سرنا بنوازد. بگذار هی زر بزند.

باێ بالّيم برپيا.

باد بالم بریده شد. دستم از ریشه کنده شد. اظهار خستگه از کار و فعالیت.

باێ سكت خالّيە و بكە.

باد شکمت را خالی کن. حرفهایت را بزن. هر چه می خواهد دل تنگت بگوی.

باێ فره و گيرفانى خالّى.

پز عالی و جیب خالی. کلمه پز از فرانسه داخل کردی و فارسی شده .

بایکی لیّ بیّتەو هاوسا ماڵ ئەزانیّ.

بادی که از او خارج شود همسایه می داند. راز پوش و حرف نگهدار نیست.

باییکه بایکی بەسه.

بادبادك را بادی کافی است. بر اثر یك سرماخوردگی جزئی، شخص ضعیف و کم بنیه از پا در می آید.

بایك بیّت گشت لایك ئەگریّ.

باد که بیاید همه جا را بگیرد. بیشتر در مورد بیماریهای واگیردار گویند.

بت خەمه جیّگەیّك عەرەب نیّزەی تیّ نەخات.

در مقام تهدید گفته شود. شما را جایی اندازم که عرب نتواند آنجا نیزه اندازد.
بترسه لەو کەسه خاسی تەکا نەکەی.
بترس از کسی که با وی خوبی کنی.

بترسه لەو کەسه خاسیت تەکا رەکا.

از کسی که "بی سبب" با تو نیکی کند بترس.

بچمه شاریّ کەس نەم ناسیّ   تاریف خوەم بکەم پر کەواوکراسی

در مورد کسی که در تعریف شخصیت خود مبالغه کند، گویند.
بشهری مي روم که کسی مرا نشناسد. آنجا هر قدر بخواهم از خود تعریف کنم.
پدرم در کاشان حمام فیروزه دارد

بچمه ناو خەزیّنه و قولم تەر نەویّ.

میخواهم توی خزینه بروم و پایم خیس نشود. بدکاری کنم و بدنام نشوم. هم خدا را میخواهد، هم خرما.

بده له ئاو بده له بەرد نامرد.

به آب بزن به سنگلاخ بزن نامرد.
باید از حوادث نهراسید و برای نیل به مقصود خود را بد ریا و سنگلاخ زند.

به له بگار و مالو پر نامرد.

از پایاب عبور کن و از روی پلی که نامرد آنرا ساخته عبور مکن.

برا بوو به براز. کار له کار ترازا.

برادر وقتی که صورت برادر زاده را پیدا کرد، باید از خیر او گذشت.

برا له پشت برا بیٚ. مه‌گه ر قه‌زا له لایٚ خووا بیٚ.

برادر پشت برادر باشد مگر قضا از سوی خدا آید.

اگر دو برادر دهد پشت پشت   تن کوه را باد ماند بمشت

"فردوسی"

خدا به موسی (ع) میفرماید:

بازوی ترا بوسیله برادرت قوی ساختیم.

برا مردیگ ده‌رد بیٚ برایی ئه‌زانیٚ.

درد بی برادر را برادر مرده میداند.

براییمان برایی کیسه‌مان جیایی.

برادریمان به جای خود اما کیسه مان جدا. برادریمان بجا. بزغاله به صد دینار. هنگام محاسبه و داد و ستد، خویشاوندی را باید کنار گذاشت.

بردمیه شه‌وایٚ مه‌رگه‌و.

مرا به سرحد مرگ رسانید. اصابت قسمتی از بدن به چیزی و نمودار ساختن حد درد آن.

برسی سه‌رهار و مار ئه‌کرِنیٚته‌و.

گرسنه سر هار و مار را با دندان میخراشد و میخورد. تجسم حد گرسنگی.

برسی مه‌نیٚره بۆ نان.

گرسنه را پی نان مفرست. چون تا بخانه برگردد، در راه همه را میخورد. در موضاعات دیگر هم صادق است. مثلاً مرد حریص بر شهرت و زن را بخواستگاری نباید فرستاد. چون هر قبیل دختری را با هر نوع وجاهت و شخصیتی میپسندد.

برسیه تیت نەکێشاگە.

گرسنگی را تحمل نکرده ای. سیر از گرسنه خبر ندارد.

برسیەتی رەگ هاری ها پێەو.

گرسنگی رگ هاری بهمراه دارد. چون گوشت مردار و حرام را بدون ملاحظت میخورد.

بڕوا بە کیسەتا و خەرج بکە.

کیسه ات را ببین و خرج کن. چو دخلت نیست خرج آهسته تر کن.

بڕو داێینەی خوە تۆڵێ هەڵەو گەڕێ.

نفرین است: امیدوارم اولادت از تو برگردند و ترا نافرمانی نکنند.

بڕۆێ بۆ ئاو دەریا وشك ئەوێ.

برای برداشتن آب بدریا دریا خشك میشود.

قدم نامبارك محمود چون بدریا رسد برآرد دود

طالعی دارم آنکه از پی آب گر روم سوی بحر برگردد

"فردوسی"

بڕوی ناگەڕێتەوە.

باز آمدنت نیست چون رفتی رفتی. مرگ حق است.

بڕیا نان و بڕیا دۆ.

بریده شدن نان و قطع شدن دوغ. نان و آب یا منبع درآمد کسی قطع شدن.

بزانین چەن مەردە هەلاجی.

ببینم چند مرده حلاجی.

بالا بنمای ای سنائی هان تا چند گزیست بوریای تو سوزنی

بزانە چە ئێژێ کارت نەوێ کێ ئەێژێ.

بنگر که چه میگوید، منگر که که میگوید.

بزانە چەنیٚ بەختەکەم شەڕە   کۆچم ئاوێتەی کۆچ سەگ وەڕە

ببین چقدر تیره بختم که با کوچ سگ به سفر میروم.
اظهار تأسف از معاشرت و همراه بودن با اشخاص ناباب.

بزانە چەنیٚ خاك وەسەرینم   تازە بە تەمایٚ مەیٚل شیرینم

ببین چقدر سیه روز و تیره بختم که هنوز باميد ميل و وفای شيرين دلخوشم.

بزانە زانست لە کویٚ هیٚلانەی بەستگە.

ببین دانش کجا لانه بسته . تشويق پدری فرزند خويش را به دانش آموزی.

بزن بە پایٚ خوەی ئەیٚوەنە قەساوخانە، پەزیچ بە پایٚ خوەی.

بز را به پای خود به قصابخانه بردند، گوسفند را نيز با پای خود.
از من آمد بند بر من همچنانك   پايبند گوسفند از گوسفند

بزن تارەت هەڵناگریٚ.

بز طهارت نگهدار نيست. (چون زياد باد در می کند). کنايه از شخصی که تواند خود را نگهدارد. از گفتار يا کردار ناپسند.

بزن قڕان.

بز کشان. سرمای شديد در اسفند ماه. برخی از دهات بعلت بی أذوقگی حيواناتشان را در اسفند به صحرا ميفرستند. در چنين سرمايی بز بعلت بی پشمی از بين می رود.

بزن گڕۆل، لە سەر چاوکە ئاو ئەخواتەو.

بز گر از سر چشمه آب ميخورد. اشخاص بد تربيت و بی دانش بيشتر ادعا دارند.

بزن ل جیگایەك دانیشیٚ سم کۆڵان خوەی ئەکا.

بز در جائی بنشيند با سم آنجا را تميز و مرتب می کند. کنايه بر اين است که انسان (بخصوص مستاجر) نبايد نسبت به محل سکونتش بی مبالات و لاقيد باشد.

بزن لە حیزبیا مەئەچوو بە ڕیٚگا. ئەیان کرد بە حەچەی ناو ڕان.

بزن از حیزی راه نمیرفت سردسته گله اش میکردند.

بزن وەختێ نامەتی بێ نان شوان ئەخوات.

بز وقتی نکبت بار و سیه روز باشد، نان چوپان را خورد.
بدبخت تن به هر ناملایماتی میدهد.

بزنە قوت لە من دەرچوو سەربنێ بە هەزارەو.

بز قد که از من گذشت بطرف هزار کس رو آورد. از من گذشت هر طور میشود بشود.
از من که طلاق گرفت هزار تا شوهر کند. رجوع شود به " نه و گوله زه وینه " شود.

بزەی تێ.

سرحال است. سر ذوق است.

بژنە و باوەڕ مەکە.

بشنو و باور مکن. گفتار و عملی که انجامش مورد شگفت است.

بسکەی تێ.

یك شادی وصف ناشدنی. از خوشحالی در پوست نمیگنجد.

بشێوە لە دەمیا خێزاوە ئەکا.

آشفتگی از دهانش غلیان و جوشش میکند. همیشه مشغول تفتین و دوبهمزنی است.

بلاو ! بلاو ! سەگی گلاو !

پراکنده شوید ! پراکنده شوید ! سگ آلود آمد.
کنایه از : آمدن شخصی خونریز و سفاك و ظالم و بی همه چیز.

بل بشێوە.

بل بشو است. اوضاع آشفته و در هم. خر تو خر.

بم کوژە و ئاوڕووم مەوە.

مرا بكش و آبرويم را پامال مكن. نمودار زنى پاك دامن.

بم كوژه و رسوايم مەكە.

مرا بكش اما رسوايم مكن. چون فوق.

بنگووسه بالاّ و چل گەزه ريشه.

يك وجب قد با چهل متر ريش. بچو زرنگ و دانا مراد است.

بنه جوىّ شێلايگە.

محصول جوش لگدمال شده . حد عصبانيت و آشفتگى شخصى را بيان ميكند.

بنيام بە سەگ بوىّ و بە براىّ بووچك نەوىّ.

آدم سگ بشه بشرطى برادر كوچك نشه زيرا به برادر كوچك تحميلات زيادى در كار خانه ميشه.

بنيام تێر بوو، سەرِى تىّ.

آدم كه سير شد طغيان مى‌كند.

يا رب مباد آنكه گدا معتبر شود گر معتبر شود زخدا بى خبر شود

بنيام فره بگەرىّ يا كوّلّ تێرێتەو يا زوّلّ.

آدم زياد گردش كند يا كوله بار به خانه مى‌اورد يا بچه سر راهى.

بنيام لە كوچك سختترە و لە گولّ نازكترە.

آدم از سنگ سخت تر است و از گل نازكتر. در برابر سختيها و ناملايمات مقاوم و در برابر نيش سوزن و خار ذليل.

بنيام يەك دەفعە قسەى لە تەكا ئەكەن.

با آدم يكبار در مودرى سخن مى‌گويند. در خانه اگر كس است يك حرف بس است.

بۆ ئاگر هاتگى؟

پى آتش آمده اى؟ "به محض رسيدن مى‌خواهى مراجعت كنى؟"

چون و مى‌دانى كه در آتش دارم نا آمده بگذرى چو آتش خواهى

"عطار"

بو ئەو کارە سەری ئەخوریّ.

برای انجام آن کار سرش می‌خوارد. عاشق آن کار است.

بۆ بیّ کەسیی خوەم ئەگیرم.

بەزنی که در عزای دیگری گریه سر دهد در جواب اینکه از او پرسیدند چرا گریه می‌کنی؟

گوید : "برای بی کسی خودم گریه میکنم "

بۆ بیّ نویّژیّك، درگای مزگت ناوەسگیّ.

بەخاطر تقصیر بی نمازی "کسیکه غسل بر او واجب است" در مسجد را نمی بندند.

وظیفه روزی خواران را بەخطای منکر نبرد.

"سعدی"

بۆچەئاگریان تیّت بەرداگە.

چرا در تو آتش انداخته اند؟ چرا بی مورد شما را عصبانی کرده اند.

بۆچە ئاگریان کردگەسە دەمت؟

مگر آتش در دهنت ریخته اند؟ مگر آش داغ به دهانت ریخته اند ؟ "که با شتاب سخن میگویی ".

بۆچە ئالف خرسە؟

مگر علف خرس است ؟"که چندین بی ارزش باشد؟"

بۆچە ئاو هاوردگیە؟

مگر آب آورده است "که چنین بی پروا خرج می‌کنی؟"

بۆچە ئەنکووسی تیّ ئەخەی؟

چرا انگشت در آن می‌گردانی؟ چرا قاشق می‌زنی؟ چرا فتنه خوابیده را بیدار می‌کنی؟ چرا گندش را در می آوری؟

بۆچە ئەننە شۆنتەو؟

مگر عقب سرت کرده اند؟ بدین عجله و شتاب چرا می‌روی؟

بۆچه ئەونه خوەت هەڵئەکێشی؟

چرا این اندازه از خودت تعریف می‌کنی ؟ بلندی شمشیر چه باید گامی پیش نه.

بۆچه ئێمه له باوەژنەکه بووگین؟

مگر ما از زن پدریم؟ مگر شما از عقدی هستید ما از صیغه؟

بۆچه بۆران ئەکا؟

مگر بوران می‌کند؟ چرا این همه لباس پوشیده ای؟ چرا اینقدر به آتش نزدیك می‌شوی؟

بۆچه به ئەسپ شام وتگه یابوو؟

مگر به اسب شاه یابو گفته ام ؟ مگر توهینی کرده ام ؟ که مرا می‌زنید ؟

بۆچه به شۆن ئاگرا هاتگی؟

مگر پی آتش أمده ای ؟ که به این زودی می خواهی برگردی.

چون می‌دانی که در دل آتش دارم   نا آمده بگذری چو آتش خواهی

بۆچه بێ ساحێوه؟

مگر بی صاحب است؟ که چنین او را می‌زنی و بر وی جور می‌کنی؟

بۆچه پات ها به خەنەو؟

مگر پایت به حناست؟ مگر پایت را حنا بسته ای؟ که خودت بر نمی‌خیزی و کارت را انجام نمیدهی.

بۆچه پامیان بەستگەسەو؟

مگر پایم را بسته اند ؟ مگر پایم به چوب است ؟ اجباری برای من در انجام این کار نیست.

بۆچه پیاگ قات بووگه؟

مگر مرد قحطی است؟ که این بی لیاقت یا ظالم را مصدر امور کرده اند.

مگر به شهر شما یك نفر مسلمان نیست

خدا پرست مگر اندر این بیابان نیست؟

بۆچه تورکی قسه ئه‌که‌م؟

مگر ترکی سخن می‌گویم که حرف مرا حالی نمی‌شوی؟

بۆچه ته‌ڕه تۆڵه‌که‌س؟

مگر علف هرزه است ؟ که تا ای اندزه بی ارزش باشد.

بۆچه ته‌ره‌تووه ؟

مگر توت است؟ که اینقدر ارزان و بی اهمیت باشد؟

بۆچه چاو به‌سم ها پیێ؟

مگر چشم بندی همراه دارم؟ مگر چشم بندی است ؟ مگر در کار نیست؟

بۆ چه خوم ره‌نك ڕه‌زی یه ؟

مگر خم رنگرزی است؟ که انجام کار را فروا میخواهی.

بۆ چه خومه‌که‌ی لێوی یه ؟

مگر خم رنگرزی است؟ که انجام کار را فوراً میخواهی.

بۆ چه خومه‌که‌ی لێوی یه ؟

مگر خم لیوی است؟ لیوی مردی رنگرز کلیمی در سنندج. بوده است. اینجا اداره است، رنگرزی لیوی نیست. "کار باید جریان قانونی و تشریفات اداری را طی کند پارچه که نیست در خم زده شود و پس بگیری.

بۆ چه خه‌ره مه‌ژگێم خواردگه.

مگر مغز خر خورده ام ؟ که اینقدر کودن و بیشعور باشم؟

بۆ چه دزیگمه ؟

مگر دزدیده ام؟ که مفت و ارزان در اختیار شما بگذارم؟

بۆ چه دۆعایێ سه‌رم گوم بووگه.

مگر دعای سرم گم شده؟ کسی که سردرد یا سرگیجه داشته است برایش دعای سر نوشته اند.

مگر عقلم را از دست داده ام که این کار را بکنم؟

بۆ چه دیوان بەڵخە؟

مگر دیوان بلخ است؟

گنه کرد در بلخ آهنگری به ششتر زدند گردن دیگری

بۆ چه ریشیم لە ئاسیاوا چورمگ کردگە؟

مگر ریشم را در آسیاب سفید کرده ام؟ که چندین بی تجربه باشم؟

بۆ چه سکەم لێ داگە؟

مگر سکه زده ام؟ در جواب کسی که زود زود پول طلب میکند گویند.

بۆچه سەر ئەکێشیتە پشت قەڵخان.

چرا سر در پشت سپر می کشی؟ در مورد کسی که عمل با گفته خود را پنهان دارد و از ابراز آن بترسد، گفته میشود.

بۆچه سەرم داخ بووگە؟

مگر کله ام گرم شده ؟ مگر دیوانه شده ام؟ مگر مجبورم؟.

بۆچه سەر کەچەڵمی خوەشەو کردگە؟

مگر سر کچلم را چاق کرده؟ او را بر من منتی نیست.

بۆچه سەرگەردەنەس؟

مگر سر گردنه است؟ که آدم را لخت می کنند. خطاب به گران فروش.

بۆچه سەرمیان داخ کردگە؟

مگر سرم را داغ کرده اند؟ دیوانه نیستم تا چنین کنم.

بۆچه شەمم نەزر کردگە؟

مگر شمع نذر کرده ام؟ مگر آرزو کرده ام؟

بۆچه شەنە لە مەنە کەمترە؟

مگر شه نه از مه نـه کمتر است؟ من از فلانـی کمترم؟ او را بر من رجحـانی نیست.

بۆچه غەیبم پێ بوو؟

مگر غیب می دانستم؟ مگر کف دستم را بو کرده ام؟

بۆچه قەرز، قەرزدار ئەیتەو؟

مگر قرض پس می دهی؟ در مورد ظرفی که لبریز از چیزی کنند، گویند. نشان می دهد که وقتی قرض چیزی را در پیمانـه ای پس داده انـد بیش از مقدار اصـلی پس داده اند.

بۆچه کاروان سەراس؟

مگر کاروانسر است. که بی اجازه و خودسرانه داخل و خارج میشوید؟

بۆچه کەر ئەسێنێ؟

مگر خر می خری؟ که چندین مماسکه در پرداختن کـابین و شیربهای دخترت می کنی و چانه می زنـی؟

بۆچه کەر ئەفروشم؟

مگر خر می فروشم؟ که کابین و شیربها را زیاد بگیرم؟

بۆچه کەر تۆپیگه؟

مگر خر سقط شده؟ کسی گوید: **فلانی باید یك سور و مهمانی بدهـد، در جـواب ایـن جمله را بیان می‌کنند.**

بۆ چه کەرم له قوڕا ماگا؟

مگر خرم در گل مانده است؟ مگر محتاج و درمانده ام که تن به این کار دهم؟

بۆچه کەو قەفەسیم؟

مگر کبك قفسیم؟ کسی که بیرون رفتن او از خانه منع شده گوید.

بۆچه گرت گرتگه؟

چرا آتش گرفته ای؟ چرا حسودی می کنی؟

بۆچە گوناه خوام کردگە؟

مگر گناه کرده ام؟ که چنین زجر و شکنجه ببینم؟

بۆچە گوناهە تاویٚ رەحەت بین؟

مگر گناه است لحظه ای راحت باشیم؟ مگر آسودگی بر ما حرام است.

بۆچە گیا تاڵەت خواردگە؟

مگر گیاه تلخ خورده ای؟ در جواب کسی که بگوید : من می میرم.

بۆچە گیان من گیای بەهارە؟

مگر جان من گیاه بهار است؟ هر نوع گیاهی در بهار میروید و از لحاظ فراوانی بی ارزش است.

بۆچە گیان بووگەسە ملم؟

مگر جان بر من زیادی می کند؟ که این کار سخت را انجام دهیم یا از محلی خطرناك بگذرم؟

بۆچە لە بیاوانا لە "گیرت کردگە" ماگیتەسەو؟

مگر در بیابان مانده ای؟ که این وقت شب می خواهی بروی.

بۆچە لە دییەو هاتگی؟

مگر از ده آمده ای؟ بس نادان و ابلهی.

هر که روز ماند اندر روستا   تا به ماهی عقل او ناید بجا

"مولوی"

بۆچە ماسە بە دەور دەمتا دیار بیٚ؟

مگر ماست است که دور دهانت معلوم باشد. کنایه از ناسپاسی که هیچ کمکی را به یاد ندارد.

بۆچە ماڵ دزییە؟

مگر مال دزدی است؟ که مفت و ارزان بفروشم.

بۆچە ماڵ مووساییيە؟

مگر مال کلیمی است ؟ که به تاراج میبرید؟

بۆچە مناڵ ساڵە گرانییەکەیت؟

مگر بچه سال قحطی هستی؟ که با حرف حرص و ولع غذا می خوری.

بۆچە مفتە کار ئەکەی؟

مگر مفت کار مي کنی؟ که منت می نهی.

بۆچە نان گاڵیچ بە زاد ئەشمێرگیٚ؟

مگر نان ارزان هم جزو غذا آست؟ مگر هویچ هم جزو میوه هاست؟
کنایه : مگر او هم آدم شمرده میشود؟

بۆچە نەزرم کردگە؟

مگر نذر کرده ام؟ در جواب کسانی که از کسی بیجا توقع کمك دارند گفته شود.

بۆچە هیلکەم رەنگ کردگە؟

مگر تخم مگر تخم مرغ رنگ کرده ام؟ مگر زن تخم مرغ رنگ کرده است که هر روز یکی را به‌دست گیرم؟

بوخچەی نەکراوە خاسە بۆ، بوخچەی نەکراوە.

بقچه باز شده برای بقچه باز نشده خوبست.
کنایه : دختر برای پسر و پسر برای دختر خوب است

بخورە لە کەرەکەت؟

خرت را بران. به مزاج : رانندگیت را بکن.

بخورە و مەپرسە.

بخور و مپرس. کسی که هنگام خوردن غذایی سوال کند از چه چیزهایی درست شده ، یا چگونه درست شده در جوابش گویند. رجوع شود به : **کاڵەك خوری یا بێسان پن "**.

بۆ دەسماڵێك قەیسەرییەك ئاگر ئەدات.

برای داشتن یك دستمال قیصریه را به آتش کشد. (از بین می برد) با یك صرفه جوئی خسیسانه ضرر زیادی تحمل می کند.
قیصری: روسری ابریشمی = سرکه یی.

بۆ دەسماڵێ کڵاو و دەسماڵێ ئاگر ئەدات.

برای داشتن دستمالی کلاه و دستمالی را آتش می زند.
چون مثل بالا.

بۆران ئەکا.

بوران می کند. کنایه عصبانیت کسی.

بورج زەهرمار ناوێتە دڵدار.

زن بداخم و لجوج که به برج زهرمار تشبیه شده ، مونس همسر نمی شود.

بۆرەپیاگ.

کنایه عوام و افراد کم سود.

بۆ ڕۆژ تەنگانە "بە دەرد ئەخوات " بە کار تێ.

برای روز تنگی و سختی به کار آید. در بیابان لنگه کفش کهنه نعمت خداست.

بۆرەم هەنارد نەهاتی، بازەم هەنارد نەهاتی، خوەت بە خوەتەو هاتی.

فلان کس را واسطه فرستادم نیامدی، دیگری را سراغت فرستادم نیامدی، خود به خود آمدی. تحقیرانه از وی گله می کند که برای تو احترام قائل شدم اما لیاقت احترام نداشتی.

بۆسۆی لێ هەڵناسێ.

بقدری خسیس است که اگر لباسهایش را که آتش بزنی (به علت کثیفی) دود از آن بلند نمی‌شود، یعنی بعید است او کمکی بکند.

بۆره نه‌وێ، بازه بێ، یه‌کێ ته‌ڕو تازه بێ.

بور نباشد، زرد باشد، یکه تر و تازه تر.

سر زلف تو نباشد، سر زلف دگری از برای دل ما قحط پریشانی نیست

"صائب"

این خر نشد خر دیگرا پالان می دوزدم رنگ دیگر.

بۆ شون مامان خاسه.

برای فرستادن به دنبال ماما خوبست. به طعنه ، در وصف شخص لش و تنبل و خنگ و بیحال گویند و معلوم است کسی که به دنبال ماما می رود باید چابك و زرنگ باشد و زودتر موفق به آوردن ماما بر سر زن حامله شود.

بۆ شووه‌که‌ی وه‌فای نه‌و، بۆ من ئه‌یبێ؟

برای شوهرش وفا نداشت برای من چه خواهد شد؟

مردی می گوید که زنی با داشتن چند فرزند از شوهرش برای وصلت با او طلاق گرفته است.

بۆ شێو شه‌و موحتاجه.

برای شام شب محتاج است. شخصی ندار مراد است.

بکوژێ قه‌ساو، بوڕێ قه‌ساو.

بکشد قصاب، ببرد، قصاب. هر کاری را که به کاردانی سپرده اند.

بۆ که‌س به‌قای نییه.

برای کسی بقا ندارد. کنایه از دنیا.

بۆ که‌سێ بمره "بمرێ بوت" یاو بکا بۆت.

برای کسی بمیر که برایت بمیرد و تب کند.

بۆ که‌سێ بمره په‌ری مه‌رده بۆ ئه‌و له تۆ زیاتر ئیمان هه‌رده بو

برای کسی بمیر که برای تو چون شخص "پری مرده" باشد. از از تو بیشتر ایمانش بر باد رفته باشد.

پری مرده: کسی را گویند جن و پری وی را صدمه زده باشد و آن شخص مزاجی ضعیف و جسمی نحیف دارد و روزی چند بار غش می کند و به حال مرگ می رفتد.

بۆ کەسێ بێژە نەتناسێ.

برای کسی بگو که ترا نشناسد. گزافگویی نزد من به جایی نمی رسد. در عکس این معنی نیز صادق است.

"بزرگواری و علم و فضل شما نیازی به تعریف ندارد."

بۆ گشتیان دایکە و بۆ من باوەژن.

برای همه مادر است و برای من مادر زن. با همه مهربان و با من به کین است.

بولّبولّی ئەخوێنێ.

بلبلی می خواند ادعا دارد.

بونگووسه بالاّ و چل گەزە ریشه.

يك وجب قد و چهل متر ریش. کنایه از بچه زرنگ ز دانا.

بۆ نەوس کەفتە حەوز.

برای ارضای هوس به حوض افتاد. خود را به خاطر نفس فدا کردن و پی آبرو نبودن.

بوو به خوێن سیاوەشەو، هەر نابڕگێتەو.

"انجام این کار" چون ریختن خون سیاوش شده ، هرگز فراموش نمی شود.

بوو به کراس عوسمانەو.

چون پیراهن عثمان شده . انجام کاری که ایجاد عداوت و کینه نموده باشد.

بوو به کێج و چووه کاولّی.

كك شده و به بدن او فرو افتاده . با سماجت به جان كسى افتادن و گفته و عمل خود را قبولاندن.

بوو به مەلێك و باڵى گرتەوە.

مرغى شده و به هوا پريد. اثرى از او بدست نيامد. مفقودالاثر شد.

بۆ وسمەكردن شووم كرد. نە بۆ پينەوپەڕۆ.

براى وسمه كردن شوهر كردم نه براى دوخت و دوز و وصله كردن.
براى خوشگذرانى و راحتى شوهر كردم نه براى زحمت و كار.

بووك نييەتى شێوى شەوێ، ئەنگوستيلەى زێڕى ئەوێ.

عروس شام شب ندارد، انگشترى طلا مى خواهد.
رجوع شود به : نانێكم نيە...

بووكى پوور، جێگەى سەر تەنوور.

مثل كردى سورانى است. عروس خاله يا عمه جايش سر تنور است.
سر تنور : عبارت است از آشپزخانه اى كه داراى اجاق و تنور است كه امروزه در شهرها امكان وجودش كم است. و در دهات بايد سراغش را گرفت.
رجوع شود به : وه وى ماڵَ خالوان...

بووكێ لە گەڵ تۆمە، خەسوو گوێت لێ بێ.

مثل كردى سورانى است. عروس خانم با توام، مادر شوهر تو گوش كن.
در به تو مى گويم ديوار تو گوش كن. رجوع شود به : دار بە تۆ ئەيژم...

بووگم بەڕشخەنە جاڕ مەردم.

مورد تمسخر مردم شده ام. ديربازيست كه بازيچه مردم شده ام.

بووگە بە چنگى پێشە و داكەفتگە.

مشتى استخوان شده و در گوشه اى افتاده است. كنايه از پيرى ضعيف و فرتوت.

بووگە بە فۆتەى حمامە و.

شبیه لنگ حمام شده . لنگ حمام است هر کس بست، بست.

بووگه به قەن ماڵه دەولەمەندەو.

مثل قند خانه ثروتمندان شده . کنایه از چیز کم و پر ارزش و یا قند حبه ریز.

بووگه به قەن ماڵه گداو.

مثل قند خانه فقرات شده . (زیاد و کم ارزش) چون گدا صرفه جویی نداند در نتیجه ، اسراف موجب فقرش می شود.

بووگه به کتك سەر چنار.

چون گربه سرچنار شده . گربه ای که روی چناری رفته و نتواند پایین بیاید. آلت دست و مورد تمسخر دیگران قرار گرفتن.

بووگه به کەردەرویش، هەر سەعاتێ روو ئەکاتە ماڵێ.

چون خر درویش شده ، هر ساعت به خانه ای رود. ثروتمندی که روزگارش برگشته و و هر روز به در یوزگی خانه ای می رود.

بووگه به گزگه کۆتەرەو.

چون جاروی فرسوده شده . بی حرمت شدن کسی در جایی.

بووگه به ملۆزم گیانم.

مأمور جانم شده . موی دماغم شده ، مزاحم من است.

بووگه به مێمان ساڵ

چندان در آن خانه مانده، شده مهمان سال، یعنی نزدیك یك سال است ماندگارشده است.

بووگه به هات و نەهاتەکەی رومەو.

چون آمد و نیامد روم شده . مثل قدیمی است. مرتب می گفتند لشکر روم می آید و هیچ یك از ما را زنده نمی گذارد، آخرش هم نیامد، وعده آمدن او هم همینطور است.

بووگی به هەسارەی سەهەیل.

ستاره سهیل شده ای، ستاره سهیل ستاره ایست روشن و در طرف جنوب اول اهل یمن آنرا بینند و با طلوعش میوه ها می رسد. کنایه : کم پیدایی؟

بۆ ولكێ، گایەك ئەكوژێ.

برای به دست آوردن یك قلوه ، گاوی که می کشد.

رجوع شود به : بۆ دەسماڵێ...

بووم به چنگێ موو، دارایی باوکم ئەمدا به شوو.

از قول دختر زشت گویند: اگر پیر شده و مانند یك مشت و مچالهء مو شوم دارایی پدرم مرا به شوهر می دهد. یعنی بر ثروتمند پدرم طمع می کنند و مرا می گیرند.

بوو بەداری هەزار ریشه.

جمله دعایی است: الهی درخت هزار ریشه شوی. از زندگی خیر ببینی.

بۆ هەر چێ کەسه، بەڵێ ، بۆ ئێمه یچ بەڵێ.

برای همه بله برای ما هم بله . بازی بازی با ریش بابا هم بازی؟

بۆ هەر کەرێ ئاخورێ ناوەسن.

برای هر خری آخور نمی بندند. دو کس را یك حرمت ننهند.

بۆی بشێوه له جەمی، رۆژێ رێگه ئەچێ.

به اندازه مسافت یك روز راه، بوی اختلاف از دهانش می آید.
از سخنانش اختلاف و دوگانگی کاملاً مشهود است.

بۆی خوێنی لێ تێ.

بوی خون از گفتارش می آید. سخنی که شنونده را به مرگ تهدید کند یا گوینده **"بۆی بردگه"**.

از موضوع بویی برده . چیزی فهمیده . بوی گله و شکوه از دهانش.

بوینه رەنگم، بپرسه ئەحواڵم.

رنگ زردم را ببین، احوال زارم را بپرس.

ببینین و تاریف بکەین.

ببینیم و تعریف کنیم.

ببینم تا اسب اسفندیار	سوی آخور اید همی بی سوار
و یا باره رستم نامجوی	به ایوان نهد بی خداوند روی

بە ئاوات خوەم گەیم.

بە آرزوی خودم رسیدم.

بە ئاو نەگەییگە، کەوش ئەکەنێ "دەر تێرێ".

بە آب نرسیده کفش در می آورد. چون : اسب ندارد و نعل میخرد.

بە ئەسپ شا ئێژێ یابوو.

بە اسب شاه می گوید یابو در ناز و نعمت غوطەور است و هیچ کس و هیچ چیز را به حساب نمی أورد.

بە ئەنازەی بەڕ خوت پا داکێشە.

بە قدر گلیمت پا دراز کن. طعمت را کم کن.

بە ئێرس نەگەییگە، تەخشان و پەخشان ئەکا.

هنوز به ارث نرسیده ولخرجی و بخشش می کند. رجوع شود به : به ناو نه گه ییگه ...

بە بارە قەلاّ، کەری کرد.

با تشویق و آفریم خرش کرد. با تحسین کسی را به راه آوردن.

بە باڵ یەکێ تر ئەپەڕێ.

با بال دیگری پرواز می کند. با قدرت دیگری روی کار است.

بە برام بێ.

زن هنگام ستودن حسن و زیبایی مردی برای مخدوش نشدن ذهن اطرافیان گوید : به جای برادرم باشد.

بە بگار نەگەیشتگ، شوالٚ "ئەکەنێ" دەرتێرێ.

به پاياب نرسيده (در رودخانه) شلوار در مى آورد.
رجوع شود به: با ئاو نه گه ییکه...

بە بگار نەگەیشتگ قول هەلئەکا.

در رودخانه به پاياب نرسيده شلوارش را بالا مى كشد. قبل از يافتن محل امن و بناى استحكامات مى جنگد. كنايه از عجول و شتابزده .

بە بۆ ئەرۆی.

بوسيلهء بو دنبالش مى رود و پى‌جويى مى‌كند كنايه: حدس مى زند.

بە بۆنی گولێکەو هەزار گولەگەنم ئاو ئەخواتەو.

بخاطر گلى هزار گل گندم أب مى خورد. بخاطر يك نور چشمى عده زيادى از مزاياى ماده قانونى برخوردار مى شوند.

بە بەر ماڵ هەر کەسێکا ئەموەن بە بەر ماڵ میمکما مەموەن.

از هر طرف مرا مى بريد ببريد، اما از جلوى خانه عمه ام نبريد. دخترى كه هنگام عروسيش دل به پسر عمه اش بسته و خلاف آرزويش عمل شده ، گويد.
كنايه : هر شرطى را مى پذيرم و تن در مى دهم اما فلان شرط را قبول ندارم.

بە پای خوەی بەرە و پیری مەرگ ئەروێ.

با پاى خود به استقبال مرگ مى رود. كار بس خطرناكى را دنبال كردن.

بە پای خوەی چووە قەور.

با پاى خود به گور رفت. با پاى خود به قتلگاه و محل پر مخاطره رفتن.

بە پیالەیەك مەسە.

با يك پياله مست مى شود. در اثر كمترين محبت دلشاد است. آدم كم ظرفيت مراد است.

بە تاقە گولێ بەهار نایێت.

با يك گل بهار نمی شود. با يك نفر دلسوز و صادق كار درست نمی شود. يك دست صدا ندارد.

به تالی.

بيكاری و لكن بابا اسدا...

به تاوان تايی، دۆلأوی مه‌گره.

تايی تقصير كرد. دولابی را به جرمش مگير.

به‌تره‌فه.

آدم عجيبی است، اخلاق تندی دارد، فوق العاده است.

به‌تره‌كدی خه‌جی ده‌رچوو.

به تيز خديجه در رفت. كاری از دست رفته، هدفی برباد رفته، پروژه ای باطل شده.

به جرم عيسی موسی را نگير.

به ته‌نيا بگری و له ته‌ك مه‌ردما بكه‌نه.

غم و غصه مال خودت. شاديت با ديگران.

به ته‌نيا ده‌سێ چه‌پ، ناته‌قگێت "ناكوتگێت ".

با يك دست نمی توان كف زد. يك دست صدا ندارد. با يك گل بهار نمی آيد.

به تين خوره‌و ئه‌خه‌فێ.

گرمای آفتاب تمام نشده می خوابد. شخص تنبل و خواب آلود. با مرغ به لانه می رود.

به جارێكيا نه‌چووگه.

به ميدانش نرفته . به مغز فرو نرفته . به فكرش نرسيده .

به جوانی پير خوه‌م.

در جوانی پير شده ام. كسی كه پيری زودرس داشته گويد.

به جووچكه‌ی گوێز ئه‌شكنێ.

با دمش گردو می شکند. از خوشحالی در پوست نمی گنجد.

بە جێگای برام بێ.

بە جایی برادرم باشد. زنی کە از زیبایی و شجاعت مردی صحبت می کند، برای جلوگیری از تردید و انحراف ذهن دیگران گوید.

رجوع شود به: **بە برام بێ.**

بە جێگەی خوشکم بێ.

هنگامیکە مردی بخواهد حسن و جمال و دیگر صفات زنی یا دختری را بیان کند، برای دفع شبهە گوید : بە جای خواهرم باشد.

بە جێوان پوولێ هەس.

بە رختخواب پولی دارد. در سابق بانك نبود پول را در خانە نگهداری می کردند.

رجوع شود به: **ئەونەیە هەس...**

بە چاو برا و خوەیشکیا، ئەڕوانین بە یەکا.

با چشم برادر و خواهری بە همدیگر نگاه می کنیم. چشم طمع بە ناموس یکدیگر نداریم.

بە چاو خەفتگ بە دڵ وریا.

بە چشم خوابیدە ، بە دل آگاه، خواب خرگوشی.

بە چاو لەیلێ، تواشای مەجنوون ئەکرگێ.

از دید لیلی مجنون را باید دید. بە لیلی گفتند مجنون کە زیبایی و آب و رنگی ندارد، این چیست کە بر او عاشق شدە ای ؟ جواب داد : از دریچە چشم لیلی باید مجنون را دید.

بە چاو مەجنون تواشای لەیلێ ئەکرگی.

لیلی را بە چشم مجنون باید دید. چنان صحبتی با مجنون هم شدە و جواب را همانگونە شنیدە اند.

بەچکە گدا مەخرە تەما، بە چڵی گەما تیتە سەما.

بچه گدا را به طمع مینداز زیرا با يك شاخه كما به رقص می آيد.
كما: علفی است خوراك خر.
بی چيز به اندك چيز بفريبد و افشای راز كند.

بەچکە مەلەوان لە ناو ئاوا ناخنکیێ.

بچهء شناگر در آب خفه نمی شود.

بە چوار براو کلاوێکیان هەس.

چهار برادر يك كلاه دارند. خانواده ای بی چيز و ندار. چيستان هم هست. "كرسی"

بە حمام رویین چەرمگەو ناوی.

با حمام رفتن سفيد نمی شوی. كه زنگی به شستن نگردد سفيد.

بە حەفت ئاو شۆریا گەسەو.

با هفت آب شسته شده . كنايه از چيزی بسيار تميز.

بە حەفت تەوەر ملی ناوڕگیێتەو.

با هفت تبر گردنش بريده نمی شود. كسی می گويد فلان پيرمرد مريض است و دارد می ميرد. ديگری می گويد : نه تنها مريض نيست بلكه چنان سرحال است كه با هفت تبر نمی شود گردنش را قطع كرد.

بە حەفت قەڵەم خوەی ڕاوزانەو.

هفت قلم آرايش كرد. خود را كاملاً زينت داد.

بە حەفت ماڵەو تیانەکیان هەس.

هفت خانه يك ديگ دارند. همه مردمان شهر يا ده فقير بودن.

بەختم لە هەر چیێ چتا ڕەشە، تەنیا لە هەنیا چەرمگە.

در همه چيز بختم سياه است جز هندوانه پاره كردن كه سفيد است.
كنايه": از من بدبخت تر وجود ندارد. زيرا حتی در هندوانه هم شانس ندارم.

بەختی دایکان جیازە بۆ کچان.

شانس مادر جهاز دختر است. مادر هر نوع خلق و خویی داشته باشد دختر نیز به همان راه می رود.

رجوع شود به: دایه بوین...

بەخ مەکە، یەخ ئەکەی.

مسخره مکن یخ می کنی. سرزنش مکن دچار می شوی.

مخند ای نوجوان زنهار بر ریش سفید ما

که این برف پریشان بر سر هر بام می بارد

بە خوەشیی زمسان و رووخوەشیی دوشمەن باوەڕت نەویٚ.

بخوشی زمستان و برخورد خوب دشمن باور نداشته باش.

بە خوێن سەری تینگە.

به خون سرش تشنه است. دشمن جانی اوست.

بە خوەیشکم بیٚ.

به جای خواهرم باشد.

بە داخ تۆوەو سەری نیاوە.

به داخ تو سرنهاد، از حسرت دیدار تو مرد.

بە دانەی کشمیش، دمەڵ دەرتێریٚ.

با خوردن یك دانه کشمش دمل در می آورد. با کمترین ناراحتی آه و ناله کند.

بە دانەی هاڵە سەردی ئەکا.

با خوردن یك دانه غوره سردی می کند. آدم زودرنج و نازنازو، مراد است.

بەدترین لە بەد بەدترە.

بدترین از بد بدتر است. خدا رو شکر کن مباد که از بتر شود.

بەد لە بەدتر خاسترە.

بد از بدتر بهتر است. شبیه مثل بالا.

بە دزیی ئیزرائیلەو ئەگەڕێ.

پنهان از چشم عزرائیل رفت و آمد میکند. کنایه از پیری نحیف و فرتوت.

بە دۆسی دۆسی ئەکەنێ پۆسی.

با دوستی و محبت از سرش پوست می کند. با نمد "با پنبه " سر می برد.

بە دوعای کتك باران ناوارێ.

به دعای گربه باران نمی آید. به گفتن آتش زبان نسوزد.
خدا به نفرین تو مرا نگیرد.

بە دوعاێ کەر جۆ، ناوارێ.

به دعای خر جو نمی بارد. شبیه مثل قبل.

بە دوعای کەسێ نەهاتگین تا بە نفرین کەسێ بڕوین.

به دعای کسی نیامده ایم تا به نفرین دیگری برویم. "بمیریم".
رجوع به دو مثل قبل شود.

بە دەرد خوەتەو داکەفە.

با درد بساز و هیچ درمان مطلب. کم اظهار عجز و ناتوانی بکن.

بە دەس خوەم چەم کرد بە خوەم.

با دست خودم چکار به خودم کردم؟ خودم کردم به خودم که نفرین بر خودم.

بە دەس خوەی ئاگری بەردا گیان خوەی.

با دست خود آتش به جان خود زد. خود کرده را تدبیر نیست.
چون مثال فوق.

بە دەست خوەی قەور خوەی ئەکەنێ.

با دست خود قبر خود را می کند. خود موجب هلاك خود گشتن.

بە دەسمایەتا بڕوا، نە بە هاوساتا.

به دست مایه ات نگاه کن نه به همسایه ات. مردیت بیازمای آنگه زن کن.

به دەس مەردم مار ئەگرێ.

با دست دیگران مار می گیرد. با دست دیگری آتش بر می دارد.

به دەسێ چەپ "ناکوتگێ" ناتەقگێ.

با یك دست نمی توان دست زد. یك دست صدا ندارد. با یك نفر کار انجام نمی شود.

به دەسێ دوو هەنی هەڵئەگرێ.

با یك دست دو هندوانه برمی دارد. خارج از توان کار می کند.

کسی بر نداشته است به دستی دو خربزه

ای خون دوستانت به گردن مکن بزه

بەدەسیەو موو ئەرێسێ.

از دست او مو میرسد. از او حساب می برد و می ترسد.

به دەسیەو هەڵناکەی.

از عهده اش برنمی آیی. قدرت فکر یا زور یا مکر تو در برابر او ناچیز است.

به دەم ئینسانەو ئەکەنێ.

در برابر انسان می خندد. چیزی زیبا و خوشانید. شخصی خوش برخورد و با محبت.

به دەم کییا بساوم.

به دهن چه کسی بسازیم. به چه کسی بدهم، چگونه تقسیم کنم ؟ چیزی بسیار کم.

به دەم و دەسەو ئەخورگێ.

با دهن و دست خورده میشود. غذایی لذیذ و مطبوع.

به دەم و دەسەو تێ وەشیاگە.

با دهن و دست در آن افتاده . در خورد و نابود کردن آن شتاب می کند.

بە دەوڵەت باوکی ئەنازێ.

بە ثروت پدرش می نازد. شخص بی خاصیت و هنر و متکی بە دارایی پدر.

بەڕاکردن نییە.

بە دویدن نیست. از زیاد دویدن کفش پارە می شود.
کسب روزی بە تلاش نیست.

بەر بە بەردارەو نادات.

مهلت بە کسی نمی دهد. وصف شخص عجول، چابك یا طماع.

بەرچاو برسی.

گرسنە چشم و حریص.
زمن مرنج چو بسیار بنگرم سویت   گرسنه چشمم و سیری ندارم از رویت

بەرچاو تەنگ.

بخیل و تنگ نظر.

بەرچاو تەنگی رسوایی تێرێ.

بخل و چشم تنگی رسوایی می آورد.

بەرچاو تێر، ئاوڕوودارە.

سیر چشم آبرومند است.

بەرچاو تێرە.

چشم سیر است. آنچە را کە نفس خواهد در اختیار دارد و چشمش بە دست دیگران نیست.

بەر چاوم تاریك بوو.

جلو چشمم تاریك شد. نمودار شدت ناراحتی.

بەرچاوم رەش بوو.

جلو چشمم سیاه شد. جهان در نظرم تیرە و تار شد.

چون مثال بالا.

بەڕ خوەی لە ئاو دەر تێرێ.

گلیم خود را از آب بیرون می کشد. زندگی خود را اداره می کند.

بەڕ خوەی ناخاتە ژێر مەردم.

گلیم خود را به زیر کسی پهن نکند. از کسی زورگویی نشنود.

بەرز ئەپەرێ.

بلند پروازی می کند.

بەرز پەڕین، مل پیاگ ئەشکنێ.

بلند پروازی موجب سرشکستگی است.

بەرگ هەژار و فەقیر دڕیا.

لباس بیچارگان پاره شد. کنایه" : تابستان تمام شد و زمستان و سرما رسید.

بەرگەی ئەم تەکانوشەکانە ناگرم.

به مزاج گفته می شود : تاب این همه ناراحتی ها یا جفاها را ندارم.

بەر لە باوك مردن شیوەن ئەکا.

قبل از مرگ پدر شیون و زاری میکند. پیش از آمدن روضه خوان گریه می کند.

بەر لە کارێز گەیشتن، ئاوی گەرەکە.

هنوز که به قنات و چشمه نرسیده آب می خواهد. تا رنج نبری گنج نیابی.

بەڕ لە لای تەنکییەو ئەدرگێ.

گلیم از محلی که فاصله نخهایش زیاد است. پاره می شود. خلل و ناامنی هنگامی بروز می کند که ضعفی موجود باشد. (ضعف فرهنگ، ضعف اقتصاد، ضعف دین و عقیده و...)

بەر لە مەلا ئەچێتە مزگت.

قبل از ملا و پیش نماز به مسجد می رود. شخص مولع در نماز.
قاشق داغتر از آش.

بەرۆ باو پشتۆ کەنەڵان بێ.

برای نفرین است : جلوت باد و پشت سرت پرتگاه و پشت سرت پرتگاه و چاله باد.

بەرۆژا هارە و بەشەوا بیمار.

در روز شرور و نا آرام و در شب بیمار است. کودکی را گویند که روز جست و خیز زیاد کند و در شب گریه و زاری و نا آرامی می کند.

بە رۆژە، رۆژە ساڵمان بردە سەر ئەوا بەهار هات لەشمان کەفتە دەر

با امروز فردا کردن سال را گذراندیم. اینك بهار آمد و تن مان از بی لباسی بیرون افتاد.
فقر و بی چیزی و پایان یافتن آذوقهء زمستان خود و احشام را می رساند. (مثل قدیمی است).

بەروپشتی بۆنییە.

پشت رو ندارد. ظاهر و باطنش یکی نیست. دورو است.

بەرو دوای قسەی خوەی نازانێ.

جلو و عقب سخنش را نمی فهمد. اطراف سخنش را بررسی نمی کند. سخن سنج نیست.

بەرە پێتا ناگەیی

گلیمی است که کفاف ترا نمی دهد؟ یعنی عرضه نداری که خودت کار را انجام دهی؟

بەرەکەتی تێ کەفت.

در آن برکت ایجاد شد. غذا یا چیزی که زیاد جلوه کند.

بەرەکەت نەکەی.

برکت نکنی. مفهومش : خیر نبینی است.

بە رەنج و تەقالای ئێمە نییە.

بە کوشش ما مربوط نیست.

بکوشیم و از کوشش ما چە سود کز آغاز بود آنچە بایست بود

"فردوسی"

بە ریگەی شەڕا مەڕۆ.

بە راە بد مرو. رە خیر پوی و مرو راە بد. برای سر خود مخر دردسر.

بە زوان پیاگ ئەگریۆ.

بە زبان آدم میگردد. بمیل آدم رفتار میکند. شخص مکار و زبان باز.

بە زوان مەل و مرو "ئەدویۆ" قسە ئەکا.

با زبان پرندە و مور سخن میگوید. بە چند زبان اشنایی دارد. حراف و پر چانە است.

بە زمانی منەو ئەێژێ.

از زبان من میگوید. جانا سخن از زبان ما میگویی.

بەزە ئەو خوێنە شەوی بە سەرا هات. (مثل قدیمی است)

بە زە : هدر رفتن. بە هدر رفتە است، خون و قتلی کە شب بر آن بگذرد و تلافی نشدە باشد.

رجوع شود بە: **حاشا لەو خوێنە...**

بەزییم پیا تێتەو.

کنایە: دلم بحالش میسوزد.

بەزیللە رووی خوەی سوور ئەکاتەو.

با سیلی روی خود را سرخ میکند. ثروتمند شرفمندی کە بە نداری افتادە .

نکنم طمع زدو نان نبرم وقار خود را

بە تپانچە سرخ سازم رخ اعتبار خود را

به زینگی ئه‌م دی جفتێ که‌وش له‌پا

وه‌ختێکا مردم ده‌ جفت له‌ سه‌ر جا

هنگام حیاتم یك جفت کفش در پار ندیدم. وقتی که مردم ده جفت در کفش دانی بود.

در باره کسانی گویند که هنگام فوت مجلس ختم مفصلی دارند اما در مورد زمان حیات مورد توجه نبوده اند. تا دندان داشتن نان نداشتم، اکنون که نان دارم دندان ندارم.

به زینگی نیایه قه‌ور.

زنده بگورش کرد. دق مرگش کرد.

به ساحێو ماڵ حه‌رامه.

بر صاحبخانه حرام است. دیگران استفاده میکنند و صاحبخانه از دور حسرت میخورد.

به سا قه‌سه‌ری ئه‌ژیت.

به در یوزگی روزگار میگذارند. با کمك مردم سر پا ایستاده .

به سایه‌ی گوڵو گه‌نمێکه‌و "سه‌د گیا" یا " سود گوڵو جو " ئاو ئوخووتوو.

بخاطر گل گندمی "صد گیاه " یا "صد بوته جو" آب میخورد. بخاطر یك نور چشم عده ای دیگر نیز استفاده مکنند.

به‌سته زوان.

بسته زبان. بیچاره! ستمدیده!

به سه‌ر ئاو حمامه و ئاشنایی ئه‌کا.

بر سر آب حمام أشنایی میکند. از مال دیگری بخشش کردن.
از کیسه خلیفه میبخشد.

به سه‌ر پاوه ناوێسێ.

سر پا بند نمی شود. آز شادی در پوست نمی گنجد. بچه شلوغ را نیز گویند.

بە سەر سفرەی باوك و دايیكە و گەورە نەوگە.

سر سفره پدر و مادرش بزرگ نشده . نا اهل و بی تربیت است.

بە سەر گشتمان تێ.

بسر همه ما می آید. ما هم دچار میشویم. کنایه از پیری و ناتوانی.

مخند ای نوجوان زنهار بر ریش سفید ما

که این برف پریشان بر سر هر بام میبارد

"صائب"

بە سەر وەخت گشت کەسێکە و ئەڕۆێ.

سراغ هر کس میرود. کنایه از مرگ یا عزرائیل.

بەسێ براو کلاوێکیان هەس.

سه برادر یك کلاه دارند. کنایه از بی چیزی یا خانواده یا داشتن ایده و نظری واحد.

بەسێ ماڵەو تیانەێکیان هەس "قازانێکیان هەس".

سه خانواده اند و یك دیگ دارند. محلی فقیر نشین.

بە ئاشتی تیا بێلانەو.

سهم آشتی را نگهدار. به دو کس که نزاعی شدید کنند گویند. یعنی چندان بـه هم بد و بیراه بگویند و دعوا کنند که اگر دوست شدید بتوانید بهم نگاه کنید.

بە شا ئەێژی لەلە.

به شاه می گوید لله . به همه چیز بی اعتنا است.

بە شا ئەێژێ یارۆ.

بـه شـاه مـی گویـد یـارو. شـخص قـانع و بـی اعتنـا بـه مـال دنیـا. یـا کس ثروتمند مغرور و متکبر.

بەش خوەم حەڵاڵ ئەگەم.

سهم خودم را حلال میکنم. سودی را در مقابل تحمل رنجی بر خود مباح و روا ساختن.

بەشکەر بەشی کرد، بەش خوەی نەما.

قسمت کننده مال را قسمت کرد ولی سهم خودش نماند.

به شۆن دزا ئەونە برۆ، لێت هەڵەو نەگەڕێ.

دزد را چندان دنبال کن که برنگردد و به تو آسیبی نرساند.

به شەپلاخە دەموو چاوی خوەی سوور ئەکاتەو.

با سیلی صورت خود را سرخ میکند. از ناملایمات نمینالد و خود را خوشحال جلوه میدهد.

به شەوا خانمە و بە رۆژا کلفەت.

به شب خانم است و به روز کلفت. چیستان "جارو".

به شەوا جەردە و بە رۆژا مەردە.

به شب دزد است و به روز جوانمرد. وصف مردی دورو و ظاهر متقی.

به شیرینی خوەتەو بیخوە.

به شیرینی خودت بخور. به کسی گوید قند برای نوشیدن چای خود ندارد، گفته می شود.

به شیشە و مەمکەی خاڵی ئەیخەفنێ.

به شیشه تهی خواب کردن. کنایه : از فریفتن کسی.
بیش ما را به خواب کرده اند به شیشهء تهی، جوانی نیکو می باید داد خوارزمیان را. (تاریخ بیهقی)

بەغام وێرانە.

بغدادم خراب است. گرسنه ام. آه در بساط ندارم.
اگر دانی که نان دادن ثواب است
تو خود می خور که بغدادت خراب است

به قسه کار دوروس ناویّ.

با حرف کار درست نمی شود. به عمل کار بر آید به سخدانی نیست.دو صد گفته چون نیم گفتار نیست.

به قسه‌ی گه‌وج خوه‌ت مه‌خه چا.

به گفتار نادان خود را در چاه مینداز. به فرمان نادان مکن هیچ کار.

به قه‌سه‌مه‌که‌ت باوه‌ر بکه‌م یا به جووچکه‌ی که‌ڵه‌شێره‌که‌ت؟

به قسمت باور کنم یا به دم خروست ؟ کسی را گویند که انجام کاری یا داشتن چیزی را انکار کند اما نشانه های بارزی از انجام و یا داشتن آن چیز موجود و در دست باشد.

به قه‌و به‌ڕ خوه‌ت پا "داکێشه" درێژه‌و که.

به قدر گلیمت پا دراز کن. طمع نداشته باش. دست طمع کوتاه .

بدان خود را در میان انجمن جای مکش بیش از گلیم خویشتن پای

"ناصر خسرو"

به قه‌و ده‌م خوه‌ت تیکه بگره.

لقمه را به اندازه دهانت بردار. پا را از گلیمت دراز مکن.

به کارکه‌ر بێژن خانم، هه‌ر چیّ کاسه و کوچه‌ڵه‌س ئه‌شکنیّ.

اگر کلفت را خانم خطاب کنند، تمام کاسه و کوزه ها می شکند.

"از شادی و غرور یا مشتبه شدن امر بوی" به زیر دست نباید رو داد.

یا رب می اد آنکه گدا معتبر شود گر معتبر شود ز خدای خود بی خبر شود

"حافظ"

به کاسه‌یه‌ك ئه‌یکه‌ن، به که‌وچکیّ ئه‌یخوه‌ن.

در یك کاسه می ریزند و با قاشقی می خورند. هم کاسه اند. هم عقیده اند. زندگیشان مشترك است.

به کام سازت هه‌لپه‌رم.

به کسی که سر یك خرف و قول نماند، گویند ك به کدام سازت برقصم.

بەکام لا هەڵساگی؟

به کسی که اخلاق و رفتار امروزش با روزهای قبل تفارت داشته باشد. گویند : به کدام دست برخاسته ای. صبح هنگام برخاستن از خواب از چپ برخاسته ای یا از راست؟

بە کاوکەمای کەسێ زەرەر ناگەینێ.

به کاه و کمای کسی آسیب نمی رساند. کما علفی است خوراك الاغ.
آزارش به کسی نمی رسد.
به کاهی نداند و به کوهی هم نمی داند. رجوع شود به : **بە مەویژی نەزانی.**

بە کشە و کشمیش لە نوێژ ئەچێ.

شخصی زود رنج و از خود راضی را گویند : که بر سر کوچکترین بهانه برنجد و کار سرباز زند.

بە کفتە ئەیژێ فلّتە.

بی دندان و الکن مراد است که نتواند کلمات را درست ادا کند.

بە کلّفەتی ئەیکەم و بە خانمی ئەیخوەم.

چون کلفت کارهایم را انجام می دهم و چون خانم از آن استفاده می کنم. خود پزم و خود خورم.

بە کەر ناوێرێ بە کۆپان شێرە.

با خر برنیاید بر پالان شیر است و مسلط.
دانی که منم زبونتر و عاجزتر   پالان بزنی چو برنیایی با خر
"فرخی سیستانی"

بە گایەك گێرە ناکرگێ.

با یك گاو گندم را نمی توان کوبید. یك دست صدا ندارد.

بەگورێس تۆ کەفتگە چاڵ.

با ریسمان تو به چاه افتاده . تدبیر نادرست تو او را گرفتار کرده .

بەگوشەی چار شێوەکەت ئەیژم، سلاّم من بگەینە.

به گوشه چادرم گویم سلام مرا برسان. حالت احترام دارم برای مهمانی که درحال خدا حافظی است. یعنی جسارت است بخودت بگویم بگوشه چادرت میگویم.

بەگوشەی کەواکەی بەر ئەخوات.

به ترنج قبایش بر می خورد. بر او گران و ناگوار است.

بەگوڵێ بەهار نایێ.

به یك گل بهار نمی شود. با تنها تو کار درست نمی شود.

بەگوناهی نەشمێری خووا.

خدایا "این کرده یا گفته مرا" به گناه محسوب نداری.

بەگیان تۆ ئەو تۆ بمری یە، لەو تۆ بمیریها نیست.

این بار سوگند من جدی است.

بەلاّجەوی لێ تیێ.

تعجب میکند. بلاجوی : ترکیبی است از بلا + جوی.

بەلاّ لە بوگەن ئەوێتەو.

مرض از بوی گند ایجاد میشود. کار زشت از شخص پست خیزد.

بەلاّیێ بەو.

بلای بد. بمزاج خطاب به کسی.

بەلاّیێ ژنەو دەرد دلّ مەکە.

به پیش زنان راز هرگز مگوی. "فردوسی"

بە لاّی ژنەو ڕاز دلت مەیژە.

به پیش زنان راز هرگز مگوی. "فردوسی".

بە لای هەر کسیکەوە رورەش بین، بە لای خوای خوە مانەو روو چەرمگین.

اگر پیش هر کس رو سیاه باشیم نزد خدای خود روسفیدیم.

بە لەرز بیگرە تا بەیادو ڕازی ئەویٚ.

به لرز بگیر تا به تب راضی شود. بانجام کار سخت تری او را تحت فشار قرار بده . تا بدانچه مورد نظر و درخواست تو است تن در دهد و راضی شود.

بەلەکنا چیٚ.

مرد زن صفت و زیاد معاشر با زن را گویند.

بە ماڵ ساحێو حەرامە.

به صاحب مال حرام است. رجوع شود به : مال به مال صاحیو حه رامه.

بە مانگ ئەیژیٚ تۆ مەیرە دەرەو، من تێم.

به ماه می گوید: تو درنیا من در آیم.
عوام در تعریف حسن و زیبایی کسی گویند.

بە مانە جوانەو ناوی.

به آرایش و پیرایش جوان نمی شوی.
پیر نگردد جوان به غازه و زیور زشت نگردد نکو به یاره و خاتم
"قاآنی"

بەم دەس بیدەی، بەو دەس ئەیسێنیتەو.

به این دست بدهی به آن دست پس می گیری.
از مکافات عمل غافل مشو گندم از گندم بروید جو رز جو

بەم زوویيیە هەڵناکنگیٚ.

به این زودی ها رفتنی نیست. کنایه از مهمان یا مزاحکه.

بەم قورسیی مورتزا عەلییە قەسەم.

به این کرسی مرتضی علی قسم. می گویند اعرابی که برای تسخیر ولایات سراسرا یران آمدند. از رنج سرما نامه ای به مدینه نوشتند و علی (علیه السلام) گذاردن کرسی را به آنها توصیه کرد.

بەم گوێچکە ئەیگرێ بەو گوێچکە دەری ئەکا.

از این گوش می آورد و از آن گوش بیرون می کند. می شنود اما بدان عمل نمی کند.

به یکی در درآید از گوشش　　　به دگر در بیرون کند هوشش

"سنائی"

بە من و تۆ چە؟

به من و تو چه مربوط. فضولی موقوف. ما را چه از ین قصه که گاو آمد و خر رفت.

بە مەرگ بیگرە تا بە یاو ڕازی ئەوێ.

به مرگ بگیر تا به تب راضی شود. شرائط سنگین پیشنهاد کن تا به شرائط سبکتر تن در دهد.

بە مەویژ سمێڵی با ئەدات.

با مویز سبیلش را تاب میدهد. کنایه از شخص قد و از خود راضی.

بە مەویژی نەزانێ بە کەویژی نازانێ.

به مویزی نداند به کویزی هم نمی داند. کویژ یا قه فیر : پیمانه گندم یا جو. کسی که نیکی و احسان کم در نظرش بی قدر باشد. احسانها و کمکهایی بزرگ را هم چیزی نمیداند.

بە میراتیت بێ.

میرات: میراث، به میراثت باد. کسی که چیزی را به زور و بدون رضایت بگیرد آن شخص وی را نفرین کند و گوید : به میراث از تو بماند و از آن برخوردار نشوی.

بە میخەی کتك باران ناوارێ.

به دعا و ناله گربه باران نمی بارد. به دعای کسی نیامده ایم تا به نفرین کسی برویم.

به نانێ تێرەو بە نانێ برسی.

به لقمه ای سیر است و به لقمه ای گرسنه . شخص قانع و کم خوراك.

به نانی تو سیری و هم گرسنه ای   نه پیل و نه تخت و نه بار و بنه

"فردوسی"

بەنا و ماس لە وەخت خوەیا خوەشە.

خوردن بنا و ماست وقت خاص خود لذت دارد.

بنا : گیاهی بهاری که پخته اش با ماست خوراکی مطبوع و با گوشت، سرخ کرده اش لذیذ است. بیشتر در مناطق کردنشین غرب ایران موجود است. هر کاری موقعی دارد. در مقام تهدید است. یعنی به موقع تلافی خواهیم کرد.

بە نمەك خوەتەو بیخوە یا، بە خوای خوەتەو بیخوە.

به کسی که گوید خوردنی بی نمك است گویند: با نمك خودت بخور.

بە نۆکێ لە نوێژ ئەچێ. یا: بە پلتۆکێ لە نوێژ ئەچێ.

با یك نخود بی نماز میشود. با یك اشاره نمازش باطل می شود.

پلتۆك: تلنگر.

به یك تیر برگشتی از کارزار، به یك حمله لشکر به تاراج داد.

بە نوێژ و رۆژگ نییە.

به نماز و روزه نیست. به بها ندهد به بهانه دهد.

عبادت بجز خدمت خلق نیست   به تسبیح و سجاده و دلق نیست

بە نەبێ عەیب ناوێ.

هیچ بنده ای بی عیب نیست. بی عیب خداست.

بە نەوگ ئینسان سەر ئەوڕێ.

با نمد انسان را سر می برد. با نرمی و لطف کسی را صدمه و آزار رساندن.

بەنی شلەو بووگە.

بندش شل شده . افسارش رها شده . میدان داده شده .

به نیەت وەزە.

بچه ای که دهانش برفك می گرفت. زنی را که به برادر شوهر خود شوهر کرده بود می اورند و موی سرش را به دهان بچه می کشید و می گفت: به نیت برفك. معتقد بودند که درمان می شود.

بەو ئەوینێ و بەو خانە بە یاد ناکا.

بد را می بیند و بد خانه را به یاد نمی أورد.
گرگ اجل یکایك از این گله می برد وین گله را نگر که چه آسوده می چرد.

بەو با ئەژیم لە تەرەف تۆوە تیێ.

"به و" مخفف "به ئه و". با : باد. به بادی زنده ام که از طرف تو وزان است. از پرتو نعمتها و توجهات تو پابرجا هستم.

بەوبەختی کلافە ئەکا.

بدبختی را کلافه می کند. زندگی اش سراسر آغشته به بدبختی و سیه روزی است.
بدبختی او را کلافه کرده . سختی و بیچارگی او را به زانو در آورده .

بەو بەشە خوا داگیە پێت ڕازی بە.

قانع بنشین و هر چه داری بپسند. به سهمی که خدا به تو داده راضی باش.

بەو داخەو سەری نیاوە.

از حسرت نرسیدن به آن چیز یا آن کس مرد. به آن داغ سر نهاد.

بەو لە بەوترین خاسترە.

بد از بدترین بهتر است. که بسیار بد باشد از بد بتر، رو شکر کن مباد که از بد بتر شود.

بە وتن ئاگر زوان ناسووتێ.

به گفتن آتش زبان نمی سوزد. بدعای گربه باران نیاید.

به وشتریان وت بۆچه ملت درێژه؟ وتی دووربینیی دوا ئه‌که‌م.

به شتر گفتند چرا گردنت دراز است؟ گفت: دنبال نگرم. (عاقبت اندیشم).

به وشتریان وت کوڕت بووگه. وتی: بار من هه‌ر چل مه‌نه.

به شتر گفتند دارای پسر شده. گفت: بار من چهل من است.
کارمندی یا کارگری به کارگاهی اضافه می شود، این خبر به کارمندی که در آنجاست مژده دهند، او مثل فوق را به زبان می أورد.

به‌هاره! به‌هاره، به‌هاڕه بهاره.

بهاره ! بهار است با دستدناس خرد و آرد کن، گندم بهاره را.

به‌ها کردین به هوو کردین ، چووگه سه‌ر شار. بۆ شوو کردین.

با به راه انداختن سر و صدای زیاد، برای شوهر کردن، به شهر رفته است. به مزاح برای کسی گویند که بمنظور انجام دادن کاری به محل دیگری رفته است.

به‌هانه‌ی به‌نی ئیسرائیلی.

بهانه بنی اسرائیلی.
در میان قوم موسی چند کس بی ادب گفتند کو سیر و عدس
"مولوی"

به هوویه‌ك خوه‌ی چه‌په‌ڵ ئه‌کا.

با يك نهيب خود را كثيف مى كند. به يك حمله لشكر به تاراج داد.
"فردوسی"

به هوویك له مه‌یان ده‌رئه‌چی.

به يك جمله از ميان در مى روى. به يك تير برگشتى از كارزار.

به هه‌زار سووزن گاوه‌سنێ دروس ناوێ.

از هزار سوزن گاو آهنى ساخته نمى شود. هزار جوان كار يك پير را نمى كنند.

به هه‌ڵوا هه‌ڵوا وتن ده‌م شیرین ناوێ.

با حلوا حلوا گفتن دهن شيرين نمی شود. تا رنج نبری، گنج نيابی.

گفتن نيكو به نيكويی نه چون نيكو بود
نام حلوا بر زبان راندن نه چون حلوا بود
"فندرسكی"

به هیچ ئاوێ ناخوسێتەو.

به هيچ آبی خيس نمی خورد. حرف كسی در او كارگر نيست. دير باور است.

به هیچێ نازانێ.

هيچ خوبی و كمكی در نظرش جلوه نمی كند. نهايت بی عاطفه و نمك نشناس است.

بەی لە هەر درگایێ، ئاخری ئەیکەنەو.

به هر در بسته ای رو آوری و آنرا بزنی، سرانجام گشاده شود. از كاری نبايد قطع اميد كرد.

گفت پيغمبر كه چون كوبی دری عاقبت زان در برون آيد سری

بێ ئەو دەس ناکا بە ئاوا.

بدون مشورت، او دست در آب فرونمی كند.

بیانککگیری لێ دەر هاتگە.

بهانه گير و كم حوصله شده . كنايه از پير و يا بچه نزار و ناتوان.

بیانك مەگرە، بیانكات ئەورم.

بهانه مگير، بهانه ات را قطع می كنم. (در مقابل تهديد است).

بێ باوانە.

دختری بی پدر و مادر و بی پناه است.

بێ باوك و دایکە.

پست و بی پدر و مادر است. بچه سر راهی است. در مسجدی است.

بیّ بایەخە.

بی نتیجه است. بی ارزش است.

بیّ بڕوینه ماڵەو.

بیا بریم خونه . تعارف شاه عبدالعظیمی.

بیّ بگار ئەدات له ئاو.

بی پایاب به آب می زند. بی گدار به آب می زنبد. بی ملاحظه و بی احتیاط است.

بیّ پوول، قسەی ڕەواجی نییه.

بی پول حرفش بر کسی ننشیند. هر که زر در ترازوست زور در بازواست و آنکس که بر دینار و گوهر دسترس ندارد در همه ی دنیا کس ندارد.
"گلستان"

بیّ پووڵ مەنێرە بۆ قەرزەو ستاندن.

بی پول و مفسل را برای پس گرفتن قرض مفرست.

بیّ پووڵ و خوەش سەلێقە.

بی پول و خوش سلیقه . (با طعنه گفته میشود).

بیّ پووڵی بیّ "ئامانه" دەرمانه.

بی پول مرضی است بی درمان.

بیّ پیتە.

بی برکت است. کنایه از چیزی بی ثبات و دوام.

بیّ تامی مەکە.

به مزه اش مکن. شورش را در نیاور.

بیّ تینه.

کرسی، بخاری یا آتش بی گرما را گویند. شخص بی جثه و کم خون نیز مراد است.

بێخ دیوار ئەکەنێ و بانەناوی پێ ئەکا.

بیخ دیوار می کند و با خاك آن پشت بام را کاه گل کند. کاری ضد و نقیض و تیشه بریشه زدن.

یکی بر سر شاخ بن می برید	خداوند بستان نگه کرد و دید
بگفتا گر این مرد بد می کند	نه با من که با نفس خود میکند

"بوستان"

بێ خەویت نەکێشاگە.

بی خوابی نکشیدی. مصیبت و بدبختی ندیده ای.

خفته خبر ندارد سر بر کنار جانان

کاین شب دراز باشد بر چشم پاسبانان

"سعدی"

بێ دەس شکاندن، نگین ئەشکنێ.

بی آنکه دست را بشکند و به آب آسیب رساند، نگین یا حلقه ی انگشتری را می شکند. در کارش استاد است. با پنبه سر می برد.

بێ دولاك سور ئاتاشێ.

بدون دلاك سر می تراشد. کار بی رویه و بی اصول می کند. خودسرانه کار می کند.

بێ دەم و پل.

بی نطق و بی لیاقت.

بێ دەم و زوان.

بی زبان و بی عرضه .

بێرا بێرا نییە نییە، سفرەی خالی و هیچی تیا نییە.

بیار بیار و نیست نیست. سفره خالی و چیزی در آن نیست.

آفتابه لگن هفت دست شام و نهار هیچ.

بێرە کۆڵم با بویتە زاوای باوکم.

بیا بر من سوار شو تا داماد پدرم شوی. خطاب به کسی که کمك و احسان زیادی در حق وی کرده باشند و باز طمع بیش دارد و توقع نماید.

بێ ڕەگ.

بی رگ و ترسو و بی لیاقت.

بێ زەرە.

بی نمك. دوستی نداشتنی.

بێژم ناوێ، نەیژمیچ ناوێ.

بگویم ناجور است و نگویم هم ناجور است و نمی شود، گویم مشکل و گر نگویم مشکل.

مرا دردیست اندر دل اگر گویم زبان سوزد
و گر پنهان کنم ترسم که مغزو استخوان سوزد

بێ ژن مەنێرە بۆ تواشای " ژن " کەنیشك.

بی زن را به خواستگاری و پسند دختر مفرست. چون زن به خود ندیده هر نوع شخصیت و قیافه ای را می پسندد.

بێژە گەدا، تۆ، بە چە حاڵێکەو باڵ هەڵئەماڵی؟

بگو گدا تو با چه حالی آستین بالا می زنی؟ بگو گدا تو دیگر چرا در معاملات بزرگ جلو می آیی. آدم گدا پر مدعا.

بێژە وشتر تۆ بەسەر عەلاقە بەنیتەو چە.

بگو شتر ترا چه به علاقبندی؟ ترا چه به این کارها؟

بێسان بێ سەرە خەر؟

بستان بدون سر خر؟ فضولی که خود را در هر کار دخالت دهد، گویند. نخود هر آش.

بیٚ سورنا هەڵئەپەڕی.

بزون سرنا و ساز می رقصد. در کار و فعالیت محرك نمیخواهد.

بیٚ سەر و شۆنە.

ناپیدا و مفقودالاثر است.

بی سەواد کوێرە.

بی سواد کور است.

بیٚ سەواد وەسە کوێر.

بی سواد چون کور است.

بێشکەی من تەدەرە جوانیگیە.

گهواره مرا سختی و بلا تکان داده است.

تەمەرە : سختی و مشقت. من با سختی و عسرت پرورده شده ام. این نوع مشقتها برای من آسایش است. "در مقام تهدید است".

بیٚ شەڕ دانیشە و شەڕ درگات پیٚ بگریٚ.

بی خیال وبی آرزو در خانه بنشینی و شر دامنگیرت شود.

بیٚ عەیب خواس.

بی عیب خداست.

بیٚ فەڕە.

بی فر است. بی وجهه و ابهت است.

بیٚ کاری؟

بیکاری! ولکن بابا اسدالله!

بیٚ کەسی هەر بۆ خوا خاسە.

بی کسی فقط برای خدا خوبست. تنهایی و بی کسی برای انسان موجب درماندگی است.

بیکەنە پشت دەورییەکە.

پشت بشقاب بریزید. دوستی بر رفیقش یا زنی که به همسرش می گوید : فلانی با ما بد است.

دوست یا شوهر در جواب میگوید : ما که با او بدی نکرده ایم، بی جهت بد شده . احتیاجی به او نداریم. بلکه از این پس غذا را پشت بشقاب بریزد و برایمان بفرستد.

بێگاری لە بێکاری خاسترە.

بیگاری به او بیکاری.

بێگانە بە خوێش ناوێ   دوشمەنیچ بە دوس ناوێ

بیگانه هیچ گاه قوم و خویش نمی شود. دشمن هم دوست نمی شود. چغندر گوشت نشود، دشمن دوست نشود.

بیگرە و بەری مەدە.

بگیر و از دست مده . از آنچه در دسترس داری استفاده کن.

بیگرە و وێڵی مەکە.

بگیر و از دست مده .

بێمە دەورتا.

دورت بگردم. " در مقابل تهدید یا تحبیب ".

بێنەو تا بیکەین جاهێڵی وێمان دنیا تا وەسەر نابڕگیٚ پێمان.

بیایید تا جوانی کنیم و خوش بگذرانیم. زیرا که دنیا تا آخر به ما نمی رسد.

بیٚ نمەکە. وەك: بیٚ تامە. بیٚ خواس. بیٚ زەرەس.

بی نمك است. چون: بی طعم است، بی نمك است.دوست داشتنی نیست.

بینە بەر خوەرەو ئەچێتە رێگا.

در مورد خط بد گفته میشود، اگر جلوه آفتاب بگذری مثل سوسك راه می رود.

بینه دەرگای گۆزەو ئاوی بخۆرەو.

بگذار در کوزه و آبش را بخور. قباله ، فرمان یا حکمی بی ارزش.

بینە بان چاو و کوێرەو خوەشی ئەکاتەو.

در وصف کودکی زیبا و دوست داشتنی گویند : بر روی چشم نابینا بگذاری شفا دهد.

بینە بان نانەو سەگ بۆی پێیەو ناکا.

روی نان بگذاری سگ بو نمی کند. در مورد غذای کم گفته می شود.

بێوەژن لە نیمەی شەوا پەشیمان ئەوێتەو.

بیوه در نیمه های شب پشیمان می شود. زن بیوه در روز آزاد و بی دردسر است و هر کاری بخواهد بکند و هر جا بخواهد برود مزاحمی ندارد اما نیمه ها شب حسرت تنهایی او را رنج می دهد.

حرف " پ "

پا ئەدات لە پەیین.

پهن پا می زند. خیابان گز می کند. آدم بیکار.

پا ئەنێتە جێگە پای گەورە.

پا جای پای بزرگان می گذارد. فقیری که قصد برابری با ثروتمندان کند. کودکی که رفتار و کردار بزرگان پیش کند.

پا ئەوا بە دەما.

پا را به دهان می کشد. پا را گاز می گیرد. بی حیا و بی شرم است.

پات ئەونە درێژو مەکە، بیوڕن.

پایت را چندان دراز مکن که قطع کنند. پا را به قدر گلیم دراز کن. طمع نداشته باش.

پا بە قەو بەڕ خوەت داکیپشە.

پا را بقدر گلیمت دراز کن. طمع مورز.

بدان خود را میان انجمن جای	مکش بیش از گلیم خویشتن پای
سر برآور از گلیمت ای کلیم	پس فرو کن پای بر قدر گلیم

پات جەمەو کە.

پایت را جمع کن. تجاوز موقوف. روایت را کم کن. رجوع به مثل فوق شود.

پاچکە بەی بەناکەس. هەوەس رانیچ ئەکا.

پاچه را به ناکس دهی هوس ران نیز کند. به اشخاص نباید زیاد رو داد.

پایەکی لێ بتەقنە.

کسی را درو غکی دنبال کردن و درجانی خود صدای پادرمی آوردن. یعنی دارم دنبالت می کنم، مثل می گوید: صدای پای‌ی از او در آرد: یعنی: اورا تهدید بکن.

پادار بگره و بێ پا ماڵ خوەمانه.

پاداران را بگیر "که درنروند" بی پایان مال خودمان هستند.

مرحوم دهخدا می نویسد : فردی از دکان بقالی نخود و کشمش خریده بود، کرم و موری چند در آن بود. فرد نخست حشرات را می خورد و می گفت : اول پاداران را خوردم بی پایان سر جا هستند.

دیگری را در کمند آور که ما خود بنده ایم

ریسمان بر پا چه حاجت مرغ دست آموزرا

پا دامەکێشه.

پا را دراز مکن. طمع نداشته باش.

پا دامەگره.

پافشاری مکن. لجاجت مکن.

پارەکه دۆس و ئیمساڵ ئاشنا.

بعنوان گله از کسی که کمتر او را ملاقات کنند، گویند پارسال دوست و امسال آشنا.

پارەکه مرد و ئیمساڵ ساڵییه.

پارسال مرد و امسال سالگردش است. کنایه از کسی که به خواب عمیقی رفته باشد.

پاسەبانی دیگه.

پاسبان دیده است. چای زرد و کم رنگ مراد است. کردها بیشتر چای پر رنگ نوشند.

پاش باران کەپەنك.

"که په نك" : بالاپوشی است از نمد که چوپانان به هنگام بارندگی پوشند. بعد از باران که په نك، بعد از سرما پالتو. بعد از رفع گرسنگی با نان جو، پلو.

پا شکیاگ داکەفتگه.

پاشکسته افتاده است. عاطل و باطل مانده . عاجز و ناتوان افتاده است.

پا کار ئەکا و چاو ئەترسیٚ.

پا کار می کند و چشم می ترسد. کسی را که از طول راه ، شکایت کند یا ادای این مثل قوت قلب دهند و او را به ادامه رفتن تشویق کنند.

پا لە گلێم خوەت درێژەو مەکە.

پا از گلیم خود دراز مکن. طمع نداشته باش.

پاڵەوان پەمە.

پهلوان پنبه. به طنز و طعنه . شخص فربهی را گویند که در کشتی با پهلوانی زود از پا در آید.

پام بشکیٚ.

پایم بشکند. متأسف از اینکه چرا فلان کار را انجام داده یا نداده است.

پام بەسیاگەسەو.

پایم بسته است. از آمد و شد افتاده ام.

پا مەکە بە ناو کەوش منا.

پا توی کفش من مکن. در کار من مداخله مکن.

پاوەپای ئەکرد.

این پا و آن پا می کرد. در شك و تردید بود.

پای ئینسان ئەگریٚ.

"مثل سگ " پای انسان را می گیرد. بسیار وقیح و بی شرم است.

پای بەرو دوای بۆ نییە.

یك پایش پیش و یك پایش پس. مردد و دو دل. بر سر دوراهی خطرناکی است.

پای زل نەگبەتە. سەر زل دەوڵەتە.

پای بزرگ دلیل نکبت و سر بزرگ نمودار ثروتمندی است.

پای شادی بوەیتەو.

بە کسی کە از تعزیە یا سر خاك برگشتە است گویند : پای شادی بە خانەء خود ببری.

پایەك بەرو دوا ناتێ.

پایی را پس و پیش نمی گذارد.
یك قدم راه خطا نمی رود. شخص محتاط.

پای کرەهای گەرەکە.

پایش کرایە می خواهد. کسی کە طلب کنند و نیاید، گویند.

پای کەڵەشێرەکەت بوەسەو و مامر ماڵ هاوسا بە حیز مەزانە.

پای خروست را ببندده و مرغ همسایە را حیز مخوان.
اختیار پسرت را در دست بگیر و دختر همسایە را هرزه و جلف مشمار.

پایەکی بوو دوانی بۆی قەرز کرد.

یك پا داشت دو تا برایش قرض کرد. کنایە از : پا بە فرار گذاشتن.

پایکە لە بەرە و پایەکی لە دوا.

یك پایش جلو است و پای دیگرش عقب. دو دل و مردد بودن.

پایەکی لێ بتەپێنە.

پایی را از او بە صدا در آور. زهره چشمی از او نشان بگیر .

پایەکی هالە دیوانا.

یك پایش در دیوان است. دیوان : وزارت یا دربار بانفوذ است، خرش می رود.

پایەکی ها لەم دنیا، پایەکی ها لەو دنیا.

یك پایش این دنیاست و یك پایش آن دنیا. پیری نحیف و نزار.

پای گەرمەو نەوگە.

پایش گرم نشده . زیاد نمانده کە آشنا شود.

پای له ژێر دەرچووگه.

پایش از زیرش دررفته . پایش لغزیده است. سقوط کرده .

پای نیا به سەر حەقا.

پا روی حق گذاشت. انکار حقیقتی کردن.
در مورد اشخاص خوش قدم گفته می شود، پا روی گل نهاده راهش به مس تبدیل شده .

پای ها به خەنه و.

پایش را حنا گرفته . نمی تواند دنبال کار برود.

پای ها به لەچ قەورەو.

پایش لب گور است. عمرش به آخر رسیده . پیری لرزان و نالان.

پچه، یا دزییه، یا حیزی.

پچ پچ و نجوا یا در مورد دزدی است یا حیزی و خیانت.

پڕ دەمت قسه بکه.

پر دهانت حرف بزن. به قدر گلیمت بکن پا دراز.

پڕ دەممه له خوێن و قووتی ئەدەم.

دهانم پر خون است و قورتش می دهم. ناراحتی ها زیادی دارم پیش کسی افشا نمی کنم.

پرسا بەو زانا به.

پرسا باش و دانا باش. دانا هم داند و هم پرسد. نادان نداند و نپرسد.
"سعدی"

بپرس آنچه ندانی که ذل پرسیدن　　　دلیل راه تو باشد به عز و دانایی
"سعدی"

پرس به ژن بکه و به قەوڵی مەکه.

با زن مشورت کن اما بر خلاف گفته او عمل کن.

پرس و مەسڵەحەت لە واجباتە.

پرسیدن و مشورت کردن واجب است.

پڕ ماڵم بێ لە رازیانە و بە دڵ ئێشە بمرم.

خانه ام پر از رازیانه باشد و به دل درد بمیرم.
رازیانه مسکن دل درد است.
کسی که همه چیز داشته باشد اما نتواند از آنها استفاده کند.

پشت بوەسە بە خوا.

به خدا تکیه کن. در مقابل ضدیت معاندین یا هنگام سختی گویند.

پشتت بشکێ.

نفرین است. (پشتت بشکند). پسرت بمیرد.

پشت حەفت کێف رەش بێ.

پشت هفت کوه سیاه، هفت کوه در میان، گوش شیطان کر. هفت قرآن در میان. برای رفع چشم زخم گویند.

پشت دەس خوەمم داخ کرد.

پشت دستم را داخ کردم. شرط کردم که ضامن کسی نشوم یان فلان کار را انجام ندهم.

پشت دەس خوەی گەست.

پشت دست خود را گاز گرفت. اظهار تعجب یا ندامت کردن.

پشت راسەو ناکا.

پشت راست نمی کند. زیر بار قرض، در اثر کتك خوردن یا وارد شدن سختی و مصیبتی.

پشت سەر مردگ خراو نایژن.

پشت سر مرده نباید بد گفت.

پشت گوچکەی خوەتۆ دی. ئەویچ ئەوینیتەو.

اگر پشت گوش خودت را توانستی ببینی ار را هم خواهی دید. دیدار کسی یا چیزی غیر ممکن.

پشت و رووی بۆ نییە.

پشت و رو ندارد. و کسی که ظاهر و باطنش معلوم نیست.

پشتی خالّییە.

پشتش خالی است. بی یار و بی کس است.

پشتی سەردەو بووگە.

پشتش سرد شده . پشتش باد خورده . مدتی بیکاری کشیده و از کار سست و دلسرد شده .

پشتی قورسە.

پشتش محکم است. تکیه گاهش محکم است.

پشتیوانی قورسپ.

پشتیبانش قوی است.

پشکەڵ ناو مەویژ.

پشکل داخل مویز. ناچیزی در ردیف بزرگان.

پشکەڵێ بنە ژێر پات.

به مزاح : کوتاه قدی را گویند که به چیزی ددستش نرسد و نتواند آنرا بگیرد. (پشکلی زیر پایت بگذار).

پف ئەکا بە سەرە گەورەکەیا.

(سرنا را) از سر گشادش می زند. ناشی و نا وارد در کاری.

مرغی آبی بسرای اندر چون نای سرای

با ژگونه بدهان باز گرفته سرنای

"گرگانی"

پف لە بووڵەمڕ ئەکا.

بر خاکستر پتاله پف می کند. در آهن سرد می دهد. کار بیهوده کند.

پلە پلە ئەشێ بچیتە بان.

پله پله رفت برای سوی بام. پایه پایه بر توان رفتن به بام. یا شتاب کار درست نمی شود.

پلە، پلە، بڕو بەرەو ژوور.

پله پله رفتن آمد سوی بام. با تانی زانو اشتر ببند.

پلە زیقان یە.

وصف خوشحالی بیش از حد کسی.

پۆر خز.

کنایه از بچه چاق و چمبه .

پۆزی قەوییە.

پزش قوی است. پز : فرانسه است. متکبر و متشخص.

پۆس ئەوی کێشاگە بە سەر خوەیا.

پوست او را بر خود کشیده . خوی و روش او را گرفته .

پۆس بێ شەرمیی بە ڕووی خوەیا کێشاگە.

پرده و پوستی از بی شرمی و وقاخت بر خود کشیده .

پۆس سەگی کێشاگە بە ڕووی خوەیا.

پوست سگ بر خود کشیده . برای انجام کاری نهایت پافشاری کردن و از رو نرفتن.

شوم با آن صنم چندی بکوشم زبی شرمی یکی جوشن بپوشم

"ویس و رامین"

پۆس سەگ بە دەواخی پاکەو ناوێ.

پوست سگ با دباغی پاك نشود. نجس تر شود، نجس تر شود.

پۆس قورواق بە دەواخی نایژی.

پوست قورباغه به دباغش نمی ارزد. چیز به این بی ارزشی سزاوار این همه زحمت نیست.

پۆسەکە و پێشەکەی ماگە.

کزو مانده بر استخوان پوستی. شخص ضعیف و مردنی.

پۆسی دەواخی ناوێ.

پوستش دباغی نمی شود. وجودش قابل استفاده نیست.
دزدی به کنایه برساند که: قابل لخت کردن نیست.

پۆسی کەند.

پوستش را کند. لختش کرد. ادبش کرد.
پووشین چووه سه ریم، غه م چووه به ریم. (مثل قدیمی)
پوشین که بر سر نهاده ، غم و غصه به من رو آورد. در زمانهای قدیم که دختر به خانه شوهر می رفت پوشین بر سر می نهاد. پوشین عبارت است از پارچه سیاه و یا سیاه و سفیدی که بدور کلاه استوانه شکلی عمامه وار می پیچیدند و بایراق و گلابتون زینت می دادند سوزنهای ته گرد و گلهای زینتی و جواهر آلات بر آن نصب می کردند و بر سر می نهادند.
معنی مثل بالا چنین است : از روزی که شوهر کردم غم و غصه دامنگیرم شده

ای که گشتی تو پایبند عیال دیگر آسودگی مبند خیال

پووکاوڵ ناو چاوی گر تکە.

نکبت چشمانش را فرا گرفته .

پووکاوڵ یە.

نکبتش گرفته.

پووڵ ئەوێتەو، دۆسی ناوێتەو.

پول باز به دست می آید اما دوستی که از بین رفت به دست نمی اید.

پووڵ پاڕۆ ئەکا.

پول پارو می کند. خر پول است.

پووڵ پووڵ تێری.

پول پول می آورد. زر، زر کشد.

شنیدم زپیران دینار سنج　　　　که زر، زر کشد در جهان، گنج، گنج

"نظامی"

پوڵ پەرەسە.

پول پرست است. پول دوست است.

پووڵ پەیدا کردین ئاسنە، نگاداریی سەختە.

پول پیا کردن آسان است، نگهداریش سخت است.

پووڵ پەیدا کردن سەختە و خرج کردنش ئاسانە.

پول پیدا کردن سخت است و خرج کردنش آسان است.

پووڵ چەرمگ بۆ ڕۆژ ڕەش.

پول سفید برای روز سیاه . جمع مال برای جلوگیری از سختی و بدبختی است. (این مثل از دوره قاجار و پیش از آنست. زیرا سکه ها همه نقره خالص بوده اند و آنها را زیاد دیده ام.)

پووڵ، خوشەویسە.

پول دوست داشتنی است. مال دنیا عزیز است.

پووڵ خۆ لە ئاو هەڵناگۆزگێ.

پول را از چاه آب در نمی آورد. آهسته خرج کن، اسراف مکن.

پووڵ دار، کەواو و ئەخوا و بێ پووڵ دوو کەڵەکەی.

پولدار کباب می خورد و بی پول دود آنرا.

پووڵ کەفن دەربێت، مردگ گۆر بە گۆر بکەفێ.

پول کفن در بیاید مرده گور به گور شود. من به مرادم برسم هر چه می شود، بشود.

پووڵ گاندانن، خەرج بەواسیر ئەوێ.

پول کون دادن خرج بواسیر می شود. پول حرام خرج دوا و دکتر میشود.

پووڵ لە نەکیسە قەرز مەکە، ئەگەر ئەیکەی خەرجی مەکە.

از نو کیسه قرض مکن، اگر میکنی خرج مکن.

پووڵ مەردم کیسە ئەدڕێ، " گیرفان ئەدڕێ "

پول مردم کیسه پاره می کند. " جیب پاره می کند " نگهداریی پول مردم جز پاره کردن جیب سودی ندهد. در زمانهای قبل برای نگهداری پول کیسه می دوختند و سر آنرا نخ می کشیدند و باز و بسته می شد و پولهای سکه ، طلا و نقره بود. پول کم را در کیسه کوچك ریخته در جیب می گذاشتند و زنان به گردن می آویختند و پول زیاد را در کیسه های بزرگ تر به کمر می بستند. سکه های نقره در داد و ستدها مصرف می شد. چهار نوع سکه در ایران رایج بود به نامهای: عباسی، محمودی، شاهی، بیستی.
مسکوك سیاه را غازبکه می گفتند. غازبکه دو نوع بوده: ساده و مضاعف. چهار غازبکه ساده با دو مضاعف مساوی با یك بیستی و ده غازبکه ساده با پنج مضاعف مساوی با یك شاهی بوده. دو شاهی یك محمودی است و دو محمودی یك عباسی. یك ریال مساویست با سه عباسی و یك شاهی بیست شاهی نیز یك ریال است. تمام این مسکوکات نقره مدور هستند، باستثنای بیستی که بیضی شکل بوده و همینطور غازبکه

پووڵ وەسە چڵك دەس.

پول همچون چرك دست است. (بی بقا و زوال پذیر). سکه جن است و بنده بسم ا...

پووڵی لە کوناوەجەو، دەرچووگە.

پولش از روزنه بالا زده . مال فراوان و بی حساب دارد.

پووڵی نییه و گفنی ئەدات.

پول ندارد و جر میزند. در اثر بی پولی بد حساب شدن و نارو زدن.

پەپوو ئەخوێنێ.

هد هد میخواند. مراد این است که : محل خیلی خلوتی است.

پەپولەی بەهەشت.

پروانه بهشت. کنایه از بچه معصوم، چه زنده ، چه مرده .

پەت ئەبڕێ.

زنجیر پاره میکند. دیوانه است.

پەت بڕ.

زنجیر گسل. کنایه : از شخص نفهم و دیوانه است.

پەڕ تاویست گەرەکە، ئەشێ چەور هیندستان بکێشی.

هر که را طاووس باید جور هندوستان کشد.

پەڕ تێرێتە لای دەمیا.

پر لای دهانش میکشد. او را به وعده و وعید میفریبد.

پەرچین بۆ حەلاڵزادەس.

پرچین برای حلال زاده است. قفل برای حلال زاده است.

پورۆی پێەو نەهێشت.

پوششی بر روی ان نگذاشت. عیوبش را اشکار ساخت و آبرویش را بر باد داد.

پەری یه خووگە.

پری خوك مانند. به مزاح كودك چاق و توپلی را گویند.

پەز پای بەرخ خوەی ناشکینێ.

گوسفند پای بره خود را نمیشکند. هیچ کس بد اولاد خود را نمیخواهد.

پەزوو گورگ لە یەك جۆگە ئاو ئەخوەنەو.

گرگ و میش از یك جو اب می نوشند. در زمامداری رهبری دادگستر چنین مثلی زنند.

پەزی داگەسە دەس گورگ.

گوسفند را به گرگ سپرده . امانت را به امانت خوار سپرده.

پە ژاره دای گرتگە.

غم بر او چیره شده.

پەژارە بیٚ دەنگی کردگە.

غم و غصه او را به سکوت واداشته.

پە شیمانی شاخی بوای، دە ریم هاوردوو.

اگر پشیمانی شاخی داشت در آورده بودم. نادم از انجام کاری.

پەشیمانیی نەوتن لە پەشیمانی وتن خاسترە.

پشیمانی نگفتن به که حسرت بردن که چرا گفتم.

پەکی بۆی ناکەفیٚ.

برای او معطل و لنگ نمی شود. ارزشی برای او قائل نیست.

پەکی کەفتگە.

کار به تعویق افتاده . کسی در موردی معطل مانده باشد.

پەلەپیتکە ئەوەشنیٚ.

کنایه از این است که: بد زبان است و طعنه میزند.

پەل لە هەور ئەکوتیٚ.

چنگ به ابر می زند. کنایه از عالمی متبحر، مغرور خودخواه است.

پەنج ئەنگووس بران، وەلیٚ وەك یەك نین.

پنج انگشت برادرند اما برابر نیستند. در مورد افراد یك خانواده که شکل و اخلاق و روحیه متفاوت دارند، گویند.

پەنجەی خوەرەتاو.

پنجهء آفتاب، مانند کردن رخساره زیبای کسی به قرص خورشید.

پەنحەی هەڵ پێکاگە.

حسرت زده انگشتان را در هم قفل کردن.

پەی بەنیی خاس کریاگە.

با پی خوبی بنا شده. کنایه از ساختمانی محکم یا بنای اخلاق خانواده ای.

پەی پێی ناوا.

پی به آن نمی‌برد. آنرا درك نمی کند.

پەی کەسێ بمرە پەری مەردەبۆ ئەو لە تو زیاتر ئیمان هەردە بۆ

برای کسی بمیر که از غم و غصه دوری تو همچون شخصی جن و پری میرانده باشد. او از تو بیشتر به فکر تو باشد. و در اثر محبت و عشق فراوانی که به تو دارد ایمان و اعتقادش بر باد رفته باشد.
برای کسی بمیر که برایت تب کند.

پەیمانەی پڕ بووگە.

پیمانه اش پر شده . اجلش فرا رسیده . شکیباییش نمانده .

پەینجەی جەحانم.

نردبان جهنم. کنایه از شخص بلند قد و نادان.

پیادە ئەزانێ سوار تەنگی بەربووگە.

پیاده می داند که سوار تنگ اسبش باز شده .
رو کناری گیر گر سیر جهانت آرزوست
کس در اثنای شنا کی سیر دریا میکند
"صائب"

پیاز عەوا لاَن خواردنی هەس و بردنی نییە.

پیاز عولان را می‌شود خورد، اما نمی شود برد. هر چه می خواهید بخورید اما با خود نبرید.

عوالأن: کوهی سبز و خرم در سنندج. (آرامگاه آبدالان)

پیازیچ ئێژی من میوەم.

پیاز هم خود را داخل میوه ها کرده است. بی مایه ای که گویند که دعوای فضیلت و برتری کند.

پیاگ بە هەوانەی درۆ ژن تێریَ.

مرد با دروغ سر هم کردن می تواند زن بگیر. کاری آسان سهل الوصول است.

پیاگ پوولَی بیَ یا ژن تێریَ یا هەرێگ کاری ئەکا.

مرد اگر پول داشته باشد باشد یا زن می گیرد یا خانه می سازد.

پیاگ پیر بیَ، ئەوێتە رشخەنەجاڕ مەدەم.

آدم که پیر شد مورد مسخره عموم قارا می گیرد.
مار که پیر شد قورباغه سوارش می شود.

پیاگ چۆن دەرەقەت خوا تیَ؟

مرد چطور می تواند با خدا زورآزمایی کند؟ با خدا نمی توان پیکار کرد.

پیاگ قەولَی قەولە.

قول مرد یکی است. حرف مرد یکی است. قول مردان جان دارد.

پیاگ گدا خوەی چەس تا زەماوەندی چەبیَ.

شخص بی چیز و فقیر عروسی مفصل ندارد. گنجشك چیست تا کله پاچه اش چه باشد؟

پیاگ لە قسەی خوەی ناگەڕێتەوە.

مرد از قولش باز نمی گردد. حرف مرد یکی است.

پیاگ نابەڵەو وەسە کوێر.

نابلد کور است. غریب کر و کور است.

پیاگ وەختێ ماتڵ بێ، قەوم دوور و قەرز کۆنە ئەکاتە یاد.

آدم وقتی کە درماندە و بی چیز شود، اقوام دور و طلب قدیمی را بەیاد می آورد.

پیاڵەێ کەمتر.

بە مزاح : بە کسی کە مست است یا تظاهر بە مستی کند گویند : یك پیالە کمتر.

پیاوی گەدا ئەم گشتە فیز و ئیفادەیە نییە.

آدم گدا اینقدر فیز و افادە ندارد. گداری متکبر.

پێتا پەریگە؟

بە سرت زدە؟ دیوانە شدەای؟

پیتیی تێ ئەکەفێ.

برکت در آن ایجاد می‌شود. غذایی را کە زیاد جلوە کند، گویند.

پیر بەتیکە بەنە.

پیر بە لقمە بند است. پیر توجە و مواظبت غذایی می‌خواهد.

پیر بە خوراك بەنە.

پیر بەوسیلەی خوراك سر پا آست . چون مثل پیش.

پیر تەمەع کارە.

پیر طمعکار است.

پیر حورمەتگیرە.

پیر حرمت گیر ست. زن جوان در مورد شوهر پا بە سن گذاردە گوید.

پیر زۆری ها لە چناکەیا.

پیر زورش در چانه اشی است، پیر پر حرف است.

پیر لە پیری نی یە، لە سەر گوزەشتەیە.

پیر از پیری نیست از سرگذشت اوست. کار نیکو کردن از پر کردن است.

پیر مەنێرە بۆ کەرسەندن. جوان مەنێرە بۆ ژن پەسەنکردن.

پیر را برای خر خریدن مفرست و جوان را برای زن پسند کردن. چون پیر میخواهد از خستگی نجات یابد و سواری بکند، پیر و جوان بودن خر برایش مطرح نیست و مرد جوان شهوت چشمش را بسته است و ظاهر را میپسندد.
پیر وراجه . پیر پر حرف و وراج است.

پیرە ژنەکەی وامەنەی دەوران پشت پا نە شۆر بوختیانەی گەوران

در هجوم پیر زنی غیبت گر گویند : پیر زنی که وامانده روزگار است پاهایش را نمی شوید، اما بدگویی مردم کند. (مثل بسیار قدیمی است.)

پیری شەرمی لە کەس نی یە.

پیری از کسی شرم ندارد. انسان هر چند بکوشد خود را جوان جلوه دهد اما أثار پیری مشهود است.

پیری و چەم و خەم.

پیری و چم و خم. چم و خم: مخفف چمیدن و خمیدن. پیری صد عیب نکو گفته اند.

پیری و ژیری.

پیری و عاقل شدن. آدم که پیر شد عاقل و وزین می‌شور. کلیمی های ستدج اغلب مثلی های در ششد که می گفشد: قربان آخر سلمان. یعنی مسلمانها اغلب عاقبت به خیر اتد.

پیرییە و لێکەفتین.

پیر است و نداری وبی چیری

مخور جمله که ترسم دبر ایستی   به پیرانه سر بر بود نیستی

(نظامی)

پیرییه و نەداری.

پیری است نداری و تنگدستی. چون مثل بالا.

پێمه و نەماگه.

قدرت جسمی یا مالی برایم نمانده است.

پیری و سەد عەیب.

پیری و صد عیب.

پیری و هەزار عەیب.

پیری و هزار عیب.

پیری هاته پیریمەو.

پیری بی استقبالم آمده.

پێشەی خوەی شکانگه.

استخوان خود را شکسته است. تیشه بریشه خود زده .

پێشەی رەش نەکردگه.

استخوانش را سیاه نکرده است. کنایه: هنوز بچه است.

پێشەی شکاندگه.

استخوان خرد کرده . دود چراخ خورده . با تلاش و زحمت به نتیجه رسیده است.

پینەوپەڕۆم بکەن بەش سالێ تر ناکەم.

مریض یا پیر فرتوتی گوید : با اینکه مرا وصله بزنید و تعمیر کنید باز تا سال دیگر دوام نمی آورم.

پینه هەڵناگرێ.

وصله بر نمی دارد. با هیچ تعبیر و تأویلی این رسوایی یا عیب را نتوان پرده پوشی کرد.

پێیەو تلیام.

ناخودآگاه و با اکراه داخل کاری یا جایی شدن.

حرف" ت"

تا ئاقلّ هات بیر بكاتەو شێت لە ئاو پەڕییەو.

تا عاقل خواست فكر كند، دیوانه از آب پرید.
عاقل به كنار راه تا پل می جست، دیوانه پا برهنه از آب گذشت.

تیرێ لە كەوان دەرچوو، ناگەڕێتەو.

تیر از كمان چو رفت نیاید به شست باز.
گفتم كه غمزه تو مرا كشت رحم كن گفتا چه سود كه تیر از كمان برفت
" ظهیر فاریابی"

تا ئەتوانی كەس لە خوەت مەڕەنجنە.

حتی المقدور ناراحتی دیگران را فراهم مكن. تا توانی درون كسی مخراش.

تا ئەجەلت نەگەیێ نامری.

تا اجلت فرا نرسد نخواهی مرد. نبرد رگی تا نخواهد خدای.

تا ئەم ئەكەم ئەوتێ، تا ئەو ئەكەم شەو تێ.

زنی كه از كسرت كار خانه می نالد گوید تا این كار را می كنم كار دیگر می رسد تا آن كار را می كنم شب می رسد.

تا ئەێژێ بەهار، تاوسان تێت.

تا بخواهد بگوید بهار تابستان می آید. رجوع شود به مثل بعد.

تا ئەیژێ هاڵە، هەنگوور پێ ئەگەیێ.

تا می گوید غوره ، انگور میرسد. مراد دیر سخن یا الكن است.

تا بای تێ، شەن ئەكەم.

تا باد می آید گندم به باد می دهم. تا اوضاع به مراد است، استفاده می كنم. (در مورد اشخاص فرصت طلب و ابنالوقت صادق است).

تا بزانین خوا چه ئەکا.

تا ببینیم خدا چکار می کند. تا در میانه خواسته کردگار چیست.

تا بۆت ئەکرگێ خاسی بکه.

تا می توانی نیکی بکن و منشأ خیر باش.

تا ئەتوانی دڵ کەس مەێشنه.

تا می توانی خاطر کسی را آزرده مکن.

تا بچووك نەوی، گەورە ناوی.

تا کوچکی نکنی بزرگ نخواهی شد. تا دیگران را احترام نگیری، محترم نخواهی شد.

تا بووچکی نەکەی، بە گەورەیی ناگەیی.

تا رنج کمتری بر خود ننهی به آسایش و مهتری نرسی.

تا به شەو نەڕۆیت بە ڕۆژ ناگەییتە مەنزڵ.

تا به شب راه نروی روز به منزل نخواهی رسید. تا رنج نبری گنج نیابی.

تا بەو نەوینی بەوخانه به یاد ناکەی.

تا بد نبینی بدبخانه را به یاد نمی آوری. خدا را شکر کن مباد که از بد بتر شود.

هرکه گریزد زخراجات شاه بارکش غول بیابان شود

تاپاز.

کنایه از جوانی بلند بالا و درست، اما سست و بی غیرت وبی خاصیت.

تا پیرێك بمرێ، هەزار جوزان ئەمرێ.

تا پیری بمیرد هزار جوان می میرد. چون جوان کم تجربه است و خود را در آغوش هر خطری می اندازد.

تا تۆ نەکەی بۆرێ بۆرێ، یارۆ ناکا زۆرێ زۆرێ.

تا از طرف تو اظهار تمایلی نشود، کسی نمی تواند در تو طمع کند.

از تو به یك اشاره، از ما به سر دویدن.

تا چتێ نەوێ، مەردم قسەی لێیە و ناکەن.

تا نباشد چیزکی، مردم نگویند چیزها.

تا چۆن لە ئاو دەربێ، تا چە لە ئاو دەربێ.

تا چە از آب در آید، تا نتیجە چون بود.

تا چێو نەرمە، ئەشێ بمووچێتەو.

تا چوب نرم است باید خم شود. تربیت در کوردی مفید افتد.

چوب تر را چنانکه خواهی پیچ نشود هیچ جز بە آتش راست

تا چێو نەرمە ئەشێ راسی بکەیتەو.

تا چوب نرم است باید آنرا راست بکنی. تربیت در خردی و کودکی سودمند است.

تا خان بڕازێ، لەشکەر ئەترازێ.

تا خان مرتب و آراستە شود لشکر از جا کندە می شود.

خان و سرداری کە بەوسیلە لشکر مخالف غافلگیر شدە، تا لباس رزم را بر خود مرتب کردە لشکرش تارومار شدە .

هنگامی کە منتظر آمدن کسی باشند و دیر کند این مثل را عنوان کنند.

تا خوا مەیلی بە چەبێ.

تا یار کرا خواهد و میلش بە چە باشد.

تا خوا مەیلی نەوێ هیچێ ناوێ.

تا خدا نخواهد هیچ کار انجام نمی شود.

تا خوێن ها لە ڕەگا.

تا خون در رگهایم جاریست. تا جان در بدن دارم.

تا درگایەك ئەوەسێ درگاێ تر ئەکاتەو.

تا دری را می بندد دری دیگر را میگشاید.

خدا گر زحکمت ببندد دری بەرحمت گشاید در دیگری

تا درگایەك نەكاتەو درگایەك ناوەسێ.

تا دری را باز نکند دری را نبندد.

تا دنیا دنیاس.

تا دنیا دنیاست. تا جهان باشد.

تا رەگ ها لە ملما.

تا رگ در گردن دارم... تا خون در رگهایم هست... تا جان دارم.

تا رەنج نەوەی گەنج ناوێ.

تا رنج نیابی گنج نیابی. تا تلاش نکنی به جایی نمی رسی.

تاریفت ها لەو بانەو.

تعریف شما آن بالاست. نیازی به تعریف نداری.

تاری نیا.

اورا فراری داد. بیرونش کرد.

تا ریوی قەواڵەی خوەی خوەند، پۆسیان كەند.

تا روباه خواست سند بی گناهی خود را بخواند، پوستش را کندند.

تازە ئەوەڵ بیسمیلایە.

تازه اول بیسم الله است. تازه اول کار است. از سر نو دام دام.

تارە بدڕی هەزارێ كۆنە بەی بە هەژارێ

هزار جامه نو را بپوشی و کنار بیندازی. کهنه آنها را بفقیر بدهی. (جمله دعائیه)

تشویقی بر کمك و دستگیری از مستمند.

تازە پیاكەفتیگ.

تازه بەدوران رسیده . نو کیسه .

تازه ناگەڕێتەو.

دیگر بر نمی گردد. به کسی که در مرگ عزیزی شیون کند، گویند.

تازه هاته بازاڕ   کۆنه بوو به دڵ ئازار

تازه آمد به بازار، کهنه شود دل آزار. هر چیز به تازگی عزیز است.

تازه وەختێ هاته ڕوو   کۆنه کەفته کەل کەنوو

تازه وقتی روی کار آمد کهنه پشت کندو افتاد.
کندو: خمره های (کند و های گلی) بزرگ مخصوص گندم.

تازەی دی کۆنەی له بیرەو چوو.

تازه را دید کهنه را فراموش کرد.

با یار نو آنچنان شاد شدی   کز یار قدیم ناوری یاد

"نظامی"

تا ژیر بیری کردەو، شێت له ئاو پەڕییەو.

تا عاقل خواست فکر کند. دیوانه پا برهنه از آب گذشت.

تا ساحێو ماڵ هات دز بگرێ، دز ساحێو ماڵی گرت.

تا صاحبخانه خواست دزد را بگیرد، دزد صاحبخانه را گرفت.

تا سۆزی خوا کەریمە.

تا فردا خدا کریم است. دلیل بر قناعت و توکل بر خدا.

تا سۆزی خوا گەورەس.

تا فردا خدا بزرگ است. همچون مثل بالا.

تاس وتگیه، بشکێم نەك بزرگێم.

تاس گفته است شکسته شوم اما به صدا در نیایم.
از قول دختر گفته شده: بمیرم بهتر است که بدنام و لکه دار شوم.

تاسیان گوم بووگه.

تاسشان گم شده. نظیر: حمام زنانه است و تاس در حمام زنانه گم می شود.

تا شارەگم لێ ئەدات.

تا شاهرگم می زند... تا جان در بدن دارم.

تا فەرز وێساوێ سونەت بەتاڵە.

تا فرض هست، سنت باطل است. واجب مقدم بر مستحب است.

تاقەت مێمانی نەو، ماڵی بە جێ هێشت.

طاقت مهمان نداشت خانه به جا گذاشت.

تاکانە یا شێت ئەوێ یا دێوانە.

یکه یکدانه، یا خول می شود یا دیوانه . یگانه اولاد در اثر توجه زیاد سفیه می شود.

تاکۆسێ نەڕمێ کەنێ پرەو ناوێ.

تا بلندی ریزش نکند چاله ای پر نشود. تا پریشان نشود، کار به سامان نرسد.

تا کۆنێ ئەگری، کۆنێ تری تێ ئەوێ.

تا سوراخی را می بند سوراخی دیگر در آن باز می شود.
گرفتاریهای زندگی مراد است.

تا کەسێ ئەجەلی نەگەیێ، نامرێ.

تا اجلش نرسد نمی میرد. کس پیش از اجل نمی رد.

تا کەنێ نەڕۆخێ، کەنەلانێ پرەو ناوێتەو.

تا بلندیی فرو نریزد چاله ای پر نشود. تا ثروتمندی نمیرد نزدیکان بی چیز او بی نیاز نشوند.

تاگوێرەکەیەك بوێتە گاو خوێن ئینسان ئەوێتە ئاو

تا گوساله ای به گاو شود، خون آدمی اب شود. تا بچه ای بزرگ شود پدر و مادر خرد می شوند.

تا گەنم نەکێڵی سەوز ناوێ.

تا دانە نیفکنی نروید. دانە نکشت ابلە و دخل انتظار کرد.

تا گەنم نەوەشنی خەرمان هەڵناگری.

تا گندم نکاری خرمن برنداری. تا رنج نبری گنج نیابی.

تا گیانم هاتیا.

تا جان در بدن دارم.

تالاَنکردنە !

غارتگری است ! رعایت نکردن احساس مسئولیت و دلسوزی در مؤسسه یا خانە ای.

تالاَنکریاگ ئەوێ بە ماڵ. سکەڕو ناوێ بە ماڵ.

غارت شدە صاحب ثروت می شود. شکمو و پرخور صاحب پروت نمی شود.

تالاَنکریاگ هەم ماڵی ئەچێ و هەم ئیمانی.

غارت شدە هم مالش را از دست می دهد و هم ایمانش را. چون بە خیلی اشخاص ظنین می شود.

تاڵ و سوێڵ دنیای فرە چەشتگە.

سرد و گرم روزگار را زیاد چشیدە است. با تجربە و مجرب است.

تا لێت نەپرسن جواو مەدەرەو.

تا نپرسندت مگو از هیچ باب. تا نخوانندت مرو از هیچ در.

تا لێت نەپرسن قسە مەکە.

سخن تا نپرسند لب بستە دار گهر نشکنی تیشە آهستە دار

تاڵی و سوێڵیی نەچەشتگە.

تلخی و شوری نچشیدە. رنج روزگار نبردە و تجربە نیاموختە است.

تا ماڵ خاوەن دزی گرت، دز خاوەن ماڵی گرت.

تا صاحبخانه خواست دزد را بگیرد، دزد صاحبخانه را گرفت. زرنگی و پیش دستی کردن و خود را محق جلوه دادن.

تا ماڵ ویساوێ، به مزگت حەرامە.

چراغی که به خانه رواست، به مسجد حرام است. چیزی که برای استفاده خانواده و نزدیکان ضرورت دارد نباید به بیگانه داد.

تا مانگا بەرەڵا بێ، کەڵەگا جەژنیە.

تا ماده گاو رها و آزاد باشد، گاو جفت گیری عیدش است. زن باید در استتار باشد و حجاب کاملاً رعایت شود.

تا من وتم بسم الله ، ئەو وتی الحمدلله.

تا من گفتم بسم الله ، او گفت الحمدلله . تا من شروع به غدا خوردن او تمام کرد.

تا مەیل خوای لە سەر نەوێ، هیچێ ناوێ.

تا اراده خدا بر آن قرار نگیرد طوری نمی شود. نبرد رگی تا نخواهد خدای.

تانجی بەگزادەی سەگە.

تازی بیگ زاده سگ است. تازی در میان سگها ممتاز است. هنگام برتری دادن کسی بر دیگران ، عوام از این مثل استفاده می کنند.

تانجی لە وەخت ڕاوا گووی تێ.

تازی هنگام حمله به شکار قضای حاجت دارد. تازی خوب وقت شکار بازیش می گیرد.

تانجیی من کەروێشك تۆ ناگرێ.

سگ تازی من خرگوش شما را نمی گیرد. من حریف شما نمی شوم.

رجوع شود به: سەر من بە قەو...

تا نەپرسن مەیژە.

تا نپرسندت مگوی.

تا نەی بێ، مەس ناکا.

تا نداشته باشد مست نمی کند. بی مایه فطیر است.
بی مایه مستی کی تواند.

(ابو الفضل بیهقی)

تاوانکار سەری ها بە دارەو، بێ تاوان سەری ها بە لای یارەو.

گناهکار سرش بر بالای دار است، بیگناه سرش بر کنار یار است.

تاوانکار ها بە لای یارەو، بی تاوان ها لە بان دارەو.

گناهکار نزد یار است و بیگناه بر بالای دار. (در جامعه ای کاملاً بی نظم و آشفته)

تا وەختێ ئەمتوانی بخوەم نەمبوو، ئیستە کە هەسم ناتوانم بخوەم.

تا وقتی که می توانستم بخورم نداشتم، حالا که دارم نمی توانم بخورم.
وقت پیری آمد آن سیب زنخدانم به دست
میوه ام داد آسمان وقتی که دندانم شکست

تاوێ گەش ئەومەو تاوێ رەش ئەومەو.

زمانی " چون آتش زغال " بر افروخته می شوم، زمانی سیاه می شوم. گاهی شادم، گاهی نا شاد.

تاهای لە بەر چاوەو، های لە دلا.

تا در جلو چشمی در دل جا داری. از دل برود هر آنکه از دیده برفت.

تایفەی چراو کوژێن.

طایفه چراغ خاموش کن. شرح از کتاب تاریخ سیر الاکراد، نسخه خطی که به شماره ٤١٣٥ در کتابخانه

ترس برای مەرگە.

ترس برادر مرگ است. برای تشجیع کسی گویند.

تریت شێت.

تلیت دیوانه . چند چیز قرقاتی. چند نوع غذای در هم و مخلوط.

ترێشتەی دا لە پای خوەی.

تیشه به پای خود زد.

درین محنت سرا یك عشق پیشه نزد چون من به پای خویش تیشه

"جامی"

وی عمر تباه خطا پیشه تا چند زنی تو به پا تیشه

"شیخ بهایی"

ترێشتەی داگە لە ریشەی خوەی.

تیشه به ریشه خود زده . رجوع شود به مثل فوق.

تف بخەیتە ئاسمانا ئەڕچێ.

آب دهان به هوا بیندازی خشك می شود. و یخ می بندد. نهایت سردی هوا را گویند.

تف بەرەو ژوور تێتەوە ناو چاو.

تف سر بالا به ریش بر می گردد. ناسزا و بدگویی به قوم و خویش به خود باز می گردد.

سوی گردون تف نیابد مسلکی تف به رویش باز گردد بی شکی

"مولوی"

تف لە دەمیا وشك بوو.

از شدت ناراحتی و تعجب: آب دهانش خشك شد.

تف لەم و لەحنەت لەو.

تف بر این و لعنت بر آن. برای رد تعریف از دو نفر گفته می شود.

تفلیك سر بەرەو ژوورە.

تفلیك عبارت است از آب دهان و غیره . که در دهانه نای قرار گرفته باشد باشد که با سرفه کردن ببالا باز گردد.

رجوع شود به: تف هەڵخەتەو...

تفلیکی هەڵکەفت.

به کسی که ذرات قند یا غدا در لوله نایش داخل می شود و سرفه شدید کند، گویند.

تف هەڵخەیتەو ناو چاو خوەت ئەگرێتەو.

آب دهان به هوا بیندازی به روی خودت باز می گردد. ستم به خویشان به خود باز گردد.

تۆ بزا ئەو گەوجە چەنێ بێ عارە هێشتا بە تەمای ژن شوو دارە

ببین آن نفهم چقدر بی عار است هنوز به طمع زن شوهردار است.

تۆ بمرە هەر کەفەن فرەس.

به مزاح: در مورد کسی که به وصیت کردن افتاده، گویند، تو بمیر کفن زیاد است.

تۆ بووی بە وەوەو ئێمە... تۆمان نەدی.

عروس شدی و ما (...) شما را ندیدیم. مثلاً تو حقوقدار شده ای و ما از حقوق شما استفاده نکرده ایم. باغدار شده ای و ما از ثمر باغ شما چیزی نخورده ایم.

تۆ بە خەیر و من بە سلامەت.

تو بخیر و من به سلامت. (نه من به شما کاری دارم و نه تو با من کاری داشته باش). در مورد قطع کردن رابطه گویند.

تۆ بە کولێرە چەورەی نای، من بەگەنم برژیاگی چۆن بەم.

تو آنرا به گردەی روغنی نمی دهی، من چطور آنرا به طندم برشته شده عرض کنم.

توپین کەر، زەماوەن سەگە.

سقط شدن خر عروسی سگ است. مردن ثروتمند شادی فقرا است.

تۆ چۆن من ئەوینی منیچ تۆ وا ئەوینم.

تو مرا چگونه میبینی من هم ترا همانگونه می بینم.
دل به دل راه دارد.

تۆ خاستر ئەزانی فەرموو.

تو بهتر می دانی بفرما. گر تو بهتر می زنی بستان بزن.

تورمە هەر چەن کۆنە بێ، پا تاوە ناکرگێ.

ترمه هر چند کهنه باشد مچ پیچش نکنند.

اسب تازی گر ضعیف بود همچنان از طویله ای خر به

"سعدی"

تۆرنە.

عادت به قهر کردن دارد.

تۆز ئەکا.

گرد میکند. در کردی به معنی مستفاد است.

۱- خشمگین است. سفیه است و پراکنده صحبت می کند.

در فارسی گرد کردن یا گرد خاستن به معنی بر دادن و ثمر بخشیدن است. چون:

عاشق بی طلب چه گرد کند مرد باید که کار مرد کند

"اوحدی یا سنائی"

تۆشەمان گاڵ بوو، زوو بەرەو ماڵ بوو.

توشه مان ارزان بود، زود برگشت. رجوع شود به: مال قه لب...

تۆشەی ئاوە.

توشه اش آب است. بی پستیبان است.

تۆشەی مەردم برسیەتی ناشکنێ.

توشه ی دیگران موجب رفع گرسنگی نیست. توشه مقدار غذایی است که مسافر و رهروی با خود به همراه دارد.

تو کە لای لای ئەزانی، بۆ چە خەوت پیا ناکەفێ.

تو که لای لای بلدی چرا خوابت نمی برد. تو که می دانی من درست می گویم چرا قانع نمیشوی؟

تو کەی مردی و ئێمە تاووتمان حازر نەکرد؟

به مزاح: تو کی مردی و ما تابوت أماده نکردیم؟ جواب کسی که به وصیت کردن افتاده.

تولّ بێتو، کولّ بێتو، ڕووشەی ناو بێ.

توله سگ باشد و کوتاه دم باشد و نامش هم روشه باشد. دارای امتیازاتی در شیطنت و نابکاری.
مثلا" پسر باشد و چشمش چپ باشد و پسر فلان بد نام هم باشد. چپ چشمها صفات رذیله زیادی دارا هستند.

تۆ لە حەمە ئاشەوان خاستر ئەزانی؟

تو از محمد آسیابان بهتر می دانی؟ تو بهتر از او به کار وارد نیستی.

تۆم کرد بە جۆلاّ، مەکۆم بد زی؟

ترا جولایی آموختم که مکویم را بدزدی ؟ مکو یکی از وسائل جولایی است.

تۆم کۆنە لە دلّیا وەشیاگە.

تخم کهنه در ر دلش پاشیده شده . اشخاص کینه جو را گویند.

تو موویەك ئەوینی من گۆلّولّە موویەك.

و یك مو میبینی من مچاله ی مو.

تو موی بینی و من پیچش مو	تو ابر و من اشارتهای ابرو
أنچه اندر آینه بیند جوان	پیر اندر خشت بیند بیش از آن

"مولوی"

تون لێ ئەخوزێ.

تند مرکب میرانی. تند می روی جانا ترسمت فرو مانی.

تون مەڕو، ئەکەفی.

تند می روی جانا ترسمت فرومانی.

تون مەڕو پات هەڵئەکەفی   چەمەری وەبەر تاوتت ئەکەفیٚ

بـه مزاح و استهزأ: تند مرو پایت به سنگ می خورد. میافتی (می میری) موزیك عزا در جلوی تابوتت راه میافتد.

چه مه ری: موزیك عزا که در کردستان مخصوص نوجوان است و آن عبارت است از چند نفر دف زن که با دف زدن و ذکر صلوات در جلو تابوت تا قبرستان مردم را همراهی می کنند.

تون مەڕو پات هەڵئەکەفیٚ، ناوکت ئەکەفیٚ، ئارەق بید مشك بە دەس ناکەفیٚ.

به مزاح و استهزأ: تند مرو پایت به سنگ می خورد. نافت می افتد، عرق بید مشك به دست نمی آید.

تۆ وتت و من باوەڕم کرد.

تو گفتی و من باور کردم. کنایه از انکار و باور نکردن سخن کسی.

توتیواری فیَر بووگه .

طوطی وار یاد گرفته . فراگیری سطحی و بی تعمق و تدبر.

تووڵبر، برای سەوەتەچن.

به طعنه گویند : ترکه بر برادر سبد چین. از کسی سئوال کنند، دیگری به سخن آید و جواب گوید.

تووڵ بە تەڕی نەچەمێتەو، ئیتر ناچەمێتەو.

ترکه و چوب با تری خم نشوند، دیگر خم نمی شوند.

هر کس در خردیش ادب نکند   در بزرگی فلاح ازو بر خاست

چوب تر را چنانکه خواهی پیچ   نشود خشك جز به آتش راست

"سعدی"

تۆ ها ئەکەی، من هوو ئەکەم   تۆ ژن تێری، من شوو ئەکەم

در دعوای زن و شوهر هنگام بحث در طلاق و جدایی، زن گوید : تو ها میکنی، من هو می کنم. منظور این است که : تو طلاق می دهی من قبول می کنم. منظور این است که : تو طلاق می دهی من قبول می کنم، تو زن می گیری، من شوهر می کنم.

تۆ هەر کەرەکەی خوەمی.

تو همان خر خودم هستی. رجوع شود به : ئه سپ سوار، خوه ی ئه ناسێ.

تۆ هەنگاوێ روو بە من بێ، من دە هەنگاو روو بە تۆ تێم.

شما یك قدم به طرف من بیا، من ده قدم به طرف شما می آیم.
من جاء بالحسنة فله عشر امثالها.

(قرآن کریم).

تووی چنیاوە.

تخمش جمع شده . دیگر به دست نمی آید. نسلش بر باد رفت.

تەبێعەت بێوەژن.

بیوه مسلك. کسی که در حین انجام کاری در فکر کاری مشابه باشد. یا حین صحبت و سخن از چیزی فکر و وسوسه دیگری به ذهنش خطور کند.

تە پڵ بێ عاری کوتاگە.

طبل بی عاری را کوبیده است. جوانی عاطل و باطل.

تەپەی سەری تێ.

سرش صدا می دهد. کنایه : بی اطلاع است. (در زمینه بخصوصی)

تەپی لێ ناکوتێ.

چیزی سرش نمی شود. بی‌اطلاع است. تقریباً شبیه مثل بالا است.

تەحل تەحل بێرەوە شەل بنین بە لای کوێرەوە

یواش یواش برگرد تا شل را پهلوی کور بگذاریم.
در شکایت از اوضاع آشفته و نابسامان.

بیا من و ترا گفته اند دو موجود بی خاصیت و بی کاره ، بیا کنار هم بنشینیم.

تەرازوو شەرمی لە کەس نییە.

ترازو شرم از کسی ندارد. اگر جنس سبك باشد كفه بالا می آید و اگر سنگین باشد كفه پایین می رود.

تەرازووی خوا سەروخوار ناکا.

ترازوی خدا بالا پایین نمی کند. حق را به حقدار می دهد.

تەڕ، وشك بە یەکەو ئەسووتن.

واتقوا فتنة "لا تصیبن الذین ظلموا منکم خاصة".

(قرأن کریم)

تر و خشك با هم می سوزند. در فتنه و آشوبی گناهکار و بی گناه با هم از بین می روند.

تەرەقی و تەنەزول بە خواس.

ترقی و تنزل با خداست. هنگامیکه نا لایقی به مقامی والا رسد، گویند.

تەڕی و هەسیی چێشت مشتێکە.

غذای بی آب را یك کاسه آب کافی است. کسی گوید که سختی کاری در نظرش جلوهای نکند.

تەرێقەو ناوی؟

از رو نمی ری. خجالت نمی کشی (از کاریکه کرده ای.)

تەشت ئێژێ بشکێم نەك بزرِگێم.

تشت می گوید شکسته شوم نه اینکه به صدا درآیم. در مورد زن از زبان تشت مثل زده اند. مفهومش این است که زن بمیرد بهتر از آن است که بدنام شود.

تەشت ئەێژێ چە بشکێم، چە بزرِگێم.

تشت می گوید: چه شکسته شوم چه به صدا درآیم، زن چه فساد کند چه متهم به فساد شود، رسوا شه اس، هر دو صورت برایش ننگ آور است.

تەشت تەلآ بنەبان سەرتەو.

تشت طلا بر سر بگذار و برو. در تأیید امن بودن جاده ها از دزدان و راهزنان گویند.

چنین شد که دینار بر سر بگشت اگر پیر مر دی ببردی به دشت
نکردی ب دینار او کس نگاه زنیك اختر روز و داد شاه

"فردوسی"

تەشتم لە بان کەفتە خوارەو.

تشتم از بام افتاد. رسوای عالم شدم.
تشت من چون آفتاب از بام چرخ افتاده آست
ساده لوح آنکس که می خواهد کند رسوا مرا

"صائب"

تەشتی زرِیا.

تشتش به صدا در آمد. رازش بر ملا شد.
مرا زعشق تو تشت ای پسر ز بام افتاد
چه راز ماند تشتی بدین خوش آوازی

"سوزنی"

تەشی رەفێق ڕاس تەون پێچ پاس.

دوك ریسی رفیق راه است. فرش بافی با پیچ است. دوك ریسی در راه رفتن امکان دارد اما فرش بافی را در جا باید انجام داد.

تەشی رستن خاسترە لە پەسادا خستن.

کسی که میخواهد زنا را از غیبت منع کند گوید : دوك ریسی بهتر از پر حرفی و سخن دیگران گفتن است.

تەعام زایی "زادی" نەکرگە.

طعام نکردن اصطلاح چیزی نخوردن است. ابداً چیز نخورده است.

تەغارێ گەنم مان دا، بەکەڵەشێری و ژن مان تەلاق نەدا.

یك غار گندم را به خروسی دادیم و زن را طلاق ندادیم. گویند این جمله را بر روی سنگ قبری در قبرستان شیخان سنندج دیده اند. یك تغار گندم عبات از ۹ کیلو است که با یك خروس پا یا پای معامله شده " یکصد سال قبل بعلت کم بودن پول که بیشتر بصورت سکه بوه ، معاملات جنسی مبادله میشد. خیلی بعید به نظر میرسد که خروسی با ۹ کیلو گندم مبادله شده باشد زیرا اگر گرانی سبب شده گندم باید خیلی بیشتر از یك خروس قیمت داشته باشد. بهر حال تحقیق نتیجه ای نبخشید.

تەقانی.

کنایه: مرتکب خطا شد. رسوایی ببار آورد.

تەقتەقەی کەوشان، شایَ دەروێشان.

با سر و صدای کفشش شاه درویشان است. یك فت کفش را به پا می کند و از شادی پاشنه های أن را به صدا در می أورد و خود را شاه درویشان میپندارد. کنایه از فقیری است که داشتن چیزی خوشحال میشود و خود را در انظار جلوه دهد.

تەقە تووڕکەیە.

مزاجش خیلی ملین است. اسهال است.

تەقەی سەری تیَ.

سرش صدا می کند. کنایه" : چیزی نمی فهمد. از موضوع بی اطلاع است.

تە قە ی بە رزە و بوو.

صدایش بلند شد. عیبش بر ملا شد. آوازه "بدنامی"اش پیچید.

تەقەی لیَ بەرزەو بوو.

گندش بالا آمد. رسوا شد. تقش بالا ست.

تەك تواِ خوەشم نییە و بیَ تویچ نەخوەش نیم.

مزاحاً گویند: با تو به من خوش نمی گذرد. و ب تو هم خوش نیستم.

تەلاَ پاکە چە منەتی بە خاکە.

طلا پاك است چه منتی به خاك است. آنرا كه حساب پاك است از محاسبه چه باك است.

تەڵەکەی مشکی گرتگه.

تله هاش موش گرفته . كنايه از حامله شدن زنی.

تەمەعکار هەمیشه موحتاجه.

آزمند هميشه نيازمند است.

تەمەڵ حەکیمه.

تنبل دكتر است. چون از تنبل و تن پرور انجام كاری خواسته شود، بر بيهودگی اندام آن آستدلال كند و بهانه آورد.

تەمەل غەیبزانه.

تنبل غيب می داند. نطير مثل بالا.

تەنوور تا داخه، نان ئەداتەو.

تنور تا گرم است نان می پزد. اختلاف را هر چه زودتر بايد حل و رفع كرد.

تەنوور داخ به داخی نان ئەکات.

تنور تا گرم است نان می پزد. كار را گرما گرما بايد انجام داد. شبيه مثل بالا.

تەنیا باڵه.

دست تنهاست. بی كس و بی ياور است.

تەنیا تۆی دیگه و دووەیسه.

فقط شما را ديده و دو ويس را. (تنها به ش دوومين نام شو بركرده) كنايه: چندين شوهر كرده.

تەنیا " چووگه " " رویگه "سەلاێ قازی.

تنها به قاضی رفته است.

به فيروزی خودلاور شد است همانا كه تنها به داور رفته است

"نظامی"

تەنیا خواجە حافز نەی ژنەفتگە ئەویچ ها لە شیرازا.

تنها کسه که موضوع را نشنیده خواجه حافظ است. او هم در شیراز است. موضوعی افشا شده.

تەنیایی بو خوا خاسە.

تنها شایسته خداست. برای کسی گویند که تشویقش به ازدواج کنند.

تەواو ئەندامی ئەکەنێ.

تمام بدنش می خندد. سراسر وجودش خنده است. شاد است.

تەواو ئەندامی هر کام بە جیا ئێژی خاسم.

تمام اندامش هر کدام جداگانه می گوید خوبم. سراسر وجودش بی عیب است.

تواوی کرد.

تمام کرد. کنایه از تمام کردن عمر است. مرد.

تەوبەی گورگ مەرگە.

توبه گرگ مرگ است. ترك عادت موجب مرض است.

خوه بد در طبیعتی که نشست   نرود تا بوقت مرگ از دست

"سعدی"

تەوق زالم بچێتە ملت.

طوق ظالم بگردنت بیفتد. گرفتار دست ظالم شوی. (نفرین است).

تەونی بۆ ئەنێتەو.

فرش بافی برایش راه می اندازد. کسی را سرگرم کردن به موضوعی به منظور فراموش کردن موضوعی دیگر.

تەونی داگەسە دەس خوەیەو.

فرش بافی برای خود فراهم کرده ، سرگرمی پر دردسری برای خود فراهم کرده است.

فرش بافی اصطلاح است بر سرگرم کردن و کار دست کسی دادن.

تەوەر دەسەی خوەی ناورێتەو.

تیر دستهء خود را قطع نمی کند. چاقو دستهء خود را نمی برد.

تەوەر ملی ناورێتەو.

تبر گردنش را قطع نمی کند. از کسی یاد کنند و گویند نمی دانم مانده یا مرده، دیگری گوید مانده است و چنان سرحال است که...

تیانە بە تیانە ئێژێ رەش.

دیگ به دیگ می گوید رویت سیاه . همان عیب را که خود دارد از دیگری عیب گیرد.

تێر ئاگای لە برسی نییە.

سیر از گرسنه خبر ندارد.

تیر ئەوەشنێ و کەوان ئەشارێتەو.

تیر میزند و کمان را پنهان میکند. آدم کم شهامت را گویند، بدی می کند اما خود را بد نشان نمی دهد. دشمنی در لباس دوستی. بدی اما به دست دیگران.

تێر لە برسی هەواڵی نییە. "خەوەری نییە" ئاگای نییە.

سیر از گرسنه خبر ندارد.

خفته خبر ندارد سر در کنار جانان

کاین شب دراز باشد بر چشم پاسبانان

"سعدی"

تیر لە تەرکشیا نەماگە.

تیر در تکرش ندارد. چنته اش خالی شده .

تیر لە تیردانیا نەماگە.

تیر ر یردانش تمام شده. چنته اش خالی شده. حرفی برای گفتن ندارد.

تیر لە کەوان دەرچو ناگەڕێتەو.

تیر از کمان چو رفت نیاید به شست باز. آب رفته بجوی باز نیاید. سنجیده سخن گوی.

تێریی تۆ ڕوو چەرمگی منە.

بمزاح گویند : شما بخورید زیرا" سیری شما روشفیدی من است.

تیرێك و دوو نیشان.

یك تیر و دو نشان. به یك کرشمه دو کار کردن.

تێغی، ئیسەگەلە ئەونە نابڕێ.

حالا ها زورش نمی رسد و تیغش نمی برد. ارزش و اعتبار کسی کم شدن.

تیکە تا نەجاوگێ قووت نادرگێ.

لقمه تا جویده نشود قورت داده نمی شود. سخن را باید جوید پس بیرون داد.

تیکە شەش بێ و خوەش بێ.

غذا شش لقمه اما خوشمزه. کار کمتر اما بهتر و پخته تر.

تیکەیەك بگرە پێت بخورگێ.

لقمه ای بگیر که بتوانی بخوری. به کاری دست بزن که از عهده انجام آن برآیی.

تیکەی چەوری گیر هاتگە.

لقمه ای چرب گیر آورده . کسی که دوست را فراموش کرده و به دیگری پرداخته ست گویند.

تیکەی دەم تۆ نییە.

لقمه دهن تو نیست. این کار به شما نیامده .

تیکەی " زل "، " گەورە" بە گەڵووا ناچێ .

لقمه بزرگ از گلو پایین نمیرود. کار بزرگ برای شخصیت کوچك پایان بدی دارد.

تیکەی زل دەم ئەدڕێ.

لقمه بزرگ دهن را پاره میکند.

تیکەی شەرم.

باقی مانده خوراکی هرکس را در ظرف، لقمه ی شرم گویند.

تیکەی گەورە گەڵوو ئەدڕێ.

لقمه بزرگ گلو پاره میکند. آدم کم شخصیت از عهدهء کار بزرگ بر نمی آید.

تیکەی نان لە ماڵێ خان دەرهات تۆڵێ بە سوێنەو بوو.

لقمه نانی از خانه ی خان درآمد توله سگی به دنبال آن بود. از خانه ای چیزی یا غذایی به خانه کس دیگری فرستاده می شود. شخصی یا بچه ای به امید گرفتن مقداری از آن به همراه آن چیز را می افتد.

تیکەی نان ماڵێ خوەت بە هەزار پلاّو مەردم ئەیژی.

خوان بزرگان اگر چه لذیذ است، خرده ی انبان خود لذیذتر.

تیکەی کەمتر، برای زیاتر.

یك لقمه کمتر یك برادر بیشتر. با کم خوری و همدردی با دیگران می توان یك دوست به دوستان خو اضافه کرد.

تینگ هیچ وەختێ ئاوی لە بیر ناچێ.

تشنه هیچگاه آب را فراموش نمی کند. کسی که طالب چیزی است از یاد آن غافل نیست.

تینی تیا نییە.

بدنش سرد و فاقد حرارت است. شخص ضعیف مراد است. جان ندارد.

تینی نییە.

حرارت ندارد. کرسی یا بخاری یا آتشی که فاقد گرما است.

حرف "ج"

جاران بێ ساز ئەیژەند ئیسە ساز هابەدەسیەو.

سابقاً بدون ساز می زد اکنون ساز در دست دارد. سابقاً بدون علت یا بدون تکیه گاهی اذیت و سختگیری می کرد از این پس دست آویز و پستیبان دارد.

جار جار لچێ تەڕ ئەکا.

گاه گاه لبی تر می کند. کنایه از این است که گاهی مشروب می نوشد.

جاجم ئەنێتەو.

جاجیم درست می کند. خیابان گز میکند. مگس می پراند. آدم بی کار و سرگردان.

جارێ گەرمە.

هنوز گرم است. هنوز باد به زخمش نخورده . در مورد عدم بی تابی کسی که: تازه خبر مصیبتی شنیده یا کسی که تازه زخمی خورده گویند.

جارێ ها لە کوێ.

هنوز کجایش را دیدی. این هنوز اول کار است.

این هنوز اول آزار جهان افروز است

باش تا خیمه زند دولت نیسان و ایار

باش تا صبح دولتت بدمد

کاین هنوز از نتایج سحر است

جام قولی بازە.

فریبکار و متقلب است. جرزن و مغلطه گر است.

جامی زڕیا.

جامش بصدا در آمد. رسوایی ببار آورد.

جانتای خاڵییه.

چنته اش خالی است. بی مایه و معلومات است.

جانماز ئاو ئەکێشێ.

جا نماز آب می کشد. ریاکار است.

جانماز ئەکێشێتە ئاوا.

جا نماز آب می کشد. از خود تعریف می کند.

جاهێڵ مەنێرە بۆ تواشای ژن.

جوان را به خواستگار مفرست. جوان را جاهل هم می گویند.

جفتی کە.

به کسی کو دومین چای یا چیز دیگری را به او تعارف کنند گویند : جفتش کن.

جگەر خوەی ئەخواتەو.

جگر خود را می خورد. کنایه از غم و اندوه بردن است.

جگەرم خوێنە.

جگرم خون است. از نابسامانی وضع و ناراحتی درونی.

جگەرم کونا بوو.

جگرم سوراخ شد. (یبس که غصه خوردم)

جگەری بۆ... لەت لەت ئەوێتەو.

جگرش برای... لك می زند... نهایت آرزومند خوردن یا داشتن چیزی.

جڵەو زەرەر لە هەر لایەکەو بگری مەنفەعەتە.

ضرر را از هر جا جلو بگیرند منفعت ست. ماهی را هر وقت از آب بگیری تازه است.

جل دوو هەوە ئەنرگێتە ناو یەغانێ وەلێ جل دوو هێوەرژن نانرگێ.

لباس دو هوورا می شود در یك چمدان نهایت، اما لبس دو جاری را نمی توان نهاد. دو هو با هم سازگاری دارند و می توانند با هم کنار بیایند اما دوو جاری کمتر توافق میکنند.

جل دوو هێوەر ژن لە ناو تەشتێکا ناشۆرگێ.

لباس دو جاری را در یك تشت نمی توان شست.

جل دوو هێوەر ژن لە ناو یەغانێکا بە یەکەو جەنگ ئەکەن.

لباس دو جاری در یك یغدان یا چمدان با هم می جنگند.

جلمان لە بەر خوەرێکەو وشکەو بووگە.

به کسی گویند فلانی با شما چه نسبتی دارد که این اندازه خود را به شما نزدیك می کند؟ جواب می دهد:
لباسمان جلو یك آفتاب خشك شده است.

جمعەی لێ گوم بووگە.

جمعه را گم کرده. به کاری که زیاد مألوف بوده و عادت داشته فراموشی حاصل کرده. در اثر عسرت و پریشانی نام خود را فراموش کرده.

جمعە بوارۆ شەمە وەش کەرۆ شەمە بوارۆ پەنج و شەش کەرۆ

مثل بسیار قدیمی است و برای منطقه کردستان نظر داده شده . جمعه که ببارد شنبه هوا خوب می شود، شنبه اگر ببارد، پنج شش روز پیاپی می بارد.

جن پێچی داگە.

کسی که زیاد ضعیف و کم بنیه است گویند: جن فشارش داده .

جن دەسی لێ وەشانگە.

جن وي را زده است. کنایه از کسی که دیوانه مسلك است.

جنەکان دوعایان لێ شاردگەسەو.

به مزاح: به کسی که وضع فکری و روحیش به وخامت گراییده ، گویند : جنها دعایش را پنهان کرده اند.

جنەکان دوعایان هاوردگەسەو.

کنایـه از کسی کـه سر عقل آمده ، جنهـا دعـایش را پس آورده انـد. کسی کـه اختلال حـواس پیدا مـی کـرد سـابقاً معتقـد بودنـد کـه جنهـا وی را زده انـد و نـزد شخصی یا سیدی که به او اعتقادی داشتند می رفتند و برایش دعا می آوردند و بـه لباس مریض می زدند و می گفتند گاهی جنها بر سر خشم مـی أیند و دعـا را مـی دزدند یا گاهی بەرحم أمده پس می أورند.

جۆئەوا بە دیوارا

دانه جورا به دیوار فرو می کند (به حرکت در می آورد). کنایـه از شـخص زرك و کاردان

جۆ بکێڵی جۆ سەوز ئەوێ گەنم بکێڵی گەنم سەوز ئەوێ

جو بکاری جو سبز می شود، گندم بکاری گندم سبز می شود.

ما را صنما همی بدی پیش آری از ما تو چرا امید نیکی داری

"قابوسنامه"

جۆ بکێڵی گەنم سەوز ناوێ.

جو بکاری گندم سبز نمی شود.

جۆرێ بخوە هەمیشە بتانی بخوەی.

طوری بخور که همیشه بتوانی بخوری. کم بخور همیشه بخور.

جۆگەلە، دەریا لێڵ ناکا.

جوی دریا را گل آلود نمی کند. نور چراغ در برابر آفتاب جلوەای ندارد.

جوان دانیشێ بە لای جوانەوە وەسە شەمامە بە بێسانەوە

جوان در کنار جوان بنشیند، همچون دستنبوست بر بته اش.

جوان دانیشێ بە لای پیرەوە، وەسە "دوساخێ" "زیندانی" بە زەنجیرە.

جوان اگر پهلوی پیر بنشیند مانند زندانی است زنجیر شده .

زن جوان را تیری در بغل به که پیری. "گلستان"

کند همجنس با همجنس پرواز کبوتر با کبوتر، باز با باز

جوان کوچك ئەتاونێتەو.

جوان سنگ را "بخورد" آب می کند.

جوانە.

به استهزأ یا ترحم : جوان است. (عقلش نمی رسد).
برای اعتماد بر قدرت توانایی و مقاومت: جوان است. (این کارها برایش مهم نیست).

جوانی! یادت به خەیر.

جوانی کجایی که یادت بخیر. در وقت ناتوانی و ضعف فکری و جسمی گویند.

جوانییەکەت هەس و تورکیەکەیچ ئەزانی.

مزاحاً گویند: از جوانی و زیبایی برخورداری، زبان ترکی را هم بلدی. یعنی همه چیز لایقت است.

جوانیەو چەم و خەم.

جوانی است و چم و خم. جوانی است و بیعاری. چم و خم زندگی در جوانی است.

جواو دەولْژەن سورِناچی ئەیاتەو.

جواب دهل زن را سرناچی می دهد. کبوتر با کبوتر، باز با باز همجنس با همجنس کند پرواز.

جواو زۆر، زۆرە.

جواب زور را زور می دهد. در همه وقت مسالمت سود بخشد.

جووجەڵە لە پاییزا ئەشمێرگێ.

جوجه را آخر پایز می شمارند.

جووجەڵەی پارەکەینگ گەرەکیە سەر ئێمە کلاو بنێ.

جوجه پارسال می خواهد سر ما کلاه بگذارد. جوجه پایز را ببین که می خواهد سر جوجه بهاره کلاه بگذارد.

جووچکەی کەنیا.

دمش کنده شد. کنایه: از سر وا شد. خوار و خفیف شد. از بلند پروازی افتاد.

جۆی خواردگە.

به کسی که عربده کشد و محفلی را از هم بپاشد، گویند: جو خرده است.

جۆی دیگەو کا ناخوات.

جو دیده ، کاه نمی خورد. خر که حو دیده کاه نمی خورد.
نو که آمد به بازار کهنه شود دل آزار.

جەحانمیچ بەم گەرمیە نییە.

جهنم هم به این گرمی نیست. کنایه از محلی پر حرارت.

جەحانمی لێ پڕ.

جهنم بر او پر. برائت ضمنی در این جمله نمایان است. یعنی او بی تقصیر است. در فارسی چنین است : گور پدرش، خاله زاده من نیست اما او تقصیری ندارد.

جەحر بازە.

زهردار است. کینه توز است.

جەرگم جەرگ ئەخوات.

جگرم جگر می خورد. جگرم خون می خورد. کنایه از سخت ناراحت و عصبی شدن.

جەرگم بە دەستەو لەت لەتە.

از دستت جگرم پار پاره است. لت لت در این بیت کردی است :

جغد که با باز و پلنگان پرد بشکندش پروبال و گردد لت لت

"عسجدی"

جەرگ و دڵی نییە.

جگر و دل ندارد. بی دل و جرأت است. ترسو است.

جەرگی بڕیاگە.

جگرش پاره شده. کنایه: از اینکه عزیزی از دست داده.

جەرگ و دڵی بۆ هیچ کارێ نییە.

جگر و دل برای هیچ کاری ندارد. دل و جرأت انجام هیچ کاری را ندارد.

جەرگی سووتیاگە.

جگرش سوخته. فرزندش را از دست داده.

جەزای خاسی خراوییە.

سزای نیکی بدی است.
بپرهیز از شر کسی که به او خوبی کرده ای.
اتق شر من احسنت الیه.

(حدیث نبوی)

جەلەجەمە، تەنیا منی تیا کەمە.

همه جمعند تنها من کم بودم. وقتی که به عده ای میرسد گوید.

جەلەجەمە، هەر جێگەی من کەمە.

همه معند تنها جای من خالی است.

جەنگ بە کۆنە قینەو ئەکرگێ.

جنگ با کینه قدیمی شروع می شود.

جەنگ دۆس و دوشمون ناناسێ

جنگ دوست و دشمن نمی شناسد.
تو آتش به نی در زن و درنگر که در بیشه نه خشك ماند نه تر

جەنگ زەرگەرییە.

جنگ زرگری است. معمولاً به دعوای بین زن و شوهر گویند که زود خاتمه می یابد.
اختلاف ظاهری بین دو سیاستمدار یا دو کشور.

جەنگ لە شێف و ئاشتی لە خەرمەرن.

جنگ در زمین شخم زده و آشتی در سر خرمن نیکوست.
در زمین شخم زده آسیب به کسی نمی رسد و در سر خرمن که آشتی کنند در اثر محبتی که فیمابین ایجاد می شود از خرمن به همدیگر کمك می کنند.

جەنگ کوژیاگەسەو چلمن شۆن چێو ئەگەڕێ.

جنگ خاموش شده (آب دماغو) دنبال چوب می گردد.

جەنگ لە سەر تەنگی سوجافە.

جنگ بر سر تنگی سجاف و آستر است. نزاع بر سر چیز ناچیزی است.

جەنگ لە سەر بووچکیی سفرەس.

جنگ بر سر کوجك بودن سفره است. شبیه مثل بالا.

جێگە پایەك دانە.

جای پایی بگذار. اثری از خود بر ای گذار. یادگاری داشته باش.

جێگەت خالّی بوو، خالّی نەوێ.

جایت خالی بود، خالی مباد. جایت سبز بود.

جێگە گەرم کردن.

جا گرم کردن. قصد ماندن در جایی داشتن.

جێگە مۆری دابنە.

جای مهر بگذار. اثری از خود باقی بگذار.

جێگەی بۆ خوەش کردگە.

جا خوش کرده . کسی را که قصد برخاستن در محلی ندارد، گویند.

جێگەی بۆ داخستگە.

جا پهن کرده ، طوری نشسته که قصد برخاستن ندارد.

جێگەی پات بکەرەو، جێگەی سەریچت ئەوێتەو.

جای پایت را باز کن، جای سرت هم باز می شود. بـه کسی گویند که در جایی یا کاری داخل شود.

جێگەی تازە گەرم کردگە بەم زووییە هەڵناکەنێ.

تازە جا گرم کرده به این زودیها رفتنی نیست.

جێگەی حەیا و عسمەت ماڵ باجیی زەم زەم.

گویا باجه زمزم زنی بد کاره بوده چون بـا تمسخر گویند جای حیا و عصمت خانه باجی زمزم است.

جێگەی خوەی لێژ ئەکات.

جای خودش را لیز می کند. با رفتار و گفتار نا مناسب موقعیت خود را بـه خطر می اندازد.

جێگەی شابازان کۆر کۆرە وازان.

مثل بسیار قدیمی است. در جای شهبازها بلدرچین بـه پرواز در مـی آید. جای شیران شغالان لانه دارند.

بلبلان خاموش و خر در عر عر آست.

"به جای شمع کافوری چراغ نفت می سازد."

اسب تازی شده مجروح به زیر پالان

طوق زرین همه در گردن خر می بینم

"حافظ"

جێگەی شوکری باقییە.

جای شکرش باقی است. کنایه: از اینکه در معامله یا تصادف زیاد آسیب ندیده.

جێگەی غەریبان گۆشە و کەنارە.

کسی که تعارف به صدر نشینی کنند. با تظاهر به تواضع گوید : جای اشخاص غریب گوشه کنار است.

جێگەك دایك دایخات کەنیشكِ هەڵی ئەگرێ.

رختخواب را که مادر پهن کند، دختر آن را جمع میکند.
رفتار دختر به مادر می رود. بوی گل را که جوییم؟ از گلاب.

جێگەی کولۆ، کوچکە.

جای کلوخ سنگ است. کلوخ انداز را پاداش سنگ است.

جێگەی گەرم نەکرد، دای لێ رویی.

جا گرم نکرده رفت. زو آمد و زود رفت. کنایه از مردن هم هست.

جیوەیان تێ کردگە.

جیوه به او استعمال کرده اند. کنایه از کسی که زیاد می جنبد.

حرف "چ"

چاپی مەکە.

چاپ مکن. کنایه از: دروغ پشت سر هم نکن.

چاچۆڵە باز.

جر زن، مغلطه گر.

چاخەسێوەرێ.

نوجوان چاق و چله لش و بیکاره را گویند که کارش نشستن در سایه و استراحت بوده.

چارەی بێچارە، ماتڵی و سەورە.

چاره بیچارگان صبره تحمل کردن است.

چارەی نەخوەر بخوەرە.

مال نخورده را باید خورد.

کسی که غذا نمی خورد برای ادامه حیات ناچار است، بخورد.

چاڵ بۆ کەس مەکەنە خوەتی تێ ئەکەفی.

برای کسی چاه مکن، خود در آن مي افتی. چاه مکن که خود افتی.

چاڵێکم کەند چل گەزی، چل خاتوونی تێ بەزی، پر گیانیان بوو لە وەردە دەرزی.

چاهی کندم چهل متری، چهل خانم در آن رفتند. بدنشان پر شد از خرده سوزن. کنگر

چاو ئینتزارە.

چشم انتظار است. کنایه از کسی که در حال مرگ است.

چاوانە هیچی پێ نایێت، قنگ دۆڵچە کونا ئەوێت.

چاه را چیزی نمی شود، کون یا ته دلو سوراخ می شود.

پدر به پسری که بخور و بخواب کارش است و به زندگی هم ناراضی است گوید:

تو زیان و رنج نخواهی برد، این فقط منم که رنج و زیان می بینم.

چاو برسی ئاورووی نییه.

گرسنه چشم حیا و آبرو ندارد.

چاو به دواس.

چشم راه است. چشم انتظار است. شخص در حال مرگی است که عزیزی در غربت دارد.

چاو به ڕێگەوە بوون.

چشم راه و چشم انتظار بودن.

چاوت بکەرەو.

چشمت را باز کن. در کار دقیق باش.

چاوت بقووچنه.

چشمت را ببند. چشمت را درویش کن.

چاوت به دواوه بوو.

هنگامی که کسی در نزد دیگری چیزی خورد و در اثر بد خوردن سرفه زیادی کن به دیگری گوید، چشمت بدنبال لقمه بود.

چاوت نەفڕی.

چشمت نزند. فال بد نزن.

چاو تێر ئاوڕوودارە.

حیا در چشم سیر است.

چاو جن دەرتێرێ.

چشم جن را در می آورد. بچه شلوغ و بی تربیت مراد است.

چاو، چاو ناوێنێ.

چشم چشم را نمی بیند. از شدت باد و توفان و مه و یا تاریکی کسی نمی تواند کسی را ببیند.

چاو چلّکن.

چشم چرکین، بد چشم.

چاو چەپەڵ.

کثیف چشم. بد نظر.

چاو حیز.

چشم حیز. قرتی. نظر حرام.

چاو خەیری بە دواوە بێ.

چشم خیرش به دنبال باد. روحش نسبت به اهل دنیا خوشبین باد. در مورد مرده گویند.

چاوت داخە.

چشمت را پایین انداز. چشمت را درویش کن.

چاوت نەوێسێ.

چشمت نایستد. تعجب مکن. حسادت مکن.

چاو دوشمەن کوێر کەرە.

چشم دشمن کور کن است. زنان در مورد زینت آلاتی که بر خود زنند، گویند.

چاوم ئەفرێ.

چشمم می زند. در جزاب گویند: خبری برایت می رسد.

چاو مار دەر تێرێ.

چشم مار را در می آورد. چابك و زرنگ است. تیرانداز خوبی است.

چاومان ناوینیٚ یەکترین بوینین.

چشممان یارای دیدن یکدیگر را ندارد. نسبت به هم حسادت داریم.

چاومان ها بە دەس تۆوەو.

چشممان بدست تو است. در انتظار کمك و همراهی تو هستیم. سبزی را تازه بباران است.

چاو منالّەکەی " لار " یا " گێر " ئەویٚ.

اگر کسی خوردنی در ددست داشته باشد و به زن بارداری که در آنجاست ندهد، یا در حضور چنین زنی از غذایی تعریف کند، چون بدان دسترسی ندارد، گویند، چشم بچه اش کج میشود " احوال میشود."

چاو مەنە یەکا.

چشم بر هم مگذار. نادیده مگیر. چشم پوشی و اغماض مکن.

چاو وا ئەکا، بە شەر ئەخاتە زیارەتان و وشتر ئەخاتە قازان.

چشم بد انسان را به قبرستان و شتر را به میان دیگ میفرستد. از این بد نظر باید دوری کرد.

چاوۆ پێیەو بیٚ.

او را زیر نظر داشته باش. مواظب باش چیزی ندزدد.
سید علی را بپا.

چاوم داچەقیا.

چشمانم غیر عادی باز شد. حالت تعجب و غیر عادی بەخود گرفتن.

چاوم لار بوو.

چشمم کج شد. منتظر آمدن کسی یا رسیدن چیزی بودن.

چاوە چاویە.

نظارەگر است. منتظر دیدن کسی یا چیزی است.

چاوە رێگەس.

چشم انتظار است.

چاویان بۆ دیبەن دایناگە.

دیده را از بهر دیدن ساختند.

ترا دیده از بهر آن داده اند   که در ره بسی چاه بنهاده اند

"ادیب نیشاوری"

چاوی بەرایی نادات برای خوەی بوینیّ.

از حسادت نمی تواند " ترقی و راحتی " برادر خود را ببیند.

چاوی بە ڕوشنایی کەفتگە.

چشمش به روشنایی افتاده . به پول و ثروتی رسیده .

چاوی بە قەو پیالەیّ کردەو.

چشم بنگان کرد. (پنگان همان فنجان است) بـه خشم یا شگفتی چشمان را بیش از اندازه بازکردن.

چاوی پەرییە تەوق سەری.

چشمش پریده روی سرش. زیاد به شگفت آمدن بر سر چیزی.

چاوی تێرە.

چشمش سیر است. به مال مردم بی اعتنا است.

چاوی چەرمگ بوو.

چشمش سفید شد. کنایه: از بس انتظار کشید به حالت مردن افتاد.

چاوی خراوە.

چشمش بد است. چشم شور است.

چاوی خستگە سەری.

چشم به رویش انداخته آنرا مد نظر گرفته .

چاوی داچەقانگە.

چشمش را بیش از اندازه باز کرده . مترصد و منتظر رسیدن چیزی یا پیشامدی بودن.

چاوی رەشتکە بۆ گەمە سوورنە لووتەی سەگ دەمە

چشمانش را برای مسخره سرمه کشیده ، بینیش مانند جوالدوز و دهانش شبیه دهان سگ. وصف بد ترکیبی که بزگ بی اندازه کند. میمونه هر چه زشتتره قر و اطوارش بیشتره.

چاوی زاق بوو.

از انتظار چشمش خیره ماند.

چاوی سوورمە.

(در لهجه سنندجی "ی" اضافه است) چشم قرمزی است. کنایه از اینکه فلانی: عزیز و نور چشم است.

چاوی کردگاه چوار.

چشمها را چهار کرد. با دقت نگریست.

چاوی کرەهای گەرەکە.

چشمش کرایه می خواهد. به کسی که می خواهد چیزی را نگاه کند و نمی کند، گویند...

چاوی کوچك ئەترەکنێ.

چشمش سنگ را متلاشی می کند. کسه که بد چشم و بد نظر است، گویند.

چاوی لێ داناخا.

از دیدن او چشم بر نمی دارد. لحظه ای از او غافل نیست.

چاوی لێ زیتەوە کردگە.

به چشم طمع در کسی یا چیزی نگریستن. خیره در کسی نگریستن.

چاوی نیا بە یەکا و دەمی کردەو.

چشمش را بست و دهان باز کرد. یعنی : "هر چه بد و بیراه بود گفت.

چاوی نیا بە یەکا و هەرچی لە دەمی دەرهات وتی.

چشم بر هم گذاشت و هر چه از دهانش در آمد گفت. (فحش و ناسزا).

چاوی ها بە دواوە.

انتظار کمك داشتن کسی. چشم انتظار است. مرده ای که به خواب کسی آمده و چیزی خواهد گویند: چشم انتظار احسان است.

چاوی ها بە رێگەو.

چشم براه است. انتظار کسی یا چیزی کشیدن.

چای بێوەژن بۆ دیان خاسە (باشە).

چای بیوه زن برای دندان درد خوبست. با کنایه به شخص خسیس گویند.
چون: سور مؤ من شفاست.

چای کوڵیل گ چێشت هەژارە.

چای جوشیده آش و غذای فقیر و بیچاره است.

چت خاس خوەی هاوار ئەکا.

چیز خوب خودش داد می زند. چیز خوب و مرغوب تبلیغ و معرف نمی خواهد.

چت خوەش بۆ نەخوەش.

چیز خوب و مقوی برای مریض خوبست. این مثل سوالی و بر سبیل انکار نیز گویند.
به معنی: خوبی با نااهل یا غذای خوب را مریض حرام و تباه می کند.

چت خوەش حەیفە بۆ نەخوەش.

چیز خوب حیف است برای مریض. چون از آن لذت نمی برد و همه چیز به دهانش تلخ و ناگوار است.

چتێ ئەکەفێتە روو، حاشای ناوێ.

چیزیکه فاش می شود کتمان و انکارش بلی مورد است. شتر سواری دولا دو لا نمی شه.

چتێکیان ژنەفتگە و نەیانژنەفتگە.

افواهاً چیزی شنیده اند نه از روی تحقیق. شنیدن کی بود مانند دیدن.

چتیٚ باری نییە.

چیزی بارش نیست. چنته اش خالی است. بی اطلاع و بی معلومات است.

چتیٚ بێژە بکرگیٚ.

چیزی بگو بگنجد. چاخان مکن.

چتیٚ روی ناگەرێتەو.

چیزی که رفت بر نمی گردد. گذشته را باز نتوان آورد. آب رفته به جوی باز نیاید. تیر از کمان چو رفت نیاید به شست باز.

چتێکی نەماگە شاخ دەربێرم.

چیزی نمانده شاخ در بیاورم. "از تعجب و کمال شگفت."

چتیٚ لە خوا ناشارگێتەو، لە بەنەی بۆچە بشارمەو.

چیزی که از خدا پنهان نیست از بنده چه پنهان.

چرا رۆشن.

در شب هنگام عبور او مقابل مغازه یا دکانی می گفتند : "چراغ روشن." بطوریکه استنباط شده این جمله نزد مخاطب (صاحب دکان) بیش از سلام کردن اثر می بخشید. در جواب می گفتند : چراغ عمرت روشن.

چرا، رۆشنایی ناخاتە بەر پای خوەی.

چراغ به پای خود روشنایی ندهد. (چراغهای نفتی پایه دار، منظور است). اشخاص از علم کسان خود سود نبرند.
کوزه گر از کوزه شکسته آب می خورد.

چرا لە بەر خوەرەو نووری نییە.

چراغ در مقابل آفتاب نور ندهد. شبه در بازار جوهریان جوی نیرزد.

چرا له بەرەو ڕۆشنایی ئەدات.

چراغ در پیش روشنایی دهد. احسان قبل از مرگ باید، نه بعد از مرگ.

چرا له پشت سەرەو ڕۆشنایی نادات.

چراغ پشت سر روشنایی نمی دهد. کنایه از خیرات و مبرات است که بعد از مردن اجر و ثوابش چندان نیست. رجوع شود به مثل قبل.

چرا چرا نوور ئەگرێ.

چراغ از چراغ نور گیرد. روشن شود هزار چراغ از فتیله ای.

چرای درۆ نووری نییه.

چراغ دروغ نور ندهد. سخن دروغ بدل نمی نشیند.

چرای درۆ شەوقی نییه.

چراغ دروغ شعله ندارد. چون مثل قبل.

چرای عومرت ڕۆشن.

چراغ عمرت روشن. رجوع به "چراغ روشن" شود.

چرای عومرت کوژیاوه.

چراغ عمرت خاموش شد. کنایه از مردن است.

چرای کەس تا ڕۆژ ناگرێ.

چراغ کسی تا روز روشن نمی ماند. همیشه بخت یار کسی نیست.

چرای ماڵه فەقیر مانگەشەوه.

چراغ خانه فقیر مهتاب است.

چرای ماڵەکەی ئەگرێ.

چراغ خانه اش روشن است رجوع شود به. "ئوجاخی ڕۆشنه".

چرای ماڵی ڕۆشنه.

چراغ خانه اش روشن است.رجوع شود به مثل بالا.

چرای ماڵی کوژیاوه.

چراغ خانه اش خاموش شد. هنگامی که سرپرست و بزرگ خانه بمیرد، گویند: چراغ خانه اش خاموش شد.

چرای ناکەسان تا وه رۆژ گرِیا   کۆنه ئوجاخان شۆنیان برِیا

از ترکیب کلمات و فحوای معانی معلوم می شود که مثل بسیار قدیمی است. چراغ ناکسان تا به روز روشن و شعله ور ماند آتشدانهای قدیمی (خاندانهای بزرگ) خاموش و نابود شدند.

چز خوەی وەشاند.

زهر خود را ریخت. آزار و صدمه خود را رساند.

چزێکمان لێ ئەدەن.

دستبردی به ما می زنند، هنگامی که کسی در خانه نباشد، گویند : زودتر برگردیم که...

"چکڵە فیکان" ئەزانی، کار و فرمان نازانی.

"شیطنت، الواطی، رقاصی، بازیگوشی" بلد هستی، اما کار کردن بلد نیستی؟

چڵ ئەوەشنێ.

تیر میکشد. دندان یا زخم یا سر دردی که ددر اثر درد شدید...

چڵپ و لێسکەر.

وصف زنی است که تا غذا سر سفره می آورد به غذا ناخنك زده خود را نیم سیر می سازد و در وقت و بی وقت می خورد.

چل تاق، چل نیم تاق، چل حوری ناوچاو پاك.

چهل تاق چهل نیم تاق، چهل حوریی چشم پاك. "چیستان" – انار

چل درۆ.

کسی که به درغگویی شهره است، ویرا چهل دروغ نامیده اند.

چلکن دەوڵەمەن.

چرکین ثروتمند. ثروتمندی که گویند گدا صفتانه زندگی کند.

چل ماڵه هاوسا به دەورا مەحرەمن.

در قدیم می گفتند: چهل خانه همسایه دور تا دور محرم یکدیگرند.

چڵمەکەت بسرە، تێتەو جێگەی.

آب دماغت را بگیر و دوباره به جایش می آید. خسیسی را گویند که حاضر نیست چیزی را از خود دور کند، بخورد یا به دیگران بدهد.

چڵەی چاوی تێ.

چشمانش زل می زند. کنایه از اینکه : بیدار است.

چما ئاڵف خرسه.

به خیالش علف خرس است. بیش از اندازه مصرف شود و رعایت در میزان مصرف نگردد تو هینا" گویند

چما ئەیژی بۆ ئاگر هاتگه.

مثل اینکه پی آتش آمده . کسی گویند که به محض رسیدن به خانه ای عجله بازگشت دارد.

چما ئەیژی به ئاگر ککوڵیاگه.

گویی با آتش پخته شده . غذای خیلی داغ را گویند
تأیید ضمنی است.

چما باره شاری تێتەو.

مثل اینکه باری از ده برایش می آید. از خوشحالی در پوست نمی گنجد.

چما سەر کەچەڵمی خوەشەو کردگه.

مثل اینکه سر کچلم را درمان کرده که تا این حد بر من منت می نهد.

چما سێف زەمینی داخ ها له دەمیا.

کسی که صحبت کردنش بدان شبیه است که: سیب زمینی داغ در دهان نهاده باشد.

چما نەزرم کردگه.

گویا مثل اینکه نذر کرده ام. که توقع دارد... رایگان بدو دهم.

چنار به ماڵەکەیان ناوینیٚ.

چنار در خانه سان را نمیبیند. نهایت متکبر است.

چنانکه شکیاگ.

چانه شکسته. کنایه از وراج و پر حرف است.

چناکه لیٚ مەدە.

چانه نزن. حرف زیادی نزن.

چناکەی نەرم بووگه.

چانه اش نرم شده. کمتر حرف میزند. مطیع و همراه شده .

چناکەی وورد بوگه.

چانه اش خرد شده. ادب شده است.

چنگ نادا لگ دلیٚ.

چنگی به دل نمیزند. زیبا و تو دل برو نیست.

چنگه پرووکیٚ.

بیان حالتی از دختری که به پستان و بدنش زیاد دست زنند. یا پارچه و کاغذ و چیز دیگری را دست زدن و چروك کردن.

چنگه فلیٚقیٚ.

همچون شرح مثال فوق در قسمت ول و دست و چنگ فرو کردن در غذا و آنرا بهم زدن.

چۆقی زیاتر.

چوق، حالی است که درتب ولزر شدید بر شخص عارض می شود.
کسی که تب ولزر شدید دارد: مثل به او می گویند خربزه نخور. می گوید می خورم حالا که من ولزر دارم بگذار یك چوق بیشتر باشد.

چوکڵه شکێن، خوەی ئەشکنێ.

چوب شکن خود را می شکند. دو بهمزن خود را بدنام می کند.
چاه کن همیشه در ته چاه است.

چوکڵەی تێ ئەخات.

چوب را در آن "نجاست" می اندازد. نجاست را اگر به هم زنند، بویش بیشتر می شود. کار بدی که انجام شده و سخن زشتی که گفته شده نباید دنبالش را گرفت، چون رسوایی و عوقب بدش بیشتر می شود.
چووگه بان سك خوەی.
روی شکم خودش رفته. کنایه از کسی است که خیلی عصبانی است و داد و بیدا می کند.

چۆنەریچ خوەی به میوه ئەزانێ.

چغندر نیز خود را میوه پندارد. فلانی خود را دانشمند و یا روشنفکر بەحساب می آورد.

چوار چاوی ئەڕوانێ.

چهار چشمی نگاه می کند. با دقت کامل می نگرد.

چوار دیوار و ئیختیار.

چهار دیواری اختیاری. محتسب را درون خانه چه کار؟

چووار مێخەی کێشاوه.

او را چهار میخه بست. راه جواب را بر خصم بست.
با گرفتن سند و مدرك كافی زنجیرش کرد.

چووگەسه بان دار و نایێته خوارەو.

روی درخت رفته و پایین نمی آید. بر سر حرف خود سماجت می کند. مرغ من یك پا دارد.

چووه کەوانی.

به کمانش رفت. به مقابله اش رفت. بەمیدانش رفت.

چوویتە کام سیا چاڵ؟

کدام سیا چال رفته بودی ؟ کدام جهنم دره ای بودی (که من هر چه صایت کردم، نبودی.)

چه بارەکە بوەیتە لای کەرەکە، چه کەرەکە بوەیتە لای بارەکە.

چه بار را نزد خر ببری، چه خر را نزد بار ببری.
چه علی خواجه ، چه خواجه علی.

چه بکەین ؟ دەسەلاتمان چەس ؟

چکار کنیم، اختیاری نداریم (چه از ما ساخته است)؟

چه بێ خوەتی لێ ئاگادار نەوی؟

چه باشد که تو از آن آگاه نباشی. یعنی از همه چیز در محیط اختیار خود بی خبری. اما بیشتر در این منظور گویند : چه باشد که از تو پنهان ماند. از تو چه پنهان.

چەپۆکەسەرێ دریاگە.

توسری زیاد خورده . سختی زیاد کشیده .

چەتەی بان ملە.

دزد سر گردنه . آدم یاغی و متمرد.

چه دایەنێ لەدایك دڵسۆزترە ؟

چه دایه ای از مادر دلسوزتر است؟ دایه مهربانتر از مادر که دیده؟

چەرختان لە چەمەر ئەکێشم.

چرختان را از چنبر می کشم. چرخ چنبری: آسمان غدار و فلك مردم آزار.

کنایه: آب چشمانتان را می گیرم. همه را تنبیه و ادب می کنم.

چەرخ لە چەمەر هاوردن.

چرخ کسی را چنبر کردن. کسی را نهایت رنج و آزار دادن است.

چەرم ئام (ئەدەم) بەزاخا و زاخ ئام (ئەدەم) بەچەرما.

چرم را به زج میزنم و زاج را به چرم
درد باغی زاج مصرف می شود منظور شخصی است با فوت و فن زندگی را اداره کند.

چەرمگیکەی ئەخوێنێ و ڕەشییەکەی بە جێ تێلێ.

به مزاح: سفیدیش را می خواند و سیاهیش را بەجا می گذارد.
کنایه از شخص بی سواد.

چەرمەسەرێ.

ناراحت کردن. عذاب دادن. دردسر دادن. گوشمال دادن.

چەشت بێ، هیچمان بۆ ناکرگێ.

لذتش را بچشد، هیچ کاری نمی توانیم بکنیم و منع کردنش مشکل است.

چەشتە خوەرە بووگە.

لذتش را چشیده . (دست بردار آن نیست.)

چە عەلی خواجە، چە خواجە عەلی.

چه علی خواجه ، چه خواجه علی. نظیر : چه سر به کلاه ، چه کلاه بسر.

چەقو دەستەی خوەی نابڕێ.

چاقو دسته خود را نمی برد. آزار نزدیکان و دوستان عمقی نیست.
در کردی مثل است: قوم و خویش خون یکدیگر را بخورند، استخوان همدیگر را نمی شکنند.

چەقۆی لێ بەیت خوێنی دەرنائێت.

کاردش بزنی خونش در نمی آید. کنایه از خشم بسیار.

چەکمە سوور بەر تیپ.

چکمه سرخ جلو تیپ. نخود هر آش.

چەکمە!

کسی را می خوانند به جای، "به لی" گوید: "چه " برای تنبیه او گویند چکمه.

چەکەنە.

نظیر جواب چکمه در مقابل "چه " مثل بالا.

چەنتەی خاڵییە.

چنته اش خالی است. چنته کیسه پول است که به کمر بندند. بی مایه و بی اطلاع است.

چەنتەی خاڵییە و بووگە.

چنته اش خالی شده . کنایه از این که: مایه اش تمام شده و حرفی برای گفتن ندارد.

چەن ساڵە گەدایی (گەئایی) ئەکات، هێشتا نازانێ شەو جمعە کەیە.

چند سال است گدایی می کند هنوز شب جمعه را نمی داند. مثلاً کسی که معلم با سابقه ای است هنوز روش تدریس را نمی داند.

چەن ساڵە هاوساین و ماڵ یەکتر نازانین .

چند سال است همسایه ایم و خانه همدیگر را نمی دانیم. بیگانگی نگر که من و یار دو چشم همسایه ایم و خانه را هم ندیده ایم.

چەن گەزە؟

از کسی که زیاد در محلی آمد و رفت کند، پرسند : چند متر است ؟ اعتراض در مفهوم جمله هست.

چەن مەردە هەلاجە؟

چند مرده حلاج است. تا چه قدرتی دارد. تا چه بتواند.

ببینیم تا اسب اسفندیار — سوی آخر آید همی بی سوار

و یا باره ی رستم نامجوی — به ایوان نهد بی خداوند روی

"فردوسی"

چەن مێرد مردوو بخوازە، تەڵاقدراویێ مەخوازە.

چند زن شوهر مرده را بگیر، اما یك مطلقه را مگیر.

چەنیێ ئاو بە سەر بێژنگەو ئەویسیێ، ئەو نەخوەشتم گەرەکە.

بمزاح گویند: چه اندازه آب بر روی غربال می ماند به همان اندازه شما را دوست دارم.

چەنیێ رونج ئەکێشین تا منالێ گەورە ئەکەین.

چقدر رنج می کشیم تا بچه ای را بزرگ می کنیم.

جگرها خون شود تا یك پسر مثل پدر گردد

جگرها خون شود تا یك نهالی بارور گردد

چەنیێ لارمە قارسەقولێ بارمە.

چقدر برایم ننگ است که یك سرگین بارم شده .

چقدر مرا نکبت گرفته که تو مرا سرزنش و راهنمایی می کنی.

چەور زوانە.

چرب زبان است. متملق و چاپلوس است.

چیتر نه واته و.

دهن کج می کند. حالت خم به خود می گیرد.

چێشت داغ دەم ئەسووتنیێ.

غذای داغ دهان می سوزاند. کار بزر غذای تر پر دردسر است.

چێشتم نەخواردگە و دەمم سووتیاگە.

آش نخورد دهنم سوخت. لذت چیزی را یا کار نچشیده ، رنج آنرا دارم می کشم.

چێشتیێ نییە دەم بسوتێنیێ.

آش دهن سوزی نیست. چیز جالب و قابل توجهی نیست.

چێو خوا دەنگی نییە. هەر کەس بیخوا دەوامی نییە.

چوب خدا صدا ندارد، هر که خورد دوا ندارد.

چێو گەئایی (گدایی) ئەداتە دەسمانەو.

چوب گدایی بدستمان می دهد. ما را بی چیز و بد شکست خواهد کرد.

چێو لە تاریکی ئەکوتیٚ.

چێو لە تاریکی می زند. نا آگاهانه کار می کند یا سخن می گوید.

چێو وشك "ناچەمێتەو" نامووچێتەو.

چوب خشك خم نمیشود. درس و تربیت در بچگی ثمر بخشد.

چوب تر را چنان خواهی پیچ نشود خشك جز به آتش راست

"سعدی"

چێو هەلگری سەگ دز دیارە.

چوب را برداری سگ دزد معلوم می شود. چوب را برداری گربه ، دزد میگریزد.

چێوی ئەخوەی.

چوبش را می خوری. از مکافات عمل غافل مشو، گندم از گندم برروید، جو از جو.

چێو تیا ناگەڕیٚ.

چوب در آن (دعوا) به گردش در نمی آید. کنایه از جنگ مغلوبه.

حرف "ح"

حازر خوەر و قەراخ نشین.

حاضر است برای خوردن اما کنار می نشیند. حاضر است بخورد اما کار نکند و زحمت نکشد.

حاشا لە دیارت.

حاشا از دیدارت. دیدنت مرا شوم آید.

حاشا لە رزقیّ لە دەس توّ دەرەبیّ.

روزیی که از دست تو نصیب شود حرام است.

حاشا لە مالّ گەن، کەس نایّژیّ بە چەن.

حاشا از مال بد، کس نمی گوید به چند. بدا به جنس بد که خریدار ندارد.

حاشا لەو خویّنە شەو بە سەریا بیّت.

حاشا بر قتل و خونریزی که شب بر آن گذشته باشد و انتقام گرفته نشده باشد.

حل و گولّ چو ر ترپە.

سوقاب و پیشکشی خوك ترب است. کسی گوید که به سوقاتی که برایش آورده باشند، ناراضی است.

حمام ژنانەس.

حمام زنانه است. محل شلغ و پر هیاهو.

حورمەت هەر کەس ها بە خوەیەو.

بود حرمت هر کس از خویشتن چه نیکو زده است این مثال برهمن

"سعدی"

حوکم حاکمە و مەرگی موفاجات

حکم حاکمە و مرگ ناگهانی.

در زمانهای قدیمی مرگ ناگهانی فقط عبارت از اجرای حکم حاکمی بوده که در قتل کسی صادر می شده اما امروزه هزاران نوع مرگ مفاجات و ناگهانی وجود دارد.

حوکم منالّ له حوکم شا، رواجی زیاتره.

حکم کودك از حکم شاه رواجش بیشتر است. مثل است که می گویند: اگر بچه ای بهانه گیرد و اصرار بورزد که ستارگان اسمان را می خواهم، تکلیف چیست و چه باید کرد؟

حه ج روین بههانهس.

حج رفتن بهانه است. عوام فریبی و بهانه ایست برای محتکرین و رباخواران.

حه ج ها له بهر مالّ خوهتا.

حج در خانه آدمی است. مستحقینی هستند که احسان و کمك بدانها ثواب حج دارد.

حهچهی ناو رانه.

بز نر داخل گله است. بی شعور مطلق العنان را گویند.

حهزرهت مووسا بۆ تۆ چووه كێف توور.

به مزاح: به کسی که مرفه و خوشبخت باشد گویند : حضرت موسی برای تمنای خوشبختی تو به کوه طور رفت.

حهفت باوکیان به یهکهوه له مزگتێکا نوێژیان نهخوهندگه.

هفت پدر و جدشان در یك مسجد با هم نماز نخوانده اند.
در جواب و رد ادعای کسی گفته شود که گوید : فلان شخص با فلانی نسبت خویشی ندارد.

حهفت تهوهر ملی ناوڕێتهو.

هفت تبر گردنش را نمی برد. کسی گوید : فلانی مره یا خیلی ضعیف شده، دیگری که خبر تازه تری از او دارد، گوید : چنین نیست بلکه سالم است و...

حەفت کەفەنی زەرد کرد.

هفت کفن زرد کرد. از ترس یا خجالت رنگ به رنگ شد.

حەفت قورئان لە بەینا بێ.

هفت قرآن در میان، هفت کوه در میان. گوش شیطان کر. خدای ناکرده.

حەفت قەڵەم ئارایشی کردگە.

هفت قلم آرایش کرده . خود را کاملا مشاطه کرده، زینت داده است.

حەفت قەڵەم خوەی ڕازانگەسەو.

هفت قلم آرایش کرد و خود را آراسته است.

حەفت کەنیشك کوێری بێ، بە ڕۆژێ ئەیانداتە شوو.

اگر هفت دختر کور داشته باشد همه را در یك روز شوهر دهد.
کسی را گویند که : بسیار چرب زبان و زرنگ و دست و پا داراست.

حەفت نان نانوایی حەفت سەلك و پاچکە گاێی

حەفت نانی خوارد بە نازەو حەفتی خواردگە بە پیازە و

دایکی بمرێ گوڵ وەخشان ناشتای نەکرد بردشان

داستان دختری پر خوری که اغراق غیر منصفانه ای در مورد او شده : هفت نان نانوایی را با هفت پیاز و یك پاچه گاو، هفت نان را با ناز و کرشمه خورده و هفت دیگر را با پیاز خورده است، (مادرش متأثر است) می گوید : مادر "گل وخشان" بمیرد، دخترم ناشتایی نخورده بخانه شوهر بردند.

حەفتە بیجار.

هفته بیجار. یك نوع ترشی مخلوط همه قسم است که خاص منطقهء بیجار است. کنایه از لباسهای چند رنگ در تن کسی یا ترکیبی نامتناسب است.

حەفت هۆمەی خوسرەوانی.

هفت خم خسروی. کنایه از نقدینه ی بسیار.

حەفت هەنگاو بەرەو روی حەزرەت عەباس چووێتم "رووێتم".

هفت گام به طرف حضرت عباس رفته باشم. در سابق اگر دو نفر با هم معامله ای می کردند و یا هر موردی که احتیاج به قسم داشت در میان عوام بزرگترین قسم این بود که رو به قبله هفت گام به طرف حضرت عباس برود. اگر کسی نیت خلاف حقیقت داشت جرأت اجرای عمل و سوگند را نداشت. این سوگند بدون عمل هم اجرا می شد و فقط بیان الفاظ کافی بود.

حەفتی بمرێ لە باوان   کڵەی نابڕێ لە چاوان

هفت تن از خویشان نزدیکش اگر بمیرند سرمه از چشمانش بریده نمی شود "پاك نمی شود" کنایه: از زنی هوسران و خوشگذران.

حەفتی ها لە گرەو هەشتا.

هفتش در گرو هشت است. هشتش در گرو نه بودن. شخص بدهکار و پریشان احوال.

حەق بزن کۆڵ بە سەر شاخدارەو نامێنێ.

حق و طلب بز بی شاخ بر بز شاخدار نمی ماند. دنیا دار مکافات است.

حەق بزن کۆڵ بە سەر شاخدارەو نامێڵێ.

"خدا" نمی گذارد طلب بز بی شاخ بر شاخدار بماند. چنان دستگاه خلقت دقیق است که هر کس نتیجه اعمال خود را باید ببیند.

حەق بە حەقدار ئەگەیێ.

حق به حقدار می رسد آخر.

از مکافات عمل غافل مشو   گندم از گندم بروید جو ز جو

حق تایی بە سەر دۆڵاوییەو نامێنێ.

حق "تایی" بر سر "دولابی" نمی ماند. تاوو دولاب دو ده هستند و در راه سنندج به کرمانشاه قرار دارند. حق کسی بر کسی نمی ماند. رجوع شود به مثل قبل.

حەق تایی لە دۆڵاوی ئەسێنێ.

حق "تایی" را از "دولابی" می گیرد. زورش بـه خر نمـی رسد. پالانش را مـی زند.

دانی که منم زبونتر و عاجزتر پا لان بزنی چو بر نیایی با خر

"فرخی"

حەق حەقە و قسەی رەق.

حق حق است و سخن سخت است. حرف حق تلخ است.

حەق کەفەن بە من بگەیێ، با مردگ گۆڕ بە گۆڕ بێ.

پول کفن برای من دربیاید بزار مرده گور به گور شود. من به مرادم برسم هر چه می شود بشود.

حەقی نیا ژێر پا.

حق زیر پا نهاد. انکار حقیقت کرد.

حەکایەتم بۆ ئەکا.

برایم حکایت و قصه می گوید. سرم را گرم می کند. اغفالم می کند.

حەکیم خاس، خواس.

دکتر خوب خداست. حکیم حکیمان خداست.

حەکیم مەحرەمە.

دکتر محرم است. این فتوای ساختگی است. محرمیت جز بـرای اشخاصـی کـه صراحه " در قرآن کریم آمده شامل کس دیگری نمـی شود. لاعلاجی چنین گفتـه اند.

حەکیمی سەر خوەت دەوا بکە.

اگر پزشکی سر خود را درمان بکن.

حەکیمی سەر کەچەڵ خوەت خوەشەو بکە.

اگر دکتری سر کچل خودت را درمان بکن. اگر چیزی بلدی فکر چاره ای بـرای خود کن.

حەماڵ شەیتان.

حمال شیطان. کسی را گویند که بی اجر و مزد کار کند.

هەموو ڕێگەیەك بۆ بانە ئەچێ.

همه راهها به بانه می رود. همه راهها به خدا ختم می شود. "راههای مذاهب و ادیان و حقیقت جویی"

حەمەرەمزێ.

مشاجره. دعوای لفظی.

حەنجەرە لە پەنجەرە، دەرنەچێ خاسە.

خوبست حنجره که منظور "صداست" از پنجره خارج نشود.

در خرمی بر سرایی ببند   که بانگ زن از وی برآید بلند

"سعدی"

حەواڵەی سەر خەرمەن.

حواله ی سر خرمن. وعده دور و دراز و غیر عملی.

حەواڵەی سەر یەخەچاڵە.

سابقاً برای تهیه یخ مصرفی تابستان در همه شهرهای ایران خصوصاً شهر سنندج که خود دیده ام در زمینهای اطراف شهر انبارهای زیرزمینی به مساحت ۱۰*۳۰ یا کمتر می ساختند و آب چشمه و قنات را در آن رها می کردند و در شبهای سرد تبدیل به یخ میشد و در تابستان آنها را قطعه قطعه کرده بار الاغ نموده به شهر می آوردند و عده ای هم برای اینکه ارزانتر آنرا بخرند خود سر یخچال می رفتند و گاهی حواله می نوشتند که سر یخچال بروند و یخ تحویل بگیرند.

گاه پولش نقد نبود ناامید بر می گشتند. حواله سر یخچال همین است و به معنی وعده سر خرمن.

حەوزەکە ئاوی چاییکە.

آب حوض سرد است. برای رفع حسادت، حسود را گویند: لحظه ای در آب سرد حوض بنشین تا قوه حسادت برطرف شود.

حەوزەکە ئاوی ھا تیا.

در حوض آب است. کنایه": برای خالی شدن حسادت از وجودت آب در حوض هست که در آن بنشینی.

حەیا، تکیَ بوو، رژیا.

حیا قطره آبی بود ریخت. در مورد کسی گفته می شود که در انظار دیگران رفتار ناشایست کند و حیا و ادبش رفته باشد.

حەیا، تکیَ بوو، تکیا.

حیا قطره آبی بود چکید رجوع شود به مثل فوق.

حەیادار لە حەیای خوەی ئەترسیَ، بیَ حەیا ئیَژیَ ئەوە لە من ئەترسیَ.

حیادار از حیا و آبروی خود می ترسد. بی حیا گوید از من می ترسد.

حەیا لە شەرعا نییە.

حیا و شرم در شرع نیست. مسائل شرعی را بدون شرم و حیا باید بیان کرد.

حەیا، لەم ولآتە باری کردگە.

شرم و حیا از این شهر رخت بربسته است.

حەیا، ھا لە چاوا.

حیا در چشم است.

از آن کور را دل پر آزرم نیست / که بر چهرهاش روزنه شرم نیست
به چشم اندرون است پرده ی حیا / که پوشیده آن پرده، پرده عما
تو بیشرم مردم، همه کور دان / و زین قوم نور خرد دور دان
"ادیب پیشاوری"

حەیای پیَیەو نەماگە.

شرم و حیایش رفته است.

حەیای دامالّیاگە.

بی حیا و افسار گسیخته شده.

حەیزەی کردگە.

حیزه کرده، حالتی که در اثر پرخوری ایجاد شود و معده اش اجابت پی در پی کند.

حەیف لەوانە وا مردن و دەنگ تۆیان نەژنەفت.

به ا استهزأ به کسی که آوازی کریه و ناخوش دارد، گویند: حیف از آنهایی که مردند و صدای (دلنشین) ترا ترا نشنیدند.

حەیفە چت خوەش بۆ ناخوەش.

حیف است چیز خوش برای آدم ناحوش و بد. چون گوشت و کباب لایق باز است.

حیچە حیچکەرە.

از اسمأ اصوات است: گستاخ و یاوه گو آست.

حیزەکەی خوەمە.

همان حیز خودم است. رجوع شود به: "ئەسپ سوار خوەی ئە ناسیَ".

حرف "خ"

خار له رێگەی دڵپاکا نییە.

خار در سر راه دلپاك نيست. آدم خوب و درستكار زيان نمى بيند.

خاس چاو بكەرەو.

خوب چشمت را باز كن. در كار دقيق باش.
كنايه: كلاه سرت نرود.

خاس لە ئاو دەرهات.

خوب از آب درآمد. كنايه از: كسى لايق و چيزى دلپسند.

خاس نایژێ.

خوب نمى گويد. مثل اينكه حالش خوب نيست. رونقى ندارد.

خاس و خراو ئەگوزەرێ.

نيك و بد درگذر است. كنايه بر اين است كه : برد با نيك است.

خاس و خراو بۆ کەس نامێنێ.

خوب و بد براى كسى نمى ماند.

جهان اى برادر نماند به كس ... چه خوب و چه بد هر چه گويند بس
جهان سر به سر چون فسانه است و بس ... نماند بد و نيك بر هيچكس

"فردوسى"

خاس و خراو لە یەك جیا ناکاتەو.

خوب و بد را از هم تميز نمى كند. "بچه يا سفيه".

خاس و خراو هیچ وەختی ناشارگێتەو.

خوب و بد هيچگاه پنهان نمى ماند.

بد و نيك هرگز نماند نهان ... نشانش پراكنده شد در جهان

"فردوسى"

خاسە ئاگر، خاسە دوو خاسە برا، نە وەك شوو.

خوبست آتش خوب است دود، خوب است برادر نه چون شوهر.

گویند زنی را شوهر سه طلاقه کرد، زن به برادرش که در ده دیگر بود سفارش می کند که بیاید و او را ببرد. برادر می آید و و خواهرش را بر می دارد و می برد، فصل سرما و بارندگی بوده ، باران زیادی می بارد و لباسهایشان خیس شوند و هم خود را خشك کنند، خواهر لبرسهایش خیس شده و شرم می کند که در مقابل برادر، لیباسهایش را از تن درآورده خشك کند. با سرودن این بیت و و پایه ریزی این که برادر خوب است اما به خوبی محرمیت شوهر نمی رسد، تلویحاً ندامت خود را از انجام طلاق ابراز می دارد.

خاسە هین تووە و خراوە هین تووە.

اگر خوب است مال توست و اگر بد است مال توست. اطمینان دادن به یکی از زوجین که حق جدا شدن ندارد.

مبتلای خود و حیران توام گر بدم گر نیك هم زان توام

"عطار"

خاسی بکە و بییە بە دەم ئاوەو.

نیکی کن و در آب انداز.

تو نیکی می کن و در دجله انداز که ایزد در بیابانت دهد باز

"سعدی"

خاسی بکەی خاسی ئەوینی، خراوی بکەی، خراوی ئەوینی.

سکه شاه ولایت هر کجا رود، پس آید.

چو نیکی کنی، نیکی آید برت بدی را بدی باشد اندر خورت

"فردوسی"

خاسی بکەی خاسی تێتە ڕێگەت، خراوی بکەی خراوی تێتە ڕێگەت.

همچون مثل پیش است.

خاسی خاسە.

نیکی پسندیده و مقبول است.

خاسی خاسی تێرێ و خراوی خراوی.

نیکی نیکی می آفریند و بدی بدی آرد. عمل متقابل به مثل.

خاسی فرەم کرد و بە خراو دەرچووم.

خوبی زیاد کردم و نامم به بد در رفت. عدم نیکی و مساعدت را در بر دارد.

خاسی گوم ناوێ.

نیکی فراموش نشود یا گم نشود.

خاسیکەرە، خوڵ بە سەرە.

خوبی کننده خاك بر سر است.

خاسی لە تەك بۆرە پیاگە؟!

نیکی با شخص ناسپاس و قدر نشناس؟!

خاسی لەخاسی ئەوێتەو.

نیکی از نیکی خیزد.

چو نیکی کنی نیکی آید برت — بدی را بد باشد اندر خورت

"فردوسی"

خاسی و خراوییەك ئەمێنێ.

یك خوبی می ماند و یك بدی.

خاك ئەکەیتە سەرتا، بچۆرە "خوڵە کەوان گەورە"، "سەریوان کۆنە".

اگر می خواهی خاك بر سر کنی "از شدت سختی و ناراحتی" به خاکدانها و زباله دانهای بزرگ و دهنه برو. امکان دارد در أنجا بر اثر بر هم زدن زباله و أشغالها سکه ای قدیمی و چیزی قیمتی بیابی و بوسیله آن رفع سختی شود. معنی دیگری که منظور نظر است این است: زندگی در شهرهای بزرگ و پر جمعیت که کمتر بخل و حسادت و کینه و تنگ نظری در آنجاها روی می دهد موجب پیشرفت است.

خاکشیر مەزاجە.

خاکشیر مزاج است. خاکشی، که عوام آنرا خاکشیر گویند در قدیم خاکـژی و خاکشو و بذرالجنته گوید. معنی این مثل آنکه: او با هر کس می سازد گاهی نیز معنی نظرباز و بوالهوس می دهد.

خاك له ئەمانەتا خەیانەت ناكا.

خاك در امانت خیانت نمی كند. بر سبیل سرزنش و عبرت گویند: جایی که خاك در امانت خیانت نمی کند ما چرا خیانت کنیم. گویند: مرده ای را که موقتاً در محلی دفن می کنند که بعد به جای دیگری حمل کنند امانه" به خاك می سپارند و معتقدند که هرٰ چند مدتی بماند جسد خراب نمی شود.

خاك مردگیان به سەریا پژاندگە.

خاك مرده (قبر) بر سرش پاشیده اند.

خاك مردگیان پیا پژانگە.

خاك مرده بدانجا پاشیده اند. بیکاری یا سکوت و خاموشی کامل در آنجا هست. در کردستان رسم است : هر کسی که از درگذشت عزیزش بی تابی کند مقداری از خاك گور مرده را بطوریکه خود شخص متوجه نشود بر سر و شانه هایش می ریزند و معتقدند که بی تابیش از شدت و حدت می افتد. جماعتی که در مقابل ظلم و جوری که بدانها میشود سکوت کنند. این مثل درباره أنها جاری است.

خاك مەیلبڕە.

خاك میل بر است. خاك موجب قطع ارتباط خویشاوندی و محبت و عشق می شود. (منظور مردن و در خاك کردن شخص است). با پاشیدن مقداری از خاك قبر بر سر شخص بی تاب، میلش نسبت به مرده اش قطع می شود.

خالۆ ! هەڵسە بێرەوە، باوکم بانگت ئەکا، باواتە.

دایی! بلند شو بیا، پدرم که تو را صدا می زند پدر بزرگ شماست. حل معما چنین است: مثلاً مریم که دختری به نام کبری دارد به مردی به نام علی که پسری حسین دارد، شوهر می کند. کبری بزرگ شده به پدر علی شوهر میکند و صاحب فرزندی می شود که به دایی ناتنیش که پسر ناتنی مادرش است می گوید.

خانمێ بوو سەرسەری، دانیشتووە ناو پەنج دەری، کتکەکە هات گوشتەکە بەری، عاری لێ هات ختەکەری.

در مورد زنان پر تکبر و افاده .

بە کنایە گویند: یك خانم لاابالی در اطلاق پنج دری نشسته بود. گربە آمد گوشت را برد، عارش آمد گربە را براند.

خانە گومانە.

کسی به زن یا شوهرش ظنین یا بدگمان باشد.

خاوەن ماڵ دەسی هەڵگرت، در ئەیووت ئەیگەێنمە جیگەی حەق.

صاحب مال رضایت داد و دست برداشت. اما دزد می گفت : باید کار را تمام کنم و به حق برسانم. داستان خرس و شناگر است که شناگر گفت : من از او دست برداشته ام اما او از من دست بردار نیست.

خراو بۆ کەس (رەوا ناوینێ) ڕجوا ناوێنێ.

بد کسی را نمی خواهد. آدم بی آزاری است.

خراو خوەمان بە خاس مەردم ناگۆڕێنەو.

مال بد خود را با مال خوب مردم عوض نمی کنیم.

کهن جامه خویش پیراستن　　　　به از جامه عاریت خواستن

"سعدی"

خراوی بکە خراوی تێتە ڕێگەت، خاسی بکەی خاسی تێتە ڕێگەت.

بدی کنی به بدی دچار می شوی، خوبی کنی به خوبی بر می خوری.

چو نیکی کنی نیکی آید برت　　　　بدی را بدی باشد اندر خودت

"فردوسی"

خراوی، خراوی تێرێ.

بدی بدی آورد. از بدی بدی خیزد. عمل متقابل به مثل.

خستیە پشت گوێچکە.

پشت گوش انداخت. کار را به تأخیر انداخت.

خشت مەردم مەشکنە.

خشت مردم را مشکن. دسترنج دیگران را تباه مکن.

خلەمیتان لە بان دووکان، تۆمی ئەتووکان بۆ مشکەکان.

کوتوله سر دکان نشسته ، تخمه میشکست برای موشها!

کودك زیبایی که روی تخت یا صندلی و بلدیی قرار میگرفت. این جملات را در وصف او بیان میکردند. همچون شعر ذیل عبید زاکانی که مرحوم پدرم در آن حالت برای من میخواند.

شاه موشان نشته بر سر تخت　　　همچو چیری نشسته غرانا

خنجەرێ تریان داگە لە زەخمی.

زخمش را خنجر دیگر زده اند. زخمی بزخمش زده اند.

خنجەری لێ بەی خوێنی دەرنایێت.

خنجرش زنی خونش در نمی آید. بسیار عصبانی است.

خوا ئەپڕژنێ بە زەخمیا.

نمك به جراحتش میپاشد. درد کسی را با سختی و عملی تازه کردن.

خواکەت رژاند.

نمك را ریختی. چون کودکی را پای بلغزد و بزمین افتد. برای انصراف او از گریه و اظهار درد قضیه را بر از مشتبه کرده میگویند: نمك را ریختی آنها را جمع کن. بچه خیال میکند راست میگویند. حواسش از گریه پرت میشود.

خۆ بە کوڵ شێرەو نییە.

روی گرده شیر که نیست. چیز صعب الوصولی نیست.

خۆ، تەڕە توو بار ناکەم.

توت تر و تازه را که بار نمی کنم. در جواب کسی که گوید : زن و بچه ات را با خود به این سفر ببر، گفته میشود.

خۆ تەنیا چت نەخوادن نییە.

در مورد روزه گویند : فقط عبارت از چیز نخوردن که نیست. بلکه تمام اعضاء بدن باید روزه باشد، مثلاً زبان از غیبت و بدن از لمس نامحرم محفوظ ماند.

خۆ خوەر.

خود خور. به معنی اینکه به نفع دیگران و بیگانه اشخاص خودی و همشهری و هم مسلك را میکوبد و از بین می برد. از ماست که بر ماست.

خودایا! ریشێ پان و زوانێ پاراو، رزق خوە م لەسەر خوەم.

خدایا! ریشی پهن و زبانی چرب و گویا به من بده، روزی خودم بو عهد خودم

خوەم لیرە و یارم لە پاوە.

خود در اینجا و یار درپاوه این چنین عاشقی بود یاوه

(مؤلف)

خۆ، دایك کراس کەوگ نەمردگە.

مادر پیراهن کبود که نمرده است. طوری نشده . زنی دیگر می گیرم... این خر نشد خر دیگر، پالان می کنم به رنگ دیگر.

خوەراکت غەم بێ، بەرگت پلاس بێ به شەرتێ موونس شەوانت خاس بێ

خوراکت غم و لباست از پلاس باشد، به شرطی همدم و مونس شبهایت خوب باشد.

خورپە کەفتە دڵم.

قلبم به تپش افتاد. "در اثر شنیدن خبر ناگوار و صدای مهیبی" دلم فرو ریخت.

خورپە لە دڵم بەرزەو بوو.

قلبم تپید. صدای فرو ریختن قلبم بلند شد. دلم فرو ریخت.

خۆ، رشخەنەجاڕ تۆ نیم .

آلت مسخره شما که نیستیم. چرا مرا به باد شوخی گرفتهاید؟

خوزگە بە پارەکە.

خوشا به سال قبل. سال به سال دریغ از پارسال.

خوزگە بە خوەت.

خوشا به حال تو. خوش بحالت.

خوزگە بە خوەم کەرم نییە لە کا و جۆی خەوەرم نییە

آسوده خودم که خر ندارم از کاه و جوش خبر ندارم.

خۆزگە بە دوێکە.

خوشا به دیروز. سال بسال دریغ از پارسال.

خۆزگە بە قومەشکەن.

خوشا بخال مقنی (چاه کن) که ته چاه است و آواز ترا نمیشنود.

خوزگە بەو کەسە منالّی نییە.

خوشا به حال کسی که بچه ندارد. بچه داری سراسر محنت و رنج است.

خوزگە دایکت بە جێگەی تۆ ماری بدیای.

کاش مادرت به جای تو مار می زایید.

زنان باردار ای مرد هوشیار — اگر وقت ولادت مار زایند

از آن بهتر به نزدیك خردمند — که فرزندان ناهموار زایند

"سعدی"

خۆ، زۆڵی نەخستگە.

زنازاده که نیاورده . بچه نامشروع که نزاده . (به شوهری گویند که به زنش بی توجه است).

خۆ، قوشم بەر نەوگە.

باز شکاریم که رها نشده. در این هوای سرد که مجبور نشده ام بیرون بیایم.

خۆ، کفرم نەکردگە.

کفر که نکرده ام. کار بدی که نکرده ام که مستوجب این عقوبت باشم.

عمادی از تو چندان درد خورده است
که بر سر موی او صد گونه درد است
زتو گر لاف زد کفری نگفته است
ترا گر دوست شد خونی نکرده است

خولّك رەمشتيانە.

چون تعارف اهل رمشت. رمشت دهی است از دهات سنندج. تعارف شاه عبدالعظیمی.

خولەی تیّ بەردەوریا.

اطرافش می پلکد.

این دغل دوستان که می بینی مگسانند گرد شیرینی

خوم شیّویاگە.

خم (رنگرزی) بهم خورده. کنایه: کار آشفته است و اوضاع به هم خورده .

خۆ من گوناه ئەکەم، با خاسی بکەم.

من که گناه می کنم بگذار بهتر بکنم. گناهی می کنم باری کبیره. (از مجموعه امثال هند).

خۆ نانم بە سەر ساجەو نەسووتیاگە.

نانم بر سر ساج که نسوخته است. چه عجله ای دارم.

خۆ ناوەکە برکیّی یەك نین.

ناف ما را برای هم که نبریده اند. مجبور نیستم با او ازدواج کنم.

خۆ نییە لە بان شاخ گاو.

روی شاخ گاو که نیست. به دست آوردنش مشکل نیست.

خوا کیّف ئەویّنیّ و بەفری لیّ ئەنیّ.

خدا کوه را می بیند و بر آن برف می نهد.

در گنجینه احسان گشادند به هر کس هر چه لایق بود دادند

خوا، ئەدات و ناپرسێ.

خدا میدهد و نمی پرسد. بر بها ندهد و به بهانه دهد.

خوا ئەزانێ.

خدا می داند.

چه داند کسی غیر پروردگار که فردا چه بازی کند روزگار

خوا ئەقلت پێ بات.

به استهزأ: خدا عقلت بدهد.

خوا، ئەقلێ بات به تۆ و گونییەك پوول به من.

خدا عقلی به تو دهد و کیسه گونی پول به من.

خوا ئەم پەنج ئەنگوسیه وەك یەك خەلق نەکردگە.

خدا پنج انگشت را یکسان نیافریده. طبایع چند برادر مختلف است.

خوا، ئەونە بەنەی خراوی هەس و بەنەی خاسیچی هەس.

خدا همان قدر بنده بد دارد، بنده خوب هم دارد. همه که بد نیستند.

خوا بات ناپرسێ.

خدا بدهد نمی پرسد. به بها نمی دهد به بهانه می دهد.

خوا بات نیازم، حەفت ژنت بۆ بخوازم.

مادر که بچه اش را نوازش می کند ضمن آرزوی اینکه موفق شود خود برایش زن بگیرد گوید: خدا مرادم دهد هفت زن را برایت بگیرم و عقد کنم.

خوا بار نەنێ باری گرانە.

در جواب کسی که درد دل کند که کارم مشکل و بار سختی بر دوش دارم گویند: خدا بار ننهد که بارش گران است. اینها چیزی نیست.

خوا بات مەرگم زاوا نەکات بەرگم.

خدا مرگ مرا بدهد بهتر از آن است که داماد مرا لباس دهد.

خوا بتکا به دار هه زار ریشه.

خدا ترا درخت هزار ریشه کند. دعای خیری است در اینکه از زندگیت خیر ببینی و صاحب فرزندان شوی

خوا باوکتو عه‌فوو بکات.

خدا پدرت را بیامرزد. ادای این جمله گاهی لحن توهین دارد و شنونده هم کاملاً در می یابد. (برو بابا خدا پدر تو بیامرزه).

خوا بکا ئه‌م ده‌س موحتاج ئه‌و ده‌س نه‌وێ.

خدا کند این دست محتاج آن دست نشود. برادر به برادر نیازمند نگردد.

خوا بکا که‌س داینه‌ی خوه‌ی لێ هه‌ڵنه‌گه‌ڕێته‌و.

خدا کند دامن کسی از او بر نگردد. مبادا آنروز که اولاد مخالف پدر و مادر شود.

خوا بکا هیچ ماڵێ بێ گه‌وره نه‌وێ.

خدا کند هیچ خانه ای بدون سرپرست و بزرگ نباشد.

خوا بۆ خواردن و خه‌فتنی خه‌لق کردگه.

شخص تنبل و خموده را گویند: خدا وی را فقط برای خوردن و خوابیدن آفریده است.

خوا بۆ مه‌رگ دروسی کردبوو.

خدا او را برای مرگ آفریده بود. کودك یا جوان خوش رفتار و شیرین کلام و مردمدار و با خدایی که بمیرد. کنایه بر این است که خوبها زود می میرند و بدها دیرتر.

خوا به خه‌یری بگه‌ڕنێ.

خدا به خیر بگرداند – هنگامی که پلك چشم بزند عقیده دارند که خبری از دور برایشان می رسد. این مثل را ضمن زدن پلك بیان می کنند.

خوا، به خه‌یری بنووسی.

خدا به خیر و ثواب آنرا محسوب دارد. در مورد رفتار ناملایم شخص دیگری مرده یا زنده چنین دعا کنند.

خوا به دەم تۆی "بکا" بگەڕێ.

خدا از دهنت بشنود. ای کاش چنان بشود که تو گویی .

خوا به دەم تۆی بنووسی.

خدا به دهن تو بنویسد. خدا مطابق نیت خیر شما... رفتار کند.

خوا بەرەکەتی تێ بخات.

خدا برکت در آن اندازد.

خوا بەزەیی به منالەکانیا بێتەو.

خدا به بچه های کوچکش رحم کند و او را عافیت بخشد.

خوا، به شەڕی نەنووسی.

خدایا این را گناه و شر محسوب ندار.

خوا به قەو بەرگ سەرما ئەدات.

خدا بقدر برگ و لباس سرما دهد. هر که بامش بیش برفش بیشتر.

خوا به گوناهی "نەنووسی" نەشمێری.

خدایا این عمل خلاف را به گناه نشمری.

خووا بەلا بات له درۆزن.

خدا بلا را برای دروغگو برساند. خدا دروغگو را سزا دهد.

خوا بەنەی خاسی له خراوی زیاتره.

خدا را بود بنده خوب و بد ولی خوب از بد فزونتر بود

خوا بەنەی خوەی خاس ئەناسێ.

خدا بنده خودش را خوب می شناسد. خدا خر را شناخت، شاخش نداد.

خوا پای نەدا بە مار.

خدا مار را پا نداد. نظیر: خدا خر را شناخت، شاخش نداد.

خوا تەختەتاش نییە، تەختەرێکخەرە.

خدا نجار نیست اما در و تە ختە را خوب می اندازد.
در مورد وصلت های جور گویند.

خوا، چاوی داکە پێت.

خدا ترا چشم دادە. (کە بە راه راست روی یا چیز خوب انتخاب کنی).

خوا تا سەری داگە، رۆزیچ ئەدات.

خدا تا سر دادە روزی هم می رساند، سر بی روزی زیر خاك است.

خوا خوایی ئەکا و بەننە کەیخوایی.

خدا خدایی می کند و بندە کە خدایی. انسان در کار خدا هم فضولی می کند.

خوا خوەی ئەزانێ.

خدا خودش می داند.
لا یعلم الغیب الا الله.

خوا دەرگا لە کەس ناوەسێ.

خدا درهای رحمت را بر روی کسی نمی بندد. خدا کسی را نا امید نمی گرداند.
خدا گر ز رحمت ببندد دری　　　　بە رحمت گشاید در دیگری
"سعدی"

خوا درگایەك بوەسێ درگایەك تر ئەکاتەو.

صد در شود گشادە گر بستە شود دری.

خوا دەرد ئەدات دەرمانیچ ئەدات.

خدا درد می دهد، درمان هم می دهد.

خوا دەرد بە دۆس خوەی ئەدات.

خدا درد را بـه دوستان خـود دهـد. دوسـتی او بلاسـت. مـن فـدای آنکـه بـلای او مبتلاست.

"عبدالله انصاری"

خوا دەرد بە قەو تاقەت ئەدات.

خدا درد را به قدر طاقت می دهد.
لایکلف الله نفسا الا وسعها.

خوا دەردی داگە، دەرمانیچی داگە.

خدا درد داده درمان هم داده.

خوا دەلیل داماگە.

خدا یار و یاور درماندگان است.

خوا دیر گیرە و سەختگیرە.

خدا دیرگیر است و سختگیر است. صبر خدا چهل سال است.

خوا سەور بووچکی چل ساڵە.

خدا صبر کوچکش چهل سال است.

خوا ڕاسە و خوەشی لە ڕاس تێت.

خدا راست است و حقیقت دارد. خوشش از حقیقت و راستی می آید.

خوا ڕازقە.

خدا رزاق است. خدا روزی رسان است.

خوا ڕزق و روزی ئەدات.

خدا رزق و روزی می دهد. روزی رسان خداست.

خوا، زاڵم نی یە.

خدا ظالم نیست.

هر آنکس را که باشد مغز سالم — نکو داند که ایزد نیست ظالم
به کنه خلقت از فهمت رسا نیست — نباشد بحث جاهل را به عالم

خوا، زامن ڕزقه.

خدا ضامن روزی است. ضامن روزی بود روزی رسان.

خوا زیای کات به قایه   تێرمان نه‌خوارد چه فایه

به مزاح: خدا زیاد کند به رسم معمول - اما چه فایده که سیر نشدیم.

خوا سه‌ختگیره و دیرگیره.

خدا سخت گیر است و دیرگیر. صبر خدا چهل سال است.

خوا، سه‌ر بات، کلاویچ ئه‌دات.

خدا سر بدهد کلاه را هم می دهد. هر آنکس که دندان دهد، نان دهد.

خوا سه‌رما به قه‌و به‌رگ ئه‌دات.

خدا سرما را بقدر بالاپوش می دهد.

خوا شاخی نه‌دا به که‌ر.

خدا خر را شناخت ، شاخش نداد.

خوا! شاکرم به به‌شت.

خدایا به نصیبی که مرا بخشیدی شکر گزارم.

خوا شاکرم به ڕۆژت.

خدایا سپاست گویم از اینکه به روز من آورده ای. با حالت یأس شکر کردن.

خووا عالمه.

خدا داناست. خدا بهتر می داند.

خوا غه‌زه‌ب بگرێ، له مروچه باڵی پێ ئه‌دات.

خدا بر مورچه غضب کند، بالش می دهد.
اذا اراد الله هلاك نملة انبت لها جناحين.
نظیر: اشتر چو هلاك گشت خواهد، آید به سر چه و لب جر.

خوا غەزەب بگرێ لە بزن، ئەچێ نان شوان ئەخوات.

خدا بز را غضب کند، نان چوپان را می خورد. در فارسی : خدا سگ را غضب کند نان چوپان خورد.

خوا قالاّو نییە چاو بکەنێ.

خدا کلاغ نیست چشم در بیاورد و کور کند. چوب خدا صدا ندارد، هر که خورد دوا ندارد.

خوا کار رێك ئەخات.

خدا کار را جور می کند. خدا وسیله ساز است.

خوا کارەکانی لە رووی حیکمەتەو هەس.

کارهای خدا از روی حکمت است.
وعسی أن تکره سیأ هو خیر لکم وعسی ان تحب شیأ وهو شر لکم. (قرأن الکریم).

خوا کتکی ناسی و باڵی پێ نەدا.

خدا گربه را شناخت و بالش نداد.

گربه مسکین اگر پر داشتی	تخم گنجشك از جهان برداشتی

خوا کەریمە.

خدا کریم است خدا معطل نمی کند.

خوا کەری ناسی و شاخی پێ نەدا.

خدا خر را شناخت و شاخش نداد.

خوا، کەس بێ کەسانە.

خدا کس بی کسان است. خدا یار ضعیفان است.

خوا کەس نا ئومید ناکا.

خدا کسی را نا امید نمی کند.

خوا، کێف ئەوینێ و بەفری لێ ئەنێ.

خدا کوه را میبیند و بر روی آن برف می نهد. خدا هر کس را به قدر تولانایی و طاقتش رنج می دهد.

در گنجینه احسان گشادند   به هر کسی هر چه لایق بود دادند

خوا گشت درگایٚ ناوەسیٚ.

اینچنین باشد گر یك در بسته شد   صد در دیگر بر او شکسته شد

"مولوی"

خوا گەورەس.

خدا بزرگ است.

خوا لە با زۆردارترە.

خدا از باد پر زورتر است.

خوا لە دایك و باوك رەحمدارترە.

خدا از پدر و مادر رحمدارتر و مهربانتر است.

خوا لە دەم تۆی بژنەویٚ.

خدا از دهان تو بشنود. آنطوری که تو می گویی بشود.

خوا لە رەگ مل پێمان نزیکترە.

خدا از رگ گردن به ما نزدیکتر است.
نحن اقرب الیکم من حبل الورید.

خوا لە سوڵتان مەحموود "قایم ترە".

خدا از سلطان محمود بزرگتر است. معلوم کسه را که قصاص می شده به این جمله تسکین داده و دلخوش کرده اند. یا برای پیروزی بر وی و یا برتری استعانت. و یاری خواستن بیان داشته اند.

خوا لە مووی چەرمگ شەرم ئەکا.

خدا از موی سفید شرم دارد. پس حرمت پیران و ریش سفیدان را باید نگەداشت.

دلم وقت وقت می دهد این امید   که حق شرم دارد زموی سپید

"سعدی"

خوا ماڵ ئات بەمووسایی و ... ئات بەنێرەکەر.

خدا ثروت و مال را بەیهودی می رسد وفلان چیزرا به نرەخر. در کارهایش حیران مانده ایم.

خوا ماڵ ئەو لامان خاس بکات.

خدا خانه آخرتمان را خوب کند. کسی که خانه ندارد. این جمله را بیان می کند. یا خانه محقر دارد و دسترسی به بهترش را ندارد، گوید.

خوا، ماڵت نەشێونێ.

خدا زندگیت را آشفته نسازد. جمله دعایی.

خوا ماڵ شێویاگت نەکات.

خدا زندگیت را ازهم نپاشد. جمله دعایی.

خوام لێ لارە و بەنەم لێ بێزارە.

خدا از من رنجیده و بنده خدا نیز از من بیزار است.

خوا، موحتاج نامردت نەکا.

خدا ترا محتاج نامرد نکند. جمله دعایی.

خوا مەیلی بێ، پەنێر دیان ئەشکنێ.

اگر خدا بخواهد پنیر دندان می شکند.

از قضا سر کنگبین صفرا فزود — روغن بادام خشکی می نمود
از حلیله قبض شد اطلاق رفت — آب آتش را مدد شد همچو نفت

"مولوی"

خوا ناخلەتێ.

خدا فریب نمی خورد. در مورد اشخاصی که به ریا احسان و عبادت کنند. گویند.

خوا نەکوژێ، کەس ناکوژێ.

خدا نکشد کسی نتواند کشت. نبرد رگی تا نخواهد خدای.

خووا هاتگه نزوولەمانەو.

خدا فریادمان رسیده .

خوا یا بتکوژی، یا ئەقلێکت پیٚ بات.

خدا یا تو را بکشد و نابود کند یا عقلت دهد.

خوا یا تۆ بکوژیٚ یا من.

خدا، یا تو را نابود کند یا مرا. (که از شرت خلاص شوم).

خوا یا تۆ کوێر بکا، من نەوینی، یا بمری و من نەتوینم.

به مزاح گویند: خدا یا ترا کور کند که مرا نبینی یا بمیری که من ترا نبینم.

خوای گەرمیان و کێفسان هەر یەکێکه.

خدای قشلاق و ییلاق هر دو یکی است. خدا خالق همه موجودات است.

خوای گەرەکه و خورمایچ.

هم خدا را می خواهد، هم خرما را.

گفتند: خربزه می خواهی یا هنداوانه؟ گفت: هردوانه .

خوا یەکه و بە دوو ناویٚ.

خدا یکی است و دو نیست. در حال سماجت بر سخنی و تغییر قول خود گویند.

خوا یەکه و شوو یەکه.

خدا یکی، شوهر یکه. شوهر خدای دوم است.

خووگ دەم بەسیاگ.

خوکی دهن بسته . کنایه از کسی که فقط روزه گیرد و نماز خواند.

خوەت بناسێنه.

"یا ابراز شخصیت و درستکاری"، خود را به اجتماع بشناسان.

خوەت سۆك مەکه.

خود را سبك و خفیف مساز. (با رفتار نامناسب).

خوەت فێر مەکە.

خود را (بدان) یاد مده . یاد دادن کنایه از عادت دادن.

خوەت کز نیشان مەدە.

خود را ضعیف و زبون نشون مده .

خوەت مەکێشە ناو کار مەردم.

در کار دیگران دخالت و فضولی نکن. ما را چه از این قصه که گاو آمد و خر رفت.

خوەت مەگەێینە ناو داوای ژن و شوو.

در دعوا و بگو و مگوی زن و شوهر دخالت مکن. دعوای زن و شوهر زود فیصله یابد و دخالت کننده پشیمانی برد.

خوەت نەیکەی خوا با پێت.

به کسی که بدون زحمت صاحب چیزی شده ، گویند :
خودت دنبالش نروی خدا جورش کند و بدهد. موهبتی غر منتظره.

خوەتۆ کردگە بە نوقڵ و نەواتەو.

خودت را چو نقل و نبات (شیرین) کرده ای. کم پیدا یا محبوب و شیرین.

خوەت و ناوچاو خوەت.

خود و شانست. تا شانس و اقبال چقدر همراهت باشد.
توکلت علی الله

خوەت وەك خوەت.

خودت مثل خودت. جمله توهینی. یعنی از خودت پلیدتر و نابکارتر فقط خودت هستی.

خوەت هەڵمەکێشە.

خودت را بالا مکش. از خودت تعریف مکن.

خوەتی بۆ شل مەکە.

خود را در مقابلش شل و بی لیاقت نشان مده . (در مقابل مرض، سختی، شخصی قوی باش).

خوەتی تیٚ مەکە.

خودت را توی آن مکن. توی کار نرین. کار را خراب مکن.

خوەتی تیٚ مەگەیٚنە.

بروی خودت میاور. ندیده بگگیر. انگار نه انگر.

خوەرەتاو بە مشتیٚ هەرِگ ناشارگیٚتەو.

آفتاب با مشتی گل پنهان نشود.

بود چون آفتاب این مشهود　　　　　که روی مه به گل نتوان بیندود

خوەرەتاو عومری گەییگە سەلچ بان.

آفتاب عمرش به لب بام رسیده . پیر است و اجلش نزدیك است.

خوەرەتاو لچ بان دەوامی نییە.

آفتاب لب بام بی دوام است. عمر پیر به آفتاب لب بام می ماند.

خوەرەتاو لچ کەڵکە پاسارە.

آفتاب لب بام است. که لکه پاسار: لبه بام یا لبه اضافی دیوارها. خود شخص پیر با عمر رو به زوال وی به آفتاب لب بام و دیوار تشبیه شده است.

خوەرەت خوارد.

تو هین است. معمولا طرف خطاب بچه است : خوره خوریی کوفت خوردی.

خوەری گەییگە خوەر ئاوا.

آفتابش به غره و ب و افوال رسیده . پیر و فرتوت شده .

خوەری گەییگەسە کەڵکە پاسار.

آفتابش به لب بام و دیوار رسیده . در حال رفتن است.

خوەش ئاڵفە.

خوش علف است. بطعنه به کسی که هیچ نوع خوردنی را مکروه ندارد، گویند.

خوەشا بە تاقەتت.

خوشا به طاقتت. چه حوصله ای داری؟

خوەش زاهیر و بەو باتن.

خوش ظاهر و بد باطن. رجوع شود به: "له به ره و باجه."

خوەشمانە و نان و لەتێ بەشمانە.

سابقاً اندازه معینی نان و غذا به بچه می دادند. به سن و رشد آنها بستگی داشت. نصف نان، یك نان، یك نان و نصف یا بیشتر. در این مثل گویا سن در حدود پانزده سال است که می گوید: خوشا به حالمان که سهممان یك نان و نصف است. این مثل را بزرگترها در مواقع شکر گذاری اجباری و ناخشنودانه ادا می کنند.

خوەشەویستیی منالْ ها بە هۆجەنەی دایکیەو.

عزیزی بچه و اولاد پیش پدر، به بند تنبان مادر وابسته است.
اگر بچه ای مادرش را از دست بدهد بی پدر و مادر می شود. بدین معنی که پدر محبتی به او نمی کند.

خوەشە ئاگر، خوەشە دوو، برا خاسە نە وەك شوو.

خوش است آتش، خوش است دود، برادر خوبست نه چون شوهر. خوشی آتش به شوهر و خوشی دود به برادر تشبیه شده است. این مثل اصیل تر و درست تر است.

خوەشیی ئێوە خوەشیی ئێمەس.

شادی شما شادی ما است. ما یکی روحیم اندر دو بدن.

خوەشی داگیە بە ژێر سکیا.

خوشی زیر شکمش زده . خوشی زیر نافش زده .

خوەشی شێتی کردگە.

خوشی دیوانه اش کرده . خوشی زیر نافش زده .

خوەشی لە خوەت.

به مزاح: خوش به حال تو.

خوەشی هاری کردگە.

خوشی دیوانه اش کرده .

خوه ش هه ڵئەپەڕێ.

خوش و زیبامی رقصد. خودنمایی می کند.

خوەم کردگمە و ئەشێ خوەم عەلاجی بکەم.

خودم کار را کرده ام و باید خودم چاره بیایم.

خوەم کردم، بە خوەم، سەنگ بارانم کەن، هەر یەکێ سەنگێ سەنگ سارم کەن.

خود بخودم کردم (باعث بدبختی خودم، خودم بودم) مرا سنگسار کنید، هر یك سنگی بردارید و مرا سنگ باران کنید (چون مستحق نابودیم).
نظیر: خودم کردم که نفرین بر خودم باد.

خوەمم و گوێچکە گەیم، خەمێکم نییە.

خودم هستم و دو تا گوشم. غصه ای ندارم. آسوده خودم که خر ندارم، از کاه و جوش خبر ندارم.

خوەی ئەخا بە ئاو و ئاگرا.

خود را در آب و آتش میس اندازد. شخص نترس و با جرات.

خوەی ئەدا لە ئاو و ئاگر.

خود را به آب و آتش می زند. آدمی ماجراجو یا تلاشگری به دنبال معاش.

خوەی چەپەڵ کرد.

خود را کثیف کرد. (از ترس) نرسید.

خوەی داگە لە حەفت قەڵەم.

هفت قلم آرایش کرده . هر هفت کرده . خود را آراستن و زیبا کردن.

خوەی داگە لە دەق.

سر و وضع خود را مرتب و آراسته کرده .

خوەی دا لە کووچەی تر.

خود را به کوچه ای دیگر زد. برای برگرداندن ذهن طرف، صحبت را عوض کرد.

خوەی داگە لە کووچەی عەلی چەپ.

خود را به کوچه علی چپ زده . خود را از موضوع دور کرده و موضوع را تغییر داده .

خوەی دا لە شێتی.

خود را به دیوانگی زد.

خوەی دا لە کەڕی.

خود را به کری و نفهمی زد.

خوەی دا لە گەوجی.

خود را به نفهمی و حماقت زد.

خوەی دا لە مردن.

خود را بمردن زد.

خوەی دا لە نەزانی.

خود را به نادانی زد.

خوەی دا لە مووسایی بازی.

خود را به جهود بازی زد. جهود بازی درآورد.

خوەی ریشی نییە بە کۆسە ئەکەنیٚ.

خودش بی ریش است و کوسه را مسخره می کند. هم عیب خود را ایراد می گیرد.

خوەی قاو داگە.

خودش را لو داده.

خوەی کروگە بە قەن ماڵە دەوڵەمەنەو.

خودش چون قند خانه ثروتمندان نموده. خودش را گرفته. کم پیداست. حبه قند خانه ثروتمند معمولاً ریز است و هر کسی بدان دسترسی ندارد.

خوەی کوتەك ئەوەشنیٚ و خوەیچی ئەگیریٚ.

خود می زند و خود فریاد و شکایت می کند. جهود بازی.

خوەی کیٚشاوە.

خود را کشیدن. کنایه از مردن.

خوەی گۆڕاگە.

خودش را عوض کرده. با من بیگانه شده .

خوەی گوم کردگە.

خود را گم کرده. شیرازه زندگی از دستش خارج شده .

خو هیلکەم رەنگ نەکردگە.

تخم مرغ که رنگ نزده ام. (کار ساده ای نیست شوهر کرده ام یا زن گرفته ام. هر روز که نمی توانم شوهری کنم یا زنی بگیرم).

خوەی مامرە و هیلکەی قاز ئەکا.

خود مرغ است و تخم قاز می گذارد. حرفهای بزرگتر از خود می زند.

خوەی نیاگە بان لیٚفەو.

خود را روی لحاف گذارده . خود را برای نامزدی کسی آماده کردن. خود را کاندیدای کاری نمودن.

خوەی نیاگه بان دۆشەکەو.

خود را روی تشك نهاده , چون مثل قبل.

خوەی نیاگه رێگەی من.

خود را در راه من نهاده . خود را فدای من کرده .

خوەی نییه لێرا خوای ها لەیرا.

خودش اینجا نیست، خدایش که اینجاست. غیبتش روا نیست.

خوەی و خوای خوەی.

خودش و خدای خودش. خودش می داند و خدایش (ما که آنجا نیستیم بر کارش نظارت کنیم خودش و وجدانش.)

خوەی و غیرەت خوەی.

خودش و غیریتش. (همه چیز را در اختیارش قرار داده ایم و آزادی عمل دارد ببینیم چکار می کند.)

خوەی و ناوچاو خوەی.

خودش و توی چشمانش. یعنی : خودش و اقبالش.

خوەی هەڵئەکێشێ.

خودش را بالا می کشد. از خود تعریف می کند. چاخان می کند.

خوەی و گوێچکەگەلی.

خودش و دو گوشش. بی سم و دم بدون کس و کار بودن.

خوین پر چاوگەلی بووگە.

چشمانش از خشم پر خون شده .

خوێن تاڵە.

خون تلخ است. شخص بی نمك و دوست نداشتنی.

خوێن تۆ، له خوێن من غه‌لیزتر نییه.

خون تو از خون من رنگین تر نیست. تو راحت باشی و من ناراحت.

خوێن خوه‌ی له خوا سه‌ند.

خون خودش را از خدا گرفت. کنایه: از گریه و زاری زیاد.

خوێن سیاوه‌شه.

خون سیاوش است. در مورد مطلبی که به استهزأ مهم تلقی شود، گویند.

خوێن له لووت که‌سێ نه‌هات.

خون از دماغ کسی نیامد. مراسمی در شلوغی و جمعیت بسیار که با آرامش برگزار شده باشد.

خوێنم به "گه‌رده‌نت" ملت.

خونم بگردنت اگر خطری متوجه من شود ترا مسئول می دانم.

خوێن ناهه ق گوم ناوی.

خون ناحق گم نمی شود. حق به حقدار می رسد آخر.

خوێنم نه‌کردگه.

خون نریخته ام. گناه بزرگی مرتکب نشده ام. تا سزاوار این کیفر باشم.

خوێنی بۆ بخوه‌م، ئوخه‌ی ناکه‌م.

خونش را بخورم تسکین پیدا نمی کنم.

خوێنی شیرینه.

خونش شیرین است. با نمك و جذاب و تو دل برو است.

خوێنی گوم بوو.

خونش گم شد. خونش هدر رفت. حقش پایمال شد.

خەپکە، خەپکەکەی بەر کووانگم   خوا تۆ خوەش بکا بۆ بیانگم

زنی بچه اش را بغل کرده و برای انجام ندادن کار آنرا بهانه قرار داده . مادر شوهر این مثل را می زند و می گوید. بچه نازنینم، خدا ترا برای بهانه نگهدارد.

خەپڵەی خڕێ.

بازی و تفریح زن و شوهر احتمالاً دختر وپسر.

خەتای خوەم نییە و بەختەکەم شەڕە   کۆچم ئاوێتەی کۆچ سەگوەڕە

تقصیری ندارم و بخت و اقبالم بد است. کوچ من به مراه کوچ سگان پر سر و صدا است.

کسی گوید که به همراه عده ای ناباب و ناجور بسفر رفته باشد.

خەتەنە سوورانتە.

برای آگاهانیدن کودك بر تنبیه وی گویند : ختنه سورانت است.

خەتەنە سونەتە، نە لە بێخا.

ختنه مستحب است اما نه از ته . این کار رواست اما نه چنین که تو میگوئی یا می کنی.

خەرج بەنایی خوا "ئەیا " ئەیگەیەنێ.

خرج خانه ساختن و بنایی را خدا میرساند.

خەرج زەماوەن خوا ڕێکی ئەخا.

خرج عروسی را خدا فراهم می کند.

خه رج زه ماوه ن و به نایی را حه زره ت عه لی زامنیه .

حضرت علی (ع) ضامن مخارج عروسی و بنایی است. این مثل در تشویق مردم به اقدام به این دو کار است.

خەرمان بەرەکەت.

کسی که سر خرمن می رود برای تحبیب و سلب وجود بخل گوید: خرمن برکت.

خەرمان درك.

خرمن تيغ و خار. كنايه از مزاحم، موى دماغ.

خەرمان كوتاندن كار بزن نييه.

كار هر بزى نيست خرمن كوفتن.

خەرمانەى داگه.

زلفى خرمن وار. بدن نرم و پر گوشت زنى به خرمنى تشبيه شده .

خەرەمەژگم نەخواردگه.

مغز خر كه نخورده ام. حواسم سر جاست. چيزى سرم ميشود.

مەژگ: مێشك. مغز.

خەريك چەى .

مشغول چى هستى؟ ول كن بابا اسدالله.

خەسوو خوەشتى گەرەك نەو.

مادر زن يا شوهر دوستت نداشت. دير رسيدى هر چه بود خورده شد.

خەسوو خوەشتى گەرەكە.

مادر زن يا مادر شوهر دوستت دارد. يعنى سر غذا بموقع رسيدى ميتوانى بخورى.

خەسوو لە جفتێ گا خاسترە.

مادر زن يا مادر شوهر از يك جفت گاو بهتر است.
چون دلسوز ز غمخوار و كمك است.

خەسوو! مەگەر خوەت وەويلە نەوگى؟

مادر شوهر ! مگر خودت عروس نبوده اى؟ هنگامى كه عروسى از طرف مادر شوهر از برخى كارها و زينت دادن خود منع شود، گويد.

خەفەت بۆ بێ كەسيى خوەت بخوە.

برای بی کسی خودت غصه بخور. غم خود خور که غمخوار نداری.

خەفەت سۆزی مەخوە. خوا گەورەس.

غصه فردا را نخور خدا بزرگ است.

برو شادی کن ای یار دل افروز غم فردا نشاید خوردن امروز

خەلایق هەر چی لایق.

در گنجینه احسان گشادند به هر کس هر چه لایق بود دادند

خەلە فرۆش هەواڵ من ئەپرسێ.

غله فروش از من (واحد زمان) سئوال می کند. هر کس از چیزی می پرسد و سراغش را می گیرد که با آن سر و کار دارد.

خەفەت من ئەخوات، من خەفەت ناخوەم.

غم و غصه من را می خورد، من غم و غصه نمی خورم.

خەم هاوەر و خوەشی دەرکەر.

غم آور و شادی در کن.

خەنەی رەنگ ناگرێ.

حنایش رنگ نمي گیرد. گفتارش بی اثر و نقشه اش بی نتیجه است.

خەنی گرتە دەس و پای.

حنا به دست و پایش زد. او را فریب داد. با وعده های دروغی او را گول زد.

خەنەی بۆ گرتگەسەو.

حنا برایش آب کرده. کلك برایش چیده .

خەو ئاشۆ پاشۆوە.

خواب آشفته است. نقشه و فکر بی موردی است. افکار درهم و پریشان.

خەو خەو تێرێ.

یکی به خواب رفته دیگری چرت می زند. گویند: خواب خواب می آورد.

خەو خەیرەت بێ.

خواب خیرت باشد. خوش به خواب. خواب خوشی داشته باشی.

خەو ژن پێچەوانەس.

خواب زن چپ و وارونه است.

خەو، سەر سبح ڕاسه.

خواب صبح قابل تعبیر و روٌیای صادق است.

خەو سەر شەوە.

خواب سر شب است. یعنی خواب بی تأویلی است و ناشی از بخارات معده است.

خەو لە با زۆردارترە.

کودکی قطعه نانی در دست داشته هنگام وزش باد آنرا محکم نگه داشته است اما وقتی که خوابش گرفته نان از دستش رها شده . به این مناسبت گفته اند، خواب از باد پر زورتر است.

خەو، لە چاوم پەریگە.

خواب از چشمم رفته .

خەوم شێویاگە.

خوابم به هم خورده . خوابم پریده .

خەوم لێ تاڵ بووگە.

خواب بر من تلخ شده. خواب بر من ناگوار شده .

خەوم لێ حەرام بووگە.

خواب بر من حرام شده. به علت ناراحتی و اضطراب یا مریضی و درد.

خەو، مەرگ بچێتە چاوت.

خواب مرگ به چشمت برود. الهی بمیری.

خەو نەخوەش دروس نییە.

خواب بیمار صحت ندارد.

خەو نیمەشەوە.

خواب نصف شب است. یعنی : به علت پر بودن معده اعتباری ندارد.

خەوەر بوەن بۆ کەر گەل سەری هاوردگە ناو سەر گەل

برای خرها خبر ببرید که او سر میان سرها آورده (یا) جزو رجال شده.

خوەر بوە بۆ میران کارەکەر، کارەکەر مەگیران

برای بزرگان خبر ببرید و بگویید آنکه تا دیروز کلفت بود و دستور می گرفت امروز کلفت و خدمتکار دارد و دستور می دهد. مثل بسیار قدیمی است.

خەوی لیٚ سەنیاگە.

خواب از او سلب شده. نمیتواند بخوابد.

خەیاڵ پلاوە.

خیال پلو است. امید بی حاصلی است. یکصد سال پیش دسترسی به غذای پلو، حتی برای طبقه متوسط الحال امری محال می نمود، ازاین روکار نا ممکن را به "خیال پلو"مثل می زدند.

خەیانەتکار ترسەنۆکە.

خیانتکار ترسو است.

خەیاتە ئەکێشیتە لووتی.

نخ از دماغش رد می کند. کنایه: مهارش می کند. مطیعش می کند.

خەیرات دوای مردگ بیٚ سوودە.

خیرات بعد از مرگ سودی ندهد.

بعد از او گر یکی به صد بدهند صدقات آن بود که خود بدهند

"اوحدی"

خەیر بۆ خوێش نەك بۆ دەروێش.

خیر اول برای خودش نـه اینکـه بـرای درویش. چراغـی کـه بخانـه رواست بـه مسجد حرام است.

خەیر بە ماڵت.

خانه ات پر برکت باد. خانه ات پر خیر باد.

خەیر بە ناو چاویەو نییە.

خوبی در چشمان او نیست. خوبی کسی را نمی خواهد.

خەیر بێ، چاوم ئەفڕێ.

خیر باشد، چشمم می زند. پلك چشم زدن را دلیل بر وقوع پیش آمدی دانسته اند.

خەیر بێ، لچم نیشتە "فڕیان" "فڕین".

خیر باشد لبم شروع بە زدن کرده . گوشه لب زدن را دلیل بر وقوع پیش آمدی دانسته اند.

خەیر، ها لە گەڕیانا.

سود در گردش و گشتن است. کسی کـه ضـمن گردش چیزی قیمتـی مـی یابد. او را گویند. سفر سودمند است.

حرف "د"

دابزا نامانکەی بە پەن؟

نکند آبرویمان را پایمال کنی؟!

دا بزانین چۆن ئەوێ.

تا ببینیم که ایام چه خواهد بودن، تا خدا چه خواهد.

دا بزانین خوا چە ئەکا.

تا ببینیم خدا چه خواهد کرد.

دا بزانین دنیا بە چە ئەوێ.

ببینیم دنیا چون خواهد شد.

داخت سەوزە.

داغت سبز است. عذابهایی را که به من داده ای در مد نظر دارم.

داخ داخانم.

داغ و صد داغ. افسوس و صد افسوس.

داخ لە دڵە.

داغ بر دل است. داغدیده و ناراحت است.

داخۆسەوزە.

داغت سبز است. خطره تلخت زنده است.

دارایی سەر دارایی ئەچێ.

هنگامی که ثروتمندی از ثروتمند دیگری ارث می برد، گویند: دارایی بروی دارایی می رود.

دارایی عەیب پۆشە.

ثروتش پوشنده عیب است. رجوع کنید به: ئه گه ر بووم به چنگی موو...

دار به تۆ ئه‌یژم، دیوار بژنه‌وه.

در به تو می گویم دیوار گوش کن. نظیر: دختر به تو می گویم عروس تو گوش کن.

دار بێ سه‌مه‌ر، ئه‌شێ ببڕگێ.

درخت بی ثمر باید بریده شود.

آن شاخه که اش ثمر نباشد — ایمن زدم تبر نباشد
اسباب گدایی است و ذلت — دستی که در آن هنر نباشد

دار پڕ سه‌مه‌ر، سه‌ری ها له خواره‌و.

درخت پر ثمر سرش پایین است. بار چون بیش شود شاخ فرود آرد سر. دانا و بزرگوار متواضع است.

دار پوازی له خوه‌ی ئه‌وێته‌و.

قلم آهنی یا چوبی را "پواز" گویند و آنرا در شکافتن و قطعه قطعه کردن درختان خشك کمك می گیرند. مثل می گوید : درخت قلمش (که موجب نابودی است) از خودش جدا می شود.

زی تیر نگه کرد پر خویش در آن دید
گفتا زکه نالیم که از ماست که بر ماست

نظیر: پر من است که بر من است. کرم درخت از خود درخت است.
آنچه بر ما می رسد أنهم ز ماست.

من از بیگانگان هرگز ننالم — که با من هر چه کرد آن آشنا کرد
از ما بر ماست چون نگاه کنی نیك — در تبر و در درخت، آهن و سوهان

"ابو حنیفه اسکافی"

دار پیر ئه‌وێ دەفعەی بازی پێیه‌و ئه‌نیشێ.

درخت پیر می شود (در مدت عمرش) یك بار باز بر أن می نشیند. خوشبختی یك بار در خانه اشخاص را میکوبد.

دار، له بەرا پێشەیەکە.

درخت ابتدا يك هسته است هر كس در آغاز زندگی ناچيز و كم اهميت است. ثروت يا علم يا هنر را كسی از شكم مادر نياورده .

دار لار بو، سێوەریچی لارە.

درخت كج، سايه اش هم كج است. شير را بچه همی ماند بدو.

دار له ريشه "ئەکەنێ" تێرێ.

درخت را از ريشه می كند. كنايه از شخص زورمند.

دار له سەر پەردووی خوەی سەوز ئەوێ.

درخت بر روی كنده يا ريشه خود سبز می شود. باز گردد به اصل خود هر چيز.

از مار نزايد جز مار بچه . رجوع شود به: ره گ به ريشه.

دار له بان ريشەی خوەيەو سەوز ئەوێ.

درخت بر روی ريشهء خود سبز می شود. چون مثل بالا.

دارم. دا به روحيا.

دار در اينجا به معنی چوب و كتك است نه درخت. چوب به روحش زدم، تيشه به ريشه اش زدم. به او صدمه سختی زدم.

دارەكان له دوورەو سەريان سەوزە.

درختان را از دور كه می بينی سر سبزند. (پوسيدگی و كرم خوردگی و عوارض درونيشان آشكار نيست.)

نتيجه: به ظاهر حكم نتوان كرد، نمی دانيم كه مردم چه دردهای نهانی دارند.

دارەكەی سەر كەل و پردەكەی قشلاخ.

درخت روی گردنه و پل قشلاق. آسمان و ريسمان. اين كجا و آن كجا.

دار هەر چێ باری زياتر ئەوێ، زياتر "ئەمووچێتەو" ئەچەمێتەو.

درخت هر چه بار و ثمرش بيشتر می شود بيشتر خم می شود.

داری داگه به رۆح حاتەما.

با استهزأ: حاتم را از شهرت انداخته . در مورد کسی که بذل و بخشش زیاد کند گویند.

دارێکیان برپیوه پیاگیٚ، له دواوه و تەقەی ئەهات، ئەیوت ئەوه چەس.

چوبی به مردی فرو کرده بودند از عقب صدا می کرد. می گفت: آن صدا چیست؟!

بلایی سر کسی آورده اند که از کیفیت آن آگاه نیست.

دارێ نیم به بایەك بکەفم.

درختی نیستم به بادی بیفتم. در مقابل شدائد استقامت دارم.

دارێ نیم بەم باگەله "بجووڵمەو"، بکەفم، بشەکمەو، بشکێمەو.

درختی نیستم که با این بادها بحرکت در آیم، بیفتم، تکان بخورم، شکسته شوم.

بیدی نیستم با این بادها بلرزم. شبیه مثل بالا.

داکەفه به دەرد خوەتەو.

با درد خود بساز. بنشین به فکر چاره باش.

درمان طلبی درد تو افزون گردد   با درد بساز و هیچ درمان مطلب

داگیه به گەنەی دەماخیا.

مثل از دهات اطراف سنندج است. به دماغ گنده اش خورده. به دو تعبیر:

- بویی برده که درباره آن سخن گفته ایم.
- گویا به او برخورده است.

داگیه به یەکا.

بهم زده. اخمش را تو هم کرده . کنایه از عصبانی بودن کسی.

داگیه له دەرەی بیٚ عاری.

به دره بیعاری زده . بیعاری را پیشه کرده.

داگیە دەسەو.

کاهیده شده. ضعیف و ناتوان شده. نزدیك به مرگ است.

داگیە سەری.

به سرش زده. "عشق، دیوانگی" هوس کرده.

داگیە لە حەفت ئاو، قولی تەر نەوگە.

از هفت آب گذشته و پایش تر نشده . شخص کهنه کار و پر مکر و فن مراد است.

داگیە بەرەو ژوورە.

کسی که نفس نفس کند گویند: از سر بالایی رفته است.

داگیە لە سیم ئاخر.

به سیم آخر زده. زدیم بر صف رندان هر آنچه بادا باد.

داڵکە ! داڵکە ! تاقەت مەلاقەکە نەیرم، ئاوگەردانەکە ڕام بار.

این مثل گویا کرمانشاهی است.

دختری جلوی نامزدش این مثل را بیان می کند و می خواهد به او بفهماند که پر خور است و به نداری و قناعت عادت ندارد.

مادر! مادر ! طاقت ملاقه را ندارم آبگردان بیاور. ملاقه کوچك است و یك لیوان بیشتر گنجایش ندارد اما آبگردان چندین برابر ملاقه ظرفیت دارد.

داماگ دەست منالە.

بیچاره دست اولاد است. عیال باری در تنگنای معیشت.

داماگی سەر پیاگ ئەکا بە درگای نامەردا.

درماندگی آدم را به در خانه نامرد میکشاند. فقر، ذلت و خواری آورد.

دامرکیاگ.

آرام شده. رام و سر براه شده.

دانا ئیشارەیەکی بەسە.

دانا را اشاره ای بس است.

دانا بە ئیشارە و نادان بە کوتەك.

دانا با اشاره ای و نادان با کتك چیزی میفهمد.

دانا بە درکە، کەر بە نەقیزە.

دانا با اشاره ، خر با سیخك زدن. دانا را اشاره ای، احمق را مناره ای.

دانگێ روو لە شەش دانگ موڵك خاسترە.

یك دانگ رو (جسارت و پررویی) از شش دانك ملك بهتر است.

دانگێ زەریفی بە شەش دانگ موڵك ئەژی.

یك دانگ وجاهت و زیبایی به از شش دانگ ملك.

دانەمان بەیەکەو ناکوڵێ.

دانه مان باهم نمی پزد. توافق نداریم. اخلاقمان باهم جدر نیت. دائم اخلاق داریم.

دانەی گاڵ لە دەسی دەرنایێت.

یك دانه ارزان از دستش در نمی آید. نهایت ممسك و خسیس است.

داوا لە سەر لێفەکەی مەلا نەسرەدینە.

دعوا بر سر لحاف ملا نصرالدین است. نزاعی بی مورد.

داوا لە شێف و ئاشتی لە خەرمان.

جنگ در زمین شخم زده و آشتی در سر خرمن.

چنین باشر. در زمین شخم زده هدف جنگ نیت. بلکه تمرین کشتی است آشتی در سر خرمن، موجب بخشش و واحسان است.

داو ئەکوتێ.

دام می کوبد. دام می نهد. نارومی زند، حیله و تزویر به کارمی برد.

داوا هەڵئەگرسنیٚ.

دعوا بر پا می کند. شخص ماجراجو است.

داوای باقییەکەی ئەکا.

درخواست باقیمانده اش را کند. مثل اینکه طلبی دارد. دست بردار نیست.

داوای خویٚن باوکی ئەکا.

قیمت خون پدرش را می خواهد. در مورد کسی گویند که چیزی را نهایت گران بفروشد.

داوای خویٚن خوەی ئەکا.

به قیمت خون خودش می فروشد.

داویٚن پیس.

پلید دامن. آلوده دامن. بدکاره.

دایك به عەزات دانیٚشیٚ.

مادر به عزایت بنشیند. نفرین است.

دایکت بمریٚ "دایکۆ بمریٚ".

از راه ترحم گویند : مادرت بمیرد.

دایك دانیشیٚ و کورِ وا بوینیٚ.

برای تشویق و تحسین گویند: مادر بنشیند و چنین پسری زاید.
دایك دز، روزی سینة می خورد "توی سینةاش میی زنند" روزی به سینه اش می زند.
"در عزای فرزندش، " سینه سینه می خورد این تعبیر نیز برای او می شود : روزی سینه مرغ می خورد " یعنی مدتی مادر در خوشی و نعمت است و روزی هم عزا می گیرد.

دایك دڵی ئەسووتیٚ و دایان دایەنی.

مادر را دل سوزد و دایه را دامن. دایه مهربانتر از مادر.

دایك شل پێچاگیەسەو.

مادر شل قنداقش کرده. در مورد شخصی شل و بی حال گویند.

دایك مەرگت نەوینێ.

دعا در تحبیب "مادر مرگت را نبیند".

دایك نازێ لاڵ بێ.

مادر نازی لال شود ز کنایه " استهزأ آمیز است. بمیرم برایش.

دایك نەتوینێ.

تقبح است. مادر ترا نزاید. یعنی: نمیزاد بهتر بود.

دایك هەموو دەردان. "دایك ئەبوو دەردان".

مادر همه دردها. شخص همیشه بیمار را گویند.

دای لە جەرگم.

به جگرم زد. طعنه یا توهین از در دلم اثر کرد.

دای لە دڵم.

به دلم زد. رجوع به مثل فوق شود.

دای لە دەرچوون.

زد به گریز. پا به فرار نهاد.

دای لە دەرەتان بێ عاری.

با خونسردی و بیعاری تلقی کرد. شکست را بروی خود نیاورد.

دای لە شەقەی باڵ.

زد به صدای بال. یعنی پرواز کرد.

دایمە چاوی ها بە پشت پایەو.

دایم چشمش به پشت پایش است. سر به زیر و محجوب است.

زليخا رخ بدان فرخ لقا داشت ولى يوسف نظر بر پشت پا داشت
"جامى"

دای نه بۆ رۆژ تەنگانە.

بگذار براى روز تنگدستى. پس انداز كن.

دای نه بۆ رۆژ رەشی.

بگذار براى سيه روزى. پس انداز كن.

مبادا كه در دهر دير ايستى مصيبت بود پيرى و نيستى
"سعدى"

دای نه بۆ مەردم.

بگذار براى مردم. به طعنه: جمع كن و نخورتا بعد ديگران بخورند.

داینەی خوەتۆ لێ هەڵەوبگەرێ.

دامنت از تو برگردد. نفرين است: اولادت با تو بد شوند.

دایە بوین، دوختەر بوخواز.

مدار را ببين بعد دختر را خواستگارى كن. دختر راه و روش مادر گيرد.

دایە ! تا تۆ موچیاری من کردی، سی و سێ مەگەس لە دەورخەرە دێزگ شمەردم.

مادر! تا تو مشغول نصيحت كردن من بودى، من سى و سى مگس را دور خر ابلق شمردم. در مورد شخصى كه حرف شنو و نصيحت پذير نباشد، گويند.

دایە خواوە بۆی.

برايش به نمك زد. برايش بهتان كرد. برايش حرف در آورد.

دایە خۆپەسەن سلآمتی ئەگەیاند.

دايه خود پسند شما را سلام ميرساند. به كسى كه زياد از خود تعريف كند گويند...

دڕك ئەكێڵی، دڕك تێتە رێگەت.

خار مى كارى خار به راهت مى آيد. بد كنى بدى بينى.

دڕك بكێڵی دڕك سەوز ئەوێ.

خار بکاری خار می روید چاه مکن که خود افتی.

از مکافات عمل غافل مشو گندم از گندم بروید جو ز جو

دڕك هەنگوور ناگرێ.

بته ی خار، انگور نیاورد. از نی بوریا شکر نخوری.

دەرگات ناکرگیتەو ڕووت بکرگێتەو.

درت "بروی مردم " باز نمی شود رویت باز شود. روی گشاده به که در گشاده.

اگر حنظل خوری از دست خوشخوی به شیرینی از دست ترشروی

"سعدی"

دەرگاێ بوەسێ دەرگاێ تر ئەکاتەو.

دری ببندد، دری دیگر باز کند.

خدا به حق چو دری برکسی فرو بندد زراه لطف و کرم دیگری گشاید باز

خدا گر زحکمت بندد دری به رحمت گشاید در دیگری

"سعدی"

دەرگای خەگیرمان بۆ بوەو.

با نارضایتی گویند: در خیر برایمان باز شد.

یعنی: خرجی برایمان تراشیده شد. پول مفتی باید بدهیم. مثلاً به عروسی باید بروند که راضی نیستند و خرج هم دارد.

دەرگای کەس مەکوتە، دەرگات ئەکوتن.

در کس را مکوب، درت را می کوبند. خیانت به مردم نکنی، به تو خیانت می شود.

ای کشته کرا کشتی تا کشته شدی را

تا باز که او را بکشد آنکه ترا کشت

"ناصر خسرو"

دەرگای ماڵ خوەت بوەسە و هاوسا بە دز مەکە.

در خانه ات را ببند و همسایه را دزد مخوان.

درگایٚ مزگت نەئەکەنگیٚ نە ئەفرۆشگیٚ.

در مسجد نه کندنی است نه قابل فروش. در مسجد نه کندنی است نه سوزاندنی. در مورد قوم و خویش نا اهل گویند. چون : دست شکسته حواله گردن است. ناگفته نماند که عبارت فوق فتوایی است فقهی که شکل مثل پیدا کرده است.

دەرگای مزگت نەکریاوە، گدا بەر درگای گرت.

در مسجد هنوز باز نشده گدا دم در جمع شده ، هنوز وعده ای داده نشده ، طالبین دم در را گرفته اند.

درۆزن کەم بیر و هۆشە.

دروغگو کم حافظه است.

درێژ دا ئێوارە.

جمله توهینی در مورد شخص قد بلند : دراز تا غروب.

درێژ دادڕ.

دراز پاره کن. کنایه از: وراج و گزاف گویی.

درێژ، ئەقڵی تا زرانیە.

دراز عقلش در زانویش است. قد بلند کم عقل است.

درێژ ئەقڵی ها لە وژنگیا.

قد بلند عقلش در زانویش است. شبیه مثل بالا.

درێژەی داپیٚ.

لفتش داد. کلامش را طول داد.

دز ئەونەیە ستەمە تا کەلە وەر ڕەش بیٚ.

دزد نگرانیش تا وقتی است که گردنه سیاه میشود...

"غروب آفتاب"

دز بازاڕە.

دزد بازار است. هرج و مرج است.

دز بە ئاشنا فێرە.

دزد بە وضع آشنا آگاهی دارد. دزد، بە کسی دستبرد زند کە بە زندگی او آشنا باشد.

دز مەوە و حیز مەوە و لە خوایچ مەلا لەرەو.

دزد مباش و حیز مباش و از خدا هم طلب مغفرت مکن.

تو پاك باش و مدار ای برادر از کس باك

زنند جامە ی ناپاك گازران بر سنگ

"سعدی"

دز مەیلی بێ، تاریکە شەو فرەس.

دزد اگر مایل بە دزدی باشد شب تاریك فراوان است.

آری مثل است اینکە دلش گر خواهد

شیر از بز نر، شبان تواند دوشید

دز ناشی ئەدا لە کادان.

دزد ناشی بە کاهدان می زند. دزد ناشی و ناوارد کمتر صدمە می رساند.

دز و قازی یەك گیر بوون.

دزد و قاضی بە هم رسیدند. هنگام دادخواهی و رفع ظلم فرا رسید.

دزیچ بە پێیەو هاتنە.

دزدی هم شانس می خواهد. هر کس نمی‌تواند دزدی کند. وقتی کە دزد را می گیرند و رسوا می شود گویند... دزد گاهی خوش یمن است.

دگەر کەی ئەوێ بە جگەر.

دگر جگر نمی شود؟ جگر جگر است و دگر، دگر.

در مورد فرزند تنی و ناتنی گویند...

دڵ بە درۆ ناسووتێ.

دل دروغکی نمی سوزد. تظاهر به غمخواری نمیشود کرد.
دلسوزی بی مورد نمی شود.

دڵ بە دڵ رێگە مەدە.

دل بدل راه مده. وسوسه مکن. نگران مباش.

دڵ بە دڵ رێگەی هەس.

دل به دل راه دارد. القلب یهدی الیَ القلبِ.
تو مرا دوست داری و من تو را دوست دارم و بالعکس.

دل چو نعل اندر أتش اندازد عرش را در کشاکش اندازد
"اوحدی"

دڵ بە دوام.

دل واپسم، نگرانم.

دڵ پلێ گۆشتە، ئاسن نییە.

دل یك پاره گوشت است آهن که نیست. (چقدر مقاومت کند).
دل هم دل است آهن نیست.

دڵت ئەسووتێ؟

دلت می سوزد؟ به طعنه: ناراحتی؟ به رحم آمده ای؟

دڵت ئەگرێ ؟

دلت شعله ور است؟ به دو معنی: عطش داری؟ دلت برای فلان غذا لك می زند.

دڵتەزێن.

تأثر آور. ناراحت کننده.

دڵچەپەڵ.

دل ناپاك. بد گمان به زن یا مرد بودن.

دڵ خاڵیەو کردن.

دل خالی کردن. از رنج دشمن شاد شدن. با گفتارهای سخت یا دشنام. انتقام گرفتن.

دڵرەش.

سیاه دل. کینه جو. مغرض.

دڵرەق.

دل سخت. سنگدل. نامهربان.

دل کوچك نییه له گۆل ناسك تره.

دل سنگ نیست از گل نازکتر است.

دڵ له پەرەی گۆڵ ناسکترە.

دل از برگ گول نازکتر ااست. دل هم دل است. آهن نیست. دل من هم دل است آهن نیست.

دڵ له دڵ ئاگادارە.

دل از دل خبر دارد. "دل به دل راه دارد.

مثل است اینکه گویند بدل ره است دل را

دل من زغصه خون شد، دل تو خبر ندارد

دل را به دل راهی است در این گنبد سپهر

از سوی کینه، کینه و از سوی مهر، مهر

دڵ لەو ددڵ خەوەری هەس.

دل از دل خبر دارد. چون مثل پیش.

دڵمان خوەشه وەوی بەگین سەر و پا پەتی جەسەی سەگین

دلمان خوش است، عروس خان هستیم، سر و پا برهنه ، حال سگ را داریم.

شکسته بالتر از من میان مرغان نیست

دلم خوش است که نامم کبوتر حرم است

دڵمان لە یەك پاکە.

هنگامیکه مطلبی در یك لحظه به قلب دو نفر خطور کند، گویند : دلمان نسبت به هم پاك است.

دڵم تێ بە یەکا.

دلم بهم می خورد. (از این گفتار یا کردار بی مورد).

دڵم خوەشە کەنیشك "خانم" بەگم.

دلم خوش است دختر خان یا بیگ هستم. دلم خوش است دختر بگم، اگر چه کمتر از سگم.

شکسته بالتر از من میان مرغان نیست
دلم خوش است که نامم کبوتر حرم است

دڵم خوەشە ماڵم ها لە تەرازوولە.

دلم خوش است خانه ام در "ترازوله" است.
ترازوله نام دهی است در اطراف سنندج. رجوع به مثل فوق شود.

دڵم داکەفت.

دلم فروریخت. "در اثر وحشت و ترس".

دڵم دەرهات بۆێ.

دلم برایش در آمد. دلم برایش لك زد. مشتاق داشتن یا خودن چیزی یا دیدن کسی.

دڵم کۆڵەی تێ.

دلم میجوشد. دلم پر از غم و غصه است.

دڵم کەفتە " تەپە" خورپە.

دلم به تپش افتاد. "با شنیدن آن خبر ناگوار" یا ناخود آگاه مضطرب شدن.

دڵم فێنکەو بوو.

دلم خنك شد. به مزاح: هنگام ناراحت شدن کسی گویند.

دڵم هەڵ ئەشێوگێ.

دلم به هم میخورد. از شنیدن این سخن یا نام فلانی.

دڵم لێ سەردەو بووگە.

نسبت به آن دلسرد و بی علاقه شده ام.

دڵم لێ هەڵ کەفت.

از چشمم افتاد. دیدارش مرا خوش نیامد.

دڵم هاتە جۆش.

دلم به جوش آمد. از کثرت محبت و علاقه بی قرارش شدم.

دڵم ها لە مشتما.

دلم توی مشتم است. دل واپسم. از وقوع پیشامدی خوف دارم.

دڵم هەوڵە.

دلم هول است. دلم شور می زند. نگرانم.

دڵ نزیك بێ.

دل نزدیك باشد. بعد منزل نبود در سفر روحانی.
بعد مکانی در دوستی خلل و زیان ایجاد نکند.

دڵ وەسە شیشە.

دل مانند شیشه است. (ترد و زود شکن).

دڵی ئەخورێ.

کامش می خوارد. میل مفرط به چیزی داشتن.

**دڵێ بۆ دڵێ نەکزێتەوە		مار پێیەو بدات بزرنگێتەوە**

دلی که برای دلی نسوزد، آن دل را مار بزند و صدا کند.

تو کز محنت دیگران بی غمی		نشاید که نامت نهند آدمی

دڵی پڕه له زووخاو.

دل پری دارد. دل پر خونست. شکوه دارد.

دڵی سووتیاگه.

دلش سوخته. بچه و عزیزش مرده .

دڵی شکیاگه‌سه‌و.

دلش شکسته شده. عزیزی را از دست داده .

دڵی قایمه.

دلش قایم است. خیالش راحت است. تکیه گاهش قوی است.

دڵی قورسه.

دلش قوی است. پشتش به کوه است.

دڵی کوڵه‌ی تێ.

دلش می جوشد. دل پر دردی دارد.

دڵی لێ چه‌په‌ڵ کردگه.

دل از او بد کرده. به او بدگمان شده .

دڵی لێ کرمۆڵ کردگه.

دل از او کرم خورده . به از ظنین و بدگمان شده.

دڵی نه‌سووتیاگه.

دلش نسوخته است. هنوز داغ کسی را ندیده است.

دڵێ نه هه‌زار دڵ " حه‌سپه‌نی ئه‌وێ " عاشقی ئه‌وێ.

دلی نه هزار دل عاشق و دلباخته اش میشود. در تعریف کسی یا چیزی گویند.

دڵی وشکه‌ساڵ حه‌سپه‌ن دیاره.

با تحقیق فراوان مثل را با این معنی دریافتیم : سالی که نکوست از بهارش پیداست.

دڵی وەسە دڵ گا.

دلش مثل دل گاو است. عاشق و دلباخته است.

دنیا ئاو بردیگە و ئێمە خەو.

دنیا را آب برده و ما را خواب. اوضاع خراب و ما در خوابیم.

دنیا ئاو بیوات لە خەو خوەی ناگوزەرێ.

دنیا را اگر آب بگیرد او از خوابش دست نمی کشد.

دنیا ئاو بیوا لە خەو داناچڵەکێ.

دنیا را آب ببرد او از خواب بیدار نمی شود. هزار اتفاق پیش آید او به خود نمی آید.

دنیا ئەگوزەرێ.

دنیا می گذرد.دنیا محل گذر است.

دنیا بروخێ، لە جیگەی خوەی "تەکان ناخوا" ناجوولێتەو.

دنیا فرو ریزد او از جای خود حرکت نمی کند.
شخص خونسرد و بی تفاوت و بی حال و شل. جهان بگردد لیکن نگرددش احوال.

دنیا بنی قووڵە.

دنیا پایان ندارد.

دنیا بۆ کەس "بەقای نییە" وەفای نییە.

دنیا برای کس بقا و وفا ندارد.

دنیا نیرزد آنکه پریشان کنی دلی زنهاربد مکن که نکرده است عاقلی
"حافظ"

که گیتی نماند و نماند به کس بی آزاری و داد جویید و بس
"فردوسی"

دنیا بۆ کەسێ نامێنێ.

دنیا برای کسی نمی ماند.

دنیا به موفت گرانه.

دنیا به مفت نمی ارزد. چون برای کسی نمی ماند.

دنیا بەهەشتی بولحانه.

بلح تحریفی از بله است که به معنی ابله و جمعش بلها است.
دنیا بهشت ابلهان و نادانان است.

دنیا جێگەی خەفەته.

دنیا جای غم و غصه است. (چون محرومیت ها و ناکامیها در اوست).

جهان چیست ماتم سرایی در او　　　نشسته دو سه و ماتمی روبرو
جگرپاره یی چند بر خوان او　　　جگر خواره یی چند مهمان او

"قادری"

دنیا خراو ناوێ.

دنیا خراب نمی شود. دنیا به زمین نمی آید. (اگر این کار بشود.)

دنیا خواردنه و گوزەراندنه.

دنیا برای خوردن است و گذراندن.

دنیا خەو و خەیاڵه.

دنیا خواب و حیال است. لذایذ و شدائد زودگذر است. مدتی بعد خواب و خیال را ماند.

جهان خواب است و ما در وی خیالیم
چرا چندین در آن ماندن سگالیم

"ویس ورامین"

دنیا دوو رۆژه.

دنیا دو روز است. به منظور خوش بودن و کام گرفتن ز لذایذ زندگی گفته اند.

دنیا دەوران دەورانە.

دنیا دوران دوران است. گهی زین به پشت و گهی پشت به زین.

دنیا کلاو کلاوە.

دنیا کلاه کلاه است. خوشی و سعادت یا فلاکت و سیه روزی کلاهی است که هر گاه بر سر کسی نهاده می شود.

دنیا کۆنە.

دنیا کهنه است.

جهان پیرست بی بنیاد از این فرهادکش فریاد

که کرد افسون و نیرنگش ملول از جان شیرینم

دنیا لە بەر چاومەو تاریك بوو.

دنیا در نظرم تاریك شد. (با شنیدن خبر ناگورای یا اصابت ضربه ای شدید بر وی).

دنیا لە دوای من میخام هەر نەویَ.

میخواهم دنیا بعد از من وجود نداشته باشد. (چرا تلخی به خود راه دهم).

چو بسپردم من اندر تشنگی جان مباد اندر جهان یك قطره أب

"ویس و رامین"

دنیام سەر و سووزن کرد.

دنیا را سر و سوزن کردم. کنایه از گشتن به دنبال چیزی وآنرا نیافتن.

دنیا مەحەل "گوزەشتە" گوزەرە.

دنیا محل گذر است. دنیا بقا ندارد. دنیا چون مسافرخانه است.

دنیا وەفای بۆ کەس نییە.

دنیا برای کسی وفا ندارد.

کجا آن سر و تاج شاهنشهاهان کجا آن بزرگان کارآگاهان

از ایشان سخن یادگار است و بس سرای سپنجی نماند به کس

"فردوسی"

دنیا وەفای نییە.

دنیا وفا ندارد. دنیا برای کسی پایدار نیست.

دنیا هەر بۆ خواردن و خەفتن نییە.

دنیا فقط برای خوردن و خوابیدن نیست. جهان از بهر خواب و خور نباشد.

دنیا هەر ڕۆژ، بەرەنگێکە.

دنیا هر روز به رنگی جلوه گر است. دنیا چون طاوس، خوش رنگ و نگار است.

دنیا هەر مێزە.

دنیا آشفته است.

دنیا هەر وا نامێنێ.

دنیا به همین حال نمی ماند. اوضاع تغییر می کند.

دنیا هەر وا ناوێ.

دنیا همینطور نمی شود. گهی زین به پشت و گهی پشت به زین.

دنیای گرتگەسە باوەشەو.

دنیا را بغل کرده. دنیا را دو دستی چسپیده. به دنیا دل بسته است.

دوو ئاو جێگەی نانێك ئەگرێتەو.

دو آبُ جای نانی را می گیرد. کسی که در بیابان مانده و دسترسی به نان ندارد. برای پر کردن شکمش چنین گوید.

دوو پای بوو، دوو پای تریچی بۆ قەرز کرد.

دو پا داشت دو پا هم قرض کرد. (با شتاب گریخت).

دو پای کردگەسە ناو کەوشێکا.

دو پا را در یك کفش کرده. سماجت و اصرار میکند. مرغ من یك پا دارد.

دوو پوف و سەورێ.

دو پف و يك صبر. به كسى گفته شود كه در خوردن غذا داغ تعجيل كند.

دۆ تا نەيژەنى كەرە نادات.

دوغ را تا بهم نزنى كره ندهد. تا رنج نبرى، گنج نيابى.

دوو چاوى بوو، دوو چاوتريچى بۆ قەرز كرد.

دو چشم داشت دو چشم ديگر قرض كرد. با دقت نگريستن و محو جمال كسى شدن.

دوخ هەمان دوخ.

دوخ همان دوخ است. دوخ تحريف دوك است. چرخ ريسندگى.
أش همان آش است و كاسه همان كاسه. كنايه از اينكه وضع تغيير نكرده است.

دو دڵە.

دو دل است، در ترديد است.

دوو دەسماڵە ئەكا.

دو دستمالى مى رقصد. به منافقى كه با هر دو طرف دعوا اظهار همدردى و دوستى كند. گويند... شادى نمودن در غم ديگران.

درۆ بە دڵەو "ناچەسپێ" نالكێ.

سخن دروغ بدل نمى نشيند. چراغ دروغ بى فروغ است.

درۆزن دوشمەن خواس.

دروغگو دشمن خداست.

درۆزن، کەم بیر و هۆشە.

دروغگو كم حافظه است.

دوو ڕوو، بێ ئاوەڕووە.

دورو، بی آبروست.

دووروو و درۆزن سەریان ها بە خوێنەو.

دورو و دروغگو خون به پا می کنند.

درۆ هێشتا لە دەم دەرنەهاتگە، لۆقە ئەکا.

سخن دروغ هنوز گفته نشده پیداست که دروغ می گوید.

درۆی مەسڵەحەتی.

دروغ مصلحت أمیز.

دوو زوان.

دو زبان. منافق و دورو.

دۆس ئەوەسە بۆگیرێنێ، دوشمەن ئەوەسە بۆکەنینێ.

دوست آنست که تو را بگریاند، دشمن آنست که تو را بخنداند.

دۆس پارەکە و بێگانەی ئیمساڵ.

دوست پارسال و بیگانه امسال. رفیق نیمه راه که با کوچکترین اختلاف و یا با برخوردار شدن ثروت یا مقامی عوض شود و قطع رابطهَ دوستی کند.

دۆس پارەکەینگ!

به مزاح و لحن گله ، هنگام برخورد با یك دوست قدیمی گویند: دوست پارسالی!

دۆس و دوشمەن خوەی ناناسێ.

دوست و دشمن خود را نمی شناسد.

دۆس و دوشمەن خوەی لە یەك جیا ناکاتەو.

دوست و دشمن را فرق نگه ندارد. شخص ساده و کم تجربه و نا آگاه مراد است.

دوو سەرە باری ئەکا.

دو سره بارش می کند. کسی کاری به دیگری تحمیل کند و بر او نیز منت نهد.

دۆسی به زۆر ناویٚ، دوشمەنیچ به زۆر ناویٚ.

دوستی به زور نمی شود، دشمنی هم به زور نمی شود. دوستي به علاقه می خواهد، دشمنی هم بهانه می خواهد.

دۆسی بیٚ سەبەب ناکرگیٚ، دوشمەنیچ بیٚ سەبەب ناکرگیٚ.

دوستی بی سبب نمی شود، دشمنی هم بی سبب نمی شود.

دۆسی، دۆسی تیٚریٚ و دوشمەنی، دوشمەنی.

از دوستی، دوستی خیزد و از دشمنی، دشمنی.

دۆسیٚ وەفادار، له هەزار قەوم و خویٚش خاستره.

دوستی وفادار بهتر از هزار قوم و خویش است.

مرا به علت بیگانگی زخویش مران   که دوستان وفادار بهتر از خویشند

"سعدی"

دوشمەن لە ماڵت ناهمیٚ بیٚ.

دشمن از خانهات نا امید باد. (جمله دعایی)

دوشمەن ناویٚ به دۆس، بیٚگانه ناویٚ به خویٚش.

دشمن دوست نگردد، بیگانه خویش نشود.

دوشمەنی، دوشمەنی تیٚریٚ.

دشمنی، دشمنی آرد. از دشمنی دشمنی زاید.

دوعای سەری گوم بووگه.

دعای سرش گم شده. دیوانه شده. به کسی که بی دلیل عصبانی شده گویند.

دوعای مەکه چاوی لار ئەویٚ.

به مزاح و استهزا: دعایش مکن چشمش چپ می شود.
یعنی: به دعای گربه باران نمی آید.

دوکتور قسه و، دەسپاچەی کار.

در حرف و ایراد گرفتن دکتر و استاد و در کار کردن لنگ است.

دو گا له دۆڵێکا بن رەنگ یەك نەگرن، خووی یەك ئەگرن.

دو گاو اگر در دره باشند رنگشان یکی نشود، خوی و اخلاقشان یکی می شود. " همنشینی مؤثر است.

دوو گوێچکەی بوو، دوان تریچی بۆ قەرز کرد.

دو گوش داشت دوگوش دیگر هم قرض گرفت. (که بهتر بشنود).

دۆڵەی پڕ، راسیی ماڵە.

سفره پر موجب نظم و آرامش خانه است.

دوم بێتو، کلاش بۆ خوەی بکات.

دوم و دراجی دو طایفه اند که کلاش و گیوه کردی می بافند. دوم که برای خودش گیوه ببافد قطعاً خوب می بافد. معنی مثل بر خلاف مثل فارسی است که گویند: کفش پینه دوز پاشنه ندارد، یا کوزه گر از کوزه شکسته أب می خورد. سوداگر پنیر در شیشه می خورد.

دوو مڕەکی لێ وێساگەسەو.

به حالتی مخصوص ایستاده است. به قصد زدن در مقابلش ایستاده.

دوو نەفەر بچنه لای قازی یەکێکی تێتەو به ڕازی.

دو کس که به قاضی روند، یکی خوشحال بر می گردد.

دوو نەفەر نانه قەورێ.

دو نفر را در یك قبر نمی گذارند. گناه دیگری بر تو نخواهند نوشت.

دوای باران کەپەنك.

بعد از باریدن باران کپنك؟

کپنك: لباس بلند و گشادی از نمد است که چوپانان در باران و برف و سرما پوشند. نظیر: نوشداروی بعد از مرگ سهراب؟

دوای پیری، مەعرەکەگیری؟

بعد از پیری معرکه گیری؟ در پیری به هوس افتادن. عشق پیری گر بجنبد سر بر سوایی وند. بعد از تنه خبردار.

دوای تاریکی ڕۆشناییە.

از پس تاریکی آخر روشنی است. از پی گریه آخر خنده ایست.

دوای ترێ خەمشە برێ.

در زبان کلیمی تری به معنی ط و خمشه که خمس عربی است بمعنی ٥ است و این مخلوطی از زبان کلیمی و کردی سنندجی است. به معنی ظاهری مثل چنین است : بعد از ط عدد ٥ می آید یعنی ٥ بعد از ط قرار دارد. اما مفهوم مثل و استعمال آن چنین است: بعد از ٥ عدد ط می آید؟ نظیر نوشداروی بعد از مرگ سهراب؟ بعد از تنه خبردار؟

برای تحقیق در این مورد از ریش سفیدان کلیمی سنندجی سئوال فراوان نمودم اما چیزی در نیافتم.

دوای تێری چل تیکە سونەتە.

بعد از سیر شدن چهل لقمه مستحب است. بعد از سیری چهل لقمه پنج سیری. در کردی این مثل در مورد میهانی گفته می شود که قبلاً غذا خورده و میخواهند او را به غذا خوردن وادارند. اما در فارسی به عنوان تعجب از پر خوردن کسی بعد از سیری استعمال کند.

دوای چل ساڵ گدایی هێشتا نازانی شەو جمعە کەیە!

بعد از چهل سال گدایی هنوز نمی داند شب جمعه را نمی داند!
در مورد کسی که به وظیفه خود نا آشنا باشد، گویند.

دوای حەفت سك ئەیژێ کەنیشکم.

بعد از هفت بار زاییدن می گوید، دخترم. کنایه از زنی عیاش و خوش گذران.

دوای ڕووتەو بوون تەشت تەڵا بنە بان سەرتەو.

بعد از رسوایی تشت طلا بر سر بگذار. آبرو را با پول نمیشود خرید.

دوای عومریٚ شوانی شه‌و جمعه نازانیٚ که‌یه.

بعد از يك عمر چوپـانی شـب جمعـه را نمـی شناسد. "پس از سی سـال چـارو اداری الاغ خود را نشناخته است.

دوای هه‌ر جه‌نگیٚ ئاشتییه‌ك هه‌س.

پایان هر جنگ أشتی است. از پس هر گریه آخر خنده ای است.

دوای هه‌ر جه‌نگیٚ ئاشتی خوه‌شه.

آشتی بعد از هر نزاع لذت بخش است.
الصلح بعد الحلاوة احلی من الحلاوة

دوایٚ هه‌ر ره‌نجیٚ گه‌نجیٚ هه‌س.

هر رنج گنجی بدنبال دارد. از پی هر گریه ، عاقبت خنده است.

دوای هه‌ر شادی شیوه‌نیٚ هه‌س.

بعد از هر شادی شیونی است. از پی هر خنده عاقبت گریه ای است.
هر غمی را در زمانه گر چه شادی در پی است
لیك در دنبال هر شادی هزاران غم بود

دوای هه‌ر شیوه‌نیٚ شادییه‌ك هه‌س.

از پی هر گریه أخر خنده ای است.

دوای هه‌ر که‌نینیٚ "پیٚکه‌نینیٚ" گریانێك هه‌س.

از پی خنده آخر گریه است.

دوٚ و دوشاو ئه‌کا به یه‌کیٚ.

دوغ و دوشاب ر ا یکی می کند.
کسی که به موقع دعوا رعایت چیزی را نکند و دوستان را هم از خود بیازارد.

دو و دوشاو بکه‌یته گه‌ڵوویا، پیٚ نازانیٚ.

دوغ و دوشاب را کنایه از هر نوع غذاست، اگر در گلویش بریزی هنوز ناسپاس است.

دوور برۆ و دورووس بێرەو.

راه دور بی خطر رفتن و درست برگشتن به که راه نزدیك پر خطر رفتن و نادرست برگشتن.

چو خوش گفت این سخن پیر خردمند

که دیری آی و دروست آی، ای جوانمرد

"نظامی"

دووربینی دوا ئەکات.

بعد را مینگرد. عاقبت اندیشی میکند.

دووربینی دوا پەشیمانیی نییە بە شوینەو.

عاقبت اندیشی پشیمانی به دنبال ندارد.

دوور لە تۆ (یا) دوور لە گیان تۆ.

دور از شما. یا دور از جان شما.

دوور لە جەنابت.

دور از جناب شما.

دوور لە رووی جەنابت.

دور از روی شما.

دوور لە "کەر" گیان کەر.

چون کسی گوید: من که خر نیستم به مزاح به دو گویند: دور از خر یعنی از خر هم کمتری.

دوور و دۆس.

دور و دوست. هر چه دورتر محبت و دوستی استوارتر.

نظیر : می خواهی عزیز شوی یا دور شو یا گور شو.

أن به كه درين زمانه كم گيرى دوست   با اهل زمانه صحبت از دور نكوست

دوور كوژ و نزديك پووكاوڵ.

از دور زيبا جلو مى كند و از نزديك بد تركيب و زيباست. از دور دل برد و از نزديك زهره را.

دوكاندارى ئەكا.

دكاندارى مى كند. كالاى خود را مى ستاند. خود را عزيز مى كند. مردم را باتظاهر به اعمال نيك و گفتار نغز و تملق آميز مى فريبد.

دووكەڵ چراى خواردگە.

دود چراغ خورده است. براى كسب و تحصيل دانش رنج برده .

دووكەڵ له تەوق سەرى بەرزەو بوو.

دود از سرش برخاست. نزديك بود شاخ دربياورد.

دووكەڵەكەى ئەچێتە چاو خوەى.

دودش به چشم خودش مى رود.

گر كسى نيك كرد يا بد كرد   بد به خود و نيك با خود كرد

دووگ مەده به دەس كتك.

دنبه را به دست گربه مسپار.

پيه به گربه نتوان سپرد. امانت را به امانت خوار نبايد سپرد.

دوو هەوه له دەروازەيەك ئەچنه دەرەو، وەلێ دوو هێوەرژن ناچن.

دو هوور از يك دروازه بيرون بروند و در يك خانه مى توانند زندگى كنند اما دو جارى بيرون نمى روند و نمى توانند در يك خانه زندگى كنند

دەربرين خەفوت بار خەفەت سۆك ئەكا.

درد دل كردن آسوده خيال مى بخشد.

دەرد بێ سامان دووريى دلْداره.

درد بى درمان از دورى يار است.

دەردە دڵ بۆ ژێر گڵ.

درد دل برای زیر گل. نهفتن راز بهتر از افشاری آنست. زیرا افشای آن دوست را مکدر و دشمن را شاد کند.

دەردە چەپەڵتە؟

بـه مزاح: از کسی پرسند کـه قدرت راه رفتن و سخن گفتن ندارد. یا اظهار کسالت کند. درد بد داری؟

دەردە چەپەڵە.

قی و اسهال بچگانه است.

دەرد هەتیمی " بێ ئامانە " بێ دەرمانە.

درد یتیمی " بی خامان است " بی درمان است.

یتیمی درد بی درمان یتیمی یتیمی خواری دوران یتیمی

دەردی کارییە.

مرضش کشنده است.

دەردی کەسکونە.

دردش کاری و مهلك است. علاج ناپذیر است.

دەرزی ئەکێشێتە لووتی.

سوزن از بینیش رد می کند. و او را تنبیه مهار می کند.

دەرزی دابخەی رێگە نییە.

جای سوزن افتادن نیست. محل مملو از جمعیت و گنجایش کس دیگری ندارد.

دەرزی هەڵ خەیتا، زەوی ناکەفێ.

سوزن بـه هوا بیندازی زمین نمـی افتد. بس جنجـال اسـت. جـای سوزن افتـادن نیست.

دەرزیێ بکە بە خوتاو "سووزنێ" "جواڵ دۆزێ" بکە بە مەردما.

یك سوزن خودت فروكن یك جوالدوز به دیگران. اول بدیی را كه با دیگران می خواهی بكنی به خود بكن به اگر پسندیدی بعد به دیگران روا دار.

دەروازە ئەوەسگێ و دەم مەردم ناوەسگێ.

دروازه را می توان بست ولی دهن مردم را نمی توان بست.

دەروازە بە سەر ئەكاتەو، بە پا ئەیوەسێ.

آدم عیالمند كو معمولاً با آمدن به خانه دستهایش از نان و غذا و میوه پر است و گرفته و نمی تواند با دست در را باز كند " ناچار با سر در را باز می كند و با پا می بندد.

دەرەقەت كەر نایێت كوپان ئەكوتێ.

زورش به خر نمی رسد، پالان را می زند.

"فرخی"

دەرم تیا نییە.

اصطلاح است. یعنی از غصه نمی دانم چكار كنم. پریشانم ناراحتم.

دەریا بە دەم سەگ " چەپەڵ ناوێ " سپڵۆت ناوێ.

آب دریا با دهن زدن سگ نجس نمی شود. مه فشاند نور و سگ و عوعو كند.

ملك او از طعنه خصمان كجا یابد خلل

آب دریا از دهان سگ كجا گردد پلید

"معزی"

زمكر طاعن طاعون گرفته ایمن باش كه بانگ سگ ندهد نور ماه را تشویر

"ملا جاجرمی"

دەری مەكە خوەی ئەڕوێ.

به كسی كه زیاد مزاحم است مزاحاً گویند: بیرونش مكن خودش می رود.

دەس ئەكات بە خوەیا و قسە دەرتێرێ.

دست در جیب خود می كند و حرف در می آورد. آدم فتنه انگیز و دو بهم زن.

دەساودەسکردن.

رد و بدل کردن. معاوضه کردن. این دست و آن دست کردن. معطل کردن و سرگردان ساختن کسی.

دەس با، بە پێشواز گداییيه و ئەڕۆی.

ولخرج به استقبال گه دايي مى رود.

دەس بادە.

ولخرج است. خراج است.

دەس بکێشە.

دست بردار. ولكن بابا اسدالله .

دەس بگری بە قوڵف کەعبەو.

جمله دعائيه: دست به قفل كعبه بگيرى. طواف كعبه نصيب شود.

دەس بە دەس دانن.

دست به دست دادن. دست كسى را در دست ديگرى نهادن و سفارش به سازش كردن. معمولاً براى زن و شوهر گويند.

دەسبەدەسکردن.

دست به دست كردن. تعلل كردن. به سر دوانيدن.

دەس بە لێو کورد، ڕاس خوەی ئەیژێ.

به لب كرد دست بزن حقيقت را مى گويد. كرد ساده و بى غل و غش است. با كمتربه ين محبت راز دلش را آشكار مى كند.

دەس بێ نمەك ئەشێ بوڕگێ.

دست بى نمك را بايد بريد. كسى كه خوبى كند و پاداش بد بيند در مورد خود گويد: دستم نمك ندارد.

دەس بی نمەك خەیر و بەرەكەتی نییە.

دست بی نمك خیر و برکت ندارد. کسی که خوبی می کند و خوبی به او بر نمی گردد. چون مثل بالا.

دەست "دەسو" دانه پا بنم به بانیا.

دست را بگذار، پا روی آن نهم و بگذرم. تا این اندازه بر تو منت دارم.

دەست چەورە، بیساوە بە سەر کەچەڵتا.

اگر دستت چرب است به سر کچل خود بسای. این کار را اگر خیری دارد (چنانکه ندارد) از آن تو. اگر فلان چیز خوبست برای خودت.

دەس تو لە بان سەر من.

به مزاح: دستت روی سر من. به کسی که خوشبخت باشد یا در کاری موفق شده و سایرین بدان دسترسی ندارند، گویند.

دەس تەمەع درێژە.

دست طمع دراز است. دست طمع کوتاه.

دەس چەپەڵە.

دست کثیف است. نا پاك است. کنایه از کسی که دزد و خیانتکار است.

دەس خاڵی و روو رەشی.

کسی که از خارج بدون تحفه و ره آوردبه محلی وار شود، گوید: دست تهی روی سیاه .

دەس خواردن درێژە.

دست خوردن دراز است. کسی که به خوردن غذا تعارف، شود گوید.

دەس خوەتانتان وەشان.

کار خود را کردید. تیغ خود را زدید.

دەس خوەی برد بە دەما.

انگشت حسادت یا ندامت به دهان برد.

دەس خوەی گەست.

انگشت تحسر یا ندامت به دندان گزید.

دەس خوەی نییه و ماری پیێ ئەگریێ.

با دست دیگری مار می گیرد. به مسءولیت دیگری کاری انجام دادن.

چو از دست تو نیاید هیچ کاری   به دست دیگران مگیر ماری

"نظامی"

دەس خەیرت پێیەو بژەنم.

کسی که با دست زدن به دیگری برای جلب توجه او گوید. دست خیر بتو بزنم.

دەس دوانزە ئیمامی بریگە، شوێن چواردە مەعسووم ئەگەڕیێ.

دست دوازده امام را بریده ، دنبال چوارده معصوم می گردد.
شخصی کلاه بردار و پشت هم انداز.

دەس دەس ئەناسیێ.

دست دست را می شناسد. در مورد رد امانت گویند.

دەس راس وچەپ خوەی له یەك جیا ناکەتەو.

تو دست چپ در این معنا زدست راست نشناسی
کنون با این خری خواهی که اسرار خدا یابی

"سنائی"

دەس راسی له سەر بان من و تو.

دست راستش بر سر من و تو باد. جمله دعائیه (بعلت شگون و خوشبختی طرف).

دەس زۆر سامانی نییه.

دست زور سامان ندارد. از زور گریزی نیست. ناگزیر باید پذیرفت.

دەس شکیاگ حەواڵەی گەردەنە.

دست شکسته وبال گردن است. تف سر بالا به خود بر می گردد. از تحمل خوی و ر وش بد خویشان یا اعانت و دستگیری بستگان بی چیز و ندار، گریز نیست باید تحمل کرد.

دەس شکیاگ کاری لێ تێ. دڵشکیاگ کاری لێ نایێت.

دست شکسته کار می کند، دل شکسته کار نمی کند.
دست شکستن بهتر از دل شکستن است.

دەس شەیتانی لە پشتەو بەستگە.

دست شیطان را از پشت بسته . (در شأن کسی گویند که انواع صفتهای بد زشت را دارد).

دەس کار ئەکا و چاو ئەترسێ.

دست کار می کند و چشم می ترسد. (موقع انجام کاری طولانی برای ترغیب و تشویق انجام دهنده) گویند.

دەس کەسێ تر پشت من ناخورنێ.

دست دیگری پشت مرا نخاراند.
به غمخوارگی جز سر انگشت من　　　نخارد کسی در جهان پشت من

دەس لە بان دەس فرەس.

در جهان پیل مست بسیار است　　　دست بالای دست بسیار است

دەس لە پا خەتا ناکا.

دست از پا خطا نمی کند. کسی که اندازه مقام و شخصیت خود را بداند و بیش از حد خود ادعا نداشته باشد.

دەس لە پا درێژتر.

دست از پا درازتر. تبل و بیکاره .

دەسمان بۆ مەگرە.

برای ما دست مگیر. ما را در مورد تمسخر ریشخند قرار مده .

دەسمان بە دامەنت ناگەیێ.

با طنز: دستمان به دامنت نمی رسد؟ کمتر می توانستیم شما را ببینیم. دست ما کوتاه و خرما بر نخیل. دست ما بر شاخهٔ خرما نمی رسد.

دەسم بە دامەنت.

دستم به دامانت. تمنا می کنم. التماس می کنم.

دەسم "بەسیاگە" بەسیاگەسەو.

دستم بسته است. نمی توانم کاری انجام دهم یا از او تلافی بگیرم. مثلاً زنی که از شوهرش جفای زیاد دیده و نمی تواند مدارا کند، گوید: چه کنم دستم بسته است. از او بچه دارم.

دەسم بێ نمەکە.

دستم بی نمك است (با هر کس خوبی کنم بدی می بینم).

دەسم ناگەیێ سەر خوەم بخورنم.

دستم نمی رسد (فرصت نمی کنم) سرم را بخارانم. مشغولیات و گرفتاریم زیاد است.

دەس مەدە لە دڵم.

دست به دلم نزن. بگذار سفره دلم همچنان بسته باشد.

دەس مەدە لە دەردم.

دست به دل ریشم مزن. هر کس دردش در دل خودش است.

دەسمی بڕی.

دستم را برید. کنایه از کسی که بدقولی کرده .

دەسمی کردگە بە ڕۆن داخا.

دستم را توی روغن داغ کرده است. (کار پر مخاطره ای را به من واگذار کرده است.)

دەسمی گرتە خەنە.

به دستم حنا بست. فریبم داد. سرم کلاه گذاشت.

دەس نەرم و نازك و سووزن پۆلاین.

دست نرم و نازك و سوزن پولادین.
ناز کردن دختر بچه ای که سوزن دست دارد و خیاطی کند یا عمل سخت و دشواری انجام دهد.

دەسۆ بە کەوگیرەوە بێ، چاوو بە هەژاری و فەقیرەوە بێ.

به کسی که کفگیر بدست دارد و غذا می ریزد.
در مقام دعا گویند: همیشه دستت به کفگیر باد و ضمن ریختن غذا فقیر و بیچاره را از نظر دور مدار. منظور این است که ما را هم از دادن غذای چرب و پر گوشت فراموش مکن.

دەس و پات گوم مەکە.

دست پاچه نشوم هول نشو

با خیال راحت دست و پایش را دراز کرده و آسوده و فارغ بال شد.

دەس و چاو پاکە.

دست و چشم پاك است. نه دزد مال است. نه دزد ناموس.
(شخص مطمئنی است).

دەس و دڵ بازە.

دست و دل باز است. جوانمرد و با سخاوت است، فداکار است.

دەس و دڵ پاکە.

دست و دل پاك است. آدم خوش قلبی است.

دەس و دڵی سەردەو بووگە.

دست و دلش سرد شده. از کار دلسرد و مأیوس شده .

دەس و دڵی یەك ناگرێ.

دست و دلش با هم جمع نمی شود. از کار دلسرد و بی علاقه است.

دەس و دەم و چاوت بشۆرە و بیٚ منیچ، بخوە.

به کسی که زیاد می خورد گویند: دست و رویت را بشوی و مرا نیز بخور.

دەسو دەمی پێیەو ئەخورگیٚ.

"غذا از بس خوشمزه است" دست و دهان با آن خورده میشود.

دەسۆ، سۆك بوو.

دستت سبك بود. هر گاه کسی پول یا چیزی را از دست دیگری بگیرد و در فاصله کمی مقداری دیگری پول یا آن چیز به دست وی برسد به آن شخص گوید.

دەس ویسکە و سووزن پۆلایین.

دست نرم و نازك و سوزن پولادین. رجوع شود به: دەس نەرم و...

دەسە چەورەکەت بساوە بە سەر خوەتا.

دست چرب خود را بر سر خود بسای. مرا در سختی و مشقتی که بدان دچار شده ای شرکت مده .

دەسە چەورەکەت مەساوە بە سەر منیچا.

مرا نیز چون خود مکن. مرا شریك جرم خود قرار مده .

دەسەزرانی (دەس بە زرانی) دانیشتگە.

دست به زانو نشسته. هر دو دست را بر هم روی زانو نهادن یا انگشتان را حلقه کردن، نشانه حالت تأثر و پریشانی و کثرت غم و غصه است.

دەسە سەر کردن.

دست به سر کردن. کسی را فریب دادن و دنبال چیزی فرستادن. پی نخود سیاه فرستادن.

دەسە سەر و پە نا بە خوا.

کسی که پی نخود سیاه فرستادن یا به انتظاری نهادن.

دەسەگوڵی داگە بە ئاوا.

دسته گل به آب داده . کار نابجایی کرده . بی آبرویی بار آورده .

دەسەو دەس کردن.

این دست و آن دست کردن و به سر گرداندن. تعلل کردن.

دەسەو نوخوار "خەڵقە" مەردمە.

محتاج و زیر دست مردم است. شخص زبون و عاجز.

دەسی ئەوات بە دەما.

دستش را به دهان فرو خواهد برد. روزی چوبش را خواهد خورد و در ندامت خواهد ماند.

دەسیٚ بکێشە بە سەریا.

دستی بر سرش بکش. او را مساعدت یا نوازش کن.

دەسی بە دەم خوەی ناگەیێ.

دستش به دهان خودش نمی رسد. خسیس است یا هنوز بچه است و کار و شغلی ندارد.

دەسی بە سەر کەرەکەیا ناڕویٚ، کۆپانەکەی ئەکوتیٚ.

بر خرش مسلط نیست، پالانش را می زند.
زورش به رئیس اداره نمی رسد، مستخدم بیچاره را تَغَیرُ کند.
دانی که منم زبونتر و عاجزتر   پالان بزنی چو بر نیایی با خر
"فرخی"

دەسی بە شۆن خوەیا "دوای خوەیا" ناگەێتەو.

به کسی که داخل اطاقش می شود و درب را نمی بندد گویند : دستش به دنبالش نمی رسد.

دەسی ترێشتەی گرتگە.

دستش قادر به گرفتن تیشه شده است. بالغ و رشید شده . می تواند دنبال روزی برود.

دەسیچ ئەوەشنێ و هاواریچ ئەکا.

کتك می زند و استمداد هم می کند. شخص آزار دهنده و گو بز.

دەسی چوو بە خوێن خوەیا.

دستش به خون خودش رفت. تنبیه و سرخورده شد.

دەسی چەپەڵە.

دستش ناپاك است. دزد و خیانتکار است.

دەسێ چەور بکەین.

دستی چرب کنیم. سوری بده یا عروسی بکن که ما پلو چربی بخوریم.

دەسێ حاکم بیوڕێ خوێنی نییە.

دستی را که حاکم ببرد خون ندارد. نظیر: چوب معلم گول است هر که نخورد خل است.

دەسێ خەیر و دەسێ شەڕ.

یك دست خیر است و یك دست شر. مرگ بهانه می خواهد. کتك زدن گاهی خیر است و گاهی موجب نقصان عضو یا مرگ می شود. نظیر: عصایی شنیدی که عوجی بکشت؟

دەسی شکیاگە قاچی ئەگرێتەو.

دستش شکسته است پایش را جا می اندازد. کنایه از پزشك نا مجرب.

دەسی کاڵ ئەوێتەو.

حنای دستش پاك می شود. کنایه از زن، دختری که درخانه شوهر لش و بیکاره است و می خورد و می خواند.

دەسی کرەهای گەرەکە.

دستش کرایه می خواهد. به کسی که نمی خواهد کاری را انجام دهد و چیزی را ابجا کند، گویند.

دەسی لە پای درێژترە.

دست از پا درازتر کنایه از شخص بیکاره.

دەسی لە خوەی داشۆردگە.

دست از جان شسته است. نسبت به بهبود وضع خود بی توجه است.

دەسی لە دنیا داشۆردگە.

دست از دنیا شسته است. دنیا را ترك و طلاق داده.

دەسیٚ لە کاسەیەك دەرچوو، ناچێتەو ناو ئەو کاسە.

دستی که ازمیان کاسه ای خارج شد، به میان آن کاسه بر نمی گردد.
خانمی این مثل را بیان کرد که شوهر ۸۵ ساله اش اظهاراتی از رفتن و مرگ خود می کرد. من گفتم: خدا زندگی و سامانت را از هم نپاشد، پسرانت برای خود زندگی دیگری دارند. این خانم که پسرانی از شوهر دیگری داشت که دارای زن و زندگی بودند گفت : راست میگویی و مثال را بر زبان آورد.
یعنی بعد از مرگ شوهر دیگر مشکل است من بتوانم به میان آنها برگردم و با أنها زندگی کنم.

دەسی لی شۆرگە

دست از آن شسته است از آن صرفنظر کرده. از خیر آن گذشته است.

شما راست نوبت بر این خوان نشست

که ما از تنعم بشستیم دست (بوستان)

دەسی ناسرەویٚ.

دستش آرام نمی گیرد. به هر چیزی دست می زند و انگولك می کند.

دەسیٚ ناوێسیٚ.

دستش نمی ایستد. به کسی که بدون اجازه به هر چیزی دست وند.
نظیر مثل بالا.

دەسی نیا بە ماڵ خوەیەو.

دست بر ثروت و مال خود نهاد و آن را از خود دور کرد.
استهزا" به کسی گویند که از مال بی کرانش احساس ناچیزی کند و قطره ای از دریایی جدا سازد.

دەسی نیا بەروومەو.

دست رد بر روی من نهاد. دست رد بر سینه من نهاد. خواهش من را رد کرد.

دەسی نیاگە بان دەسەو.

دست روی دست گذارده . بیکار و معطل مانده .

دەسی هەڵپێکاگە.

انگشتان دو دست را در هم حلقه کرده این عمل کنایه از لاعلاج شدن و درماندن است.

دەشتی گرتەبەر.

سر به بیابان نهاد. در غم و اندوه فراوان راه صحرا را پیش گرفتن.

دەڵ ئەیچەکنێ.

سگ ماده از پستانش شیر می خورد. در مورد زنی شیرده که زیاد غذا می خورد، گویند.
منظور از دڵ (سگ ماده) دختر است.

دەڵە سەگ گۆچی کردگە.

به کسی که پرخور باشد گویند : پستان سگ ماده اول بار بەدهانش رسیده . اولین شیر خوردن بچه از پستان را "گۆچ کردن" گویند و لغتی در فارسی بدین معنی سراغ نداریم. کسی که اول بار به او "آغور = ژه ك" خورانده.

دەلوو.

ادم بی شەرم و حەیا پر حرف و وراج

دەماغی پرووکیاگە.

دماغش له شده . سر دماغ نیست. سر کیف و خوشی نیست.

دەماخی چاخە "چاکە".

سر دماغ است. خوشحال است. سر کیف است.

دەماخی سازە.

دماغش ساز است. سرحال است.

دەماخی سووتیاگە.

دماغش سوخته مأیوس شده.

دەماخی کۆکە.

دماغش کوك است. سرحال است شنگول است.

دەماو دەم ئەچێ.

حالت شخص بسیار گرسنه در هنگام غذا خوردن

دەمت بدوورنە.

دهانت را بدوز. رازدار باش.

دەمت بشۆرە.

دهنت را آب بکش. بعد اسم فلانی را بر زبان بیاور.
هنگام غیبت و توهین به کسی برای رفع بی حرمتی به وی گویند.

دەمت بقووچنە.

دهانت را ببند. ساکت شو. خاموش باش. غیبت مکن.

دەمت بوەسە.

دهانت را ببند. بس کن. کمتر لاطائلات بگو.

دەمت بوێسێ.

دهانت بایستد. ساکت باش راز نگهدار باش.

دەم دڕیاگە.

دهن دریده است. حراف و پرچانه است. بی آرزم و دشنام گو است.

دەمدەمییە.

دمدمی است. متلون المزاج است. وسواسی است.

دەم شڕە.

دهنش پاره است. بی شرم و ناسزاگو است. رازدار نییوست.

دەم لەقە.

دهانش لق است. دهنش چاك و بست ندارد. رازدار نیست.

دەمم داکەفت.

دهنم افتاد. کنایه است بر اینکه: زیاد حرف زدم.

دەمم وتی هانێ، سکم وتی کوانێ؟

دهانم گفت بگیر، شکمم گفت کو؟ غذا و خوراك کم و سیر نکن.

دەمو چاوی لە تەك رۆجیارا شەڕ ئەکا.

صرتش (در اثر بر افروختگی و شادابی و جوانی) با خورشید می جنگدد.

دەم و دەس.

دهن و دست. کنایه از: فوری. آنی. در لحظه .

دەم ئەوەشنێ.

دم می زند. حرف پرت می کند. کنایه ": ناسزا می گوید. (دشنام می دهد)

دەمی ئاسەڕی هەس.

دهانش آستر دارد. کسی گویند که غذاهای داغ را به سهولت می خورد.

دەمی بوو بە تاق چرادان.

دهانش چون طاقچه جا چراغی شد. دهانش از تعجب باز ماند.

دەمی بوو بە تەڵەی تەقیاگ.

دهانش چون تله موش در رفته شد. دهانش از تعجب باز ماند.

دەمی بۆی شیری لێ تێ.

دهانش بوی شیر می دهد. بچه سال است. بیشتر برای تحقیر و بی حرمتی کسی گویند.

دەمی بە قەو خوەی نییە.

دهانش به قدر خودش نیست. حرفش به قدر خودش نیست. گستاخ و دریده است.

دەمی بێ تەقەڵە.

دهانش چاك و بست ندارد. سخن نگهدار نیست.

دەمی پلّتۆك ئەوەشنێ.

زبانش از نیش زدن باز نمی ماند. پوشنده راز نیست.

دەمی تەقەلێ پێیەو نییە.

دهنش دوخت و بست ندارد. هیچ حرفی را نگه نمی دارد.

دەمی چوو بە ئاو کولاّتگا.

دهنش توی آب جوش رفت. داغ شد. تنبیه شد.

دەمی چووگە بۆ گیلاخە خواردن.

دهانش پی "گیلاخه" خوردن رفته است. گیلاخه: گیاهی است صحرایی بهاری. خوراکی بسیار مطبوع که سرخ کنند. خورش آن مطلوبتر است. مثل کنایه از مریض بودن و ضعیف شدن شخص است.

دەمی داچەقیا.

"از تعجب" دهانش باز ماند.

دەمی دۆشاوە، دڵ "زووخاوە" خوێناوە.

دهانش شکرین است "خوش زبان است" و دلش خونین.
کسی که با تپانچه "یا سیلی" روی خود را سرخ نگهدارد.

دەمی سووتیا.

دهانش سوخت. محروم شد. بی نصیب شد.

دەمی قوجیا.

دهانش بسته شد. از وراجی و پر حرفی افتاد.

دەمی کرەهای گەرەکە.

دهانش کرایه می خواهد. با خواهش و التماس دو کلمه حرف می زند.

دەمی کەفتە ئاو.

دهانش آب افتاد. از تعریف غذای خوبی و وصف عملی خوشایند.

دەمی ناوێسێ.

دهانش نمی ایستد. دهنش لق است. راز نگهدار نیست.

دەمی "واق ما" تاق ما.

دهانش باز ماند. "از بهت و تعجب".

دەمی ها بە خوێنەو.

دهنش آغشته به خون است. عزادار است.

دەمی ها لە ناو خوێنا.

دهانش توی خون است. "کنایه": عزادار است.

دەنگ بکەی دەنگت ئەچنم.

صدایت در بیاید، صدایت را قطع می کنم. جمله تهدید آمیز.

دەنگ دەرهاتگ.

صدا در آمد. پر حرف. گستاخ. پرچانه .

دەنگ هەر کەس بە گوێچکەی خوەی خوەشە.

صدای هر کسی به گوش خودش خوش نواست. بی خرد پندارد از همه عاقلترست.

دەنگەی دەوڵ لە دوورەو خوەشە.

آواز دهل شنیدن از دور خوش است. از دور می برد دل و نزدیك زهره را.

باشد از دور خوش به گوش مجاز از من آوازه از دهل آواز

"سنایی"

دەوای چاوە.

دوای چشم است. چیزی که مقدارش کم و ناچیز بشد. به دوای چشم تشبیه شده.

دەور دەور خوەیە.

دور، دور خودش ست. دور دور میرزا جلال است. هر کس پنج روز نوبت اوست.

دەوڵم مەکوتە، دەوڵت ئەکوتم.

دهل مرا مکوب. دهلت را می کوبم. مرا رسوا مکن، رسوایت می کنم.

دەوڵ و سرِنا بەن خەوەری ناوێتەو.

دهل بزنند از خواب بیدار نمی شود. کسی که خوابش سنگین است یا خسته است و به خواب رفته.

دەوڵەمەن شەوا شەو پلاو ئەخوا، وەلێ گەدا، جەژنەو جەژن جەژنەو جەژن.

با تفریح و مطایبه گویند: ثروتمند شب به شب پلو می خورد اما گدا عید به عید. عید به عید. در لحن گفتار شب به شب را طوری ادا کنند که وانمود شود ثروتمندان پلو را دیر به دیر خورند اما عید به عید را سریع ادا کنند و نشان دهند که فقرا پلو را زود، زود می خورند.

دەولەمەن فریشتەی خوەرە.

پروتمند یاری دهش آفتاب است. این آثار زمان مهر پرستی است.

دەوڵەت سەر دەوڵەت ئەچێ.

دولت و ثروت بر دولت و ثروت افزوده می شود. این مثل را هنگام مرگ ثروتمندی گویند که ارثش برای ثروتمند دیگری می ماند

دەوڵەت عەیب پۆشە.

ثروت و مال عیب را می پوشاند رجوع شود به ((بووم به چنگی مود))

دەڵی کوتیا.

دهلش زده شد. رسوا شد. کوس رسوایی من بر سر بازار زدند. رجوع شود به : تە شتی زریا.

دەینت بە "گەردەنم" ملم.

دین تو بر گردنم. مدیون و معاقب تو باشم.

دیار دۆس چە ساڵێ چە ساتێ.

دیدار دوست چه یك سال، چه یك ساعت. با دیدار غم هجران بسر آید.

دیارەو قیامەت کەفتن.

دیدارشان به قیامت افتاد. وقتی که یکی از دو دوست فوت شود، گویند.

دیاریی شوانە وێڵە هاڵەکۆکە.

ره آورد و سوقات چوپان "هالـه كوك" است. و آن گیاهی است خوردنی و صحرایی.

برگ سبز است تحفه درویش   چه کند بینوا همین دارد

دیان ئێشان، چارەی کێشان.

چاره دندان درد، کشیدن دندان است. چاره عدم توافق زن و شوهر طلاق است.

دیان بگرە بە خوەتا.

دندان افشار. سرسختی و مقاومت کن.

داستان مادر عبدالله زبیر "رضی" مادرش زره به وی راست می کرد و می گفت دندان افشار با این فاسقان تا بهشت یابی. "تاریخ بیهقی"

دیان تەمەعی کەنیا.

دندان طمعش کنده شد. مأیوس و نا‌امید شد.

دیان کرمۆل، ئەشێ بکێشگێ.

دندان کرم خورده را باید کشید. زن، دوست یا خدمتکار بد را باید ترك گفت.

دیانم لێ تیژ ئەکاتەو.

از من دندان تیز می کند. مرا تهدید می کند.

دیانم لێ چیڕ ئەکاتەو.

دندان از من کج میکند. مرا تهدید می‌کند. مرا مسخره میکند. چیر : با خشم دندان به هم فشردن.

دیانم هاڵ ئەوێتەو.

" **هاڵ** " در زبان کردی دو معنی دارد یکی کوه شنی و سنگ خارای دیگری حالتی است که دندان پس از جویدن غوره یا آلوچه ترش، به خودش می گیرد. در این مثل معنی دوم مراد است. دندانم کند می شود. رجوع شود به : "له ره‌فتاری دیانم..."

دیانی ئێشی ئەکرد، پایان ئەگرتەو.

دندانش درد می کرد، پایش را جا مي انداختند.

پیرمردی زنزع می نالید پیرزن صندلش همی مالید

"سعدی"

دیانی پیا نایرێ.

دندان بر روی او نمی‌نهد. کنایه از اینکه به او توجه نمی‌کند

دێر بێ و دروست بێ.

چه خوش گفت آن سخنگوی جهانگرد که دیر آی و دروست آی ای جوانمرد

"نظامی"

دل از دیری کار غمگین مدار تو نیکی طلب کن نه زودی کار
"اسدی"

مکن تعجیل در تحصیل مقصود بسا دیری که باشد خوشتر از زود
گر افتوید صید نیکو دیر در دام به است از زود تا نیکو سر انجام
" جامی"

دێر هاتگه و زوو پێ ئەگەیێ.

بدو معنی: - دیر آمده و عجله دارد زود برود. – نوجوانی که می خواهد خود را ردیف بزرگان قرار دهد.

دێزه بەرو پشتی بۆ نییه.

دیزی پشت و رو ندارد. (به مزاح گویند) چون: گل پشت و رو ندارد.

دێزه کەل دانیشتوو، مەنع گۆزه کەلی ئەکرد.

دیزی کل نشسته بود منع کوزه شکسته را می کرد. کار دنیا چه گنده کور به کچل می خنده .

دێزەی دەرونی ئەجۆشێ.

دیگ درونش می جوشد. منقلب است. سفره دلش پر است.

دێزەی رەش بشکنه به شۆنیا.

دیزی سیاه به دنبالش بشکن. (از کسی که ناخشنودی و نمی خواهی از سفر باز گردد.)

دین ئەفرۆشێ بۆ دینار.

دین را به دنیا می فروشد. شخصی دنیا پرست. اصل را فدای فرع می کند.

دین ئەفرۆشێ به دنیا.

دین به دنیا می فروشد. دین به دنیا فروشان خرند، یوسف فروشنده تا چه خرند.

بفروخته ای دین خود را بی خبری یوسف که بده درم فروشی چه خری؟
"سعدی"

دین و دنیا بە یەکەوە جۆر دەر ناڵێ.

دین و دنیا بـه هم راست نیاید. دین و دنیا بـه هم نیامیزد. "یـا خدا مـی شود یـا خرما"

دیوار مشکی هەس، مشکیش گوێچکەی هەس.

دیوار موش دارد، موش هم گوش دارد.

تاکیدی است بر هر چه محرمانه تر کردن موضوع بحث.

دیوارێ کۆتاتر لە دیوار ئێمەی "پەیا نەکردگە" "نەدوزیگەسەو".

دیوای کوتاهتر از دیوار ما پیدا نکرده . فقط زورش به ما رسیده .

دیوارێ کۆتاتر لە دیوار ئێمەی نەدیگە.

دیواری از دیوار ما کوتاهتر ندیده . چون مثل بالا.

دیوان بەڵخە.

دیوان بلخ است. در بی عدالتی و عدم رسیدگی به مظالم مثل بالا.

این نگر آن حکم با شگونه بلخ است آری بلخ است روستای سپاهان

"خاقانی"

نظیر: حکم سدوم :

بود داوریمان چو حکم سدوم همانا شنیدستی آن حکم شوم

که در شهر خائن شد أهنگری بزد قهرمان گردن دیگری

"فردوسی"

حرف "ر"

راحەت خوەرو قەراخ نشین.

آدم مصرفی و بی خاصیت. راحت خور و کناره نشین.

راس بەو، مەترسە.

راست باش و مترس. آنرا که حساب پاك است از محاسبه چه باك است.

سایهَ ایزد است شاه کریم راست باش و مدار از کس بیم

راس و دروس بە.

راست کار و درستکار باش.

از کجی به که روی برتابید رستگاری ز راستی یابید

راسە، دۆ لە ماسە.

راست است که دروغ از ماست است. مزاحاً موضوعی را تایید کردن.

راسە کەرە لە ماسە.

راست است که کره از ماست است. بیان تأیید موضوعی.

راس بێژە و ڕزگار بە.

راستگو باش تا رستگار شوی.

راسی، ڕوو چەرمگی تێرێ.

راستی رو سفیدی آورد. راستی موجب رستگاری است.

راسی ڕەحمەتی لێ ئەوارێ.

از راستی رحمت و برکت می بارد. راستی موجب رضای خداست.

راسی، ڕەفتی، چەفتی، کەفتی.

راستی موجب رهایی است و کجی و انحراف سبب افتادن.

راوێك لەیرا، ریوییەك لەینا.

شكار كردن در اینجا روباه در آنجا. من از چه سئوال مـی كنم، تو چه جواب مـی دهی!

سئوال از آسمان كردم، جواب از ریسمان آمد.

رزق خووا ئەیگەینێ.

روزی را خدا می رساند. رزق را روزی رسان پر می دهد.
بی مگس هرگز نماند عنكبوت.

رزق سۆزی، سۆزی ئەگەیێ.

روزی فردا همی فردا رسد.

رزق و رۆزی، خوا ئەیا.

رزق و روزی را خدا می دهد. رزق را روزی رسان پر می دهد.

رزق و رۆزی مێمان، بەر لە خوەی تێت.

روزی مهمان پیش از خودش می رسد.

رزق وەك سێوەر ها بە شۆن ئینسانەو.

روزی بە سان سایە بە دنبال آدمی است.

"موء لف"

رزق ها بە سەر پاوە.

روزی سر پا است. (یعنی بدنبال شخص می رود).

رزق ها بە لای خواوە.

روزی نزد خداست. روزی را خدا می دهد.

رزقی سوارە و خوەی پیادە.

روزیش سوار است و خودش پیاده . كسی كە زیاد دوندگی كند و كمتر عایدش شود.

رژدی رسوایی تێری.

تنگ چشمی و خسیسی رسوایی به بار می آورد.

رفان رفانه.

هر کس می رسد غارت می کند. کی به کیه .

روژان روژی له شۆنه.

پس هر روز روز دیگری آید. زمان آسایش باید به فکر فردایی نا آرام بود.

مور گرد آورد به تابستان تا فراغت بود زمستانش

" سعدی"

رۆژ پاك بۆ تەمەڵ شەوەزەنگە.

روز روشن برای تنبل شب زنگی و سیاه است.

رۆژگار به لای خراوەدا ئەچێ.

روزگار به طرف بدی می رود. سال به سال دریغ از پارسال.

رۆژگار رۆژی له شۆنه.

روزگار روزها به دنبال دارد.

مبادا که در دهر دیر ایستی مصیبت بود پیری و نیستی

"سعدی"

رۆژێ سەد چەقۆ دروس ئەکا و یەکێکی دەسەی لێ ناخات.

روزی صد چاقو می سازد، یکی را دسته نمی اندازد، آدم حیله گر و مکار.

رۆژێ کەفتم، حەفت ساڵ خەفتم.

در مورد شخص لش و تنبل گویند : یك روز مریض شدم، هفت سال استراحت کردم.

رۆسەم زاڵی دیگه.

رستم زال زاییده . مادر شوهر یا خواهر شوهر به عروسشان که فارغ شده و یکی دو روز بیشتر استراحت کرده ، به طعنه گوید.

ڕۆسەمەو دەسێ ئەسڵەحە.

رستم و یك دسته اسلحه . در مورد کسی که یك دست لباس یا یك جفت کفش و غیر اینها داشته باشد، گویند.

ڕۆن ڕژیاگ ئەکاتە خەیر باوکی.

روغن ریخته را خیرات پدرش می کند. روغن ریخته خیر امام زاده .
جیب بر از کسی هزار تومان ربوده یا آنرا گم کرده ، آن شخص چون
به پولش نمی رسد، می گوید احسان پدرم.

ڕۆن فرە بێ، پایچی پێ ئەناون.

روغن که زیاد شد به پا می مالند. (برای بر طرف کردن زبری و ترك پا) هر چیز زیاد بی ارزش مي شود. پیه زیادی را به پاشنه می مالند.

ڕۆن فرە بێ قنگی پێ چەور ئەکەن.

روغن زیاد باشد مقعد به آن چرب کنند. پیه زیادی را به پاشنه می مالند.

ڕۆن قازیان پێ داگە.

روغن قاز به او خورانیده اند. صدایش خیلی باز است.

ڕۆنێ ڕژیا جەمەو ناوێ.

روغن ریخته جمع نِگردد. آب رفته به جوی باز نیاید. " آبروی رفته باز نیاید."

ڕووبەڕوو ئەکەفێتو چاو بە چاو.

انسانها روبرو می شوند و همدیگر را می بینند. کوه به کوه نمی رسد، آدم به آدم می رسد.

ڕووبە بەی بەکارەکەر، خانم ئەکاتە دەرەو.

به خدمتکار رو بدهی را خانم را از خانه بیرون می کند.

ڕوو بەی بە مێمان ئەوێتە ساحێو ماڵ.

مهمان را زیاد رو بدهی صاحبخانه می شود.

رووت تاڵ مەكە.

رويت را تلخ مكن. اخم مكن. عصبانی مشو.

رووت كەم بكە.

رويت را كم كن. طمع نداشته باش.

روو خۆ روو نييە پاشۆر حمامە.

رو، رو نيست، سنگ پا است. رو نيست چدن است. پوست كرگدن است. شخص پر رو و بی شرم كه به هيچ چيز از رو نرود.

روو خوەشی لە بەهەشتە و هاتگە.

روخوشی و خنده رويی از بهشت آمده. نوعی تشويق برای داشتن اخلاق خوب.

رۆڵە لە بەر دايك هەڵ ئەگری.

بچه را از سر پستان مادر بر می دارد. (می كشد) سنگدل و بی رحم است.

روو لە نامەرد خستن لە مردن سەخت ترە.

درخواست كمك از نامرد بالاتر از مرگ است. بـه درد خويش بمير از كسی دوا مطلب.

"صائب"

رووەو بازارە.

روبه بازار است. متاعی نقد، دختری خوشكل و كاردان.

رووی باوەڕكەرت بە سوخاڵ بێ.

كسی كه به تو باور كند، رويش سياه باد. دروغگويی پشت سر هم اندازی را گويند.

رووی پێ بەی ئەوخوات.

رويش بدهی شما را نه يخورد. گدا يا صاحبخانه را روی بدهی، صاحبخانه می شود.

رووی پێ بەی تێته بان سەرت.

به او رو دهی بر سرت می نشیند. روستایی را که رو دادی کفش بالا می کشد.

رووی داماڵیاگه.

رویش باز شده. جسور و گستاخ شده.

رووی درۆزن ڕەش بێ.

روی دروغگو سیاه باد.

روی بۆ ریش سمێلیچی نیا بانیەو.

پی ریش رفت، سبیلش را نیز از دست داد. آدم طمعکار را گویند.

روی بۆ لووت گوێچکەیچی نیا بانیەو.

پی دماغ رفت، گوشش را نیز از دست داد. پی شاخ شد گوش بر باد داد.

بیچاره خر آرزوی دم کرد نایافته دم، دو گوش گم کرد

"سعدی"

رویته شارێ خەڵك ئەو شاره گشتیان کوێر بوون، تویچ ئەشێ کوێر بی.

اگر به شهری رفتی که اهل آن شهر همه کور بودند تو هم باید کور شوی.

رفتم به شهر کورها دیدم همه کور، من هم کور. در خلاف مسیر، شنا کردن موجب غرق شدن ست.

روی چاوی برێژێ خوەی کوێر کرد.

رفت چشمش را سرمه کشد خود را کور کرد. رفت آبرویش را دروست کند چشمش را کور کرد.

پی شاخ رفت گوش بر باد داد. آدم ناشی کار را خراب می کند.

رووی راوێژکەرت بە سوخاڵ بێ.

روی راهنمایت به زغال باد. راهنما و راه گشایت روسیاه باد.

رویگه بۆ کانی و تینگ هاتگەسەو.

به سر چشمه رفته و تشنه باز گشته. به محل انجام کار رفته اما کار را انجام نداده باز گشته.

روینم بە خوەمەو هاتنم بە دەس خواس.

رفتنم با خودم، آمدنم با خداست.

روی و ڕابگرد.

رفت و گذشت. گذشت آنچه گذشت.

رویە جێگەیك عەرەب نێزەی بۆ نەخات.

جایی رفت که عرب برایش نیزه نیندازد. جایی رفت که بازگشت ندارد.

روییە کەوانی.

به کمانش رفت به میدانش رفت.

ڕەتی بلاوە.

کار و مشغولیاتش زیاد و همه پراکنده است.

ڕەحمەت لە شیرت.

رحمت بر شیرت. تحسین بر پاکی و صداقت کس.
آفرین خدای بر پدری که تو پرورد و مادری که تو زاد.

ڕەحمەت لە کەفەن دز، بەرگ.

رحمت بر کن دزد اولی.

ڕەحمەت لە کەفەن دزە بەرگینەکە.

رحمت بر کفن دزد اولی.

ڕەحمەت لەو کەسە وا گۆچتی کرد.

رحمت بر کسی که اول بار پستان بدهان تو نهاد و ترا شیر داد.

ڕەد ئیحسانە کوفرە.

رد احسان کفر است. درباره کسی که چیزی بوی دهد و رد کند. گویند.

ڕەش تام و بۆی خوەش.

سیاه طعم و بویش خوش است. زن یا مرد سیاه ، جذاب و دوستداشتنی است.

رەش و رووتە.

سیاه و لخت است. بی برگ و لباس است. فقیر و بی چیز است.

رەش هەر رەشە.

با حالت یأس و نا امیدی گویند: سیاه هر کارش کنی سیاه است.
گلیم بخت کسی را چو بافتند سیاه   به آب زمزم و کوثر سفید نتوان کرد

روفتار خراو دیارە.

رفتار ناپسند هر کس از قیافه اش پیداست.

رەفێق برا، خوەیشك تێرێتیە ماڵەو.

معشوقه و رفیق خواهر را برادر به خانه آورد.

رەفێق شوو، ژن تێریتیە ماڵەو.

معشوقه و رفیق شوهر را زن به خانه می آورد.

رەگ بە ڕیشە و گلێنە بە بنە تۆم.

باز گردد به اصل خود هر چیز.
عاقبت گرگ زاده گرگ شود، گر چه با آدمی بزرگ شود.

"سعدی"

رجوع شود به: دار لە سەر...

رەگ خەوی ها لە دەسما.

رگ خوابش را در دست دارم. به اخلاقش کاملاً آشنا هستم.

رەمەقی داگە.

رمق داده. از او رمقی بیش نمانده . ضعیف و رنجور شده.

رەنج، سەر ئەنجامی گەنج.

پایان هر رنج گنجی است. پایان شب سیه، سفید است.

رەنگ زەردیی خەزان خەتای پایزە   رەنگ زەردییەکەی خوەم دووریی ئازیزە

زردی خزان از پاییز است. زردی رخسار من از دوری یار ست.

رەنگ زەردی کێشان مایەی بیٚ دەسەلاتییە.

رنگ زردی کشیدن در برابر دیگران علت ضعف و ناتوانی است.

رەنگ لە رووی بریاگە.

رەنجە رۆ خوەم.

رنج ورحمت بیهوده کشیدم. پرومادری که درراه فرزند رنج بردند و فرزند نـال نامطیع است، کسی که درراه معشوق رنج فراوان برده گوید: پرچه کردم دررهت اي بي وفابی سود بود.

رنگ به رویش نمانده. زرد و ضعیف شده. (در مورد انسان گفته میشود).

رەنگم بوینە و بپرسە ئەحوالم.

رنگ زردم را ببین حال زار مرا بپرس.

رەنگ مردگی لیٚ نیشتگە.

رنگ مرده گرفته . کنایه از شخص زار و نحیف.

رەنگی بوو بە بەفری یەك شەوە.

رنگش مثل برف یك شبه شده. برف یك شبه سفیدتر و تمیزتر است.

رنگش مثل برف سفید شد، ترسید.

رەنگی پیٚ نەما.

رنگ برویش نماند (از ترس).

رەنگی چەرمگەو بوو.

رنگش سفید شد. (ترسید). خجل شد.

رەنگی زەردەو بوو.

رنگش زرد شد. وحشت زده شد. خجالت کشید.

ڕەنگی سوورەو بوو.

رنگش سرخ شد. (از خجالت).

ڕەنگی گۆڕیا.

رنگش عوض شد. (از خجالت ي ترس).

ڕەنگێ هات و ڕەنگێ ڕوی.

رنگی آمد و رنگی رفت. رنگ به رنگ شد. حالتی رفت که محراب به فریاد آمد.

ڕەنگی هەڵ پڕووسقیاگە.

رنگ و روخساری که در اثر واقعه غیر منتظره یا ناراحتی غیر منتظره یا ناراحتی آنی تغییر کند. رنگش پریده. قیافه اش تغییر کرده است.

ڕێخ لە کاریا نییە.

ریگ درکارندارد. آدم درلت وخوش معامله ری است.

ریزەوڵ ناو سفرەکەم، بە شام و نەهار مەردم ناگۆرمەو.

خرده نان داخل سفره ام را با شام و نهار مردم بدل نکنم. خوان بزرگان اگر چه لذیذ است خرده ی انبان خود لذیذتر.

ریشمان لە ئاسیاو چەرمگ نەکردگە.

ریش را در آسیاب سفید نکرده ام. بی تجربه و نا آزموده نیستم.

ریشم نیاگەسە بارمتە.

ریشم را گرو گذاشته ام. واسطه و ضامن کسی شدن.

ریشم ها لە گرەوا.

ریشم در گرو است. تعهد کرده ام.ضامن شده ام.

هر که دل پیش دلبری دارد ریش در دست دیگری دارد

"سعدی"

ریشم هاوردگه حاجەت.

ریشم را به حاجت آورده ام. بخاطر ریش سفیدم.

ریشەی بەستگە بە سووسەبا، هەڵناکەنگێ.

ریشه اش را با وزش باد محکم کرده ، از جا کنده نمی شود. جایش را محکم کرده و ریشه دوانیده است. کسی که سختی و مشقت زیادی کشیده و در مقابل مصائب، سخت جان شده .

رێگه باریك و شەو تاریك.

راه باریك و شب تاریك. نظیر: راه دراز و دزدان در کمین.

رێگه بنگووس ناوێ دوشمەن بە دۆس ناوێ.

همچنان که راه وجب نمی شود، دشمن نیز دوست نمی شود.

رێگه بۆ رێبگار نییە.

راه برای رهگذار نیست. جنجال است.

رێگه بە رێگەدار نییە.

راه برای رهگذر نیست. ازدحام زیاد دارد.

رێگه تاریك و جاده باریك.

راه تاریك و جاده باریك. رجوع شود به : **رێگه باریك و...**

رێگەت نزیکەو بکە.

کسی که می خواهد شخص همراهش را به منزل دعوت کند. گوید راهت را نزدیك کن.

رێگەروینیچی لە بیرەو چووگە.

از کثرت گرفتاری راه رفتن عادی را هم فراموش کرده .

رێگەم لە بەرە.

راه در پیش دارم. سفر در پیش دارم. مسافرم.

رێگەیان نەئەدا ناو ئاوایی، هەواڵ ماڵ قێخای ئەپرسی.

او را به ده نمی دادند، سراغ منزل کدخدا را میگرفت.

رێگەی پێ ناوا.

به آن راه نمی برد. آنرا درك نمی کند.

رێگەی خوەی گوم ناکا.

راه خود را گم نمی کند. از لباس و شخصیت خود خارج نمی شود.

رێگەی درۆ، نزیکە.

راه دروغ نزدیك است. دروغ گفتن و حرف سر هم کردن کار آسانی است.

رێگەی دوور و بار قورس.

راه دور و بار سنگین. کنایه از : راه قیامت دور و بار گناه سنگین است.

رێگەی گوم کردگە.

راه گم کرده . کسی را که بعد از مدتها به خانه دوستی آید گویند.

ریوی ! چە خاسە ! پێچەو کردن.

روباه ! چه خوبست! راه کج کردن.
در موقع لزوم سکوت کردن و در موقع ضرور سر در پیچ افکندن و راه سپردن مناسب است.

ریوی نەئەچوو بە کونا، گزگیچی ئەبەست بەجووچکەیەو.

روباه به سوراخ نمی رفت جارو به دم می بست. موش به سوراخ نمی رفت، جارو به دمش می بست.

ریوی هاتگە پیریمەو.

روباه به استقبال من آمده . هر کس که شانس و اقبال به او روی آورده ، این مثل را برایش عنوان کنند.

از قدیم الایام تجربه شده هر کس در مسافرت بخصوص در شب روباه به میان راهش بیاید، خوب است و شگون دارد و اگر خرگوش به راهش آید نحس و بد شگون است.

ریوییه زەردگ لە کونا مردگ.

روباه زرد در داخل سوراخ مرده. (چیستان) روغن داخل خیك. سابقاً به جای حلب پوست بز و گاو و گوساله را تمیز می کردند و در آن روغن می ریختند.

ریوییه زەردێ، لە کونا دەرتێ، نەوەو نۆ کەس دەرەقەتێ نەتێ.

روباه زرد از سوراخ بدر می آید نود و نه نفر از عهده اش بر نمی آید. (چیستان) – فشنگ.

حرف"ز"

زاخاو چاوی ئەداتەو.

زاج آب کرده را به چشمش می دهد. چشم چرانی می کند.

زاڵم همیشه سالم.

ظالم همیشه سالم است. نظیر: بادنجان بم أفت ندارد.

زاڵمی زورداره..

ظالمش زور دارد. رئیس، فرماندهش، پدرش یا زن پدرش جابر و سختگیر است.

زاد له دەسی دەرنایێت.

چیزی از دستش در نمی آید. نهایت خسیس است.

زاد له زەمانه بریاگه.

زاد از زمانه قطع شده . قحطی شده . همه چیز نایاب است.

زامن یا دەس به کیسەس یا دەس به یەخه.

ضامن یا دست به کیسه است یا دست به یقه. ضامن یا به خاطر فرار کردن مضمون باید دست به کیسه کند و وجه الضمان بپردازد یا به دعوا و دست به یقه شدن شخص ضمانت شده را به دادگاه بکشاند.

زانا به و پرسا به.

دانا باش و بپرس. پرسیدن عیب نیست ندانستن عیب است.

بپرس هر چه ندانی که ز پرسیدن دلیل راه تو باشد به عز دانایی

زاهێر و باتنی یەکێکه.

ظاهر و باطنش یکی است.انسانی واقعی و ایده آل.

زگ تۆشه هەڵناگرێ.

شکم توشه بردار نیست.

گر بریزی بحر را در کوزه ای   چند گنجد قسمت یك روزه ای

زلێخا زەماوەن.

زلیخا عروسی. کنایه از دختر بچه شلوغ و زرنگ.

زمسان روی و رووره‌شی بۆ سوخال ما.

زمستان رفت و روسیاهی برای ذغال ماند. ما صبر کردیم و در ثر کوشش صبر به مقصود رسیدیم اما آنکه قول مساعد داد و یاری نکرد، این مثل در موردش بکار می رود و صادق است.

زمسان شەوێکی ماوێ خوەی ئەنوێنێ.

از زمستان اگر یك شب مانده باشد خود را نشان می دهد. هنگامی گویند که بارندگی و سرما نبوده و اواخر زمستان رسیده باشد.

زوانباز قسەی لە دلا جێگەی ناگرێ.

چرب زبان و مکار سخنانش به دل نمی چسپد.

زوانت رابگرە.

زبانت را نگهدار.

زوانت نگابێرانە.

زبانت را نگهدار.

جانست و زبانست و زبان دشمن جانست

گر جانت بکار است نگهدار زبان را

"مسعود سعد"

زوان خوەش مار لە کونا دەرتێرێ.

زبان خوش مار را از سوراخ به در آورد.

به شیرین زبانی و لطف و خوشی   توانی که پیلی به مویی کشی

"سعدی"

زوان لە دەمیا نییە.

زبان در دهان ندارد. به کر و لال میماند. بی زبان و بی لیاقت است.

زوانمان لێ ئەکێشێ.

زبان بر ما می کشد. با دشنام و بدگویی به ما حمله میکند.
(حالت زن سلیطه را بیان کند)

زوانم بهێڵێ سەرم سلامەتە.

زبانم بگذارد سرم سلامت است. رجوع شود به : **زوانت نگابێرانه.**

بلای آدمی آمد زبانش	که در وی بسته شد سود و زیانش
زبان در دهان پاسبان سر است	بس سر که فتاده ی زبان است

زوانم مووی دەرهاورد.

بس که گفتم زبانم مو در آورد.

زوانم کول بوو.

بس که گفتن زبان من فرسود. بس که گفتن زبانم مو در آورد.

زوان مەردم قەڵەم خواس.

زبان مردم قلم خداست. مورد تایید خداست.

زوانی داگه به چەرخا.

زبانش را چرخ زده . زبانش مثل چرخ کار می کند. کنایه از پر حرف.

زوانی لە تەك سەریا " کایه ئەکا " شەڕ ئەکا.

زبانش با سرش بازی می کند در جنگ است. ای زبان هم آتشی هم خرمنی.

زوانی نییه.

زبان ندارد. کسی را گویند که نتواند حرفش را بزند و از خود دفاع کند.

زوانی نیه به لای خوەیەو.

زبانش نزد خودش نیست . راز نگهدار نیست.

زۆر بوێ قەواڵە بەتاڵە.

ظلم و زور حکمفرما باشد، قباله و سند باطل است. زور حق را باطل میکند.

زۆرپیرما له چناگه یا.

زور پیر در چانه اش است. کنایه از انکیه: پیر پر حرف است

زۆر نه‌ویٚ قه‌واڵه به‌تاڵه.

زور نباشد قباله و سند باطل است. زور و عدالت نباشد، ظالم زور می گوید و سند را فسخ و باطل میکند و هرج و مرج ایجاد می شود.

زۆری به که‌ر نه‌ئه‌گه‌یی، کۆپانی ئه‌کوتا.

زورش به خر نمی رسید، پالان را می زد.

دانی که منم زبونتر و عاجزتر پالان بزنی چو برنیایی با خر

"فرخی"

زورش به ریس اداره نمی رسید، ناراحتی خود را سر مستخدم خالی می کند.

زوڵم له زالّم عه‌دڵه.

ظلم بر ظالم عدل است. ستم بر ستم پیشه عدل است و داد.

زوڵم له زوڵمه‌و تیٚ.

ستم از ستم خیزد. اگر بالا دست ظالم و ستم نکند، پایین دست جرات ستم ندارد.

زوڵمیچ ئه‌نازه‌ی هه‌س.

ظلم هم اندازه دارد. ستم را میانه و کرانه بود.

فوراه چو بلند شود سرنگون شود.

زووخاو هه‌ڵتیٚریٚ.

خونابه بیرون می دهد. کنایه از درد دل کردن کسی.

زه‌بوونگیری شیٚوه‌ی نامه‌ردییه.

زبون و افتاده را آزردن از نامردی است. کس نیاید به جنگ افتاده .

زه‌خم ئه‌وه‌شنیٚ و تیماریچ ئه‌کات.

زخم می زند و تیمار هم می کند. نیش و نوش را بهم می آمیزد.

زەخم شمشێر و تیر قۆلانچە.

زخم شمشیر است و تیر سوسك. (مزاحاً گفته میشود)
در مورد کسی که از زخم یا درد ناچیزی بی تابی زیاد کند، گویند.

زەخمم مەکولنەرەو.

زخمم را تازه مکن. زخمم را نمك مپاش. با یادآوری و بیان خاطراتی خوش از جزان از دست رفته ای، دوست و افراد خانواده اش را داغدار کردن.

زەخمەکەی گەرمە.

زخمش گرم است. گرم است هنوز متوجه مصیبت خود نشده .

زەخمی پرەو ناوێ.

جای زخمش پر نمی شود. کنایه از اینکه: فرزندی ندارد، که جایگزین او بشود.

زەخمی خوەشەو ناوێ.

زخمش بهبود نمی یابد. فقدان و مرگش فراموش شدنی نیست.

زەردەواڵە ئەخرۆشنێ.

لاله زنبور را،بهم می د. مردم یا دشمن بر خود جمع می د و می راند.

زەرە شیرینە.

نمکین و تو دل برو است.

زەڕەی نەنیشتگە

محبنش جاگیر نشده، به دل ننشته.

زەمان تەقیانووس.

زمان دقیانوس. اشاره به زمانی خیلی دور که کاری در آن انجام شده . عهد بابا آدم.

زەمان کەوا نان بخوەس.

زمان قبا نان بخور است. دوره ای است که ارزش آدمی به ظاهر و لباس اوست.
گویند روزی بهلول هم عصر هارون الرشید به یك مهمانی می رود، چون لباسهایش پاره مندرس بوده مانع ورودش می شوند. فوراً به خانه بر می گردد. تعظیم کنان برایش راه باز می کرد و در صدر مجلس می نشانند.
هنگام غذا خودرن گوشه قبایش را می گیرد و با صدای بلند از قباس اصرار می کند که : قبا نان بخور. مردم تعجب کرده می گویند : قبا چگونه نان می خورد ؟ او می گوید این قبای نو سبب آمدن من بدینجا شده .

زەماوەنتە.

عروسیت است. رجوع شود به : نه مه شیرینی خوه رانت بوو.

زەماوەنەو سریێ سریێ   تۆ نەفەرە و قاچ مامریێ

چه عروسی است؟ پای یك مرغ برای نه نفر.
آفتاب لگن هفت دست، شام و نهار هیچ.

زەوی ناگرێتە خوەی.

زمین حاحزنیت مرابرروی خود بپز یرد. از بس گن. ومعصیت.

زەنگۆڵەی پای تاووت.

زه نگوله پای تابوت. اطفال خردسال مرد یا زنی پیر.

زەنگی زرپاگە.

زنگش به صدا در آمده . رازش فاش و رسوا شده .

زەنەق زەنەقدار ئەتۆقیێ.

زهرهء هر با دل و جرأتی آب می شود. کیست که تاب بیاورد؟

زەنەقی تۆقی.

زهره اش آب شد. ترسید.

زیتەی چاوی تیێ.

چشمانش باز است. بچه شرور مراد است که هنوز به خواب نرفته باشد. زل زل نگاه می کند.

زیپی یم تەنگ کردگە.

عرصه را بر من تنگ کرده . مرا تحت فشار قرار داده .

زیپی هاوردگە.

فشار آورده اصرار میورزد.

زنج لە ئاسمان ئەوەشنێ.

زیج به آسمان می بندد. شخصی با ذکاوت است.

زیج لە ئاسمان ئەوەسێ.

زیج به آسمان می بندد. کنایه از فراست و تیز هوشی شخصی.

زیرە بۆ کرمان نابرگێ.

زیره به کرمان برده نمی شود. چون: صدف به عمان بردن.

عاشقانت سوی تو تحفه اگر جان آرند
بسر تو که همه زیره بکرمان آرند

زیرە بە کرمانە.

چون زیره به کرمان بردن است. چیزی که در شهری فراوان و بی ارزش است. در شهر دیگری همان چیز را خریدن و بدآنجا بردن.

حرف "ژ"

ژاکیاگە.

دست مالی شده . کاغذ یا پارچه یا بدن دختری در دختر بازی.

ژووژوو ئەیژی لە بەچکەی خوەم شل و نەرمتر نییە.

"ژووژوو" جوجه تیغی گوید: از بچه من شل و نرمتر بچه ای نیست. کس نگوید که دوغ من سیاه است.

ژنان بده به ژن مریان گاوان بده به گا مریان.

زن را به کسی ده که زنش مرده باشد و گاو را به کسی ده که گاوش تلف شده باشد. مثل بسیار قدیمی است. قدر عافیت را کسی داند که به مصیبتی گرفتار آید.

ژن برێکی ژانە، مێمل دوڵەنانە.

برخی از زنان موجب دل درد مردانند، حریف جانانی اند. برخی از زنان سربار مردانند و جز خوردن و خوابیدن از آنها کاری ساخته نیست.

ژن بەناس و پیاو کرێکار.

زن بناست و مرد عمله . مرد به خانه می آورد و زن اساس را پی ریزی می کند.

ژن بێ کەس هار ئەوێ، پیاگ بێ کەس هەژار ئەوێ.

زن بی کس هار می شود، مرد بی کس بیچاره می شود. زنی که شوهرش بمیرد اگر بی قوم و خویش باشد به رفتار بد روی می آورد و افسار گسیخته می شود و مردی که زنش بمیرد و بی کس باشد بیچاره و درمانده می شود. (اگر اطفالی داشته باشد.)

ژن پاك لەو دنیا کەمە.

زن پارسا در جهان نادر است.

ژن تا منالّی نەویّ بە لای پیاگەو بێگانەس.

زن تا بچه دار نشود. نزد مرد بیگانه است. زن تا نزاید بیگانه است.

ژن خاس لە برای هاو پشت خاسترە.

زن خوب از برادر هم پشت و تنی بهتر است.

ژن داینەی خوەی لیّ دوشمەنە.

زن پایین دامنش با او دشمن است. زن بیشتر مودر اتهام است تا مرد.

ژن قسە ناشارێتەو.

زن قصه را پنهان نمی کند. زن رازدار نیست.

ژن قسە هەلّ ناگریّ.

زن رازدا رومحرم اسرارینیت.

ژن لە مالّ شووا خوەشی بیّ، کوچك بە کۆل ئەکێشیّ.

زن در خانه شوهر اگر راحت باشد، سنگ را با گرده میکشد.

ژن لە شووی رازی بیّ کوچك بە کۆلّ ئەکێشیّ.

زن چنانچه از شوهرش راضی باشد، سنگ را با دوش می کشد.
(حرفهای تلخ مادر شوهر و خواهر شوهر و غیره را قبول می کند)

ژن، کوشتن و برینی هەس.

زن کتك خوردن و بریدن (زلف و گوش و بینی) دارد. زن کتك خوردن و ناسزا شنیدن هم دارد. سربشکند در چارقد، دست بشکند در آستین. برای قانع کردن تازه عروس که با کوچکترین ناراحتی می خواهد قهر کند، گویند.

ژن گرِدارە.

زن با حرارت است. معمولاً زنان در هوای سرد کمتر از مردان لباس می پوشند. بدین مناسبت گویند... یا عشق و شهوتش بیشتر از مرد است.

ژنم گەرەکە و هەر ئیسە گەرەکمە.

زن می خواهم و همین حالا می خواهم. کسی که بهانه جویی کند و چیز صعب الحصولی را فوراً بخواهد.

ژن نییه ژانه.

زن نیست دل درد است. زن نیست، بلا است.

ژنۆ بمرێ ژن خوەیشك له جێگەی.

زنت که مرد، خواهرش را بزنی بگیر. (زیرا جای مادر بچه هایت را تا حدودی پر می کند).

ژنیان وتگه به زوڵفەو گوزەیان وتگه به قوڵفەو.

زن با زلف و کوزه با دسته جلوه دارند.

ژنێ بۆ شووی خوەی وەفای نەوێ، بۆ کەس وەفای نییه.

زنی که برای شوهرش وفا نداشته باشد برای دیگری نیز نخواهد داشت. سگی را که از خداوند برید و پی تو گرفت او را بران که روزی ترا نیز بگذارد و پی دیگری گیرد. (منسوب به دیوجانس کلبی).

ژنێ بۆ منالێ خوەی وەفای نەوێ، بۆ منالێ مەدمیچ نایبێ.

زنی که برای بچه خود وفا نداشته باشد برای بچه دیگران (شوهر) هم نخواهد داشت.

ژنێ مارەنەکریا بوو، داوای هەشت یەکی ئەکرد.

زنی عقد نشده بود، هشت یك سهم الارث را می خواست.
سخنی ناحق و ادعایی بی مورد.

ژووژوو هەر وا ئەزانێ له بەچکەی خوەی شل و نەرم تر نیه.

جوجه تیغی می پندارد از بچه شل و نرمتر نیست.

اگر چند فرزند چون دیو زشت بود نزد مادر چو حور بهشت

"اسدی"

ژەمەن بردگه.

کسی که از بیماری برخاسته باشد معمولاً بیشتر از حد معمول غذا می خورد. گویند: چند وعده بی غدا مانده است .

ژێر پام ئەخورێ.

کف پایم میخارد. در جواب گویند سفر در پیش داری.

ژێر پای کێشاوە.

زیر پایش را کشید. کسی که با محبت یا تهدید به افشای راز وادار کردن.

ژێر پای نیاگە.

چیزی زیر پایش نهاده . او را از راه بدر برده . کسی را از مسیری منحرف کردن

ژێری زەوینە و بانی ئاسمانە.

زیرش زمین است و رویش آسمان. شخص بی چیز و آسمان جل.

ژێری لێژ مەکە.

زیر پایش را لیز و لغزنده مکن. زیر پایش را خالی مکن. برایش نزن.

حرف "س"

ساقمان بە کۆڵ کەرەو ئەگەڕێ.

سالممان بر روی الاغ قادر به گشتن است. (همهء ما مریض و ناتوانیم).

سالأنت خایانگه، مانگانیچ بخاینه.

شما که سالها گذراندی و صبر کردی ماهها هم بگذران. سختد را کئ تابەحال تحمل کردی این چند روز را هم تحمل کن. رجوع شود به: فرەی رویگەو.....

ساڵە گرانییە کەس.

هنگامکی که غذایی را بی قاعده خورند و بر سر آن نزاع کنند، گویند. همان سال گرانی و قحطی است. مراد ا. لز آن سال ١٩١٤ جنگ بین المللی اول است که مردم به سگ و گربه خوردن افتاده بودند. حال هر جا ازدحامی بر سر خوراکی پیش آید، این مثل تکرار می شود.

ساڵێ هرێ، مانگێ ترێ، کەوشە کۆنە هەرچێ بدرێ.

هر قدر بدوی و هر اندازه کفش پاره کنی مزد تو، در هر سال یک هر (معادل پشیز) و در یک ماه یک... یک تر (بادمخرج) بیشتر نخواهد بود. کسی را گویند که مزد کم و کار زیاد دارد.

ساوون مەدە لە ژێر پای.

کسی را با انوواع حیله به کاری واداشتن. رجوع شود به: بامەکە قولی.

ساویی بە خوەیا.

بخودش سایید. ناراحتی و دشنام و ناسزا را قبول کرد. رجوع شود به: داری له دەرەتان بیَعاری.

سایلەیچ دەم ئەسووتنێ.

سایله هم دهن می سوزاند. سایله غذایی است شبیه حلوا که از آرد گندم و گنجد سیاه درست شود در فارسی کاچی گویند. تلویحاً: از او هم کاری ساخته است! او هم کاره ای است!

سایلەی سەردەبووگ.

کاچی سرد شده و آن غذایی بی مزه که حال آدم را می گیرد. کنایه از شخصی بی لیاقت و بی اراده.

سایە "ساوە" سووریّ دلبەریّ، کاسە نەشۆر ماڵوێرانکەریّ.

دختری سایه پرورده و سرخ گونـه کـه ظرف نشور خانـه ویران کنـی است. ذم دختری زیبا که لهش تنبل و بیعار است

سایەی سەنگین بووگە.

سایه اش سنگین شده، کنایه از این که: بی التفات شده و خبری از ما نمی گیرد.

سای مەل داگیەلیّ.

یاسه مرغ باوزده است. کنایه از شخصد گیج و بی حال و بی اراده.

سبح تا ئێوارە شان و قۆڵ ئەکوتیّ.

صبح تا غروب کتف و آستین مـی کوبد. صـبح تـا غروب تـلاش مـی کند و رنـج می کشد. کنایه از اینکه فلانی آدم زحمتکشی‌است.

سپلۆتی بە هیچ ئاویّ ناراوگیّ.

سگش را با هیچ آبی نمی شود پاک کرد. کنایه از شخص ناپاک، نفس پلیدش قابل اصلاح نیست.

سپی ئەکوژیّ.

دارد شپش می کوشد. کنایه از شخص بیکار و بی پول.

سپیّ لە مشتیا سەرچۆپی ئەکێشیّ.

شپش بر مشتش سرچوپی می کشد. چوپی رقص دست جمعی کردی است. اولین شخص این چوپی را سرچوپی کیش گویند. مفهوم مثل آدم بی پول است.

سپیّ لە مشتیا مەناجات ئەکا.

شپش در مشتش مناجات می کند. شخص ندار و بی پول است.

سپیّ لە مشتیا هەڵئەپەریّ.

شپش در مشتش می رقصد. کنایه از آدم بی پول.

سرکە ئەفرۆشیّ.

سرکه می فروشد. کنایه از شخص تندخو و عبوس.

سریشی کردگەسەدەمی.

سریش بـەدهن گرفتـه. آرد بـه دهن گرفتـه. (در موقعی کـه گفتن ضـرورت دارد ساکت مانده.)

سفرەی دڵ بۆ گشت کەسێ داناخرگێ.

سفره دل برای همه کس باز نمی شود. راز خود را به هر کسی نباید گفت.

سفرەی دڵی کردەو.

سفرهء دلش را باز کرد. رازش را آشکار کرد. عقدەهای درونیش را بیرون ریخت.

سفرەیەك دایك دابخا، ئەشێ کەنیشك جەمی بکاتەو.

سفره ای راکه مادر پچن کند، دختر باید آرا جمع کند. کنایه از این است که ما درچه سانشی در شوهرکردن داشته دختر ینز همان سر نوشت را دارد.

سکەڕۆ.

شکم ! دریغ، کنایه از پرخور و کسی که در ع.ای شکم باشد.

سکەم لێ داگە؟

مگر سکه زده ام. (که چنین ولخرجی کنم و پولم را بەهدر دهم؟)

سك برسی، خوا ناناسێ.

شکم گرسه خدا نمی شناسد. شکم گرسنه ایمان ندارد.

سك برسی و خوا ناناسێ.

شکم گرسنه و خدا نشناسی. یعنی: گرسنه ای را خدا نشناس است ، منع مکنید.

سك تۆشە هەڵناگرێ.

شکم توشه بردار نیست. شکم سهم فردا را نمی تواند در خود جای دهد.

گر بریزی بحر را در کوزه ای   چند گنجد قسمت یک روزه ای

"مولوی"

سکێ تێر لە هەزار سك برسی خاسترە.

یک شکم سیر بهتر از هزار شکم گرسنه است. یکی مرد جنگی بەتر از صد هزار.

سالم، سلامەتی خوواس.

سلام، سلام خداست. (سلام کنید و اگر کسی سلام کرد جواب گویید.)

سلام، سلام تێری.

سلام، سلامتی آورد. (برای تشویق بر سلام کردن و جواب سلام دادن.)

سلاّم سەرەرێگە نازانێ.

سلام سر راهی را بلند نیست. آدم خنگ و آداب ندانی است.

سلاّم سەرەرێگامان هەس.

از کسی پرسند که با فلانی تا چه حد دوستی داری ؟ گوید: سلام سر راهی با هم داریم.

سلاّم سونەتە و جواوەکەی فەرزە.

سلام کردن مستحب است و جواب آن واجب. به کسی که سلامش کنند و جواب ندهد، گویند.

سلاّم کورد بێ تەمەع نییە.

سلام کرد بی طمع نیست. در فارسی: سلام لر بی طمع نیست. کسی که مدتها به دیدار دوست یا آشناید نرفته باشد و حاجت و نیازی او را بەطرفش بکشاند، وی را گویند.

سلاّم گەورە، لە سەر بچووك فەرزە.

سلام بزرگتر بر کوچک و پایین دست واجب است. احترام بزرگ بر کوچک واجب است.

سلاّم گەورە و بچووکی بۆ نیە.

سلام کردن بزرگی و کوچکی نمی خواهد. سبقت جستن در سلام پسندیده است.

سم سم کەرەو، چنگ چنگ یاسێ، من لەم کاروبارە سەرم ئەماسێ!

سم، سم خر است و چنگ چنگ یاسی مخفف یاسمن است، من از این کار مات و مبهوتم سرم باد میکند. داستان چنین است: یاسمن نامی مادر شوهر ظالم و سختگیری داشته، یک روز کف اطاق را گل مالی کرده و هنوز خشک نشده بود. (مانهای قدیم در شهر و دهات فقرا و اشخاص معمولی کف اطاق و دیوارها را بجای آجر و مو.اییک و گچ، گل سفید می مالیدند و صاف می کردند). یاسمن آنروز بی موقع گرسنه می شود و دسترسی به نان نداشته، تنها چیزی که در اختیارش بوده خمره شیره بوده که در کنار اطاق قرار داشته، یاسمن هم جرات نمی کرد به آن نزدیک شود زیرا کف اطاق خشک نشده بود. فکری به خاطرش رسید و آن این بود که به طویله رفته و خری را بیرون آورد و بر آن سوار شد و بداخل اطاق بر سر خمره رفت و با دست و چنگی مقداری از شیره را خورد و بر گشت. مادر شوهر که به خانه بر می گردد، کف اطاق را کنده و فرو رفته میبیند و بر سر خمره می رود، جای دست و پنجه یاسمن را بر خمره می بیند و می گوید: جای پای خر است و جای چست یاسمن. سرم باد می کند (از تعجب) از این کار و نقشه.

سم قاتری خواردگه.

به استهزاء: زنی را که نازاست گویند: سم قاطر خورده. گویی زن تر سم قاطر خورد نازا می شود.

سمێڵی پرووزیاگه.

سبیلش سوخته است. خیت شده. ناامید شده.

سمێڵی چەور کرد.

سبیلش را چرب کرد. او را رشوه داد. به او باج سبیل داد.

سمێڵی سووتیا.

سبیلش سوخت. در فارسی گویند: دماغش سوخت. ناامید شد.

سوار تا نه گلێ، ناوێ به سووار.

سوار تا زمین نخورد، سوار قابلی نمی شود.
در ابتدای هر کار و شغلی، لطمه و ضرر و ناراحتی انتظار می رود.

سوار سوار یا پیاده سوار؟

سوار سوار یا پیاده سوار؟ به مزاح: پیاده به سوار (اسب و غیره) گویند: من سوار شوم که پیاده ام یا شما همچنان سوار باشید.

سوار کەر بوون عەیبێك، دابەزین دوو عەیب.

سوار خر شدن یک عیب، پیاده شدن از آن دو عیب.
سفره‌ء نینداخته یک عیب دارد، سفره انداخته هزار عیب.
یا مکن با پیلبان دوستی   یا بنا کن خانه ای در خور پیل
"سعدی"

سوار له پیادی خەوەری نییه.

سوار از پیاده خبر ندارد (که چقدر خسته شده). سیر از گرسنه خبر ندارد.
خفته خبر ندارد سر در کنار جانان   کاین شب دراز باشد در چشم پاسبانان
"سعدی"

سوار له کۆڵ زین تێرێته خوارەو.

سوار را از پشت زین پایین می کشد. شخصی پر فن، حریف، مکار یا بی شرم و حیا.

سوڕنا بەیته دەست ناشییەو، پوف ئەکا به سەرەگەورەکەیا.

سرنا را بدست ناشی دهی در سر گشادش دمد.
کسی که در کاری وارد نیست ناواردی و بی تجربگی او را لو می دهد.

سوفی سەلەوەر، دز کەلەوەر.

صوفی سبد دزد، دزد گردنه است. یا: صوفی آبادی، دزد گردنه. گندم نمای جو فروش.

سوگ مەژگ باری هەوار ناچێ.

سبک مغز و کم عقل بارش بەمنزل نمیرسد. مثل قدیمی است. ابله کلاهش پس معرکه است.

سووری دی سەمای لە بیرەو چوو.

جشن و مهمانی را که دید رقص و پایکوبی را از یاد برد.
نو که آمد به بازار، کهنه میشه دل آزار.

سووری کردەو.

سرخش کرد از رویش برد. تخطئەاش کرد.

سوور سوار.

سرخ سوار. کنایه از زن یا دختری بی حیا که در جدال و دعوایی از عهده هر کس برآید.

سەد تمەن ئەدەم و شەوێ منالّەکەم لە دەرەو "رۆژەو نەکات" نەخەفێ.

صد تومان می دهم به شرطی که یک شب بچه ام بیرون نماند.
مردی فرزندش گم شد. منادی به کوی و برزن فرستاد و هر ساعت مژده یابنده را زیاد می کرد تا نزدیک غروب، حق بشارت را به یکصد تومان رسانید، آنکه کودک را یافته بود پنداشت که هر چه در پس دادن طفل تاخیر کند، پاداش بیشتری می گیرد. چون صبح شد اثری از منادی ندید. ناچار خود نزد پدر بچه آمد و یکصد تومان مژدگانی خواست. پدر گفت: صد تومان می دادم که یک شب بچه ام بیرون نخوابد.

سەد چەقو دوروس ئەکا و یەکێ دەسێ لێ ناخات.

صد چاقو می سازد یکی را دسته نیندازد. شخصی متقلب و فریبکار.

سەد سالّ مێمان و یەك رۆژ دوعاگۆ.

صد سال مهمان، یک روز دعاگو.

سەد قەل و بەردێکە.

صد کلاغ و یک سنگ. سنگی برای صد ترسو کافی است. (مثل خاص شهر مریوان).

سەد گونا و یەك تەوبە.

صد گناه و یک توبه. نفهمیدم اگر تقصیری کردم صد بار عذر می خواهم.

سەدەقە، بەلاّ دوور ئەخاتەو.

صدقه رافع بلاست.

سەر ئەپۆشیّ و قنگ ئەفرۆشیّ.

سر پوشد و ناموس فروشد.
چنین جریانی برای خود من پیش آمده. سال ۱۳۴۰ در شهر مشهد منزل معمار محترمی در طبقه دوم مستاجر بودم. شب بود و از پله ها که پایین آمدم چندن بار با صدای بلند یا الله گفتم، تا. عروس معمار چراغ حیاط را روشن کرده کنار حوض ظرف می شست، صدای پا و خبر کردن مرا نشنید. سرم را پایین انداخته از کنارش رد شدم. بنزدیکش که رسیدم متوجه من شد سرش برهنه بود با آشفتگی و دستپاچگی از عقب لباسهایش را بر سر کشید که مویش را بپوشاند کمر و پشتش کاملاً دیده شد و آنچه را نباید ببینم دیدم. خدای از گناهم بگذرد.

سەر ئەخوات.

سر میخورد تنبیه نمی شود. روزگار ادبش میکند.

سەر ئەنجام گا، هەر دۆڵە.

بالاخره گاو باید به مزرعه برود. گذر پوست به دباغ خانه است.
زنی که از منزل شوهر قهر کرده و بدانجا باز میگردد، این مثل را خود یا دیگری بر زبان می آورد. یعنی زن ناگزیر از شوهر کردن است و باید به خانه شوهر باز گردد.

سەربڕیاگ قسە ناکا.

سر بریده سخن نگوید. از مرده حدیث بر نیاید. مبتنی بر داستانی است که نمی دانم.

سەر بویّ، کلاّو فرەس.

سر که باشد کلاه فراوان است. تندرستی اگر باشد مال از دست رفته جبران میشود.

سەربەسەر، بیّ دەرد سەر.

سر بسر بی دردسر، این به آن در. معامله پایاپای.

سەر بە سەرنیان شێت، پیاگ باقیدار ئەکات ز

سربسر دیوان نهادن، موجب زیان است (آدم را بدهکار می کند).

سەر بەنەکەی دا بە دەسیەو.

سرنخ را بدستش داد. مزاحاً گفته می شود، رشته سخن را به او سپرد. عمداً سخن گفتن تا شخص پر حرفی را سر حرف آوردن.

سەر بە و سرِ مەخە دەرەو.

سر بده و سر مسپار.

از تن مرد در سرای مجاز — جان برون آید و نیاید راز

سەربەخۆ.

کنایه از شخصی متمرد و سربخود و لجوج.

سەر بە هەوا.

سر بهوا، شخصی خود رأی و حرف نشنو.

سەر بێ تاوان پای "تەناف ناچێ" دار ناچێ.

سر بی گناه و تقصیر پای "طناب نمی رود" دار نمی رود.

سەر بێ دەلاك ئەتاشێ.

سر را بی آرایشگر و سلمانی می تراشد. خودسرانه و بدون راهنما کار می کند.

سەر بێ رۆزی ها لە ژێر خاکا.

سر بی روزی زیر خاک است. رزق را روزی رسان پر می دهد.

سەر بێ ساحێو.

سر بی صاحب. کنایه از: قشون بی سردار.

سەر بێ کلاو، نیە لە دنیا.

سر بی کلاه، در دنیا موجود نیست. بنده بی روزی وجود ندارد.

سەر بێ گوناه "پای دار ناچێ" پای تەناف ناچێ.

سر بی گناه پای دار و طناب نمی رود.

پاکدل را زیان بتن نرسد — ور رسد جز به پیرهن نرسد

"اوحدی"

سەرپەڕیی خەڵك ئەکا و بنەیی خوەمان ناکا.

چند گاو که مشغول خرمن کوبیدن اند، دو گاو طرفین را "سر پر" گویند و میانه ها ر "بنه" نامند. سر پرها گردش و فعالیت بیشتری دارند. و بنه ها حرکت و تلاش کمتری می کنند – معنی مثل چنین است: سر پری مردم را می کند اما بنه ای خودمان را نمیکند. پدر یا مادر در مورد فرزند نوجوانش گوید: زحمت زندگی دیگران را بدوش می گیرد اما کوچکترین کار خانه را انجام نمی دهد.

سەر تا پا گوێچکەم.

سراپا گوشم. با دقت تمام گوش می دهم.

سەر تا پای شۆردەو.

سراپای او را شستشو داد. او را بەباد نفرین ناسزا گرفت.

سەر خراو مەگرە.

سر بد قضیه را مگیر. فال بد مزن.

سەرت بخوات.

کسی چیزی را از دیگری درخواست می کند او نمی دهد در جوابش گویند: (نمی دهی نده) سرت را بخورد یعنی از آن سودی نبری و از تو به ارث بماند.

سەرت بڕوێ، سڕت نەڕوێ.

سرت از بین برود. رازت از بین نرود (افشا نشود) درسی از راز٠داری.

سەرت بڕوێ، نوێژت نەڕوێ.

سرت از بین برود نمازت از بین نرود. تأکید بر نماز خواندن.

سەرت نایشێ. دەسماڵ بۆ چە پێیەو ئەوەسی.

سرت را درد نمی کند دستمال چرا بندی؟

سر چرا بندم چو درد سر نماند وقت روی زرد و چشم تر نماند

"مولوی"

سەر تەنافەکەی دا بە دەسیەو.

مزاحاً گویند، سر طناب را بدستش داد. سرنخ را بدستش داد. رشته سخن را به او سپرد.

سەرچاوەکەی ئەقڵێ لێڵە.

سرچشمه عقلش گل آلود است. عقلش پارسنگ بر می دارد.

سەر چوپی بەیتە دەس سەگەو، ئەیکێشی بۆلای دۆڵە نانەکە.

چوپی رقص کردی و سرچوپی، اولین نفر صف رقص است که با مهارت خود جاوه خاصی به رقص می دهد و غالباً شخص ماهر و مجرب را برای آن انتخاب می کنند. مثل چنین است: اگر سرچوپی را به سگ بسپارند رقص را بەطرف جانانی میکشد. دۆلە: تغار ظرف سفالی جانانی و غیره. انسان در هر لباسی به طرف غریزهء خودباز می گردد. هر کس تمایل دارد از شغل و حرفه اش سخن بگوید.

سەر خوەش بیٚ، "کلاویچ ئەویٚ" کلاو فرەس.

سر سالم باشد (کلاه هم بدست می آید) کلاه زیاد است. مال از دست رفته را غصه نشاید.

سەر خوەی هەلگرت.

سر خود را برداشت. سر بەکوه و بیابان نهاد. قهر کرد و منزل را ترک کرد.

سەر دڕ و بن دڕ، جاو گێکن.

سر و ته یک کرباسند. هر دو از یک قماشند.

سەرد و گەرم رۆزگاری نەچەشتگە.

سردوگرم روزگار نچشیده است. آدم خام و کم تجربه ای است.

بدو گفت گودرز کای شیرمرد نه گرم آزموده زگیتی نه سرد

"فردوسی"

سەر زلی نیشانەی دەوڵەتە، پا زلی نشانەی مەینەتە.

سر گنده (بزرگ) مشانه ثروت است. پای بزرگ نشانه محنت و بدبختی است.

در فارسی گویند هر کرا سر بزرگ درد بزرگ.

مثل زنند کرا سر بزرگ درد بزرگ، مثل درست، خمار از می است و می از خمار.

سەر سلامەت بیٚ، ماڵ فرەس.

سر سلامت باشد ثروت زیاد است. هنگام از دست دادن مالی برای تسکین صاحب مال گویند.

سەر شاخی گرت.

سر شاخش را گرفت. با زدن و دشنام دادن کسی را اذیت کردن، کسی را سؤال کردن و در تنگنای جواب قرار دادن.

سەر قورس.

سر قرص و محکم. کنایه از یک دنده و کله شق.

سەر کلاَفەی گوم کردگە.

سر کلاف را گم کرده. سردرگم و پریشان بودن کسی.

سەر کەچەڵمت خوەشەو کردگە؟

سر کچل مرا درمان کرده ای؟ چرا تا این اندازه بر من منت می نهی؟

سەر کەچەڵ بە پۆس پیاز ئەشکیّ.

سر کچل با پرست پیاز می شکند. آدم ضعیف با اندک صدمه ای پایمال می شود.

سەر گوریسەکەی دابە دەسیەو.

سر ریسمان را بدستش داد. سر نخ را بدستش داد. رشته سخن را به او سپرد.

سەرگەردەنە خاسە.

سر گردنه خوبست. آنجا دزدان اقرار به دزدی کنند، اینجا کسبه در جامه تقوی یا به بهانه گران شدن و نایاب شدن جنس اضافه از مردم می گیرند.

سەر گەورە، ئێشی گەورەس.

سر بزرگ بلای بزرگ دارد. سر بزرگ دردش بزرگ است.

اگر هزار گنه چاکری کند نبود ضنان بزرگ که اندک جریمه سرور

ستارگان همه در گردشند بر گردون گرفت نیست از آن جمله جز که برمه و خور

"سلمان ساوجی"

سەرما بردگە.

سرما برده. کسی را گویند که دایماً از سرما می نالد.

سەرما بەقەو بەرگە.

سرما به اندازه برگ و لباس است. هر که بامش بیش برفش بیشتر.

سەرما ساف کون.

سرما صاف کن. کنایه از: لباس مشبک و نازک در سرما و یخبندان.

سەرمانی داخستگە.

سرما را پایین انداخته است. ما را سر شکسته کرده. ما را بی آبرو سَاخته است.

سەرم بشکنە و نرخم مەشکنە.

سرم را بشکن و نرخم را مشکن. برادریمان جای خود، بزناله یکی شش ریال.

سەرم بووگە بە ئاش. قنگم بووگە بە ماش.

سرم شده آش، کونم شده ماش. کنایه از پریشان و درهم و برهم بودن اوضاع کسی.

سەرم تاسی کرد.

سرم تاس کرد. سرم گیج رفت. سرم بی حس شد. کنایه از شدت تأثر.

سەرم تەزی.

سرم بی حس شد. متأثر و ناراحت شدم.

سەرم داخ بوو.

سرم داغ شد. گیج شدم. متأثر شدم. تعجب کردم.

سەرم سڕ ماگە.

سرم بی حس شده. این مطلب برایم گیج کننده و تعجب آور است.

سەرم لێ شێویاگە.

آشفته و پریشان شده ام. چون کلاف سر درگم شده ام.

سەر من بە قەو پای تۆ نازانێ، وەلی تەجرەبەم هەس.

سر من به اندازه پای تو نمی داند اما من تجربه دارم.
پیرمردی بی سواد با تواضع در برابر باسواد و دانایی چنین گوید.

سەر هیچ ئەخوات.

سر مراهم می‌خورد. بچه ای که هنگام تولدش پدر یاما درش بمیرد. گونید بدیمن است و سر پدرش را خورد سرمراهم می‌خورد.

سەر مەلیچکی خواردگە.

سر گنجشک خورده است. کسی را گویند که بسیار پر حرف و وراج است.

سەرۆ، لە هەنیە کۆڵە ئەچێ.

سرت شبیه هندوانه نارس است. این جمله را به بچه ای گفته اند، بچه گفته است، هندوانه نارس می خورم، مثل را در مورد شخص بهانه جو بیان کنند.

سەروتای (پارچەیەکن) جاوگێکن.

سروته یک کرباسند. از یک قماشند. همه مانند هم اند.

سەر و تەحری خواتەو.

سر و قیافه اش نابود باد. مرده شور قیافه اش را ببرد.

سەر و تەشکی خواتەو.

شکل و قوارەاش نابود باد. قیافه نحسش را نگاه کن.

سەر و خەیرە.

سر و خیر است. کسی که در حالزاییدن است گویند: بخیر و سلامت فارغ شود و نیز در مورد مریض گفته می شود. یعنی: رو به بهبود است و شفا می یابد.

سەر و سەکوتی.

سر و قیافه اش. قیافه نحسش را ببین.

سەروقنگ، سەروقنگ.

سر و کون، سر و کون. اطفال پشت سر هم. اطفال قد و نیم قد.

سەر و گوێچکەیەك بە بەئاوا.

سر و گوشی به آب بده. آگاهی و اطلاعی کسب کن.

سەرو ماڵم لە تۆ درێغ نییە، بزنم لە چوار شای کەمی نییە.

این مثل قدمتش حدود چویست سال پیش است.
سر و مالم را از تو دریغ ندارم، اما بزم را از چهار شاهی کمتر نمی‌دهم.
حساب حساب. کاکا برادر. قیمت بز امروز حدود ۱۲۰۰۰ ریال است. هر ریال بیست شاهی است. ۱۴۰۰۰۰= ۲۰*۱۲۰۰۰ قیمت، ۶۰۰۰۰ بز آن زمان.

سەر و مێقنی.

سر و ترکیبش؟! قیافه بی قواره اش را نگاه کن؟

سەر هارو مار ئەکرِنێتەو.

سر هار و مار و لیس می‌زند. "کرااننه و" در فارسی معنی نمی‌شود غیر از گاز زدن و لیسیدن است. حالت خوردن و گاز زدن ته پوست خربزه و هندوانه. این مثل در وصف بچه شکمو و پرخور گفته می‌شود.

سەرە خوەرە.

سر خور. کودکی را بدین نام خوانند و طعنه زنند که پیش از بەدنیا آمدنش یا بعد از تولدش یکی از والدین او بمیرد.

سەری ئەخورێ.

سرش می‌خارد. در فارسی گویند، تنش می‌خارد. با انجام این کار مسولیتی برای خود ایجاد می‌کند. یا: برای این چیز و این کار می‌میرد.

سەری بچێ، سڕی ناچی.

بەقیمت جانش تمام شود راز را برملا نسازد.

از تن دوست در سرای مجاز   جان برون آید و نیاید راز

"سنایی"

سەری کردگە کاوڵی.

سر بەسرش گذاشته است. اذیت کردن و پرس و جو کردن بی مورد از کسی.

سەریان کردە پەتەو.

طناب بەگردنش انداختند. او را بەدام انداختند. او را زن دادند.

سەری بڕوێ زوانی ناڕوێ.

سرش برود زبانش بدروغ نمیگردد. راستگو و خوش قول است.

سەری بڕۆێ، قەوڵی ناڕوێ.

سرش برود قولش نمی رود. مرد خوش قولی است.

سەری بڕوێ، نوێژی ناڕوێ.

سرش برود نمازش نمی رود (قضا نمی شود) شخصی عابد و نماز خوان.

سەری بکە بە پەتەو.

بندی بەگردنش بینداز. او را زن بده.

سەری بکە بە گومێکا.

بەمزاح: سرش را توی گردابی فرو کن. او را بکاری مشغول کن. او را زن بده.

سەری بە قەو کڵاوەکەی ناوێ.

سرش به اندازه کلاهش نیست.

هر کرا سر کم از کلاه بود   بر سر او کله گناه بود

"سنایی"

سەری بە قەو مێزەرە کەی ناوێ.

سرش به اندازه عمامه اش نمی باشد. نظیر مثل بالا.

سەری بە قەو مێزەرەکەی ئەلەرزێ.

سرش بر لب گور می لرزد. پایش لب گور است. مرگش نزدیک است.

سەری دا بۆ کڵاو.

برای بدست اوردن کلاه یا مقام سرش را بباد داد. اصل فدای فرع نمودن.

بجنگ اندرون بود لشکر سه ماه   بدادند سرها زبهر کلاه

"فردوسی"

سەری داخست.

سرش را پایین اناخت. وسیلهء بی آبرویی او را فراهم ساخت.

سەری دای لە دیوار.

سرش بەدیوار خورد. پسر کاکو را سر بەدیوار آمد. (تاریخ بیهقی) مثل بسیار قدیمی است.

سەری دای لە سەنگ.

سرش به سنگ خورد. متنبه شد. رجوع شود به مثل بالا.

گفتم که مگر چل بردلدار آید   تا در غم و شادیش مرا بار آید

اکنون چو برود نـهاد از دایره پا   بگذرم تا سرش بەدیوار آید

"ظهیر فارابی"

سەری داکێشە.

سرش را پایین بکش. از او حرف بکش. دستش را بخوان.

سەری دا لە ڕێگەی سکا.

بەراه شکم سر فدا کرد. شخص پرخور و شکم پرست مراد است.

سەری دەرئەچێ.

سرش در می رود. در این.مینه اطلاعاتی دارد. چیز فهم است.

سەری دەرهاورد.

سر در آورد. پیدایش شد. کسی ر غفلتاً سر رسد، گویند.

سەری سۆك بوو.

سرش سبک شد. راحت شد. در مورد کسی که تیز زند و مهره به تاس اندازد و شکمش از درد و پیچ و تاب بیفتد، گویند.

سەری کردگە کاوڵم.

مرا تحت فشار قرار داده. بەمن اصرار می ورزد.

سەرێکم هەس و هەزار سەودا.

سری دارم و هزار سودا. یک نفر و هزار فکر و نق فشه در سر دارم. آدم هزار کاره.

سەری، لە سك دایك دەرهات، ناچێتەو جیگەی.

سری که از شکم مادر بیرون آمد، بجای خود بر نمی گردد. اب رفته به جوی باز نیاید. تیر از کمان چو رفت نیاید به شست باز.

سەرێ لە ناو سەرگەلا نەویّ، بۆ برِین خاسە.

سری که میان سرها نباشد برای بریدن خوبست. کسی که جز افراد ناشناس و معروف نباشد، مردنش اولی است. این مثل زمان درازی است که بر سر زبانهاست.

سەری لە هێلکە نەجووقانگە.

سر از تخم بیرون نیاورده. هنوز کبکش خروس نخوانده. بوی شیر از دهانش می آید.

سەرینمان هەس و پەرینمان نیە.

کسی که زیاد با زنان مطایبه و شوخی کند، برای جلوگیری از سوطن دیگران گوید، ما فقط سر و صدا داریم و از عمل بدوریم. یا در مورد دیگری: ادعا داریم و عمل نداریم.

سەرێ نەئێشێ، دەسمالێ پێیەو ناوەسن.

سری را که درد نمی کند دستمال نبندند. عسس مرا بگیر. خلاف نکرده ام چرا بترسم؟

سەری نیا بۆ چۆڵ و بیابان.

سر بەصحرا نهادن. سر در بیابان نهادن. در غم و اندوهی راه بیابان گرفتن.

سەری نیا سەحرا.

سر بەصحرا نهاد. در اثر غصه زیاد راه بیابان در پیش گرفت.

سەرِی هاتگە.

خر هنگام شعب و شادی فریاد کند و بانگ سر دهد این فریاد را (سه ره) گویند. کسی که از حق خود تجاوز کند و پا از گلیم دراز کند و در اثر خوشدی و راحتی خود را نشناسد گویند... یعنی فریادش بلند شده.

سەری ها بە لچ قەورەو.

سرش بر لب گور است. پیر و به مرگ نزدیک است.

سەری ها لە ناو حەساوا.

سرش توی حساب است. بەکار وارد و آشناست.

سەری هاوردگە ناو سەرگەل.

سر را داخل سرها آورده. پسر یا دختری را که در مجلسی اظهار وجود کند، گویند.

سەکۆی پینەچی.

سکوی پینه دوز. سرین و کفل زنی را گویند که بزرگ و پهن باشد. سابقاً کفش دوز و پاره دوز برای کوبیدن کفش و چرم بعنوان سندان از تنه درخت استفاده می کرد.

سەگ ئەجەلی بگەیێ، نان شوان ئەدزێ.

اجل سگ که برسد نان چوپان بدزد. نظیر، اجل سگ چون برسد به مسجد خرابی کند.

سەگ ئەوەرێ و مانگ نوور ئەپژنێ.

مه فشاند نور و سگ عوعو کند. رجوع شود به: دهریا به ده م سئگ.

زانکه از بانگ و علا لای سگان	هیچ وا ماند زراهی کاروان؟
یا شب مهتاب از غوغای سگ	کند گردد بدر را از سیر تک؟

"مولوی"

سەگ ئەوەسمە دەسیەو.

به مزاح: سگ را بەدستش می بندم، او را تنبیه می کنم.

سەگ ئەیژێ: بڕۆمە ماڵێ، حەفت جوانی تیا بێ.

سگ میگوید: بخانه ای بروم که هفت جوان در آن باشد. (زیرا از نوازش و نعمت بیشتری برخوردار خواهد شد) طبعاً جوان با سگ و پیر با گربه انس می گیرد.

سەگ برسی بێ، ئەکەفێتە شۆن پیاگ.

سگ گرسنه بەدنبال انسان می افتد.

آنچه شیران را کند روبه مزاج	احتیاج است، احتیاج است احتیاج

"مولود"

سەگ بە جەسسەم نەوێ.

سگ به حال و وضع من مباد.

سەگ بەر ماڵەکەی بە تۆ ئەیژێ.

کسی از شخصی مذمت و بدگویی کند، دیگری در دفاع از آن شخص گوید: سگ در خانه اش بهتر از شماست.

سەگ بە زۆر ساحێو پێشە ئەشکنێ.

سگ بە زور و قوت قلب صاحبش استخوان میشکند.
اگر سرپرست و رئیس مقتدر باشد، عامل و فرمانبر هم نیرومند است.

سەگ بە زەرب جووچکەی پێشە ئەشکنێ.

سگ با نیروی دمش استخوان خرد می کند. پاسبان و مأمور بە پشتیبانی دستگاه بە مردم زور می گوید. رجوع بە مثل قبل شود.

سەگ بە قولی ناگەیێ.

سگ بە پایش نمی رسد. کسی را می گویند کە تند می رود.

سەگ تێر، راو ناکا.

سگ سیر شکار نمی کند. آدم مستغنی و بی نیاز نیز تمز تلاش معاش می کند.

سەگ بوەرێ. رزق گەدا کەمەو ناوێ.

سگ عوعو کند روزی گدا قطع نمی شود. از عرعر خر کسی نرنجد. مە فشاند نور و سگ عوعو کند.

سەگ دەسی ئەشکێ: پای ئەگرنەو.

سگ دستش می شکند، پایش را جا می اندازند.
این مثل در مورد کسی زده میشود کە از رو ناآگاهی کاری را بر خلاف جهت انجام دهد.

سەگ دەسی ئەشکێ، جووچکەی هەڵئەوەسن.

سگ دستش می شکند، دمش را آویزان می بندند.

سەگ ساحێو خوەی ناناسێ.

سگ صاحب خود را نمی شناسد. محلی بسیار شلوغ کە کس کس را نشناسد.

سەگ سفەتە.

سگ صفت است. در این مثل بر خلاف طبیعت سگ از بی وفایی و نمک نشناسی یاد کنند.

سەگ قارە و پاس قەرەیان ئەکا.

قار قریان نام دوده است. سگ دهی است و پاس دهی دیگر می کند. مثلا: فلانی با من نسبت و خویشی دارد و از دیگری طرفداری و حمایت می کند.

سەگ لە بەر ماڵ خوەیا، دەمی هارە.

سگ جلوی خانه خود شجاع است. بر در خانه هر کسی شیر است.

سەگ لە بەر ماڵی خوەیا، شێرە.
بر در خانه هر سگی شیر است.

سەگ لە پێشە ناتۆرێ.
سگ از استخوان قهر نمی کند. کسی از گرفتن پول و مال بیزار نیست.

سەگ لە وەخت راوا گووی تێ.
سگ وقت شکار قضای حاجت دارد. تازی خوب وقت شکار بازیش می‌گیرد.

سەگ (نامەت بیگرێ)، (نەگبەت بیگرێ) نان شوان ئەخوات.
نکبت و بدبختی دچار سگ شود نان چوپان را میخورد. اجل سگ که رسدنان چوپان خورد.
بدبختی و سیەروزی در کمین کسی باشد به ولی نعمتش خیانت کند.

سەگ و سووتگ هاتوون.
سگ و توله آمده بودند. سووتگ و توتگ قرینه اند و بەمعنی توله سگ. دلالت بر این است که همه ازدحام کرده بودند.

سەگ وەفای هەس، ژن وەفای نییە.
سگ وفا دارد، زن وفا ندارد. وفا از زن مخواه از سگ وفا جوی.

سەگ هار عومر درێژی چل رۆژە.
سگ هار عمر درازش جهل روز است. حکومت ظالم پایدار نمی ماند.

سەگ هار نایگرێ.
سگ هار اورا نمی گیرد. پیر مردم آزاری راکسی گفت مریض است دیگری گفت: نه چنین نیست، ملك سالم می گروز و سگ ها را اونمی تواند بگیرد.

سەگەکەی لە خوەی خاس ترە.
سگش از خودش بهتر است. آدمی بی وفا و نمک نشناس.

سەگی بەو ئەیژی.
سگش به او می ارزد. سگ برابر اوست. در نابرابری بین دو نفر گویند.

سەلاح ئێمەیچ ها لە دەس توا.
صلاح و مصلحت ما در دست توست. هر چه تو پسندی، پسند ماست.

اگر به مذهب تو خون عاشق است مباح
صلاح ما همه آنست که صلاح تو است
"حافظ"

سەما بە دڵ شەخس ئەکرگێ.

رقص را به دل و خواسته شخص می‌شود کرد. کار را به میل طرف باید انجام داد.
معشوق من است بەنزدیک تو زشت است. لیلی راا از روزنه چشم مجنون باید دید.

سەما ها لای زوڵف لوولەوە.

آن دختر مجعد زلف رقص و پایکوبی خوب می‌داند. برو دست فلانی را بخوان ببین او چه می‌گوید؟

سەنگینی خانم لە بەر بێ چارەشێوە ییە.

وقار و سنگینی خانم از بی چادری است. حجاب بی بی از بی چادری است.

سەواکەت نمی کێشاگە.

سوادت نم کشیده. کسی را گویند که نتواند متنی را بخواند.

سەوای کریاگەسەو، ئەوە جەی ئوسای نییە.

به استهزاء: سوادش باز شده، نیازی به استاد ندارد.

سەور بووچك خوا ساڵە.

صبر کوچک خدا چهل سال است.

سەور خوا چل ساڵە.

صبر خدا چهل سال است.

سەور ۆ بێ، کار درووس ئەوێ.

صبر داشته باشی، کار درست می‌شود. با صبر از غوره حلوا می‌توان ساخت. گوساله به روزگاری گاوی گردد.

سەور و خەیر.

صبر و خیر.
ما نمی گفتیم کم نال از حرج   صبر کن کالصبر مفتاح الفرج
"مولوی"

سەوزی پاك ئەكا.

سبزی پاک میکند. وقت گذرانی می‌کند. روزگار هدر می‌دهد.

سەیرانگای مەگەز، کەناراوە.

گردشگاه مگس مستراح است. برای تحقیر و اثبات عدم سلیقه طرف مقابل گویند.

سەیی "تونە حەوسەلەس" توورەس.

سید عصبانی و کم ظرفیت است.

سەیی تەمەعکارە.

سید طمعکار است.

سەیی سەلەوەر، دزکەلەوەر.

سید سبد بر، دزد گردنه. سیدی که سبد ناقابلی بدزدر با دزد گردنه برابر است.

سیانە سونەتە.

سه تا و سه بار مستجب است. تا سه نشه بازی نشه.

سیب زەمینی بیّ رەگ.

سیب زمینی بی رگ. کنایه از شخصی بی حال و سست و بی رگ.

سیر و پیاز بە یەکەوە نایانکرگیّ.

سیر و پیاز باهم نمی سازند. من و تو با هم جور در نمی آییم. چون کادر و پنیر.

سیر تانە، لە پیاز ئەدات.

سیر طعنه بر پیاز میزند. بدنامی که بدنام دیگری را بەباد مسخره می گیرد.

سیّ شەش و سیّ چوار، لەو دوا بەهار، شەشی بایە و شەشی بۆرانە، شەش سێوەری ژێر دارانە.

سه تا شش و سه تا چهار، سپس بهار شش آن باد است و شش بوران و شش بعد آن سایه زیر درختان. منظور فروردین ماه است که در کردستان معمولاً در هفتهء سوم بهار، شکوفه و برگ درختان ظاهر می‌شوند.

شاعر دیگري گفته است:

سیّ شەش سیّ چوار ئەچیّ لە بەهار

کەس باوەڕنەکا بە هۆبە و هەوار

شه شش و سه چها رد که مجموعاً یك ما است کی اعتقاد نراشته باشد که درمیان ضمیه و خانه هاي حصیری مچوبی سبیلاق می تواند به سر برد.

سێف سوور بۆ دەس کوڕ خان خاسە.

سیب سرخ برای دست پسر خان خوبست.

سێفێ گەنیك دەسماڵێ سێف خراو ئەکا.

یک سیب خراب و گندیده، در دستمالی سیبهای دیگر را که سالم هستند خراب کند. سابقاً بجای پاکت و کیسه از دستمال استفاده می‌کردند. نظیر: یک بز گر گله را گز می‌کند.

سێفێ هەڵئەخەیتەو، تا تێتە خوارەو، هەزار دەفە ئەخولێتەو.

سیب را چون به هوا اندازی تا زمین آید، هزار چرخ زند.
از این بام تا به آن بام فرج است. از این ستون به آن ستون فرج است.

سیم بای کرد.

ششم بد کند. دلم ترکید. دق کردم. کسی گوید، که از اوضاع ناگواری که می بیند، نمی تواند عکس العمل انجام دهد و خود را می خورد.

سیم ماسی.

ششم باد کرد (ورم کرد) عدم توانایی عکس العمل در مقابل کار و سختی ناخوشانید.

سیمەکانی "شێویاگە" قاتی بووگە.

سیمهایش (بهم ریخته) قاتی شده. کنایه از شخص خل و دیوانه.

سینەباز بۆی ئەڕوێ.

سینه باز. بازی است که کسی خم و دولا میشود و دیگران از روی پشت او می پرند. برای آن سینه باز می رود. برای بدست آوردن آن چیز کله معلق می زند.

سێ و دووی دڵ خوەی ئەکا.

سه و دوی دل خود را می کند. حساب زندگی خودش را می کند.
در افکار و نقشه های خود غوطه‌ور است. مشغول شش و بیش است.

سی و سوو جگەرمان هاتە دەرەو.

دل و جگرم (شش و جگرم) بالا آمد. از دیدن چیزی که حالت تهوع دست دهد، گویند.

سێوەری دەس بکەفێ، پانی ئەکاتەوە.

سایه اش را ببیند با او می جنگد. سخت با او مخالف است.

سێوەری قورس بووگە.

سایه اش سنگین شده. کم لطف و بی وفا شده.

حرف "ش"

شا ئەیوەخشێ، شێخ عەلی خان نایوەخشێ.

شاه میبخشد. شیخ علی خان نمی بخشد. نظیر: گل رازی، بلبل رازی، باغبان نارازی. رئیس موافق است، کارمند مخالفت می کند.

شاخ مار و شیر مەلیچك.

شاخ مار و شیر گنجشک. آنچه را که به عقل در نیاید فلانی برای جور کردن اجناس در دکان جمع کرده، حتی شاخ مار و شیر گنجشک.

شاخ مەنە بە شاخیەو.

شاخ بشاخش مگذار، با او معارضه و مجادله مکن که زورت به او نمیرسد.

شا، خوای سەرزەوینە.

شاه خدای روی زمین سات.

شاخەوشاخ ئەکا.

این شاخ به آن شاخ کند. بهانه می گیرد، عذر می آورد. تعلل و کار شکنی می کند.

شا دای شالیار نەیدا.

شاه بخشید وزیر نبخشید. رئیس موافق کارمند، ناموافق.

شاران گەرپاگ درۆی فرە ئەکا.

جهاندیده بسیار گوید دروغ.

شار، تەنیا بۆ من و تۆ، رەوا نییە.

شهر تنها به من و تو اختصاص ندارد. فقط من و تو آدم نیستیم.

شایچ بە نۆکەر ناگرێ.

شاه را هم به نوکر نمی گیرد. کسی را بزرگ بەحساب نمی آورد.

شاییەکم نییە بیدەم بە شلأنە، دایکم ئەیژێ ژن بێرانە.

یک شاهی ندارم به زردآلو بدهم، مادرم میگوید زن بگیر.
توانایی انجام کاری را ندارم. کار سخت را به من پیشنهاد می کنند.

شاییەکیچ، شاییەکە.

یک شاهی هم یک شاهی ست. نظیر: قطره قطره سیلی شود اندک اندک خیلی.

شایەد خەیر لەما بوو وێ.

شاید خبر در این باشد. کاری که نشد، نکو شد که نشد.

شت و شوی لێ برِی.

آنچه نباید به او بگوید، گفت. آبرویش را ریخت.

شرِی لە بەری برِی.

ضمن کتک.دن لباسهایش را تکه پاره کرد. او را بەباد انتقاد گرفت. چون مثل بالا.

شکسە نەفسی ئەکەی ز

شکسته نفسی می کنی. از روی تواضع است که خود را کمتر از دیگران می دانی.

شلّپەی ئاو هات، مێمان مان تێ.

صدای آب آمد، مهمانمان می آید.

هر وقت یک کاسه بریزند، صدا کند، حمل بر آمدن مهمان کنند.

شلە حەی حەی.

به معنی شلغم شوربا. کار بی نظم و ترتیب.

شمر بە جڵەودار ناگرێ.

شمر را به جلودار نمی گیرد. جلودار کسی است که دهنه اسب یا الاغ سوار را می کشد. در قساوت و بی رحمی شمر را بەچیزی نمی گرد.

شمری پێ ناگەیێ.

شمر (در بی رحمی) به او نمی رسد.

شمشاڵ بە لای باڵایەو، وەسە، پەیکۆڵ.

شمشاد در مقابل قد و بالای او چون تیغ و خار پایه کوتاه است.

وصف شخص بلند قد و متناسب.

شمشیر میسری لە کێلانا ناوێسێ.

شمشیر میسری در خلاف نمی ماند. تحمل ناملایمات بر شخص شجاع دشوار است.

شمشێر و ئەسپ و ژن، بێ وەفان.

شمشیر و اسب و زن وفا ندارند.

شۆخی بەردار نییە.

شوخی بردار نیست. مسخره که نیست.

شۆخی هەڵناگرێ.

شوخی بردار نیست خیلی مهم است.

شۆخی هێن ژێر لێفە.

بە مزاح: در جواب کسی گوید شوخی کردم، گویند: شوخی مخصوص زیر لحاف است.

شوردیەوە.

او را شستشو داد. بەباد فحش و ناسزا گرفت.

شوکر بکە نەوا خراوتر لە مە بوینی.

شکر کن مبادا از این بدتر ببینی.
رو شکر کن مبادا که از بد بتر شود.

شۆڵەی گەورەی بە یەکجارا برد.

شعله بزرگی را یک مرتبه برد. دختر کارآمد ممتاز خانه را به شعله بزرگ خانه تشبیه کرده اند، یعنی دختری بدان مشخصات و محسنات را غفله عقد کرد و برد.

شۆن خوەی گوم ناکە.

راه خود را گم نمی کند. اصل زاده خطا نکند. از مار نزاید جز مار بچه.

شۆن گاو هەر دۆڵە.

جای گاو، مزرعه است. هر کس بر فطرت خود می تند.

شۆن گومکێ.

پی گم کردن. مغالطه.

شوال ئاوێتەن.

شلوارهایشان قاطی و مخلوط است. فامیل و دوست صمیمی هستند. محرمند.

شۆنی هەڵکرد (هەڵگرت).

او را تعقیب کرد. پیدایش کرد.

شوالٚ چەپەلٚ.

نا پاک شلوار. بی ناموس و خیانتکار.

شوالٚ چەپەل، لە گشت لایێ تخڵە.

بی ناموس و بد کار در هر جایی بی آبرو و بی حرمت است.

شوالٚ کەفتە دەرقاپی.

شلوارش روی قوزک پایش افتاد. شلوارش پایین افتاد.
کنایه از این است که: در موردی دستپاچه شدن و خود را گم کردن.

شوان لە شوانی عاری نییە، لە نانە و چنین عارییە.

چوپان از چوپانی عار ندارد از نان جمع کردن عار دارد.
چوپان که غروب آفتاب از صحرا باز می گردد بدر خانه هایی که گوسفندانشان را بصحرا بچرا برده میرود و از هر خانه نانی یا مقداری غذا میگیرد. نظیر: سقا از سقایی عارش نمی آید، آب از پشتش می چکد عارش می آید.

شوان مەیلی بێ، لە گون بەرانا پەنێر دوروس ئەکا.

چوپان اگر بخواهد در داخل آلت قوچ پنیر میسازد.
کسی به انجام کاری مصمم است هر طور شده آن را انجام میدهد. رجوع شود به مثل بعد.

شوان مەیلی بێ لە گیسکە نێر شیر ئەدۆشێ.

شبان اگر مایل باشد از بز نر شیر می دوشد.
آری مثل است اینکه دلش اگر خواهد شیر از بزنر شبان تواند دوشید

شوو خوای سەر زەوینە.

شوهر خدای روی زمین است. نظیر: شوهر خدای کوچک است.

شوو کردن ئەمانیچییە هەس.

شوهر کردن اینها را هم دارد. کنایه از: دعوا و کتک و سختی و بچه داری.

شوو مردگ، دەرد بی شوویی ئەزانێ.

شوهر مرده درد بی شوهری را می داند. درد بی برادری را برادر مرده می داند.

شووم کردگە پاموورە و پووزەوانەم بێ.

شوهر کرده ام که خلخال و ساق بند داشته باشم.

چای برنجن یا پای ورنجن و پای آورنج یا خلخال حلقه ای است از طلا یا نقره و غیره که در مچ پا کنند و اکثر زنگوله های کوچکی از طلا یا نقره و یا فلز دیگری بدان وصل کنند که در موقع حرکت، صدا کردن آنها، میل و اشتهای مردان تحریک می‌شود، این حلقه را گاهی از پارچه و کش های پهن که با ملیله دوزی و گلابتون دوزی زینت یافته بپا می‌کنند. ساق بند: چارچه زیبایی بوده که با ملیله و گلابتون زردوزی شده گاهی در زیر خلخال می‌پوشیدند که از قوزک پا تا زیر زانو را می پوشاند و اینها یکی از وسایل زینتی زنان محسوب می‌شد.

شووم کردگه خوەشم بێ.

شوهر کرده ام که زندگی خوبی داشته باشم و خوش بگذرانم.

شووم نەکردگە بۆ پینە و پەرۆ.

برای وصله کردن شوهر نکرده ام. شوهر کردم وسمه کنم نه وصله کنم.

شووەکەت بگرە سینەو، جواو کەس مەدەرەو.

شوهرت را به سینه بچسپان و به‌حرف کسی گوش نده.
رضای دوست بدست ار و دیگران بگذار. هزار فتنه چه غم باشد ار برانگیزند.

شووی کافر لە برای مسڵمان خاسترە.

شوهر کافر (جابر) از برادر مسلمان (بی لیاقت و بی رحم) بهتر است.

شەپۆل ئەوەشنێ.

موج می زند. کنایه از کسی که علم و دانش زیاد دارد.

شەپێ کەرەیچ ئەنمە بانیەو.

با استهزاء: (علاوه بر آنکه آن چیز را دو دستی تقدیم می‌کنم) یک مچاله یا یک گلوله کره را هم روی آن می‌گذارم.

شەخسیەت بە لیباس نییە.

شخصیت به لباس نیست. خر ار جل به اطلس بپوشد خر است.

شەڕ ئەفروشێ.

شر می‌فروشد. اهل دعوا و مرافعه است.

شەڕ دۆس و دشمەن ناناسێ.

رجوع شر و به جنگ دوست و دشمن نمی‌شناند.

شەڕاوم رژانوێتە قەور پەیغەمبەر.

در قبر پیغمبر شراب ریخته باشم (اگر فلان کار را کرده باشم) سوگندی سخت و تکان دهنده. رجوع شود به " قورئانم پەڕە پەڕە..."

شەراو موفتە قازیچ ئەیخوات.
شراب مفت را قاضی شرع هم می خورد. گرفتن چیز مفت را هر کسی استقبال می کند.

شەرع بە زاهر حوکم ئەکات.
شرع به ظاهیر حکم می کند. باطن را کسی آگاهی ندارد.

شەرع شەرمی بڕیگە.
شرع شرم و حیا را از بین برده. در بیان مسائل شرعی حیا را باید کنار گذاشت.

شەڕ لە بەتاڵی چاکترە.
شر از بیکاری بهتر است. بیگاری به که بیکاری.

شەڕ لە شێف و ئاشتی لە خەرمان.
دعوا در زمین شخم زده و آشتی در سر خرمن (بهتر است).
دعوا در زمین شخم زده بەعلت نرمی زمین اعضا نمیشکند و سبک برگزار می شود. آتشی در سر خرمن با هم، با بخشش و گذشت مال همراه است و طرفین که آشتی کنند سود می برند.

شەرم م بکەی، کڵاو ئەچێتە سەرت.
شرم و حیا کنی، کلاه سرت می رود. تا خم شده ای بار گذارند به پشتت.

شەڕ هاتگە و بەر دەرگای پێ گرتگە.
شر آمده در خانه اش را گرفته. کسی که بی جهت دچار دعوا و دردسر می شود، گویند.

شەڕی ئەخورێ.
دعوایش گرفته. کسی که با شوخی سربسر دیگری گذارد و بخواهد جنگ بەپا کند.

شەڕی بوێ خەیر منی تیا بێ.
شری پیش آید که خیر و نفع من در آن باشد.
تغاری بشکند ماستی بریزد   جهان گردد بەکام کاسه لیسان

شەریك دز و رەفیق قافڵە.

شریک دزد و رفیق قافله. با گرگ دنبه می خورد و با چوپان گریه می کند.

شەکەر لە دمتا بێ.

شکر در دهانت باد. هنگام گویند که سخن کسی را با کلام خود قطع کنند و رفع توهم توهین نمایند.

شەکەر لە ناو کەلامت.

شکر میان کلامت. همچون مثل قبل.

شەق ئەزانێ قۆناغ ها لە کوێ.

اردنگی و لگد می داند خانه خان یا کدخدا کجاست. ژاندارمها در زمان پهلوی در دهات ظلم و جور به رعایا و کشاورزان روا می داشتند و کار
گشای مالکین و ضابطین آنها بودند. لذا اگر ژاندارمی به آبادی می آمد و سراخ خانه خان یا کدخدا را می گرفت کسی حاضر نبود او را همراهی کند، ژانارم نیز از قدرت تفنگ و لباسش سواستفاده کرده آن بیچاره ها را بەباد لگد میبست. مثل تعمیم یافته در معنی زیر مصرف می شود:
تا نباشد چوب تر، فرمان نبرد گاو خر، لابد للفرس و ان کان بعید الشوت.

شەقی داگە بە دنیا.

دنیا را به لگد بسته. به دنیا و مال دنیا توجهی ندارد. دنیا را طلاق داده.

شەلم، کوێرم، ناپارێزم.

شلم، کورم، به کسی رحم نمی کنم. گویا فقط در یک بازی که کسی بشمانش را بسته و چند نفر در اطرافش جمعند و با شلاق چشم باز ها را دنبال می کند و این کلمات را بر زبان می آورد. مصرف می شودد. در حادثه ای شبیه این بازی نیز گفته می شود.

شەل نییە و ئەلەنگێ.

شل نیست اما می لنگد. کسی را دارای عیبی ست می ستانید و گویند سالم است، دیگری برای ادای حقیقت و تایید آن عیب، گوید.

شەلەم شۆروا.

شلغم شوربا. کار بی نظم و ترتیب را گویند.

شەلەم شیرینی ئەکا.

تبلیغ شیرین بودن شلغمش را می کند. می خواهد کار خود را خوب جلوه دهد.

شەماڵ بێ وەعدە بەفر تێرێ.

باد شمال بی وعده، باریدن برف بەدنبال دارد.

شەم بۆ پەپوولە ناگیرێ، بۆ ناو سك سووتیاگ خوەی ئەگیرێ.
شمع بخاطر پروانه گریه نمی کند، برای درون سوخته و کباب شده خود گریه می کند.
گریه شمع از برای ماتم پروانه نیست، سخت میسوزد و در فکر شب تار خود است.

شەمامەی بێسان، بۆ دەس چاوخاسان.
دستنبوی بستان، برای ظریف چشمان، سیب سرخ برای پسر خان خوبست.

شەمە بار، شەمە وەوی مە کە سوار.
در روز شنبه بار کردن و به سفر رفتن و در شنبه کار کردن خوبست و شگون دارد. اما در روز شنبه عروس به خانه داماد فرستادن خوب نیست.

شەوارەیە.
به کسی گویند که راه زندگیش را تشخیص نمیدهد. نکبتش گرفته.

شەوان شەوی لە شۆنە.
هر شبی شب دیگر بدنبال دارد. از پی هر خنده آخر گریهایست.

شەوقی لە تەپاڵە سەندگە.
از تپاله نور گرفته است. وصف نور یا زیبایی کسی، از روی تمسخر.

شەوگار (بەری درێژە) بەری دوورە.
در زمستان یا پاییز مهمانی را که میخواهند بیشتر بماند، گویند: شب طولانی است و برای رفتن زود است.

شەو و رۆژی لێ شێویاگە.
شب و روز بر او عوض شده. شب و روز را تشخیص نمیدهد (از شدت پریشانی و آشفتگی).

شەیتان ئاوس.
آبستن شیطانی، حاملگی کاذب. گاهی زنان تاحد نهماه و نه روزودر از ایمان خیال میکند. دارای بچه اند. مجداه از فراغت معلوم میشود بچه ای در کار ینوده وکیسهء آین بدل بچه وجود راشته آست.

شەیتان ئاوس ئەکا.

آبستن شیطانی. برخی از دختران رسیده یا زنان خارج از حد جلف و هرزه و شهوتی که نعوذبالله من شر هین، در حقشان گویند.

شەیتان بە ئاو دەسکەری ناوێ.

شیطان لیاقت آب ریخت بر دست او را ندارد. سابق بر این در مهمانیها قبل از غذا خوردن، کسی با آفتابه و لگن و حوله ای بر دست وارد میشد و همگی دست می شستند.

فلانی چندان فریبکار و جلب است که شیطان لیاقت نوکری و آب ریزی بر دست او را ندارد.

شەیتان بە لایەوە دەرس ئەخوێنێ.

شیطان نزد او درس می‌خواند. وصف پر مکری و فسونکاری شخصی.

شەیتان بە نوکری ناگرێ.

شیطان را به نوکری نمی گیرد. شخصی نیرنگ ساز و حیله گر.

شەیتان، بیەرە و گونت ئەیرِنم.

هنگام گم کردن چیزی، بچه ها با سادگی و نا آرامی گویند: شیطان پس بده و گرنه آلتت را پیچ می‌دهم.

شەیتان چووگەسە قەلبی.

شیطان توی قلبش رفته. شیطان به قالبش رفته.

درقدیم و بم اکتون مرلوم است، شخصی را که دیر وقت نزدیك غروب یاشب فوت می کرد به سجد می برند از غل اورا در داخل مسجد یا ایوان مسجد که خنکی باشد نگه می داشتند. تاصبح که یرند و دفن کنند، گاهی مرده که سکته کرده بود و نمی دانستند ممکن است دیریا زودچین شستن و یا بعد از کفن کردن و یا بردن در تابوت و یا داخل قبر زنده شود، معتقد بودند کر در صورت زنده شدن، شیطان دراو حلول کرده و بەحسد اورفته است، برسر او می ریختند و آنقدر اورا می زدند تا می مرد.

شەیتان دەرس ئەدات.

شیطان را درس میدهد. شخصی بسیار پر کید و مکر.

شەیتان لە بانیەو نوێژ ئەخوێنێ.

شیطان بر رویش نماز میخواند. در منع ناخن بلند کردن گویند.

شەیتان لە قوتاوی، خوەی ئەشارێتەوو.

شیطان از محصل و مکتبی می گریزد.

شەیتان مەرەخەس بوو.

شیطان آزار شد. هنگام مرخص شدن دانش آموزن از مدارس گویند و بچه ها را در شیطنت و نا آرامی شیطان می‌نامند.

شێت ئەگەیێ بە شێت، ئەیژێ، تەمەرێز هەی تەمەرێز.

دیوانه چو دیوانه ببیند، خوشش آید.

شیتە شێت.

حالت زن بی حیا هنگام دعوا.

شیخ تەمەعکارە.

شیخ طمعکار است.

شێخ شێت ئەکا و مەلاّ سەرگەردان.

شیخ را دیوانه و دانشمند را سرگردان می‌کند. وصف زنی زیبا و جذاب.

شێخە دێیە، کێ بە کێیە.

ده شیخ است، کسی به کسی نیست. هرج و مرج است.

شیر برنجەکەی هاتگەسە جۆش.

شیر برنجش به‌جوش آمده. در شأن بیوه ای شهوانی گویند که برای شوهر کردن حوصله اش سر آمده. طوطیش یاد هندوستان کرده.

شێر بمشکنێ نەك رێوی بمخوات.

شیر مرا بشکند، بهتر از آن است که روباه مرا بخورد. بلندپروازی و علو همت را می رساند.

شیر دا بۆ پیر دا.

شاید: شیر داد برای پیر داد، باشد. بخوبی معلوم نیست، کی بماند کی نماند.

شیر دا تیلّێ.

شییشك می بندد، مسخره می‌کند.

شیر دایك خوەی خواردگە.

شیر مادر خود را خورده. حلال زاده است. شیر را بچه ءمی ماند بدو.

شیر کەری خواردگە.

شیر خر خورده است. شخصی نفهم و بی شعور، مراد است.

شێر لە بیشە دەرێ، چە نێر بێ چە ما.

شیر از بیشه در آید، چه نر باشد چه ماده. مشکل حل شود چه تو حل کنی چه دیگری.

شیر لە پای دڵ ئاو ئەخواتەو.

شیر از پای دل آبیاری شود. شیر از دل آب میگیرد.
حالت و وضع روحی زن در کم و کیف شیرش اثر میگذارد.

شیر لە تەك دۆشیا، ناچێتەو جێگە.

شیر که دوشیده شد به پستان باز نمی گردد. آب رفته به جوی باز نیاید. تیر از کمان چو رفت نیاید به شست باز.

شێر ماڵە رێویی دەر.

شیر خانه است و روباه دشت. بر در خانه هر سگی شیر است.

شیرە ئەمالێتە سەریا.

شیره بەسرش می مالد. با وعده پوچ و دروغین کسی را خرسند کردن.

شێرە بەفرینەس، کەس لێ ناترسێ.

شیر برفی است، کسی از آن نمی ترسد. پهلوان پنبه است.

شیرەکەی تاڵ ئەوێ.

در حضور زن شیرده چون چیزی خورند گویند: او را نیز بدهید وگرنه (شیرش تلخ میشود).

شیرینی خورانتە.

شیرینی خوارنت است. بچه ای را که تهدید به زدن کنند با این جمله می ترسانند.

شێری یا رێوی.

شیری یا روباه؟ هنگامی که کسی را پی انجام کار مهمی فرستند وقتی که بر میگردد، گویند: شیری یا روباه ؟ یعنی موفقی یا ناموفق، نتیجه گرفته ای یا نه؟

دانم که از بیت الهی شیری بگو یا روبهی
در حضرت شاهنشهی برالقاسمی یا بوالحکم
"سنایی"

شیشەیەك شکیا، ساقە و ناوێ.

شیشه ای که شکست سالم نمی شود.

حرف "ع"

عاقڵ ئیشارەیەکی بەسە.
عاقل را اشاره ای کافی است.

عاقڵ بە ئیشارە و نەزان بە کوتەك ز
عاقل با اشاره و نادان با کتک (کاری را باید انجام دهد را مطلبی را باید یاد بگیرد). دانا را اشارەای، نادان را مناره ای.

عاقڵ ڕێگەی خوەی ئەناسێ.
عاقل راه زندگی خود را تشخیص می دهد.

عاقڵ ڕێگەی خوەی گوم ناکا.
عاقل راه خود را گم نمی کند. رجوع شود به مثل بالا.

عوزر لە گونا بەتەرەف تر.
عذر از گناه بدتر.
عذر خواهی کندم بعد از قتل   عذر بدتر ز گناهش نگیرد
"محتشم کاشانی"
عقل تو از بس که آمد خیره سر   هست عذرت از گناه تو بتر

عومر پیرەپەزێگی ماگە.
عمر گوسفند پیری برایش مانده. آفتاب عمرش به لب بام رسیده.

عومر پیرەژنێکی ماگە.
عمر پیر زنی برایش مانده.

عومر پیرە سەگێکی ماگە.
عمر سگ پیری برایش مانده.

عەجەلە برای شەیتانە.
عجله برادر شیطان است.

عەجەلە کار شەیتانە.
عجله کار شیطان است.

عەجەلە مەکە، تیا دائەمێنی.

شتاب مکن در میمانی.

عەجەلە و مەرگ بران.
شتاب و مرگ برادرند.

عەزای دەوڵەمەن شایی فەقیرە.
عزای ثروتمند شادی فقیر است. در مرگ دارا، ندار به نوایی می رسد.

عەقڵ بە گەورە و بووچکی نییە.
عقل به بزرگی و کوچکی نیست. بزرگی به عقل است نه به سال.

عەقڵم نییە، تەجرەبەم هەس.
عقل ندارم تجربه که دارم.

عەقڵی سوکە.
عقلش سبک است. عقلش پارسنگ بر می دارد.

عەلی ماگە و حەوزی.
علی مانده و حوضش. کسی را گویند که از مال دنیا ساقط شده.

عەیب خوەیان ئەشارنەو، عەیب مەردم ئەخەنە دەرەو.
عیب خود پوشند، عیب مردم خروشند.
مال ما گل منار است، مال مردم زیر تغار است.

عەیب لە کەس مەگرە.
بر کسی عیب مگیر.

چون رد و قبول همه در پرده غیب است
زنهار کسی را نکنی عیب که عیب است
"غزالی مشهدی"

عیسا بە بیم خوەی، مووسا بە دین خوەی.
عیسي بدین خود، موسی بەدین خود.

عیلم بێ عەمەل وەسەردار بێ سەمەر.
علم بی عمل چون درخت بی ثمر است.

بار درخت علم نباشد بجز عمل
با علم اگر عمل نکنی شاخ بی بری
"سعدی"

حرف "غ"

غەریب تەن دروس.

جملە دعائیە: غریب تن درست باد.

غەیب ئەزانی؟

مگر غیب میدانی؟

غەیب زان خوواس.

غیب را خدا میداند.
لایعلم الغیب الا الله

غەیبەت کردن،وەسە گۆشت سەگ خواردن.

غیبت کردن چون گوشت سگ خوردن است.
ولا تجسسوا ولا یغتب بعضکم بعضاً* ایحب احدکم ان یاکل لحم اخیه میتاً فکرهتموه. "قرآن کریم"

حرف "ف"

فرسەت ئەوەمە نییە بگەیەم بە خوەیچما.
فرصت آنرا ندارم به خودم هم برسم. (در اثر كثرت مشغله)

فرسەت ئەوەمە نییە، سەرم بخورنم.
فرصت سر خاراندن را ندارم. (در اثر کار زیاد).

فرسەت لە دەس مەدە.
فرصت را از دست مده. وقت را غنیمتدان آنقدر که بتوانی.

فرمان ناکەی، لوو تۆ مەگرە.
لووتگرتن: دماغ گرفتن، کنایه از روترش کردن است.
کار نمی کنی مهم نیست، اخم نکن.

فرمێسکی ها لە ناو قۆڵیا.
گریه اش در آستینش است. کنایه از شخص نازک دل.

فرەخۆر هەمیشە بار سکی ئەکێشێ.
پرخور همیشه بار شکمش را می کشد. پرخور همیشه در بند شکم است.

فرە رابکەی کەوشەکانت ئەدڕگێ.
زیاد بدوی کفشهایت پاره می شود. کسب روزی به تلاش نیست.

فرەی رۆیگە و کەمی ماگە.
زیادش رفته و کمش مانده. تاکنون تحمل کرده ای، این چند روز را هم تحمل کن.

فۆتە حمامی.
لنگ حمام بودن. کنایه از زنی بدکار یا زنی که چند شوهر کند.

فەتحی کردگە.
فتح کرده. دسته گل به آب داده. کار ناشایستی کرده.

فەرهادکوژە.
فرهاد کش است. (پیرزنی فسونکار و حیله گر).

فەقیر ئەوەسە ئەیوەنە قەساوخانە و سەری ئەوڕن.

به کسی گفته شود: فقیر است، گویند: فقیر آن است که به قصابخانه برند و سر برند.

فەقیر ها له قەساوخانا.

فقیر در قصابخانه است. منظور گاو گوسفند است.

فەقیر هەمیشه ها له قۆرتا.

سختی و بدبختی همیشه به بیچاره و بی چیز روی می آورد. سنگ بدر شکسته می بارد.

گلیم بخت کسی را چو بافتند سیاه
به آب زمزم و کوثر سفید نتوان کرد

"حافظ"

فەقیری عەیب نییه.

نداری عیب نیست.

فەنیْ! تۆ به سەر شەڕه سەگیتەو چه؟!

فه نی: مخفف نام کسی. تو و فحاشی؟ ترا چه به کار بد؟!

حرف "ق"

قاپ قومار خانه.

قاپ قمار خانه. همه فن حریف. مرد آشنا به همه کارهای زشت.

قازان گەردوون هەر چەنی دێر بێتە جۆش، ئاخرێ تێتە جۆش.

دیگ گردون و زمانه هر چند دیر جوش آید سرانجام به جوش آید. صبر خدا چهل سال است.

قازان مێردگەل بە چلێ سال تێتە جۆش.

دیگ مردان به چهل سال جوش آید. مردان خدا تحمل بیشتری دارند.

قالآو و بە ساون چەرمگەو ناوێ.

کلاغ با صابون زدن سفید نمی شود. نظیر:.... که زنگی به شستن نگردد سفید. "فردوسی"

قالآو و بە شۆرین چەرمگەو ناوێ.

کلاغ با شستن سفید نشود.

ز ناپاکزاده مدارید امید — که زنگی به شستن نگردد سفید

"فردوسی"

قالآو بە قالآو ئەیژێ رووڕەش.

کلاغ به کلاغ می گوید: روسیاه. بدکاری بدکار دیگر را مذمت کند.

قالآو چەی کرد تا قەشقەڕە چە بکا؟

کلاغ چکار کرد تا زاغی چکار کند؟ هیچکدام کاری از پیش نمی برند.

جاییکه عقاب پر بریزد

از پشهء لاغری چه خیزد

قالآو ڕەشە بە من چە.

کلاغ سیاه است به من چه مربوط. دیگری گناهکار و مقصر است. بەمن چه ربطی دارد.

قالآو هات وەك كەو بچێتە رێگا رێگە رۆین خوەیچی لە بیرەو چوو.

کلاغ آمد (تقلید از کبک کند) مثل کبک راه برود، راه رفتن خود را هم فراموش کرد.

خلق را قلیدشان بر باد داد — ای دو صد لعنت بر این تقلید باد

قاڵی کەند.

او را از بین برد. نابودش کرد. از سر خود دور کرد.

قاویان دا.

او را از رو بردند. کارش را رو کردند. او را رسوا کردند.

قرچە بکەفێ لە دڵت.

کنایه از: دلت بسوزد، یکی از عزیزانت بمیرد.

قرچەوبووگ.

گوشت و پوستی خشک و چروکدار دارد. شخصی لاغر و استخوانی.

قرخن.

کسی را گویند که دائم سرفه کند و اخلاط سینه داشته باشد.

قژ لە پای دڵ ئاو ئەخواتەو.

موی سر از پای دل آب می خورد. شادمانی و غمگینی در تقویت و ریزش مؤثر است.

قژم بکێشە و ناو باوکم مەوە.

موی سرم را بکش و نام پدر را نبر (بیپدرم فحش و ناسزا مگو).

قسمەت پێمی کرد، تاوان من چە بوو.

قسمت اینطور شد من تقصیر ندارم. ما را چه گنه نصیب ما این کردند.

قسە بۆ کەسێ قەدری بزانێ.

نصیحت برای کسی خوبست که قدر نصیحت را بداند. نیکی با کسی کن که قدر شناس باشد.

قسە پووڵ لە پایا نییە.

حرف زدن پول پایش نیست. بەعمل کار برآید به سخندانی نیست.

"سعدی"

قسەزل.

درشت سخن. کسی را گویند که کلامش از حدود سن و مقامش بالاتر باشد.

قسە، قسە تێری.

الكلام يجر الكلام
سخن، سخن می آورد.

قسه قووت به.
سخن (حرف) قورت بده. خوددار باش. رازدار باش.

قسه له دەميا ناوێسێ.
حرف توی دهانش بند نمی شود . رازدار نیست.

قسه له قسه هەڵئەسێ.
سخن از سخن خیزد. فتنه از فتنه خیزد.

قسه ناجاوێ و ئەياته دەرەو.
حرف را نجویده بیرون می دهد. نسنجیده سخن می گوید.

قسه ناشارگێتەو.
هیچ سخن و رازی پنهان نمی ماند.

قسه ناگەڕێتەو.
سخن بازنگردد. سخن گفته و قضای رفته و تیر انداخته و آب رفته، باز نگردد.

قسه هەزاره، يەكێكی به كاره.
از هزار سخن یکی بەکار آید و سودمند افتد.

قسەی برەوی نيه.
سخنش خریدار ندارد. خطش را نمی خوانند.

قسەی به قەد دەم خوەی نيه.
سخنش بقدر خودش نیست. کسی را کـه بـی هـوا و بـی ملاحظـه سـخن بگویـد، گویند.

قسەيێ بكه بۆ جواو، نه سێخ بسۆزێ نه كەواو.
چیزی بگو بهر جواب، نه سیخ بسوزد نه کباب.

قسەی بيگانه ئێشی نييه.
سخن بیگانه درد ندارد. از ماست که بر ماست.

قسەی پاڵوودار نابار و تاڵە.

سخن دو پهلو نيشدار، تلخ و ملال آور است.

قسەی پر دەم خوەی نییه.

سخنش پر دهان نيست . نسنجيده سخن می گويد.

قسەی حەساوی جەواوی نییه.

حرف حسابی جواب ندارد. سخن قانع كننده، بی جواب است.

قسەی حەساوی زوو سەوز ئەوێ.

سخن درست زود اثر بخش است. حق پيروز است.

قسەی حەق ئێشی هەس.

سخن حق درد دارد. سخن حق تلخ است.

قسەی حەق تاڵە.

سخن حق تلخ است. الحق مر.

قسەی حەق رەقە.

سخن حق سخت است.

قسەی حەق لە دلاً سەوز ئەوێ.

سخن حق در دل اثر گذارد. سخن كه از دل بر آيد نشيند لاجرم بر دل.

قسەی خولە، باس بلەی لە ناو برد.

موضوع محمود سخن ابراهيم را تحت الشعاع قرار داده.

قسەی خوتت لە کوێ ژنەفت؟ لەو جێگە وا قسەی مەردمیان ئەکرد.

حرف خودت را كجا شنيدی؟ آنجا كه حرف ديگران را می زدند. غيبت نكن كه غيبت نشنوی.

قسەی دوێکە لە تەك دوێکە رۆی.

سخن ديروز با ديروز است. سخن نو آر كه نو را حلاوتی است دگر.

قسەی دەمی خوەی نازانێ.

حرف دهنش را نمی فهمد. حرف زدن بلد نيست.

قسەی راس یا لە شێت بژنەوە یا لە منالّ.

سخن راست را يا از ديوانه بشنو يا از بچه.

قسەی، شەوچەرەی ماڵانە.

حرفش، در هر خانه بر سر زبانهاست. شخصی بدنام و زشت کار است.

قسەیەك ئەکەی بیری لێ بکەرەو.

اول اندیشه وانگهی گفتار.

قسەیەك دوو نەفەری پێ ئەرەنجێ، مەیکە.

سخنی که دو نفر به آن برنجند مگوی. سخن که ناخوشا نید ناگفته به.
سخنی که دانی بیازارد تو خاموش تا دیگری بیارد.

قسەیەك لە دڵەو دەربێ، لە دڵا جێگەی ئەگرێ.

سخن که از دل بر آید نشیند لاجرم بر دل.

قسەیەك کەفتە سی و دوو دیان: ئەکەفێتە سی و دوو ماڵ (ئەکەفێتە سێ دوو دەم.

سخنی که در سی و دو دندان افتاد (در سی و دو خانه افتد) در سی و دو دهن افتد.

قسەیەکیچ بکەن بۆ دز.

حق بجانبی دزد را بیان کند. طرف مقصر را هم نباید خالی کرد.

قسەی لە خوەی (زلترە) گەورەترە.

سخنش از خودش بزرگتر است. بچه ای را گویند که سخنانش بالاتر از حد سن و سالش باشد.

قسەی لە نشتەر خراوترە.

نیش سخنش از نیشتر بدتر است. بدزبان است.

قسەی لێ ئەوێتەو.

راز افشای است. حرف ااز او خیزد. فتنەانگیز است.

قسەی لێ هەڵئەسێ.

حرف از او خیزد شبیه مثل بالا.

قسەی لێیەو مەکە.

از آن حرف نزن فراموش کن.

قسەی مەرد یەکێکە.

حرف مرد یکی است. قول مردان جان دارد.

قسەی ناحەق ئێشی هەس.

حرف ناحق دردناک است.

قسەی ناوجێگە.

سخن داخل رختخواب. عشوه و ناز...

قسەیێ نەوگە، شەڕی ئەخورێ.

حرفی نشنیده دعوایش گرفته.

قسەی وەسە سرپ ئاوکریاگ.

سخنش چون سرب گداخته است. سنخانش نیشدار و طعنه آمیز است.

قسەی وەسە کوچك و کولۆ.

سخنش چون سنگ و کلوغ است. سخنانش تلخ و نیش دار است.

قسەی وەسە گولله.

سخنش چون گلوله است. شخصی بد زبان.

قسەی وەسە نشتەر.

سخنش چون نیشتر است (بدل فرو میرود) بد زبان است.

قسەی هەر کەس بە قەو ریشی موعتەبەرە.

سخن هر کس بـهحرمـت ریشش است. در هر زمـان حرمت شـخص بـه میزان ثروتش بوده است.

قشقەڕە دومان، هەڵپەڕە بۆمان.

زغـن دوم هـا برایمـان بـرقص "دوم و دوراجـی دو طایفـه از اکـراد هـستند کـه شغلشان گیوه بافی است و در عدم شخصیت و اصالت زبانزداند" هر وقت بچه ای را بطور اجبار و ناچاری بغل کنند و برقصانند در رقصاندن و ناز کردنش این مثل را بر زبان می آوردند.

قلیان بکێشم یا خەجاڵەت؟

غلیان بکشم یا خجالت؟ هر گاه خود صاحبخانه یا شخص محترم دیگری غلیان آورد، مهمان گوید.

قنگ خوەم لە تەك شاخ گا دا، ناخەمە شەڕ.

کون خودم را با شاخ گاو به‌جنگ نمی دهم. برای تحقیر طرف دعوا گویند: حاضر نیستم کون خود را در برابر سخنان زشت او قرار دهم. طرف را به گاو و سخنانش نیشدارش به شاخ او تشبیه کرده اند.

قنگ ره‌ش و چه‌رمگ له بگارا دیاره.

کون سیاه و سفید در پایاب رودخانه معلوم می‌شود.
عند الامتحان یکرم الرجل او یهان

بدو گفت پولاو جنگی بنرد   به کشتی پرید آید از مرد مرد
"فردوسی"

فر دا که بر من تر وزد باد مهرگان   آنکه شود پرید که مرد و مرد کسیت
"ناصر خسرو"

قنگ قورس.

کون سنگین. کنایه از شخصی تنبل که از جا نجنبد.

قنگ هه‌لئه‌کا.

کون بر می‌گرداند. پشت می‌کند. قهر می‌کند.

قنگی ئه‌سۆلێته‌و.

مشابه‌کلمه‌ء ئه‌سۆلێته‌و یا (سۆڵه سول)یه اگر با آب نمک کسی را تنقبیه کنند یا نوشادر به کسی فرو کنند چه حالتی پیدا می‌کند معنی کلمه آن حالت است، غیر از سوزش است تقریباً میگوییم: کونش می سوزد. یعنی: حسودی می‌کند.

قنگی (ئه‌سووتێ) ئه‌سووزێ.

کونش می‌سوزد حسودیش گرفته. شبیه مثل بالا.

قنگه‌رو، ماس، وه‌خت خوه‌ی خوه‌شه.

خوردن کنگر و ماست در وقت خود مناسب است. هر چیزی بجای خویش نیکوست. تهدید آمیز است. یعنی: هر بدی به‌موقع خود تلافی خواهد شد.

قورئانم په‌ڕه‌په‌ڕه سووتانوێ.

قرآن را ورق ورق سوزانده باشم. سوگند سخت بر تبرئه خود از تهمتی.

قورعانم خستوێته ناو زێراو مووساییه‌کان.

قرآن را در فاضلاب کلیمی ها انداخته باشم (اگر این کار را کرده باشم) نظیر مثال بالا: بی احترامی به قرآن تا این حد را انجام عملی که به من تهمت میزنند نزد من برابر است.

قوربان ئاخر موسوڵمان.

قربان آخر مسلمان. کلیمی های سنندج گویند. یعنی: مسلمانها اکثر عاقبت بخیر اند.

قوربان حەواس جەم.

قربان حواس جمع. هنگام اشتباه کسی گویند. یعنی حواست را جمع کن.

قورقوشوم.

جمله توهین آمیز. نظیر: کوفت، درد دل.

قولاپی دەر هاوردگە.

قلاب در کرده، دوز و کلک یاد گرفته.

قوڵف کەعبە کەچ ناویَ.

قفل کعبه کج نمی شود. آسمان بەزمین نمی آید. اتفاقی نمی افتد.

قوشی بەربووگە.

بازش رها شده. کسی را که بی هنگام مثلاً در سرمای سخت و بی وقت و بدون کار بیرون آمده باشد، گویند.

قوڵف بۆ حەلاڵ زادە لیَ ئەدەن.

قفل را برای حلال زاده می زنند. آدم نجیب و حلال زاده قفل را که ببیند باز گردد اما دزد و نابکار ده قفل را هم می شکند و دستبرد خود را می زند.

قوڵف (کریاگە) دریاگە.

قفل زده شده. چون بەسیاگە. بسته شده. دختری را که عقد کنند ز حاضرین در عقد کسی که مخالف باشد. اگر هنگام خواندن صیغه عقد نخی را گره بزند و یا بند انگشتانش را بەصدا در آورد، گویند که داماد نمی تواند موفق به پاره کردن پرده بکارت شود.

قومارباز لە بیَ پووڵیا تەوبە ئەکا.

قمارباز از بی پولی توبه کند. توبه ی گرگ مرگ است.
قحبه پیر چه کند که توبه نکند و شحنه معزول از مردم آزاری.

قووز بالاَ قووز.

قوز بالا قوز. کسی را که هر روزی رنجی و تعبی رسد.

قەتارچی.

قطارچی. قاطرچی. کسی را که لقمه بزرگ بردارد، گویند.

قەحبە لە پیریا، بەرەو خوا ئەڕوا.

قحبه در پیری رو به خدا رود. روباه تا ته چاه است کرباس خیر میکند.

حاکمان در زمان معزولی
همه شبلی و بایزید شوند

"سعدی"

تا بی ادبی همی توانی کرد
خون علما بدم بیاشامی
وانگه که شدی ضعیف بنشستی
با ز هد چو بایز ید بسطامی

"ناصر خسرو"

قەحبەی پیر ئەوێتە دەلاڵ.

قحبه پیر دلال می شود.

قەرزدار نەمرێ (قەرز بار ئەکا) قەرز خوەی ئەداتەو.

بدهکار اگر نمیرد، بدهیش را ادا می کند.

قەرز بە قەرز دەس ئاردین ئەوێ.

کسی یک کاسه آرد به دیگری قرض بدهد، کاسه آرد قرض بگیرد، سودی عایدش نمی شود. فقط دستتش آرد می شود. معامله پایاپای بی سود است.

قەرز بە قەرز دوو ماڵ ئاوان ئەوێتەو.

از کسی قرض کنی ندیگری بدهی که به خانه بسازد، خانه اش آباد می شود و پس از بی نیازی مبلغ را بر میگرداند و پس انداز و ثروت غیر منتظرەای برای قرض دهنده میشود.

قەرز قەرزدار ئەداتەو.

طلب طلبکار را می دهد. مثل موفقی گفته می شود که کسی ظرفی از مایعی یا غذایی را آورد که لبریز باشد. مثل ایرادی است بر پر کردن آنچنانی.

قەرەچناخ.

پر چانه و پر حرف.

قەزا ناگەڕێتەو.

قضا بر نمیگردد.

قضا دگر نشود گر هزار ناله و آه
بشکر یا بشکایت برآید از دهنی
فرشته ای که وکیل است بر خزائن باد
چه غم خورد که بمیرد چراغ پیرزنی
"سعدی"

قەزا و قورقێنە.

قضا و آروغ. تصادفی و اتفاقی. کاریکه یکبار پیش آید.

قەزای دۆستێ ئەخەم لە هەزار قەوم خراو.

درد و بلای دوستی بجان هزار قوم و خویش.

قەزای دۆستێ خاس بکەفێ لە هەزار برای خراو.

درد و بلای یک دوست خوب بیفتد به جان هزار برادر بد. که دوستان وفادار بهتر از خویشند.

قەساو هەڵسا، سەگ نشتە جێگەی.

قصاب برخاست، سگ جایش نشست. کله پز پا شد سگ جایش نشست.رحمت بر کفن دزد اولی. بدتری جانشین بدی شدن.

قەلب ساقت سێوەرۆ بێ.

نفرین به مزاح: سلامتیت تب و لرز باد.

قەڵخی بکەنە.

پوستش را بکن. هر چه دارد از او بگیر. (موقع معامله)

قەل بە قەل ئەیژێ، روو ڕەش.

دیگ به دیگ می گوید: رویت سیاه.
کلاغ به کلاغ می گوید: رویت سیاه. بدی که دیگری را بدتر از خود بداند.

قەڵەمەی ناو قلّیە.

قلم داخل هریس یا هریسه. هریسه غذایی است اصیل ایرانی که از حبوبات و برگ زردآلو و رب انار و گوشت درست می شود. نخود هر آش. قاشق هر کاسه.

قەورم لە قەورت دوور بێ.

قبرم از قبرت دور باد. هنگام انزجار و تنفر از دیدار کسی گویند.

قەور نایگرێتە خوەری.

گور او را در خود جای نمی دهد. کسی نهایت شقی و گناهکار.

قەورم بۆ ناکەنگێ.

قبرم کنده نمی شود. از بس روسیاه و گناهکارم.

قەوڵ ناگەرێتەوە.

قول بر نمی گردد. انصراف از قول و وعده ناپسند است.

قەوڵ و بەوڵی یەکێکە.

قول و بولش یکی است. شخصی وعده خلاف.

قەوڵی وەسە بەوڵی.

قولش چون بولش است. نظیر مثل بالا.

قەوڵی قەوڵە.

قولش عملی است. حرف مرد یکی است.

قەوم ژنان پا لە بەرە، قەوم شووان دەربەدەرە.

قوم و فامیل زنان مقدم اند و قوم و خویش مردان دربدراند. زنان در خانه شوهر قوم و خویش خود را بدور خود جمع کنند و با آنها دید با بازدید دارند اما به فامیل شوهر چندان اعتنایی نمی کنند. این مثل قدیمی است.

قەیخای مەحەلەس.

کدخدای محل است. کنایه از کسی که در کار یک یک افراد محل دخالت کند.

قەییم ئوجاخان شۆنیان برپیا، چرای ناکەسان تاوەرۆژ گرپیا.

این مثل بسیار قدیمی است.

اجاق خاندانهای قدیم (که آن مردمان همه اهل احسان و عطوفت بودند) خاموش شد. چراغ ناکسان و ستمکاران تا بروز روشن ماند.

این چه شوری است که در دور قمر می بینم
همه آفاق پر از فتنه و شر می بینم
دختران را همه جنگ است و جدال با مادر
پسران را همه بدخواه پدر می بینم
اسب تازی شده مجروح بزیر پالان
طوق زرین همه در گردن خر می بینم

"حافظ"

قیته قیتەتکەره.

قرتی و جرتی و هوسباز است.

قیتەی بان ئاوایی.

جوان قرتی بالای آبادی. جوانان نادان آبادی که دیگران را به چیزی نمی گیرند و بی ملاحظه روی بلندی آبادی و یا بر سرچشمه مخصوص زنان می ایستد و مزاحمت ایجاد می کنند.

قیتەی بان مله.

جوان قرتی سر گردنه یا بلندی آبادی.

قێخا رازی بکه و دێیەکه تالآن بکه.

کدخدا را ببین و ده را بچاپ. با کدخدا بساز و ده را بتاز.

حرف "ك"

کابرا نانی نەو پیازی ئەسەند.

یارو نان ند اشت پیاز می‌خرید. کنایه از بی سلیقه‌گی وخریدن چیز های عیز لازم و انجام کارهای عیز لازم.

کار ئەشێ لە رێگەیە بۆی برۆی.

کار را باید از راهش داخل شد. هر کاری راهی دارد.

کار ئیمرۆ مەخەرە سۆزی.

کار امروز را به فردا میندار.
به‌فردا ممان کار امروز را.
"فردوسی"

کار بکە تا جەوهەر پەیدا بکەی.

کار کن تا جوهر پیدا کنی. کار انسان را پخته و آزموده کند.

کار بۆ کرێکار، زەوی بۆ جووتیار.

کار برای کارگر، زمین برای کشاورز و صاحب جفت.
هر کس را بهر کاری ساخته اند.
"مولوی"

کار بۆ کەر و خواردن بۆ یابوو.

کار کردن از خر و خوردن از یابو. کار را کسی کند و نفعش را دیگری برد.

کار بە سەور دروس ئەوێ.

کارها نیکو شود اما به صبر. به صبر از غوره حلوا میتوان ساخت.

کار بە کارزان بسپێرە.

کار را به کاردان بسپار.

کار حەزرەت فیلە.

کار حضرت فیل است. کار بس دشوار که عامل بزرگی خواهد.

کار حەکیم، بێ حکمەت نییە.

کار حکیم بی حکمت نیست. دستور پزشک را باید به کار بست.

کار خەیر ئیستخارەی بۆ چەس.

در کار خیر حاجت هیچ استخاره ای نیست.

کارد گەییگەسە پێشە.

کارد به استخوان رسیده. طاقت سر آمده. خون به جوش آمده.

کارد دەسەی خوەی ناوڕێ.

کارد دسته خود را نبرد. قوم و خویش خون همدیگر را بخورند استخوان همدیگر را نشکنند.

کار دەس، دڵ ئەیکا.

کار دست را دل می کند. دل شکسته از کار دلسرد است.

کاردێ لێ بەی خوێنی دەرنایت.

کاردش بزنی، خونش در نیاید. (سخت عصبانی است).

کار، سەرت بخوات.

کار، سرت را بخورد. کسی را که در انجام کاری مسامحه کند و بگوید کار داشتم، گویند...

کار، شەمشیر ئەیکا، نە قەڵخان.

کار را شمشیر می کند نه غلاف.

تن بود چون غلامی و جان شمشیر
کار شمشیر می کند نه غلاف

"بهارستان جامی"

کار عەیب نییە.

کار عیب نیست. کار عار نیست.

کار کردن، قەلب ساقی تێرێ.

سلامت در گرو کار و فعالیت است.

کار گەورە، بە بووچك مەسپێرە.

به خردان مفرمای کار بزرگ.

کار لە کار ترازیا.

کار از کار گذشت. قلم رفته را چه چاره بود. کاریست گذشت و سبویست شکست.

کار لە مەحکەمکاری عەیب ناکا.
کار از محکم کاری عیب نمی کند. جوانب کار را بهتر باید بررسی کنیم.

کار من ئەیکەم و بە ناو تۆ تەواو ئەوێ.
کار را من می کنم و بەنام تو تمام می شود.

کار نییە خوا دروسی نەکا.
مشکلی نیست کە خدا آنرا نگشاید.
مشکلی نیست که آسان نشود
مرد باید که هراسان نشود
"نظامی"

کار نیە خوا رێکی نەخا.
کاری نیست خدا کارسازی نکند. مشکل گشای همه خداست.

کار، نییە خوا سازی نەکا.
کاری نیست که خدا کارسازی نکند.

کاروان بەرو دوا ئەکەفێ.
کاروان جلو و عقب می افتد. مرگ اشخاص پس و پیش می افتد.

کاروان بەرەو دواس.
کاروان پس و پیش است. امروز نوبت مرگ او بود فردا نوبت مرگ ماست.

کاروانسەرای حاجی ئەربابە.
کاروانسرای حاجی ارباب است. خانه بی نظم و ترتیب که آمد و شد هر کس در آن بدون اجازه صاحبخانه صورت گیرد.

کاروانسەرای شا عەباسە.
کاروانسرای شاه عباس است. شبیه مثل فوق.

کار وەسیلەی گەرەکە.
کار را وسیله و ابزار باید. بی وسیله سوی به امت راه نیست.

کاری بکە بۆ سواو، نە سێخ بسۆزێ نە کەواو.
کار بکن بهر ثواب، نه سیخ بسوزد نه کباب.
عادلانه رفتار کن، نه من ضرر کنم نه شما.

کاری بکە بێت بە شۆنتا، نەك بڕۆی بە شۆنیا.

کاری کن کە بدنبالت آید نە اینکە بە دنبالش روی.

سگ آن بە کە خواهندە ی نان بود

چو سیرش کنی دشمن جان بود

"فردوسی"

کاریٚ بکە چرات رۆشن بیٚ.

کاری بکن کە چراغت روشن بماند. چنان بزی کە نکونام باشی.

کاریٚ بکە خاست بێژن.

با مردم چنان باش کە از تو تعریف کنند.

کاریٚ بکە خەیری تیابیٚ.

کاری را دنبل کن کە در آن سودی باشد.

کاریٚ بکە قەورو قیامەتت نەسووتیٚ.

سعی کن قبر و قیامت نسوزد. (ایمانت بر باد نرود).

کاریٚ بکە ناوت بۆ بمێنیٚ.

چنان زی کە بعد از مردن نامت بماند.

چنان با نیک و بد سر کن کە بعد از مردنت عرفی، مسلمانت بەزمزم شوید و هندو بسوزاند.

"عرفی"

کاریٚ بکە ناوت بە خاس دەر چیٚ.

چنان کن کە نامت بە نیکی برند.

کاریٚ بکە ناو خراو بە شۆنتەو نەویٚ.

کاری کن کە نام بد بدنبالت نباشد. مبادا کە نامت بزشتی برند.

کاریٚ خەیری تیا نییە مەڕۆ بە شونیا.

کاری را کە خیرد در آن نیست دنبال مکن.

بە کانی کە گوهر نیابی مکن

چو بند روان بینی و رنج تن

"فردوسی"

کاری زارە.

کارش زار است. زندگیش تباه است.

کاری گرێ تێ کەفتگە.

گره در کارش افتاده. کارش به مانع برخورده.

کاری لێ نایێت.

از او کاری ساخته نیست. قابل استفاده نیست.

کار مەدە بە دەسمەو.

کاری دستمون نده. مرا در مخمصه و دردسر میندار.

کاری مەکە خوات لێ برەنجێ.

کاری مکن که خدا از تو آزرده شود. مبادا که از تو برنجد خدای.

کارم خراوە.

کارم خراب است. کارم بد است. کنایه از اینکه: اسهال و بیرون روی دارم.

کارم شەق و شرە.

کارم شلوق و پلوق است. کارم بد است. چون مثل بالا.

کاری بگرە دەس، پەشیمانەو نەوی.

کاری پیشه کن که در آن پشیمانی نیابی.

آن شغل طلب کن، ز روی حالت

کز کرده نباشدت خجالت

"نظامی"

کاسب خوەشەوەیس خواس.

کاسب حبیب خداست.

الکاسب حبیب الله.

کاسە کەیچ کونا بکە و بیکە بە سەرتا.

در مورد لیسیدن ظرف غدا گویند. کاسه را هم سوراغ کن و بەگردن بیاویز.

گوشت را که خورند استخوان را به گردن نیاویزند.

کاسە لە ئاش گەرمتر.

کاسه از آش گرمتر. دایه مهربانتر از مادر.

کاسە و کوچەڵە بە سەر منا مەشکنە.

کاسه و کوزه را سر من مشکن. عقده ات را سر من خالی نکن. تقصیر را بگردن من میندار.

کاسه هاوسا.

کاسه همسایه. از غذای خود برای همسایه فرستادن.

کاسه هاوسا خەوەر ناکات.

غذایی را که همسایه می آورد غفله و ببی اطلاع می آورد.

کاسه هاوسا سك تێر ناکا، دڵ گەرم ئەکا.

غذای همسایه شکم راسیر نمی‌کند. محبت و علاقه ایجاد می‌کند.

کاسه هاوسا یا بەر لە شێوە یا دوای شێو، دو نانیچ زەرەر ئەدات.

غذای همسایه یا قبل از شام می‌رسد یا بعد از شام. دو نان هم ضرر میزند. بچه‌ها اشتهای بیشتری دارند به‌همراه آن غذا دو نان را هم می‌خورند، می‌گویند اگر کاسه همسایه نرسد نظم غذا خوردن بیشتر است و یا لااقل فقط دو نان خورده میشود و قرض بر جای نیست.

کاسەیەك کەیوانوو بیشکنێ، تەقەی نایێ.

کاسه ای را که خانم بشکند صدا ندارد. کلفت و کارگر خانه گفته: اگر خانم چیزی بشکند کسی با او اعتراض نمیکند اما اگر من بشکنم تاوانش را باید بدهم.
کار بد بزرگتران چشمگیر نیست.

کاسەی مەرد بە چل ساڵ تێتە جۆش.

کاسه (صبر) مرد به چهل سال جوش آید. مرد واقعی بسیار با گذشت و صبور است.

کاسەی هاوسا خوەش تامە.

غذای همسایه لذیذتر است. هر چیز کم لذیذ و مولع است.

کاسەی هاوسا دوو پای هەس.

کاسه همسایه دو پا دارد. به طریق زیر هم گفته شده:

کاسەی هاوسا دوو پای هەس، پایەکی لە ماڵ خوەی و پایەکی ماڵ هاوسا.

غذایی را که همسایه برای همسایه می برد دو پا دارد، یک پایش در منزل برنده غذا و پای دیگرش در منزل همسایه است. یعنی: نیکی و بدی قرض است. ضیافت پای پس هم دارد.
قرض است کرده های تو در نزد روزگار، در کدام روز که باشد ادا کند.

کاشکای بارەکەم بە قەو کەرەهای کەرەکەم بوای.

کاش قیمت کارم با کریاه الاغم برابری می‌کرد.

بر آن کدخدا زار باید گریست
که دخلش بود نوزده خرج بیست
"سعدی"

کاشی بە عەمەل هات (کاشف بە عەمەل هات).
کاشی بەعمل آمد (کاشف بعمل آمد) هنگامیکه نتیجه حاصل شد.

کاغەز ئەپرتووکێ و قەوڵ لە سەر جێگەس.
سند پاره و پوسیده میشود و قول و وعده بر سر جای است.

کافر بە جەسەم نەوێ.
کافر هم حال و وضع مرا نداشته باشد.

کاڵکەمووشان داگیەسە گیرفانی.
جیبش را تار عنکبوت زده. (در مورد بی پول گفته می شود).

کاکڵە مووشان، شای دەروێشان.
عنکبوت شاه درویشها. کسی را که از درویش بی چیزتر است بە عنکبوت که خانه اش اوهن البیوت و خودش از حیث جثه بسیار ناتوان و نحیف است، تشبیه میکنند.

کالاّ، لایق ئەو بالاّ.
کالا، لایق آن قد و بالا. لباس فاخر برازنده وجود شماست.

کاڵ گەییك، لە گەییکە نەگەییك خاسترە.
کال به ما رسیده بهتر است از رسیده نارسیده. سیلی نقد به از حلوای نسیه.

کاڵەك ئەخوی، لە پای لەرزەکەیچیا دانیشە.
خربزه که میخوری پای لرزش هم بنشین. هر چیزی سود و زیانی دارد گر از آن بیش از حد کافی اسفاده کردی در انتظار زیانش هم باش.

کاڵەك خوەری یا بێبسانرِن؟
می خواهی خربزه بخوری یا بستان را بکنی و زیر پا کنی؟
خربزه خوری یا بستان جو؟ استفاده کن و کنجکای مکن.

کاورِە نەخواردم بزنێ (جینگاندم) نیامە جێ.
بره ای نگرفته ام و نخورده ام، بزی تاوان دادم.

بیچاره خر آرزوی دم کرد
نایافته دم دو گوش گم کرد

"سعدی"

کاوێژ ئەکا.
نشخوار می‌کند. به مزاخ به کسی که در حال صحبت یا خوردن چیزی است، گویند.

کا، هین خوەت نییە، کادان هین خوەتە.
اگر کاه از تو نیست. درست است که خوردنی مفت و رایگان است اما قدری بخور که به حالت ضرر نداشته باشد.

کای زەرد، لە هەمارا نامێنێ.
کاه زرد (که مرغوب است) در انبار نمی ماند. دختر با حسن جمال و کاردان بی شوهر نمی ماند.

کایەك ئەکا بە کێفێ.
کاهی را کوهی می کند. مکبر و مفتن. عیب جو.

کایەك بە کێفێ ئەوێنێ.
کاهی را کوهی می بیند. ماند مثل فوق.

کای کۆنە ئەداتە با.
کاه کهنه را بباد می دهد. حرفهای تکراری و بدرد بخور می زند و هذیان می گوید.

کایە سەر شکاندنیچی هەس.
برای قوت قلب اطفال هنگام مجروح شدن در بازی، گویند... بازی شکستنک دارد سر شکستنک دارد.

کایەی کتك و مشکە.
بازی گربه و موش است. نظیر جنگ زرگری است.

کتك ئەخەمە ناو شواڵت.
گربه در شلوارت اندازم. دمار از روزگارت بر آرم.

کتك ئەیژێ: بچمە ماڵێ پیرەژنێ کوێری تیابێ، سەگ ئەیژێ: بچمە ماڵی حەفت جوانی تیابێ.

گربه می گوید: به‌خانه ای بروم که پیرزن کوری در آن باشد (که به من محبت کند چون پیر زن بی کس است حتی معاشرت گربه به او تسکین می دهد همچنان که اشخاص بی اولاد به‌گربه علاقه دارند. سگ می گوید: بخانه ای برم که هفت جوان در آن باشند. (جوان سگ را دوست دارد. بخصوص اگر اهل شکار باشد سگ نزد او نعمت بیند.)

کتك له مالّیا به چێو شه‌قه‌و ئه‌گه‌ڕێ.

گربه در خانه‌اش به چوب زیر بغل راه می رود. کنایه از شخص خسیس و نان نخور.

کتك له مالّیا سه‌فرا هه‌لّتێرێ.

گربه در خانه اش صفرا پس می دهد. کنایه از شخص خسیس.

کتکان نین له مالاّ، مشکان ترێ نینایانه.

گربه ها در خانه نیستند موشها جشن گرفته اند. بزرگها در خانه نیستند، کوچکها شلوغ کرده اند.

کتك بالّی بوای مه‌لیچك له سه‌ر زه‌وینا نه‌ئه‌ما.

گربه اگر بال می داشت گنجشک بر روی زمین نمی ماند.

گربه مسکین اگر پر داشتی
تخم گنجشک از جهان برداشتی

خدا خر را شناخت، شاخش نداد.

کتك بۆ خوه‌ی گوو ئه‌کا و چاو له مه‌ردم زیت ئه‌کاته‌و.

گربه برای (راحتی) خود می رید و چشم از مردم درشت می کند (باز می کند). ماحصل زحمت کسی عاید خود شخص میشود اما سر دیگران فخر می کند و منت می نهد.

کتك حه‌فت گیانی هه‌س.

گربه هفت جان دارد. گربه در صدمه و زخمها سخت جان است. سخت جان را به گربه تشبیه کنند.

کتك دووگ به خه‌و ئه‌وینێ.

گربه دنبه به خواب بیند. شتر در خواب بیند پنبه‌دانه.

کتك ده‌می به دووگ ناگه‌یێ، ئه‌یژێ سۆلّه.

گربه دهانش به دنبه نمی رسد. می گوید شور است.
شغال پوزش به انگور نمی رسد. می گوید ترش است.

کتك سپڵەس.

گربه ناسپاس است. آدم ناسپاس را به گربه مانند کنند.

کتك شۆر.

گربه شور. شستن صورت چون گربه (ناتمام).

کتك کوێر، نان لە ماڵی دەر ناکات.

گربهء کور نان از خانه اش نرباید. شخص بسیار خسیس و تنگ نظر.

کتکە نەفتینە.

شخص کثیف و لباس چرب را که آلوده به نفت باشد، گربه نفتینه خوانند و نیز شخص پر مکر و فساد انگیز را گویند.

کراس بەری خرنگەی تێ، سکی لە برسیا قۆڕەی تێ.

پیراهن تنش (از پولهای دوخته بر آن) صدا می کند و شکمش از گرسنگی صدا می کند.
اسماء اصوات در زبان کردی بسیار وسیع است. برای استفاده بیشتر به پایان کتاب مراجعه شود. نظیر: آفتابه لگن هفت دست، شام و نهار هیچ.

کراسەکەم پشت و روو ئەکەم.

پیراهنم را پشت و رو می کنم. با سیلی روی خود را سرخ می کنم.

کراسیان لە بەر خوەرێکەو وشك ئەوێتەو.

از کسی پرسند، آندو نفر با هم نسبی دارند؟ گوید: پیراهنشان در جلو یک آفتاب خشک می شود. یعنی: ابداً نسبت و قرابتی ندارند.

کرایە نشینی و خوەش نشینی.

کرایه نشینی و خوش نشینی. کسی که داغ نداشتن خانه به دلش نشسته برای رفع غصه گوید.

کردگیانەسە چێو دەم سەگەو.

او را چون چوب دهان سگ کرده اند. کسی را در معرض خطر قرار دادن یا مسخره کردن و بی حرمت نمودن.

کرم کارە، ئەزانێ چە بکا.

کرم کار است. می داند چکار می کند، مطلع ست و نیاز به راهنما ندارد.

کزە لە جەرگت بکەفێ.

جگرت خراشیده شود. یکی از عزیزانت را از دست بدهی.
کزه: از اسماء اصوات است و در فارسی لفظی برای آن نیست. صدای کباب بر آتش.

کشه کشه پۆپه رەشه   مێمان شەوێ دوان خوەشه

زن صاحبخانه مرغ یا خروس خانه را مورد خطاب قرار داده و می گوید: کش کش تاج سیاه، مهمان شبی چو شب خوبست. کش لفظی برای راندن مرغ و خروس، چون چخه یا چیغه برای رندن سگ است.

من اینجا دیر ماندم خوار گشتم   عزیز از ماندن دائم شود خوار
"دقیقی"

میهمان سخت عزیز است ولی همچو نفس
خفقان آرد اگر آید و بیرون نرود

کشه کشه پۆپه لارێ، من مێمانم تا بەهارێ.

جواب مثل بالا را مهمان به زن صاحبخانه میدهد و او را به ماندن خود مطلع می کند، گوید: کش کش خروس تاج کج، من تا بهار مهمان هستم.

کفتەی بەرکولێ.

در درست کردن کوفته تبریزی ابتدا یک کوفته کوچک را برای آزمایش در آش میگذارند کمی پخته شود ببینند، کوفته استقامت پختن دارد یا بهم می خورد، سپس کوفتههای اصلی را در آن می گذارند. آن یک کوفته را (کوفته ی جلوپز) گویند. محک سنجش، وسیله آزمایش هر کار. نخود هر آش.

کفر ئەکا.

کفر می کند. کنایه از عصبانیت شدید کسی.

کفری دەرهاتگە.

کفرش در آمده. نهایت خشمگین است.

کفری بووگە.

کفری شده، سخت خشمناک است.

کلافە بووگم یا: دڵم کلافە بووگە.

کلافه شده ام یا: دلم کلافه شده. گرفته و غمگینم.

کلافەی شێویاگ.

کلاف سر در گم، کاری بەبهم خوردەی صعب الاصلاح. افکاری متشتت و آشفته.

کلاّنەی کەوگ کەفتگەسە بەینیان.

کلانه: دکمه های قدیمی پیراهنی که جنس آنها سفالی دارای لعابی آبی و کبود رنگ بوده و یا جنس آن چینی بود. درشت تر آن هم برای انواع لباس مصرف میشود، تقریباً از جنس خرمهره بوده. معنی مثل چنین است: دکمهء کبود در بینشان فاصله افتاده. میانه شان شکر آب شده.

کلاّو ئەخاتە ئاسمانا.

از شادی کلاف به آسمان می اندازد. در پوست خود نمی گنجد.

کلاو ئەنێتە سەر شەیتان.

سر شیطان کلاه می گذارد. بسیار حیله گر است.

کلاّو چەرخێنێکە.

مدت آن یک کلاه چرخاندن است. مدت زودگذریست. چشم بهم زدنی است.

کلاّو خوەت بکە بە قازی.

کلاه خود را قاضی کن. انصاف با خودت.

کلاّو خوەت بگرە، با نەیوات.

کلاه خود را بگیر باد نبرد. بکار خود بەپرداز و بەدیگران کار نداشته باش.

کلاّو شەرعی دروس کردن.

کلاه شرعی ساختن. نامشروعی را به حیل صورت شرعی دادن.

کلاّومان نەچێتە ناو یەکا.

کلاهمان تو هم نره. اختلاف پیدا نکنیم.

کلاّوم لە راسییا دڕیاگە.

کلاهم در راه راست پاره شد. یک عمر با حقیقت کار کردم.

کلاّو هەڵئەخا.

(از شادی) کلاه بر هوا پرتاب می کند.

کلاّویان ئاوێتە بووگە.

کلاهشان تو هم رفته. با هم گل آویز شده اند. اختلاف پیدا کرده اند.

کلاّویان ناگە سەری.

سرش کلاه گذاشتند. او را گول زدند.

کڵاوی هاتگه ناوچاوی.
کلاهش توی چشمش آمده. بی آبرو شده و نمی تواند سر بلند کند.

کڵاوی بەرزه.
کلاهش بلند است. با افتخار زندگی می کند.

کڵاوی هەمیشه لاره.
کلاهش همیشه کج است. سربلند و با افتخار است.

کڵفەتباره.
کلفت بار است. عیار بار است.

کڵفەت خوەمم و خانم خوەمم.
کلفت خودم هستم و خانم خودم. خودم می پزم و خودم می خورم.

کلك خوەی ئەکرۆژێ.
(از شدت غضب) انگشت خود را گاز می گیرد (انگشت خود را دندان کروجه کند).

کلك خوەی برد به دەما.
انگشت خود را بەدهان برد. انگشت بر دهان ماندن (حسرت و پشیمانی بردن).

کۆتەره گزگ.
جاروی فرسوده و از کار افتاده. جمله توهین آمیز به شخص پیر و نحیف.

کلکێ شەرع بیوڕێ خوێنی نییه.
انگشتی را که شرح (قاضی) ببرد، خون ندارد. دستورات شرع روا و قابل اجراست.

کۆتر له دەماخی ئەپەڕێ.
کبوتر از دماغش می پرد. با دمش گردو می شکند. خیلی شاد است.

کوتەك ئەزانێ قۆناغ ها له کوێ.
قوناغ: خانه ارباب در ده. کتک می داند خانه ارباب کجاست. گویا مأمور دولتی سراغ خانه ارباب یا کدخدا را گرفته به او نشان نداده اند، بەزور متوسل شده بعد این مثل متداول شده و این خاص اوایل پهلوی است " کوتەک" چوبدستی و چماق

هم منظور است و تا نباشد چوب تر فرمان نبرد گاو خر. رجوع شد به: شەق ئەزانێ....

کوتەك چلّپاوە.
چوبدستی و چماق داخل گل و لای است. وسیله آزمایش هر کاری. رجوع شود به: کفتەی بەرکوڵ.

کوتەك لە بەهەشتەو هاتگە.
کتک از بهشت آمده. چوب معلم گل است، هر کس نخورد خل است.

کوچك ئەتاونێتەو.
(معده جوان) سنگ را آب می کند.

کوچك ئەکاتە ئاو.
سنگ را آب می کند. شدت ناله و گریه عزیز مرده ای. در تعریف سخن یا آوازی خوش.

کوچك ئەخەمە سەر دلّم.
سنگ بر دل می نهم. صبر و شکیبایی پیشه می کنم.

کوچك ئەدا بە مل کوچکا.
سنگ بر سنگ می زند. آب در هاون می کوبد. آب غربال می کند. گره بر باد می زند. کار بی نتیجه می کند.

کوچك ئەکولّنێ.
سنگ می پزد. سنگ می جوشاند. آب در هاون می کوبد. کار بی حاصل کند.

کوچك ئەونەیە (ستەمە) (سەختە) تا لە جێگەی خوەی نەجویگە.
سنگ تا موقعی سنگین و حرکت دادنش مشکل است که از جا نکنده باشد. احیای شخصیت و آبرو پس از حتک حرمت دشوار است.

کوچك تا نەجوێ سەنگینە.
سنگ تا از جای نجنبد سنگین است. شخصیت تا زمانی که پایمال نشده، سخص حرمت دارد.

کوچك دلّ.
سنگدل. بی عاطفه و نامهربان.

کوچك هاته جواو، ئەو نەهات.

از سنگ صدا در آمد از او در نیامد. در موقع عتاب و سرزنش یا شکنجه و آزار برای افشا راز، طرف دعوا که سکوت کند و لب نگشاید.

کوچکێ بخه به ئاسمانا.

سنگی به هوا پرتاب کن. سنگی به گنجشکی بزن. حرکتی کن شاید برکتی بیابی.

کوچکی بخه به قەو دارا.

سنگی بر درخت بینداز (شاید سیبی بیفتد یا گنجشکی بزنی) شبیه مثل بالا.

کوچکیچ بواریێ ئەرۆم.

سنگ هم ببار می روم. در رفتن مصمم هستم.

کوچکیچ به حالێ ئەگیریێ.

سنگ به حالش می گرید. حال شخصی گریان و پریشان احوال و مریضی صعب العلاج .

کوچکێ نادان بیخاته چا، به هەزار دانا دەرنایت.

سنگی را که نادان به چاه اندازد، هزار دانا نمی تواند آنرا در آورد.

کوچکێ نییه بیەم به تەوق سەر خوەما.

سنگی نیست بر سر خود بکوبم. از دست مردم نفهم و بی منطق.

کوچکێ نییه سەر خوەمی پیێ بشکنم.

سنگی نیست که سر خود را با آن بشکنم. در جایی که راه مخالفت و اعتراض بر وی بسته گوید.

کوڕ ئازا ماڵی بۆ چەس، کوڕ حیزیچ ماڵی بۆ چەس.

پسر با غیرت مال را چه کند و پسر حیز و بی غیرت را مال سود ندهد.

کوڕ ئەکێشێتە سەر باوك.

پسر بەپدر می رود. شیر را بچه همی ماند بدو.

کور ئەو باوکەسە.

پسر باباشه. پسر آن پدر است. شیر را بچه همدی ماند بدو.

کور باوك خوەیه.

پسر پدر خودش است. برای تحبیب گویند.

کوڕ بێوەژن ڕکەرککەرە.
پسر بیوەزن خسیس است.

کورد (بێ دەم و پلە) بێ دەم و زوانە.
کرد کم حرف و بی زبان و خجالتی است.

کورد ترسەنۆکە.
کرد ترسو است. (محجوب است).

کورد چەپۆکخوەرە.
کرد توسری خور است. کرد مظلوم است.

کورد خۆخوەرە.
کرد خودخور است. کرد بیگانه نوازش و خودکش است. از ماست که بر ماست.

کورد (مێمان خوەشەویستە) مێمان دۆسە.
کرد مهمان نواز و مهمان دوست است.

کورد زوو سەرِی تێ.
کرد زود به ناسپاسی و طغیان رسد.

کورد زوو کڵاو ئەچێتە سەری.
کرد زود کلاه سرش میرود و فریب میخورد.

کورد گەدای سکیە.
کرد گدای شکمش است. هر ضه دارد، خرج خوراک و پوشاک کند و عاقبت اندیش نیست.

کورە نەچێتە بازاڕ، بازاڕ وێران ئەوێ.
کرد بازار نرود، بازار ویران می‌شود. هم در مورد بی سلیقه بودن در خرید گویند و هم در اینکه گفتیم کرد گدای شکمش است و بسیار خرید می‌کند اگر ببازار نرود و خرید نکند بازار...

کوڕ کوڕمە و برای شوومە.
پسر پسرم است و برادر برادر شوهرم. مثال: زنی به‌نام فاطمه به حسن نامی شوهر کرده که شوهرش از زن قبلی پسری دارد، این پسر ازدواج کرده و دارای دو پسر به نامهای حسین و علی است. فاطمه از شوهرش طلاق گرفته با علی

ازدواج میکند، پس اگر از فاطمه سئوال شود که حسین چه نسبتی با شما دارد میتواند بگوید: پسر پسرم است و برادر شوهرم.

کورێکمان ئەوێ.
دارای پسری میشویم. کسی که لیاقت انجام کاری را نداشته باشد اما آن کار را بخوبی انجام دهد در باره اش گویند...

کوز بەر کوانگ قەدری نییە.
فرج همر که از لحاظ صاخر آماره بودن، به فرج جلوا جاق خانه تشبیه شده، بی ارزش و حرمت است. زیرا مردان هوسباز تنوع پسند این مثل در جایی بەکار می رود که شخص داشته هایی خودرانپسند دو به مال دیگر ان چشم بدوزد.

کۆس کەفتگ.
مبتلا به بلا و مصیبی بزرگ. حالت تأثر عزیز مرده ای.

کۆسە و ریش پان.
کوسه و ریش پهن. کارهای ضد و نقیض. فیل و فنجان. آسمان و ریسمان.

کوڵك ئەرژنێ.
پشم می ریزد. ندار و بی چیز است.

کوڵکەی سەر بە خوێن.
کولکه: جمع ریخت و پاش پشمی است که در بافتن فرش ایجاد میشود. پیرزن را نیز می گویند. پیرزن عیار پیشه که خون راه را می اندازد. فرهاد کش.

کوڵکە بوو بە ماڵ.
خرده پشمها تبدیل به خانه شد. فقیری را گویند که وضع زندگی خود را سامان بخشد.

کوڵە فتنە.
آشوبگر. سخن چین. دوبهم زن.

کۆڵ هەڵبەست بمرێ شیوەنی نییە.
بچه زن یا شوهر اگر بمیرد شیون ندارد. در فقدان اشخاص دورتر نگریند.

کوڵەی تێ.
می جوشد. کسی را گویند که دل پری دارد و آماده گریستن است.

کونا مشکی لێ بوو به عه‌ماره‌ت.

سوراخ موش در نظرش عمارتی شد. کنایه از ترس و وحشت بسیار.

کونای خه‌یری بۆ بووگه‌سه‌و.

به‌استهزاء: سوراخ و دریچه خیر برویش گشوده شده. در مورد کسی گویند، که از محلی و راهی خرجی بزرگ برایش فراهم شده.

کونایه‌ك رۆشنایی بۆ خوه‌ت بێلاَنه‌و.

روزنه‌ای از روشنایی برای خود نگهدار. همه را از خود رانده و ناراضی مکن.

کونای بکه و بیکه ملت.

سوراخش کن و به گردنت بینداز. کودکانی را گویند که ظرف غذا را زیاد لیس زنند.

کونایه‌کم کرده‌و هه‌زار کونا بووه جه‌رگم .

سوراخی را باز کردم، هزار سوراخ در جگرم ایجاد شد.

ای که گشتی تو پایبند عیال

دیگر آسودگی مبند خیال

کۆنه ئوجاخان شۆنیان بڕیا

چرای ناکه‌سان تاوه روژ گرپیا.

خاندانهای قدیمی (که اهل احسان و نیکوکاری بودند) نابود شدند، دور دور اشخاص پست و بی اصالت است و چراغ این نوع اشخاص تا به‌روز روشن ماند. مثل بسیار قدیمی است.

اسب تازی شده مجروح به‌زیر پالان

طوق زرین همه در گردن خر می بینم

"حافظ"

که‌وا نان بخوه.

قبا نان بخور. اشاره به‌زمانی که به‌ظاهر توجه است. رجوع شود به: که وا نان بوخوه.

کووله‌که‌سه‌ره.

سری چون کدو. سری بی مو. سری میان تهی و بی مغز.

کوێراییت داهاتگه؟

کور شده ای؟ جلو چشمانت گرفته شده؟ خطاب به کسی که بر خلاف گذشته در زندگی می بازد.

کوێر بوو، کەچەڵی چی دەرهاورد.

کور بود کچل هم شد. میمون ابله هم در آورد. زشت بود عیب دارتر هم شد.

کوێر بیٚ سەواد.

کور بی سواد. آدم بی سواد کور و بیچاره است.

کۆیراییيە، وەك: پووكاوڵیە.

نکبتش گرفته. کوریش ظاهر شده. گیج و هاج و واج شده.

کوێر تا ئەو ڕۆژە ئەمریٚ، بە ئاوات دوو چاو ساقە.

کور تا روزی که می میرد به آرزوی داشتن دو چشم سالم است.
کور از خدا چه خواهد، دو چشم بینا.

کوێر چرای گەرەك نییە.

کور را به چراغ چه حاجت. نارگیل بدست بوزینه.

کوێر خوەمم و چاو ساق مەردم.

کور خودم هستم و چشم سالم برای دیگران. کور عیب خود و بینای عیب دیگران.

ذره بینی تو بەعیب دیگران
چون بەعیب خود رسی کوری در آن
"مولود"

کوێر سپیٚ مشت کەفتگە.

شپش به دست کور افتاده. فقیری که ناگهان صاحب مکنت شود.

کوێر شەو و ڕۆژی بۆ نییە.

کور را شب و روز یکسان است. ما که رسوای جهانیم چه دوزخ چه بهشت. آب که از سر گذشت چه یک گز، چه صد گز.

کوێر لە خوا چەی گەرەکە؟ دوو چاو ساق.

کور از خدا چه خواهد؟ دو چشم بینا.

کوێر و بیٚ سەوا وەنە یەك.

کور و بی سواد مانند هم اند. آدم بیسواد کور است.

کوێر وتی و کەچەڵیچ باوەڕی کرد.

کور گفت، کچل هم باور کرد. تو گفتی و من باور کردم؟!

کەجدار و مەرێز.

کج دار و مریز. مثل کاملاً است و در سنندج معمول شده. مماشات و راه آمدن با کسی.

کەچەڵ ئەگەر بتانێ سەر خوەی دەوا ئەکا.

کچل اگر بتواند سر خود را درمان می کند. کچل ار طبیب بودی سر خود دوا نمودی.

کەچەڵ ئەونەیە ستەمە تا کلاوەکەی دائەکەفێ.

کچل تا کلاه از سرش نیفتاده ناراحت است (که مبادا سر کچلش را ببینند). آب که از صد گذشت چه یک گز چه صد گز. ما که رسوای جهانیم چه مسجد چه کنشت.

کەچەڵ بە قوڕیچەو شیرینە.

کچل با گل و لای هم شیرین و بانمک است. کچل در هر حال دوست داشتنی است.

کەچەڵ تڕی، بەش خوەی بڕی.

کچل گوزید، سهم خود را قطع کرد. درباره کسی گفته می شود که امتحان بد بدهد و از کمک دیگران بی بهره بماند.

کەچەڵ حەکیم بێ سەر خوەی دەرمان ئەکا.

کچل ار پزشک باشد سر خود درمان می کند. اگر چیزی بلد باشم ابتدا بەفکر خودم هستم.

کەچەڵ خوەشبەختە.

کچل خوشبخت است. کچل شانس دارد.

کەچەڵ دەرمان کەر بوای، دەرمان سەر خوەی ئەکرد.

کچل ار طبیب بودی سر خود دوا نمودی.

کەچەڵ زەرە شیرینە.

کچل نزد همه عزیز و دوست داشتنی است.

کەچەڵ کەچەڵ کەلاچە، رەوغەن کەللە پاچە.

بچه‌ها کچلی را مورد استهزا که قرار می دهند، می گویند.

کەر ئاسیاوانە.

خر آسیابان است. با استهزا و مزاح در تأیید کسی که راه را گم نمی کند.

کەر ئاوس ئەکا.

یکی گوید: فلانی هنوز بچه است و چیزی نمی فهمد، دیگری در رد گفته او گوید: علاوه بر اینکه همه چیز می فهمد (خر ر آبستن می کند).

کەر بە بارەو تیا گوم ئەویٚ.

خر هم در آن با بارش گم می شود.....

کەر بە بارەو گوم ئەکا.

خر را با بارش گم می کند. (وصف شخصیت کودن و نفهم).

کەر بە پاوەو ئاو ئەخواتەو.

خر سر پا آب می خورد. سابقاً برای آب خوردن می نشستند و دستی بر سر می نهادند سپس آب می نوشیدند این رسم هم اکنون در بیشتر دهات ایران متداول است.

کەر بە کاروانی چاخەو ناویٚ.

خر با به‌کاروان رفتن چاق نمی شود. سابقاً حیوانات بارکش را اجاره میکردند و بکاروانی می بردند. نتیجه این است که: از چریدن شخص در سور و مهمانی، زندگی اداره نمی شود.

کەر بە کۆپانا ئەناسیٚ.

خر را بوسیله پالانش می شناسد. خر را از بارش می شناسد. (بسیار کودن است).

کەر بە کوشتن ناویٚتە ئەسپ.

خر در اثر زدن اسب نمی شود. بچه با زدن تربیت نمی شود.

کەر بە گونا ئەناسیٚ.

به مزاح: خر را بوسیله علامتش می شناسد. (ابله و بی شعور است).

کەر بە نەقیزە ئەڕویٚ بە ریٚگا.

خر به‌وسیله سیخک راه می رود (تو که خر نیستی).

کەر بە نەقیزە فیٚرە.

خر به سیخک و کتک عادت دارد. تا نباشد چوب تر، فرمان نبرد گاو خر.

کەر بێراو بەوناوی بارگە.

خر بیار و بدنامی بار کن. کاریکه نباید بشود شده.

کەر بێراو و ترویەتی بارکە.

خر بیار و رسوایی بار کن.

کەر بێرا و مەعرەکە بار بکە.

خر بیار و معرکه بار کن. کاریکه نبایست بشود شده.

کەر پیر و هەوسار نۆ، سەرەسەریە لە دەور جۆ.

خر پیر و افسار نو، عر عر می کشد بەدور جو. پیر مردی هوسباز را گویند که با پوشیدن یک دست لباس تمیز به عشقبازی رفته باشد.

کەر تۆپیك باری نییە.

خر مرده را باز ننهند. از آدم بی خاصیت درخواستی نکنند.

کەر تەمەڵ ماتڵ چۆشە.

خر تنبل منتظر چش است. آدم تنبل سیخک می خواهد.

کەر جۆ بوینێ، کا ناخوات.

خر جو ببیند کاه نمی خورد. مزاحاً به کسی که چیز بهتری دیده طمع در آن بسته است، گویند.

کەر خوەمە و کۆپانی ئەکەم.

خر خودم است پالانش می کنم.

کەر خوەمە و گوێی ناڵ ئەکەم.

خر خودم است و گوشش را نعل می زنم. کسی را در کار من حق دخالت نیست.

کەر خوەی لە ئاو (پەڕانەو) دەر کرد.

خر خود را از آب رد کرد. خر خود را از پل گذراند. کارش را روبەراه کرد.

کەر بە دو ریاڵ، کۆپان بە سێ قەران.

بهای خر ۲/۵ ریال پالانش ۳ ریال. معمول در سنندج ۲ ریال یعنی ۲ ریال و ده شاهی. اصل فدای فرع.

کەردە پەشیمان لە نەکەردە پەشیمان خاسترە.

پشیمانی بر انجام کاری به از پشیمانی بر انجام ندادن آن.

کەر دەسی ئەشکێ، جووچکەی هەڵئەوەسن.

خر دستش می شکند دمش را می بندند. مسئولان ناوارد بر خلاف واقع عمل می کند.

کەر دێزگ حەز ئەکا بە تۆپین خوەی و زەرەر ساحێوەکەی.

خر خاکستری تیره به آرزوی سقط شدن خود و ضرر صاحبش است.

کەر خاوەن خوەی (ساحێو خوەی) ناناسێ.

خر صاحب خود را نمی شناسد. کنایه از محلی بسیار شلوغ.

کەرسواری ئەکا.

خر سواری می کند. کسی را گویند که بر جمعی نادان و ابله حکومت کند.

کەر سواری عەیبێ، دابەزین دوو عەیب.

خر سواری عیب است و پیاده شدن از آن دو عیب. کنایه از اینکه: این کار را نمی بایست بکنی حالا که کردی تمامش کن.

کەر فام کردن، وەك: شیر فام کردن.

خر فهم کردن، چون: شیر فهم کردن. کسی را درست و کامل حالی کردن.

کەر کولّ و بار سۆك.

خر کوچک یا دم بریده و بار سبک. همسفری را گویند که سبک و بی بار و علایق باشد.

کەر لە بار نانالّی، لە بار ساحێو ئەنالّێ.

خر از سنگینی بار نمی نالد از ستم صاحب بار می نالد.

کەر لە کوێ کەفتگە، کونە لە کوێ درپاگە؟!

خر کجا افتاده، مشک آب کجا پاره شد؟! فلان چیز پارسال از بین رفته و حالا خبرش را می گیری. او کی مردود شده حلا سرزنشش می کنی.

کەر لە کەر بمێنێتەو، لووت و گوێچکەی ئەکەن.

خر که از خران دیگر وامانده (گوش و دماغش ببرند). در فارسی گویند: یال و دمش را ببرند.

کەر لە رێگەی جوا بمرێ شەهیدە.

خر به‌راه جو بمیرد شهید است.
من مات دون ماله شهید.

که‌ر کۆپان ئه‌که‌ن.

خر پالان کنند. به مزاح: یکی به‌دیگری گوید، در فلان شهر... یعنی شما آنقدر سفیه و بی خردی اگر روی، شما را نیز پالان نهند.

که‌ر ره‌نگ ئه‌که‌ن.

خر رنگ می کنند. نظیر مثل بالا.

که‌ر مردگ و خاوه‌ن ناڕازی.

خر مرده و صاحب ناراضی. خر خسته و صاحب ناراضی.
اثرت غیری بغراقات القرب.

که‌ر ناڵ ئه‌که‌ن.

خر نعل می زنند. خر پالان می کنند. در محلی که سواد و معرفت در مرتبه اعلاست.

که‌ر ناو جۆگه‌س، له هه‌ر تك لا ئه‌خوات.

خر داخل جوی است از هر دو سمت علف بر می چیند و می خورد. آدم زرنگ و استفاده‌جویی است.

که‌ر نه‌تۆپیگه، هه‌رزان بیٚ کفته.

خری سقط نشده تا کوفته ارزان شود. اتفاقی نیفتاده تا اوضاع دلخواه تو شود.

که‌ر و گا له یه‌ك جیا ناکاته‌و.

خر و گاو را از هم فرق نگذارد. خر از گاو نشناسد. شخص بی نهایت ابله و نادان است.

که‌ره‌که‌ت بووه به رێگا.

به مزاح و استهزاء: خرت را بران. رانندگیت را ادامه بده.

که‌ره‌که کۆپانی لار کردگه.

خر پالان کج کرده. کنایه از زنی بدکار شده.

که‌ره‌که مه‌مره به‌هاره، چووزه‌ی که‌ما دیاره.

خره نمیر بهار آمده. جوانه (کما) سر بدر آورده، کما علفی است کوهی خوراک خر.

بزک نمیر بهار میاد. وعده سر خرمن دادن.

کەرەم خووا و ناوچاو پاکت.

به کرم خدا و چشمان نورانی و پاکت. خدا کند چنین شود که می گویی.

کەرە و سیراج لە وەخت خوەیا خوەشە.

کره و سیراج خوردن موقع خود خوبست و سیراج: ماست آب کشیده که به آن نمک و سیاهدانه زنند. هر کار به موقع خود و هر چیزی بەجای خویش نیکوست.

کەر هەر ئەو کەرەسە، کۆپانەکەی گۆرپاگە.

خر مان خر است. پالانش عوض شده. مزاحاً: همان شخص است لباسش نو شده.

کەری بە بارە و تیا گوم ئەویٚ.

خر با بارش در آن گم ثوو. خانه ای شلوغ که اثاث و وسایش در هم ریخته باشد. جایی شلوغ و نامرتب.

کەری جۆ خوەر بووگە.

خرش جو خور شده. زن یا مردی را گویند که طعم ازدواج چشیده باشد و نمی تواند بی جفت بماند.

کەریان بە کۆپانەو وتگە.

خر و پالان گفته اند. خر را پالان زینت بخشد.

کەر یاوی پیٚ ئەکا.

خر با آن تب کند. پوشیدن لباس زیاد در فصل گرما.
خر با پوشیدن آن تب کند تو چطور دوام می آوری یا توهینی است تو از خر بالاتری.

کەری بە پەیغام ئاو ئەخواتەو.

خرش با پیغام و سفارش آب می خورد. در مورد کسی گویند که خود دنبال کارش نمی رود و بەدیگری ارجاع می کند که انجام دهد.

کەریٚ بە خەیاریٚ.

خری را به خیاری دادن و معاوضه کردن. خر دادن و خر مهره خریدن.

کەریٚ بە کەریٚ سنان لە بن دەسیەو دەریٚ.

در معاملەای گویند که نه سود دهد و نه زیان رساند. کار عاطل و وقت گیر و سرمایه گیر.

کەرێ خەفتوێ جۆ ناخوات.

خر خفته جو نمی خورد. هر که خواب است رویش در آب است.

کەری نییە و کادان ئەکاتەو.

خر ندارد و کاهدان می سازد. مناره ندارد و نیزه می دزدد.

کەری گوم کردگە و بە شۆن نالّەکەیا ئەگەڕێ.

خر گم کرده و دنبال نعلش می گردد. اصل را رها کرده به فرع پرداخته.

کەری گوم کردگە و بە شۆن هەوسارەکەیا ئەگەڕێ.

خر گم کرده و پی افسارش میگردد. چون مثل بالا.

کەری نییە و کۆپان ئەسێنێ.

خر ندارد و پالان می خرد. ماشین ندارد و گاراژ می سازد.

کەری نییە و نالّ ئەسێنێ.

خر ندارد و نعل می خرد. رجوع شود به: بە ئاو نەگە ییگە...

کەر یەك جار ئەکەفێتە ناو چالّ.

خر یک بار پایش به چاله می رود.

دیگر از وی مدار چشم وفا
هر که شد با تو در جفا گستاخ
زانکه هرگز دو بار مومن را
نگزد مار از یکی سوراخ

"جامی"

کەس بەش کەس ناخوات.

قسمت کسی را دیگری نتواند خورد.

بر سر هر لقمه بنوشته عیان
کز فلان بن فلان بن فلان

کەس بە کەس نییە.

کسی به کسی نیست. هرج و مرج است.

کەس بە موفتە کار ناکا.

کسی مفت و رایگان برای کسی کار نکند.

کەس بێ کەسان خواس.

کس بی کسان خداست.

کەس رزق و رۆزیی کەس ناخوات.
روزی کسی را دیگری نتواند خورد.

کەس شۆن خوەی گوم ناکا.
هیچکس راه (خانوادگی خود را گم نمی کند.
باز گردد به اصل خود هر چیز.

کەس نییە بپرسیٚ خالۆ کەرت بە چەند؟
کسی نیست بپرسد دایی خر تو چند می ارزد؟ کسی از ما خبری نمی پرسد. کسی در فکر ما نیست.

کەسیٚ برسی بیٚ، نان بە خەو ئەوینیٚ.
کسی که گرسنه باشد نان به خواب بیند. شتر در خواب بیند پنبه دانه.
کەسیٚ بە شۆن رەفێق خاسا بگەریٚ، بیٚ رەفیق ئەمێنیٚ.
هر کس در پی پیدا کردن دوست خوب و بی عیب باشد بی دوست می ماند.

کەسیٚ بیٚ ئەجەل نامریٚ.
کس بی اجل نمیرد. کسی پیش از اجل نمیرد.

کەس تر رزق ئەدات.
کس دیگر رزق می دهد. روزی رسان خداست.

کەسیٚ (تەمادار) (بەتەمای) کاسە هاوسا بیٚ، سەر بیٚ شێو ئەنێتەو.
کس به امید همسایه نشست شب گرسنه میخوابد.

کەسی ڕۆی ناگەڕێتەو.
کسی که رفت (مرد) باز نمی گردد. کی رفت به دوزخ و کی آمد به بهشت.

کەسی فرە بگەڕیٚ یا کۆڵ تێرێتەو یا زۆڵ.
کسی که زیاد بگردد یا کوله بار بخانه می آورد یا بچه سر راهی.
در مور کسی گفته می شود که ضمن گردش چیزی یافته باشد.

کەسیٚ کاڵەك بخوات، دائەنیشیتە پای لەرزەکەیچی.
هر کس که خربزه خورد پای لرزش هم می ایستد.

کەس خەتی ناخوێنێتەو.

کسی خطش را نمی خواند. بی اثر است. احترامی در میان مردم ندارد.

کەسیّ لە چل ساڵەگیا فێر پلاّو خوار دن بیّ، تێکە ئەوات بۆ لووتی.
کسی که در چهل سالگی پلو خوردن یاد بگیرد، لقمه را بطرف دماغش می برد.
اسبی که در چهل سالگی تعلیم بگیرد، برای میدان قیامت خوبست.

کەسیّ نەو بێژیّ کابرا کەرەت بە چەن؟
کسی نگفت خرت بچند. کسی توجهی نکرد.

کەسیّ نییە دیان خەیری پیا بنیّ.
کسی به او توجهی نمی کند. کسی خیر او را نمی خواهد.

کەشك چە و پەشم چە.
کشک چه و پشم چه. انکار و حاشا در موردی.

کەشکە ساوێکی ماگە.
باندازه یک کشک ساییدن مانده. زمان زیادی نمی برد.

کەعبە کەج ناویّ.
کعبه کج نمی شود. اگر این بشود اتفاقی نمی افتد.

کەفتگە بەرچاو و دەم.
جلو چشم زبان افتاده. زبان و چشم حسودان بر او باز شده.

کەفتگە سەر و کلاّو خوەی.
به سر و کلاه خود افتاده. در اثر بی سرپرستیَ افسار گسیخته شده.

کەفتگە سەر زوانگەل.
بر سر زبانها افتاده. بلند آوازه و مشهور شده.

کەفتگمە ناو قۆرت.
توی دردسر افتاده ام. پشت سر هم صدمه و سختی می بینم.

کەفتە جێگەیەك عەرەب نێزەی بۆ نەخات.
جایی افتاد که عرب نتواند بدانجا نیزه اندازد. محلی پرت و نامعلوم.

کەفتە مل نانەکەی خوەیا.
به نان خودش افتاد. زندگی اولیه خود را باز یافت.

کەلپۆس خاس بوای، بە کۆل ساحێویەو بوو.

پوستین اگر خوب بود، روی دوش صاحبش بود. اگر چیز خوبی بود دور نمی انداختند.

کەڵکەڵەیە.

لفظی است کە کنایە بر هوس کردن کاری دارد.

کەڵەشێر برسی خەو بە خەرمان ئاوبردگەو ئەوینێ.

خروس گرسنە خرمن آب بردە را بەخواب بیند. آدم بی لباس کرباس پهناور بە خواب بیند.

شتر در خواب بیند پنبە دانە
گهی لپ لپ خورد گە دانە دانە

کەڵەشێر نەخوێنێ، رۆژ ئەوێتەو.

اگر خروس نخواند، روز می شود. تو نباشی یار من، خدا بسازد کار من. اکبر ندهد خدای اکبر بدهد.

کەڵەشێر برسی و خەرمان ئاو بردگ.

خروس گرسنە و خرمن آب بردە. تشبیهی است کە مشبە محذوف است. آرزومند داشتن چیزی و ناکام بر آن سرد شدن.

کەلەشێر ناوەخت.

خروس بی هنگام و بی محل. آنکە گفتار و کردارش مقتضی حال و مقام نباشد.

کەڵەشێر ناوەخت بخوێنێ، سەری ئەبڕن.

خروس بی وقت خوان را سر برند. هر کس مخالف رژیم و حکومت وقت برخیزد آن بیند کە نشاید.

زبان بریدە بە کنجی نشستە صم بکم
بە کسی کە نباشد زبانش اندر حکم

"سعدی"

کەڵەشێر نەخوێنێ رۆژ ئەوێتەو.

خروس هم نخواند، صبح میشود. رمستان می گذرد و روسیاهی بە زغال می ماند.

کەڵەشێرەی خوەندگیە.

خروسش خواندە است. کبکش خروس می خواند. کنایە: بەحد بلوغ رسیدە ست.

کەم ئەخوەم و کز ئەنیشم.

کم نخورم و قانع نشینم.

از این پس به کنجی نشینم چو مور

که پیلان نخوردند روزی بەزور

"سعدی"

کەما بۆ کەر ئەکەنن، کەر بتۆپیێ کەما بۆ کێ ئەکەنن.

کما را برای خر می چینند، خر بمیرد کما را برای که بچینند؟

به مزاح: این همه رنج و فداکاری برای توست تو نباشی چرا بەخودم زحمت دهم.

کەما بە دەم کەر خوەشە.

کما بەدهن خر خوشمزه است. کما علفی است که در سنگلاخها روید بلند شبیه شوید.

کەم برێسە.

کم بریس. کم دروغ سر هم کن.

کەم! بۆچە تی؟ بۆ فرە.

کم! برای چه می آیی؟ برای زیاد (شدن). بیشتر در مورد دهاتی تعارفی از ماست و پنیر و کره و غیره بەشهر خانه کسی می آورد هدفش این است که باو کمکی کنند.

کەم بخوە و راحەت بخەفە.

کم بخور و راحت بخواب. قانع باش تا آسوده و بی خیال زندگی کنی.

کەم بو بخوە و مەچۆرە سەر حەکیم.

کم بخور تا نیازمند طبیب نشوی.

کەم بو بخوە و هەمێشە بو خوە.

کم بخور، همیشه بخور.

کەم با بەرەکەت خاسترە لە فرەی بێ بەرەکەت.

کم حلال و با برکت است از زیاد حرام و بی برکت.

کەفتار مێردێکی چاکە، قولی ئەسمی دەنگ ناکا.

کفتار مرد خوبست، چایش را سوراخ می کنی چیزی نمی گوید. (وقتی که میخواهند از سوراخ بیرونش آورند). مثل اس برای مرد مقاوم و سخت کوشی که هر چه آزمایش کنی و عذابش کنی، تحمل کند.

کەم تەر خەمە.

بی لیاقت است. بی حوصله است. لش و تنبل است.

کەمتر تەقەلای رزق و رۆزی بە.

کمتر دنبال روزی و دوندگی باش. زیاد دویدن کفش پاره می کند. زمین و زمان را بهم بدوزی، خداوند ندهد زیاده روزی.

کەم جیقلّدانە.

کم دل و جرأت است. کم ظرفیت است. معنی مثل: سنگدانش کوچک است.

کەم خوەر بە و دایمە خوەر بە.

کم خور باش و همیشه خور باش. کم بخور و همیشه بخور.

کەمم تێنە و بم جاوە، لەزەتم ها لە دواوە.

کمتر مرا در لقمه بگذار و خوب مرا بجو، که لذتم بەدنبال است. تلویحاً به کسی که زیاد پنیر، کره و امثال آنها را در لقمه می گذارد، فهمانده شده که یک مقدار رعایت کند.

کەنوو بەرو پشتی بۆ نییە.

کندو پشت و رو ندارد. به مزاح: بەجای، گل پشت و رو ندارد.

کەنووە رەشە.

کندوی سیاه. این کندو غیر کندوی عسل است. کندوهای بزرگی بود که در آنها گندم انبار می کردند شبیه کوزەهای سفالی و روغن پنیر. جمله ایست توهین آمیز: کنایه از زن زشت سیاه و چاق.

کەنێ برمێ و کەنە لانی پڕەو بێتەو.

که ن: کنده شده از دیواره بلند رودی. کنه لان: چاله ای که بر خود آب ایجاد شده. بمعنی مثل: دیواره بلند رودی بریزد و چاله از رود پر شود.
شخص خسیس و ممسک بمیرد اطرافیانش به نوا و بهره ای برسند.

کەنێ بڕووخێ، کەناوێ پڕەوکا.

دیواره رودی بیفتد و چاله ای را پر کند. چون مثل بالا.

کەنیشك ئەو دایکەسە.

دختر آن مادر است. شیر را بچه همی ماند بدو.

کەنیشك ئەکێشێتە سەر دایك، کوڕ ئەکێشێتە سەر باوك.

دختر به مادر رود و پسر به پدر.

کەنیشك ئەگەر وەبرێتە گولۆلەی موو، دارایی باوکی ئەیداتە سوو.

دختر اگر چند زشت و مانده باشد مانند کلاف مو شده باشد دارایی پدر، شوهر ش می دهد. (بطمع دارایی پدر و ارث او دختر بی شوهر نمی ماند اما اگر پدر ندار باشد دختر می ماند).

کەنیشك کۆلەکەی ماڵە.

دختر ستون خانه است. (از لحاظ پخت و پز و نظافت و کمک به مادر).

کەنیشك گیان سەختە.

دختر سخت جان است. در ناخوشی کمتر صدمه ای می بیند و تاب ناملایمات بیشتری دارد.

کەنیشك وەسە پووشین.

دختر چون پوشین است. پوشین پارچه سیاه و نرم و لطیفی است که زنان بر سر زنند و گاهی عمامه وار بدور سر پیچند. این پارچه در شوستن گاهی خوب از آب در می آید. دختری هم چون پوشین است گاهی خوب و پخته و کارآمد و سر بەراه و محترم می شود.

کەنیشك هەر تا دانیشێ، بەخت هەڵتێرێ.

دختر هر صبر کند و بماند بختش شکوفاتر می شود و شور بهتر کند.

کەنیشکێ دایك تاریفی بکات، ئەشێ خالۆ بیخوازێ.

دختری را که مادر تعریف کند برای آقا داییش خوب است.

کونی! مەگەر لە خوەت وەویلە نەوگی؟

کەنی: مخفف کەنیشک: دختر.

دختر! مگر خودت عروس نبوه ای؟ چرا در اینگونه کارها از عروست ایراد و اشکال میگیری. زنان در سن بالا برای خوش آیند و ارضای نفس، همدیگر را دختر خطاب کنند.

کەنیشك هەر وەسە پرد.

دختر مانند پل است که هر کسی بر روی آن عبور می کند و برای خواستگاری او می آیند، چنین کاری موجب ننگ نیست.

کەو ئەوەسە بەرانبەر کەو بخوێنێ.

کبک (خوب) آنست که در مقابل کبک بخواند.
اگر راست میگویی و مردش هستی در مقابل و حضور او این حرفها را بزن و اظهلار وجود کن.

کەوا سوور بەر تیپ.

قبا سرخ جلو تیپ. دلقک، شخص مورد تمسخر. وه ک: هه لکه فت هوز.

کەوا! نان بخوە.

قبا! نان بخور. رجوع شود به: زه مان که وا.....

کەوان رۆسەمی شکاندگە.

کمان رستم را شکسته، بیژن را از چاه بر آورده.
در مورد کسی گویند: که کاری بی اهمیت انجام داده و بزرگ آنرا جلوه میدهد.

کەوای حەریر خشەی تێ، سك لە برسیا قۆرەی تێ.

قبای حریر در تنش خش خش می کند اما شکمش از گرسنگی به قرقر افتاده.
کردها گدای شکم و مقید آداب و تشریفات هستند و همیشه ظاهر را فدای باطن می کنند.

کەروێشك هاتگەسە ناو رێگەی.

خرگوش بەمیان راهش آمده. کنایه از مسافری که ناراحتی در سفر دیده.

کەروێشکەخەو ئەکا.

خواب خرگوش کند. مرحله خواب و بیداری.

کەوش پینەچی پاشنەی نییە.

کفش پینه دوز پاشنه ندارد. کوزەگر از کوزه شکسته آب می خورد.

کەوشەکانم سوار ئەوێ.

کفشهایم سوار می شود. اگر کفش بر روی کفش بیفتد نشانه این است که صاحب آن بەمسافرت می رود.

کەی دەسێ چەور ئەکەین؟

کی دستی چرب می کنیم؟ کی نان عروسی شما را می خوریم؟

کەی کار شەیتانە.

کی کار شیطان است. به مزاح در جواب کسی که تعیین وقت برای انجام کاری خواهد، گویند.

کەی موورگ بێ کونا دائەمێنیٚ؟

کی مهره بی سوراخ (دختر باکره) معطل می ماند ؟ کی دختر بی شوهر می ماند؟

کیٚ بمریٚ، کیٚ بمێنیٚ؟

که بمیرد که بماند. رجوع شود به: **کەرەکە مەرە...... و: شیردا بۆ پیردا.**

کی چێو ئەکا بە لای باریا؟

چه کسی چوب لاری بارش می کند؟ چه کسی مزاحم و مخل آسایش اوست؟

کیسەم نەدورانگە.

کیسه ندوخته ام. در انتظار بدست آوردن این مبلغ هستم.

کێچ ئەخەمە شواڵت.

کک در شلوارت اندازم. کنایه از اینکه: تو را پریشان و مضطرب و سرگردان می کنم.

کێچ نەی گەستگە.

کیکش نگزیده. نشانه تأثر و ناراحتی در وجود او مشاهده نمی شود.

کێچی حەفت مەن شیر ئەدات.

ککش هفت من شیر می دهد. کنایه از شخص خسیس و نخور و ممسک.

کیسەڵ کاوێژ ئەکا.

با مسخره به کسی که در حال سخنرانی است. گویند لاکپشت نشخوار می کند.

کێشایە بەر یەخەیا.

به یقه خودش کشید. در تربیت و پرورش او اقدام کرد.

کێف بە کێف ناگەێی، بنیام بە بنیام ئەگەیی.

کوه به کوه نمی رسد آدم به آدم میرسد.

باور نکردمی که رسد کوه سوی کوه

مردم رسد بەمردم باور بکردمی

کوهی بدان تنم که بدان کوه غم رسید
من مردمم چرا نرسیدم بەمردمی
"خاقانی"

کێف لە بن تێرێ.

کوه را از جا می کند. شخص زورمند. غم و غصه ای ممتد.

کیفەکەی گوم کرد.

کیفش را گم کرد. بازی درآورد. شر فروخت.

کێفێك و کایەك بە لایەوە یەکێکە.

کوهی و کوهی نزد او یکسان است. شخص بخشنده و نادان مراد است.

کێفێکی نەبڕی کێفێ تر هاتە ڕێگەی.

کوهی را طی نکرد، کوه دیگری سر راهش آند. مصیبت را به کوه تشبیه کرده، گویند: داغ مصیبتی فراموش نشده به مصیبت دیگری دچار شد.

کێ لە دنیادا راحەتە؟

چه کسی در دنیا آسوده است؟
یک تن آسوده در جهان دیدیم
آنهم آسوده اش تخلص بود

کێ لەو دنیاو گەڕیاگەسەو.

چه کسی از آن دنیا برگشته است؟ کی رفت به دوزخ و که آمد زبهشت.

حرف " گ "

گا، به تەنیا گێرە ناکا.

گاو به تنهایی خرمن نمی کوبد. گێرە: چو گاو یا الاغ که خرمنی را بکوبند. یک دست صدا ندارد.

گا، به تەنیا هۆڵە ناکا.

گاو به تنهایی خرمن نمی کوبد. هۆلە: چند گاو یا الاغ که خرمن یا علف زیادی را بکوبند. یک دست صدا ندارد. آری باتفاق جهان میتوان گرفت.

گا، بدە بە گا مردگ، ژن بدە بە ژن مردگ.

گاو بده به کسی که گاوش مرده، زن بده به کسی که زنش مرده. از امثال بسیار قدیم است. گویا نصیحت یکی از بزرگان قوم است به حاکم و کارداری. عادل باش و حق هر کس را ادا کن.

گاڵ لە دەسی داناکەفێ.

دانه ارزن از دستش نمی افقد. کنایه از شخص خسیس واحسان نکن.

گاڵ لە دەسی دورنایێ.

دانه ارزن از دستش درنمی آید. شخص خسیس تنگ نظر و دست خشك مراد است.

لا سَیقط منَ کفهِ خردلة.

وزبخل نیوفتد بەصد حیلت　　　　از کف پرا زرنش یکی ازرن

"ناصر خسرو"

گا، بە دەس جفتیارا ئەڕوانێ.

گاویکه جفت میکند چشمش را بدست سرپرستش دوخته است. کوچک ز بزرگ توقع دارد. مبارشر در آباردی بقدر مالک و آقایش.ور میگوید. رجوع شود بە: سەگ بە وۆر...

گا، لە داخ کەرا پیر ئەوێ.

گاو از غصه و حسرت الاغ پیر میشود. (بخاطر صبوری و پر طاقتی او در تحمل بار گران).

من که از بینوایی نیم روی زرد

غم بینوایان رخم زرد کرد

"سعدی"

گام به باره و دۆینەم بەدارە.

گاوم باردار است و ترخینه ام روی آتش است. کنایه: مشکلی برایش پیش آمده و دستم هم خالی است.

گا، وێڵ ئەکا و گوێرە بەخێو ئەکا.

گاو را رها میکند و گوساله را پرورش میدهد. اصل را رها کردن و بفرع پرداختن.

گا هەس خەیر لە مەدا بووبێ.

شاید خیر در این بوده باشد. کاری که نشد، نکو شد که نشد.

گا هەس سەر بڕیاگی تیابێ و گەرەکم نەوێ تۆ پێ بزانێ.

در منع باز کردن (کشو، کیف، چمدان، و غیره بدست دیگری).
گویند: شاید سر بریده ای در آن نهاده باشم و نخواهم که تو بدانی.

کارام خوەم و گای مەردم

ئەر نەیسمم نامەردم

چوبدستی خودم و گاو دیگران، اگر نزنم نامردم. سرمایه دیگران ر در اختیار دارم اگر نتوانم از آن استفاده کنم نامردم.

گا قۆڕ.

صدای گاو، منظور از مهرماه و اول پاییز است که آب بحداقل می رسد و گاو از بی آبی برای نوشیدن یا خود را در آن انداختن به صدا در می آید.

گای بنە.

گاو بنه، آدمی کم زحمت و راحت طلب.

گای بێ شاخ.

گاو بی شاخ. کنایه از آدم ابله و نادان.

گای بێ گاوان.

گاو بدون گاوبان. شخص بیکار و بی عار و بی مسئولیت. بچه بی مسئول و سرپرست.

گایەك ئەکوژم باوکم بمرێ.

گاوی سر می برم (نذر می کنم) اگر پدرم بمیرد. فرزند ناخلف برای رسیدن به ثروت پدرش فرا رسیدن مرگ او را چنین استقبال می کند.

گای خوەم و گارام مەردم.

گاو خودم و چوبدستی مردم. رجوع شود به: لە سەر مالم بەن لە بالّم.

گەدا بازی دەرتێرێ.

گدا بازی در می آورد. خود را ندار و بی چیز جلوه میدهد.

گەدا بەگدا، رەحمەت لە خوا.

گدا بەگدا، رحمت بر خدا. فقیری گوید کە چیز اندکی دارد و فقیر دیگری از او کمک بخواهد.

گەدا پالّەوان خواس.

گدا پهلوان خداست. برای دلخوشی و قوت قلب مستمندان گویند.

گدا رووی رەشە و توورەکەی پڕ.

گدا رویش سیاه است و کیسه اش پر. (روسیاه است چون با خفت و خواری پول جمع کرده.)

گەدای مووسایی نە دنیای هەس، نەقیامەت.

گدای کلیمی نە دنیا دارد نە قیامت.

گەدایی خوەی خاسە، قۆرتەکانی خراوە.

بی چیز و نداری زیاد مهم نیست. پیش آمدها و صدمە های پی در پیش بد است.

گدایی رورەشی تێرێ.

گدایی روسیاهی (خفت و سرافکندگی) آورد.

گدایی حەفت مالّی بۆ ئەکەم.

(نذ رمی کنم کە) گدایی هفت خانە را برایش بکنم. (بلکە بچە ام زندە بماند).

گڕ بەری داگیە لە سەری.

اشخاص هوسباز و شهوت انگیز مراد است کە کارهایی نامعقول انجام دهند.

گردگیەسە دەمەو.

شخصی کە در خرابکاری جری شده باشد گویند: بچە جسور و شرور نیز مراد است.

گڕی دامرکیا.

حرارتش خاموش شد. از جوش و خروش افتاد.

گرێ کۆره.

گره کور. کلاف سر در گم. کارم مشکل شده و پیچیده.

گڕی گرتگه.

آتش گرفته. از حسادت می سوزد.

گرێیه‌ك به ده‌س ئه‌کرگێته‌و، بۆچه به دیان بیکه‌ینه‌و.

گرهی که با دست باز می شود، چرا بدندان باز کنیم.
گره کز دست بگشاید چرا آزرد دندان را.

گزگه کۆته‌ره.

جاروی فرسوده. کنایه از زن پیر و از کار افتاده.

گشت گیانم بکه‌ن ده‌رزی ئاژن، به شه‌رتێ پیَم بێژن قێخا ژن.

تمام بدنم را با سوزن زخمی و خونی کنند، به‌شرطی زن کدخدا خطابم کنند.

گشت روین، ئیمه‌یچ ئه‌ڕوین.

همه رفتند ما هم می رویم، از مرگ گریزی نیست.

گشت کونێ کونێ نییه.

کون مخفف کونا: سوراخ. هر سوراخی سوراخی نیست.

نه هر جای مرکب توان تاختن
که گه گه سپر باید انداختن

"سعدی"

گشتمان بنیامین.

همه آدمیم. همه از یک نسلیم. (چرا بد دیگران را بخواهیم).

گشتمان به‌نه‌ی خوایه‌کین.

همگی بنده خدا هستیم. همگی یک هدف داریم. همه بندگانیم یزدان پرست.

گشت هه‌ورێ بارانی نییه.

هر ابری باران ندارد. هر گردی گردو نیست. از هر کسی کار ساخته نیست.

گشتمان سه‌رووتای (پارچه‌یه‌کین) (جاوگێکین).

همه سر و ته یک پارچه ایم. (یک کرباسیم). همه از یک قماشیم. همگی مانند هم هستیم.

گشتی ئەگوزەرێ.
همه چیز میگذرد. خوب یا بد می گذرد.
بگذر این روزگار تلخ تر از زهر
بار دگر روزگار چون شکر آید
"حافظ"

گشتی بە ئاو پاك ئەوێتەو.
همه چیز با آب پاک می شود. همه پلیدیها را با آب شویند.
گشتی، شۆن و وەعدە، ئەویسێ، وەعدە شۆن هیچێ ناویسێ.
همه چیز به دنبال وقت و وعده است. وقت و وعده به دنبال چیزی نیست.

گشتی کەشکە.
همه اش کشک است. همه‌اش چرند و بی مورد است.

گشتی تەواو ئەوێ.
همه چیز تمام می شود. خوب و بد می گذرد.

گشتمان پەکمانە.
همه ما لنگ و دستتنگیم. بر هر که بنگری بهمین درد مبتلاست.

گشتیانی پێ بالّق بوون.
همه آنها با آن بالغ شدند. همگی آنرا مصرف کردند و بکار بردند.
گلا را و کردگ.
نفرینی آغشته به محبت.
گلا راو نەکەی.
جمله ای دعایی. مثل: علیل نشی. ذلیل نشی.

گلە لە دۆس ئەکرگێ.
گله از دوست می‌شود کرد. از بیگانه گله نکنند.

گلەی خوەی لە پای خوەی.
گله خودش پای خودش. خود کرده را تدبیر نیست.

گلیم خوەی لە ئاو دەرتێرێ.
گلیم خود را از آب بیرون می کشد. زندگی خود را اداره می کند.

گمێزی بەفر کونا ناکا.

ادرارش برف را سوراخ نمی کند. آدم بی حال و بی لیاقتی است.

گوپ چڕ گوپ چڕ.
گوپ: گونه چر: امر پچرین (بریدن) گونه ببر گونه، ببر در حالیکه گونه اش را میکشد. کشان کشان، با کشمکش. چیزی راا از دست کسی ربودن.

گوای شەنە لە مەنە کەمترە؟
گویا من از فلانی کمترم.

گوپە سوورەکانی کاڵەو بوو.
رنگ گونه های سرخش رفته. کنایه از بچه ای که سرپرست شود و کسی که از نعمتی محروم گردد.

گۆچان بە دەسیەو داکەفت.
عصا از دستش افتاد. کسی که ورشکست می شود یا سرپرشت خانه اش می میرد.

گورگ باران دیدە.
گرگ باران دیده. کسی را که سر و گرم روزگار چشیده و فوت و فن زندگی را می داند، گویند.

گورگ برسی گۆچان شوان ئەخوات.
گرگ گرسنه عصای چوپان را میخورد. (گویا سگ گرسنه درست است چون گویند: شکم گرسنه ایمان ندارد. سگ هم وقت گرسنگی وفاداری نمی شناسد.)

گورگ پیر بێ، ئەوێتە مەسخەرەی سەگ.
گرگ پیر مسخره سگ می شود. گرگ پیر مسخره شغال است.

گورگ چوار چاو.
گرگ چهار چشم. کسی که صورتش سیاه و کثیف باشد، گویند.

گورگ داو دیدە، ناکەفێتە رەت.
گرگ دام دیده و باران دیده، به دردسر نیفتد و گرفتار دام نشود. شخص با تجربه و خبره در کار، در نمی ماند.

گورگ لە برسیا ئەچوو بە رێگا، ئەیان وت خەمەرەی کردگە.
سگ از ناتوانی مهربان است وگرنه سگ کجا و مهربانی. گرگ از شدت گرسنگی نمی توانست راه برود، می گفتند کمین کرده.

گورگگەل، لە ڕۆژ تەنگانا پشت لە یەك ئەکەن.

گرگها در روز تنگی و گرسنگی بهم پشت کنند. می گویند چەن گرگ هنگامی که در برف و سرما می مانند و گرسنگی به آنها.ور آور میشود، همدیگر را در میابند و دسته جمعی به گرگی که از همه ضعیف تر است حمله می کنند و آنرا می درانند و می خورند.

هر کسی اول خودش را دوست دارد بعد دیگری را.

گورگ و مێش بۆ پیاگ ئازا نیمە ڕۆژە.

گرگ و میش (تاریکی صبح) برای مرد کار آمد و آزاد چون روز روشن است. مرد از تاریکی شب نهراسد.

گورگ هار نایگرێ.

گرگ هار به او نمی رسد. پیری که خیلی سرحال باشد.

گورگە، لە پۆس پەزا.

گرگ است و به لباس میش در آمده. شیطان انسان نما.

گوریسێ ها بە دەسمەو، ئەم سەر و ئەوغ7سەری ئەکەم.

طنابی به دست دارم این سر و آن سرش می کنم. در کارم مردد و سرگردانم.

گوزەر پۆس دوکان سەراجە.

پوست را به دکان سراج برند. گذر پوست به دباغ خانه است. گذر را رسن بر چنبر است.

گۆزە شکیا و پەیمانە ڕژیا.

آن سبو بشکست و آن پیمانه ریخت.

گۆزە شکیا و ڕۆن ڕژیا.

کوزه شکست و روغن ریخت. آن امید و آرزو بر باد رفت.

گۆزە هەمیشە بە ساق نایتەو لە کانی.

کوزه همیشه سالم از سر چشمه باز نمی گردد. دلو همیشه از چاه درست برنیاید.

نیاید که ما را شود کار سست
سبو ناید از آب دایم درست

"نظامی"

گۆزەی تازە تا (سی ڕۆژ) (چل ڕۆژ) ئاوی خوەشە.

کوزه تازه تا (سی رو.) (چهل روز) آبش گوارست.
خنک دارد سبو تا نو بود آب. مهمان تا چند روزی حرمت دارد.

گۆشت بگەنێ خوای ئەکەن، خوا بگەنێ چەی ئەکەن ؟
هر چه بگندد نمکش می زنند وای به روزی که بگندد نمک.

گۆشت تاڵە.
گوشت تلخ است. شخصی که دوست داشتنی نیست و دیدارش کدروت زاست.

گۆشت خوەی تاڵ ئەکا.
گوشت خود را تلخ می کند. رفتاری ناخوش آیند سر داده.

گۆشت خوەت تاڵ مەکە.
گوشت خودن را تلخ مکن. باتحناك زست و رفتار مطوب خود را حرمت مکن.

گۆشتی تاڵە.
گوشتش تلخ است. آدم نامقبول، آدم بردل وکینه توز.

گۆشت ران خوەت بخوە و لە قەساو مەلاڵەرەو.
گوشت ران خود را بخور و از قصاب خواهش و التماس مکن.
به تمنای گوشت مردن به
که تقاضای زشت قصبان
"سعدی"

گۆشت کەو لایق بازە.
گوشت کبک لایق باز است. حیف است چیز خوب برای آدم ناخوب.
در گنجینه احسان گشادند
به هر کس هر چه لایق بود دادند

گۆشت قەور مردگم بێ.
گوشت قبر مرده ام باشد. هر چه به من رسیده و از آن استفاده کرده باشم. خوردن آن چیز گوشت قبر مرده ام باشد. اطمینان دهد که حصه ای و نصیبی نبرده است.

گۆشت مردگمان (ئەخوارد) (ئەجاوی).
گوشت مرده (می خوردیم) (میجویدیم) هر وقت غیبت کسی را میکردند برای جلوگیری از تکرار غیبت می گفتند.

گۆشتی ئەخوا و گۆشتاوی ناخوا.

گوشتش را می خورد و آبش را نمی خورد. گلچین کردن چیزی و از بهترین آن استفاده کردن و بقیه را کنار انداختن.

گۆشتمان له ناو تیانه‌کا به یه‌که‌وه ناکوڵێ.

گوشتمان در یک دیگ نمی پزد. کنایه: توافق اخلاقی نداریم.

گۆشت یه‌ك بخوه‌ن پێشه‌ی یه‌ك ناشکنن.

گوشت یکدیگر را اگر بخورند، استخوانهای همدیگر را نمی شکنند. در مورد اختلاف فامیل گویند. گوشت یکدیگر را بخورند، استخوان خود را (پیش غریبه نمی اندازند) دور نمی اندازند.

گۆش عه‌زیز گۆشواره عه‌زیر.

گوش عزیز، گوشواره عزیر.

سگ لیلی است چونش خوار دارم

که با لیلی هزاران کار دارم

گوڵ بۆ گوڵ خاسه.

گل لایق گل است. چیز خوب لایق آدم خوب.

گوڵ به‌رو پشتی بۆ نییه.

گل پشت رو ندارد. در جواب معذرت کسی که در مجلسی پشت به دیگران نشسته، گویند.

گوڵ بێ درك که‌مه.

گل بی خار کم است. گل بی خار جهان مردم نیکو سیراند.

گوڵ پشت و رووی نییه.

گل پشت و رو ندارد. آدم خوب ظاهر و باطنش یکی است.

گوڵ دنیای چنیگه.

گل دنیا را چیده. بهر جا رسیده گلی چیده. خوش گذرانده است.

گول دوور ئاوایی.

جذامی دور از آبادی. به طنز و طعنه کسی را گویند که در مجلسی کنار نشسته باشد.

گوڵ له به‌ین قسه‌که‌دا بێ.

وقتی که سخن از کثافت و نجاست به میان می آید برای ناراحت نشدن محاطب ضمن کلام گویند: گل در بین سخن باشد.

گوللەی گەرمت پێ ئەدەم.

بچه ای که پس از قهر کردن پششیمان شده و غذا می خواهد، مادرش گوید: گلوله گرمت می دهم. یعنی از غذا خبری نیست، هر که قهر کرد سهمی ندارد.

گزوڵمەز هەس بوو، چێوی تیا ناگەڕێ.

جنگ مغلوبه که شد، چوب در آن بەحرکت در نمی اید. اختلاف بین دو نفر را کنایه یاد کنند.

گلۆڵەی کەفتگەسەر لێژی، هیچکەس خاسی پێ نایژێ.

گلوله نخش به سرازیری افتاده. هیچکس از ار به نیکی یاد نمی کند. کنایه از اینکه: بخت از او برگشته و همه اطرافش را خالی کرده اند.

گوڵە زەوینێ پاك بێ خوەمی تیا دانیشم.

قطعه زمینی پاک باشد خود در آن بنشینم. رجوع شود به: **ئەو گوڵە زەوینە......**

دونان چو گلیم خویش بیرون بردند
گویند چه غم گر همه عالم مردند

"سعدی"

گوڵی داگە بە ئاوا.

گل به آب داده. دسته گل به آب داده. کاری خلاف انجام داده.

گوڵی کاڵ ئەوێتەو.

رنگ گلش می رود. به طنز: از وجود او کم می شود.

گوڵی کردگە.

گل کرده. سر ذوق و حال است. در نشأه است.

گوڵێکی دا لە بەر سەرمان.

گلی بر سرمان زد. نشان افتخار به ما داد به استهزاء در مورد کسی گویند که موجبان بی آبرویی خانواده را فراهم آورده باشد.

گوم هەر چی قووڵتر بێ مەلەی خوەشترە.

گرداب هر چه عمیق تر باشد شنا کردن در آن لذت بخشتر است.
به مزاح: قرض هر چه بیشتر باشد بهتر است. آب که از سر گذشت چه یک گز چه صد گز.

گوناه بووچك ئەیكا و گوزەشت گەورە.

گناه از کوچک است و بخشش از بزرگ. از کوچکان خطا، از بزرگان عطا.

گوناه بە تەوبە پاك ئەوێتەو.

گناه با توبه پاک می شود.

خرد را می بندد چشم را خواب

گنه را عذر شوید جامه را آب

گوناه، لە بووچك و بەخشین لە گەورە.

گناه از کوچک و بخشش و عفو از بزرگ.

کار بۆ خوەی ئەکا و چاو لە مەردم دائەچەقنێ.

کار برای (راحتی) خود کند و به دیگری خیره می نگرد. کار خود کند و به دیگران منت نهد.

گوێچکەیان بڕی.

گوشش را بریدند. سرش کلاه گذاشتند.

گوێچکەی پڕە.

گوشش پر است (از این قبیل سخنان) بدین یاو، گویی ها وقعی نمی نهد.

گوێچکەی شەیتان کەڕ.

گوش شیطان کر. نظیر: هفت قرآن در میان.

گوێرە کە سوورە پای پیا نیاگە.

پینه دوز، کفش چوز (حشره) بر رود او پا نهاده. به طعنه به کسی گویند که درد و زخم ناچیزی را به آه و ناله و شکایت بزرگ و مهم جلوه دهد. رجوع شود به: زەخم و شمشیر و......

گوێرەکەی پێ ناڵەوەڕێنن.

گوساله به او نمی دهند که چرا ببرد. شخص بی لیاقت و بی عرضه و بی دست و پا را گویند.

گوێرەکەی مەردم گوێرەوسار ئەوڕێ.

مثل قدیمی است. گوساله مردم بند و افسار می برد. هر چه با فرزند دیگری رنج تربیت بری بی سود است.

یکی بچه گرگ می پرورید

چو پرورده شد خواجه را بردرید
"سعدی"

گوێز ئەکاتە هەوانە.

هه وانه: پوست خشکی که آهنگران بوسیله آن باد در کوره دمند. معنی مثل: گردو در پوست خشک اندازد. کنایه از کسی که پشت سر هم تیز زند و باد درکند.

گوێز لە هەوانەی خوەی ئەشمێرێ.

گردو در انبان خود می شمارد. با دست دیگری مار می گیرد. از کیسه خلیفه میبخشد. رجوع شود به: دەس خوەی نییە و ماری پێ ئەگرێ.

گوێزەوانەکەمان بە.

گوشانه و زبانانه ما را بده. گویزه وانه تحریفی از گوی و زوانه است. گوی: گوش و زوان: زبان. زنی که وضع حمل کند چنانچه بچه اش از گوش و زبان سالم باشد به او گویند: گوشانه و زبانانه ما راا بده. و نیز برای تحریف و مزاح به کسی که بتیزد و مهره به طاس اندازد گویزوانه از او خواسته می شود.

گوێزی نەماگە و گغنی ئەدات.

گردویش نمانده و جر می زند. برای اثبات مدعا لنگ آمده سفسطه می کند.

گوێ قولاّغ وێساگە.

تیز گوشانه ایستاده است گوش به زنگ و آماده برای شنیدن یا دیدن چیزی یا رسیدن کسی.

گەرانەوەمان بۆ نییە.

برگشت نداریم. مردن یک بار است. که رفت به دوزخ و که آمد زبهشت.

گەردەنم لە موو باریکترە.

گردنم از مو نازکتر است. مطیع فرمانم.

گەرووسی خەوەری؟ نە وە هەزرەت ئەباس.

(به گروسی گفتند) گروسی بیداری ؟ گفت: نه بەحضرت عباس. عمو یادگار خوابی یا بیدار؟

گەرەکتە بمدۆشی؟

می خواهی مرا بدوشی؟ شیره جانم را می گیری. آه در بساط ندارم و تو از من چیز می خواهی.

گەرەکتە خاك بکەی بە سەر خوەتا، بچۆرە سەریوان (کۆنە) (گەورە).

اگر می خواهی خاک بر سر کنی به تپه بزرگ خاکروبه برو.

کسی را گویند که از فقر و استیصال رنج می برد، احتمال دارد اگر در آنجا خاک بردارد و بر سر کند چیز نفیسی بیابد. اگر خاک هم بەسر می کنی پای تل بلند. (مثل بسیار قدیمی است).

همت از مردمان نیک طلب

خاک از توده کلان بردار

"ابن یمین"

اقامت در شهر بزرگ بەعلت مجاورت و معاشرت با اشخاص بزرگ موجب تنویر فکر و سعه صدر و عظمت روح می شود.

هر که روزی ماند اندر روستا

تا به ماهی عقل او نیاید به جا

"مولوی"

گەرەکتە خوەشت لێ بوگزەرێ، خوەت بە لە دەرەی شێتی.

اگر می خواهی خوش بگذرانی، خود را بەدیوانگی بزن. خوشبخت آنکه کره خر آمد الاغ رفت.

رو مسخرگی پیشه کن و مطربی آموز

تا داد خود از کهتر و مهتر بستانی

"عبید زاکانی"

گەرەکتە نانە کەیچ بچاوم بیکەمە دەمتەو؟

می خواهی نان را هم جویده به دهنت گذارم؟

نابرده رنج گنج میسر نمی شود

مزد آن گرفت جان برادر که کار کرد

"سعدی"

گەرەکتە ناوت نەوەن، ناو مەردم مەوە.

خواهی که نامت را بزشتی نبرند نام مردم را بزشتی مبر.

زبان کرد شخصی بەغیبت دراز

بدو گفت داننده سر فراز

که یاد کسان پیش من بد مکن

مرا بدگمان در حق خود مکن

"سعدی"

گەرەکیە نۆك و نوخوەشەرە کەی پێ بێژم.

میخواهد نخود و لپه آنرا به او بگویم. می خواهد جزئیات موضوع را در اختیارش قرار دهم.

گەز گەز باڵای پێ ئەکات.

گز بخاطر آن متر متر قد می‌کشد. بخاطر شخصیت یکی از نزدیکاك یا رفتار خوب نحناك دلپسندش، پدر یاما در و فامیل خوشحال می‌کند.

گەز و قەیچی ها بەدەس خوەتەو.

گز و قیچی در دست شماست. اختیار همه چیز را داری.

گەش گەش باڵای پێ ئەکا.

بوجود آن قد می کشد. به آن خوشحال است.

گەلەگووی ئاغەیی.

گله گه ارباب. معرفی زن و بچه مالک با نارضامندی. یک مشت زن و بچه نان خور.

گەنج بێ رەنج بە دەس نایت.

گنج بی رنج به‌دست نیاید.

بدون رنج تو را گنج کی شود حاصل، شتر نواله اگر خواست راست گردن کرد.

گەنج ها لە وێرانەدا.

گنج در ویرانه است. گنج در خرابات است. صفات ممتاز بیشتر در طبقات پایین وجود دارد.

مرد را در لباس خلقان جوی

گنج در جایهای ویران جوی

"سنایی"

گەنجی بە بار بێ، بە زەهر مار بێ.

زن در مورد شوهر بد اخلاق و ناساگار گوید، اگر بار گنج به خانه آورد بر من چون زهر مار تلخ و ناخشنود است.

گەنم بکێڵی گەنم سەوز ئەوێ، جۆ بکێڵی جۆ سەوز ئەوێ.

گندم بکاری گندم سبز شود، جو بکاری جو سبز شود.

از مکافات عمل غافل مشو

گندم از گندم بروید، جو زجو

گەنم نمای جۆ فرۆش.

گندم نمای جو فروش. آدم منافق و دورو و متظاهر.

گەنی بار هاوردگە.

گندش را بار آورده. شورش را در آورده. فساد بەراه انداختە.

گەوج، وراجە.

آدم نفهم، پر حرف است.

مرد کم گوینده را مغزی است زفت

قشر گفتن چون فزون شد مغز رفت

"مولوی"

این سخن در سینه دخل مغز هاست

در خموشی مغز جان را صد نماست

چون یاید بر زبان شد خرج مغز

خرج کم کن تا بماند مغز نغز

"مولوی"

کەوج نەچێتە بازار، بازار ئەگەنێ.

به طعنه: نادان اگر بازار نرود، بازار می گندد.

گەور بە جەسەم نەوێ.

گبر (مسیحی) به حال من باد. شخصی مستأصل و پریشان احوال گوید.....

گەورە ئەشێ گەورەیی خوەی بکا و بووچکیچ بووچکیی خوەی.

بزرگ باید بزرگی خود را بجا بیاورد و کوچک هم باید کوچکی خود را بکند.
از بزرگان فرمان دادن و از کوچکان فرمان بردن.

گەورە بە و کار بخە رێگە.

بزرگ باش و کار انجام بده. (مشکل گشایی کن).

گەورە و بووچکیان بۆ نییە.

بزرگی و کوچکی برایشان نیست. تربیت اولیه ندارند.

گەورە و بووچکێکیان وتگە.

یک بزرگتری گفته اند و یک کوچکتری. چرا حرمت بزرگان نگاه نداری ؟

گەورەیان گەورە وتگە و بووچکیان بووچك ووتگە.

بزرگ را بزرگ گفته اند و کوچک را کوچک گفته اند.

بزرگ باید بزرگی و گذشت داشته باشد و کوچک هم وظیفه کوچکیش را انجام دهد.

گەوری بۆ موسڵمان ئەوێ.

گبر (مسیحی) به حالش مسلمان می شود. بیان حالت تأثر کسی در مورد شخصی ناراحت یا مریضی صعب العلاج.

گەوونە سەرە.

موی سر چون گون. کسی را گویند که موی سرش چون کون زبر و درشت باشد.

گەییگە گیانم.

بجان آمده ام. تحلم نمانده. کارد به استخوانم رسیده.

گیان ئەدات و گیان ئەسێنێ.

(خدا) جان میدهد و جان می ستاند.

یحیی و یمیت.

گیان بووگەسە ملم.

جان، باری شده بەگردنم. از زندگی به تنگ آمده ام.

گیان بدە بە دەسمەو.

جان بده، تسلیم شو. اقرار کن. همراه شو.

گیانت سلامەت.

جانت سلامت، به کسی که چیزی را از دست داده و متأثر است، گویند.

گیان خوەشەویسە.

جانش را خیلی دوست دارد. کسی را گویند که زیاد به خود برسد و تن پرور باشد.

گیان، خوەشەویسە.

جان، عزیز و دوست داشتنی است. باید در حفظ سلامت خود کوشید.

گیاندار، بێ رۆزی نامێنێ.

جاندار بدون روزی نمی ماند. هر آنکس که دندان دهد نان دهد.

گیان گەییگەسە نووك لووتی.

جانش به نوک دماغش (بینیش) رسیده. جان به لبش رسیده. کسی را که زیاد ضعیف و نحیف و یا رنج کشیده باشد، گویند.

گیان بە تۆوە.

با کمکها و محبتهای تو زنده ام. با طعنه هم گفته میشود.

گیان بۆ من بۆچە گیای بەهارە؟

مگر جان من علف بهار است؟ که نزد تو تا این حد بی ارزش است که بەجان من قسم دروغ خورد.

گیانم ها لە بان گیانتەو.

جانم روی جان تست. تا سر حد مرگ در راه تو فداکاری میکنم.

گیانی بە قنگیا، دەرچوو.

به استهزاء و توهین: جانش از در خروجیش بیرون رفت. مرد.

گیانی تیا نییە.

جان در بدن ندارد. رمقی ندارد.

گیای تۆ نییە.

گیاه تو نیست. علف تو نیست. شخصی بکار مشغول است دیگری می خواهد به او کمک کند آن شخص که مایل نیست کسی در کارش دخالتی داشته باشد معزورانه، گوید......

گیرفانم خاڵییە و پۆزم عالییە.

جیبم خالی است پزم عالی است. با سیلی روی خود را سرخ نگه می دارد. شخصی عالی همت.

گیرفانمان یەکێکە.

جیبمان یکی است. با هم صمیمی هستیم.

گیریان بۆ پیاك نەهاتگە.

گریه برای مرد نیامده. مرد در برابر شدائد نباید عجز و جزع کند.

گریستن گرچه از مردان نه نیکوست

بەمن نیکوست بر هجر چنان دوست

"ویس و رامین"

گیریانیچ دڵخۆشیی گەرەکە.

گریه کردن هم دل خوشی می خواهد.

حرف "ل"

لاسامه داگیه لێ.

سیل او را زده. وصف آدمی بی حال و بی اراده.

لاساییکەرت بە پەند بێ.

کسی که از تو (پیروی کند، از تو اقتباس کند، ادای تو را در بیاورد) مورد پند دیگران باد. مسخره مردم باد. رسوا باد.

لافاو، لە تەك تەك هەڵئەسێ.

سیل از قطرات خیزد. قطره قطره جمع گردد وانگهی دریال شود.

لاکەم تێ.

نفس نفس زدن سگ را درحالت گرسنگی در نظر آرید. یعنی دز گرسنگی حال ندارم. از گرنگی دلم ضعف می‌رود.

لام لێ ناکاتەوە.

بەمن التفاتی نمی کند.

لام و جیم ئەکا.

لام و جیم می کند (در راه رفتن) با حرکات رقص راه میرود.

لاوە چڵم شۆڕەو مەکە.

برو آب دماغت را کش نیار. بس است گریه مکن.

لانە و خوا لانەو بەلاس.

کسانیکه رو به خدا هستند بیشتر صدمه و بلا می بینند.

دوستی او بلاست. من فدای آنکه به بلای او مبتلاست.

لایێ سمێڵی پرووزیاگە.

یک ور سبیلش سوخته. کنایه از مردی که دارای دختری شده است.

لایێ سمێڵی سووزیاگە.

یک طرف سبیلش سوخته شد. کنایه از مردی که زنش دختر زاییده است.

لچ گەستن.

لب گزیدن. کنایه از پشیمان شدن و اظهار شگفتی نمودن.

لچه كرۆژێ.

متصل لب گزيدن. ناراحت و منقلب بودن.

لچه لەرزێ.

لب برچيدن. آماده گريستن شدن.

لك بەرچاو.

غده يا برآمدگی جلو چشم. كنايه از: مانعی در راه اميال. چون: موی دماغ.

لۆكەی تەپانگەسه كوێچكەی.

پنبه در گوش كرده. گران گوش است. بی اعتنا بودن به موضوع.

لووت له ناوا نەوێ چاو چاو ئەخوات.

بينی در ميان نباشد، چشم چشم را می خورد. خانه بی سرپرست سامان ندارد. بزرگ در ميان نباشد كوچكان با هم نسازند. قدرت نباشد ملک نمی چرخد.

لووت لووت خوەته، هەر چەند چلّمن بێ.

بينی بينی توست هر چند اخلاط زياد داشته باشد. پسر خودت است با اينكه ناخلف باشد. دست شكسته حواله گردن است.

لووته لووتكەره.

قر و قرو است. پيش خود ناراضيانه حرف زدن و چهره در هم كشيدن.

لووته لووتيه.

قر قر می كند. بينی و دهان برچيدن. از وضع و سهم خود ناراضی است.

لووتی بگرێ، گيانی دەر ئەچێ.

بينيش را بگيری جانش در می رود. بسيار ضعيف و مردنی است.

لووتی پيا نايرن.

به او وقعی نمی نهند. اهميتی برای او قائل نيستند. معنی مثل: دماغ بر او نمی مالند.

لووتی داخ بوو.

دماغش داغ شد. دماغش سوخت. نا اميد شد.

لووتی رەق بوو.

دماغش خشک شد. كنايه: خشكش.زد. يكه خورد.

لووتی شۆڕەو بوو.

دماغش آویزان شد. سبیلش آویزان شد. از رو رفت. مأیوس شد.

لووتی گرتگە.

دماغش را گرفته. کنایه: خودش را گرفته. حالت تکبر یا قهر بەخود گرفته.

لووشاوەی بەوبەختی بە دەوریا گێچکە ئەکا.

سیلاب بدبختی بدورش می پلکد.

لوولینەی ئاو هەڵئەگرێ.(*)

لوله هنگش آب بر میدارد. کنایه از اینکه: متمول و ثروتمند است.

لۆیەك لە من دادڕن.

یک لایه از من را پاره کنید. بەمن حق دهید که سر پول خرج کردن زیاد صدایم در نمی آید یا فلان بار سنگین را تحمل می کنم. ساکتم.

لە ئاسمان ئەوارێتە زەوی یا لە زەوی ئەوارێتە ئاسمان.

از آسمان بەزمین می بارد یا از زمین به آسمان می بارد ؟ ثروتمند باید به فقیر کمک کند یا فقیر به ثروتمند؟

لە ئاسیاوا فرەی پێ چووگە، لە رێگەدا قەرەوی ئەکاتەو.

در آسیاب معطل شده و دیر کرده در راه میخواهد جبران کند. مثلاً: محصلی چند سال مردود شده و عقب افتاده حالا پشیمان شده و روی درس خودکشی میکند.

لە ئاسن خوێن ئەوارێ.

از آهن خون می بارد. جنگ مغلوبه است.

آن جایگه که ابر بود زآهن
بی شک زخون صرف بود باران

"فرخی"

لە خوەم ناترسم.

از خودم نمی ترسم. نه بر اشتری سوارم، نه چو خر بەزیر بارم
آنکس از دزد بترسد که متاعی دارد
عارفان جمع نگردند و پریشانی نیست

"سعدی"

---

* مثل بسیار قدیمی است. لولینه که همان لولنك فارسی ست ، در برهان قاطع آمده است. آفتابەء کلی می باشد. معلوم می شود که به حدی مردم در تنکدستی و فقر بوده اند که داشتن آفتا بەء کلی برایشان مقدور نبوده و کسی که لولهنکش سالم و نشکسته بوده، ثروتمند به حساب می آمد است.

له ژێر هەوریچا بووگە (ئەیدۆزمەوە) بە گیری تێرم.

زیر بال ابر هم شده (پیدایش می کنم) گیرش می آورم. دسترسی بەچیزی غیر ممکن.

له ئاگر سوور بوو له کەوگ ئەکەفێتەو.

از آتش سرخ خاکستر کبود بوجود می آید. از آتش خاکستر خیزد.
کوزه گر از کوزه شکسته آب می خورد. فرزند نابغه کودن و بەدرس بی علاقه است.

له ئاو پەریگەسەو.

از آب پریده است. در کارش چیروز شده و از غم رسته است.

له ئاو خوڕ مەترسە، له ئاو مەن بترسە.

از آب جاری مترس از اب ایستاده و آرام (رودخانه) بترس. از آن نترس که های و هوی دارد، از آن بترس که سر بەزیر دارد.

له ئاو دەرهاتگە.

از آب در آمده. آزمایش شده است. دوست لایق و خوبی است.

له ئاو سەرد و گەرم ئەترسیٚ.

از آب نیم گرم می ترسد. (چون مرده را با آب نیم گرم می شویند).

له ئاو شەو مانده پارێز ئەکە.

از آب شب مانده پرهیز می کند. (بس که پرهیزگار و از خدا ترس است).

له ئاو شێرتین ئەترسیٚ.

از آب ملایم و نیم گرم می ترسد. (چون مرده را با آب نیم گرم می شویند).

له ئەسب دابەزی و سوار کەر بوو.

از اسب فرو آمد و بر خر نشست. (مقامش تنزل کرد).

له ئەقلاٚ ئامۆزاگ کەرە.

در داشتن عقل عموزاده خر است. چون خر نفهم است.

له بان داینەیەو نوێژ بخوێنە.

بر روی دامنش نماز بخوان (در تعریف زنی با تقوی و پرهیزگار).

له بان دوپشکە ڵەو باز ئەوات.

از روی دو پشکل می پرد. از شادی در پوست نمی گنجد.

له بان هەر گەنجێکە و مارێ خەفتگە.

بر روی هر گنجی ماری خوابیده است. بدست آوردن هر چیز قیمتی بە اندازه قیمتش دردسر دارد.

بود هر گنج را ناچار ماری
زلیخا بود گنج خوبی آری

"جامی"

له برایێ هاوبشت خاستره.

از برادر هم بشت بهتراست. مراد دوست صحیحی است.

له برسیا بمرم و دەس له مەردم درێژو نەکەم.

از گرسنگی بمیرم به شرطی دست نیاز به سوی کسی دراز نکنم.
بدرد خویش بمیر از کسی دوا مطلب.

"صائب"

له برسیا مردگ.

از گرسنگی مرده. به کسی که در مورد خوراکی حریص باشد، گویند.

له برسیا مردن له مالْ هەتیم خواردن خاستره.

گرسنه ماندن از مال یتیم خودن بهتر است.

له بەخیلّیبا چاوی ناکرگێتەو.

از حسادت چشمانش باز نمی شود. (نمی تواند کسی را ببیند که مرفه و آسوده است).

له بەر چاو قالاّوەو چاو ئەکەنێ.

در مقابل چشم کلاغ چشم در می آورد. (چشم می کند). شخص رند و پشت هم انداز.

له بەر چاوم کەفت.

از چشمم افتاد. رجوع شود به: دلْن لێ هەلّکەفت.

له بەر چاویەو شیرین بووگە.

در جلوی چشمش شیرین شده. در نظرش قدر وقیمتی یافته است.

له بەر خوەرەو ریشمان چەرمك نەکردگە.

جلو آفتاب ریش سفید نکرده ایم. پیر تجربه آموخته ایم.

له بەرەو باجی، له پشتەو قەیچی.

برابر باجی است و پشت سر قیچی. آدم دو رو و منافق.
در برابر چو گوسفند سلیم، در قفا، همچو گرگ آدم خوار.

له بەندە باکی نییە.

از بنده باکی ندارد. در ارتکاب گناه از کسی نمی هراسد.

له بەین عاشقی و گەداییا گیری کردگە.

بین عاشقی و گدایی مانده است. بی مایه فطیر است.

له بەین ژن و شووا دەخالەت مەکەن.

در میان زن و شوهر میانگی نکنید. (منسوب به انوشیروان) در دعوای زن و شوهر دخالت نکنید.

له بیاوانا کەوشە کۆنە نعمەت خواس.

در بیابان کفش کهنه نعمت خداست. هر چیز اندکی به موقع با ارزش است.

له بێ کەفەنییا زینگە.

از بی کفنی زنده است. وصف الحال در مانده ای مضطرب.

له پاپ کاتۆلیك ترە.

از پاپ کاتولیک تر است. کاسه از آش داغ تر.

له پڕا نیمەس و له نیمەدا پڕ.

در پر نیمه و در نیمه پر (چیستان) وقتی که ماه پر و سی روز تمام باشد، قرص ماه، نیم نصف است وقتیکه پانزده روز گذشته و نصف ماه است قرص ماه کامل است.

له پشت باوکم هەر ئەو ماگە.

از پشت پدرم فقط او مانده. در نفی نسبت خویشاوندی با کسی گویند.

له پۆس خوەی تەکان ناخوات.

از پوست خودش تکان نمی خورد. اصلاً حرکت نمی کند. از مقررات تجاوز نمی کند.

له پۆس خوەی دەرناچێ.

از پوست خود خارج نمی شود. با تغییر شخصیت و مقام، خود را عوض نمی کند.

له پیران تەویّ، له زمسان شەویّ.

پیران را تبی و زمستان را شبی. پیر با یک تب کارش ساخته است و زمستان اگر یک شب چهره واقعی خود را نشان دهد، کافی است.

له تاریکاییا دانیشتگه و سرنج رۆشنایی ئەدات.

در تاریکی نشسته و نظاره‌گر روشنایی است.

روکناری گیر گر سیر جهانت آرزوست
کس در اثنای شنا کی سیر دریا می کند؟
"صائب"

له تاو ئاگرا خوەمم خسته ناو ئاو.

برای رهایی از آتش خود را در آب انداختم.
با گریز از یک سختی خود را در کام سختی دیگری انداختم.

له تۆ ئیشاره، له من راکردن.

از تو به‌یک اشاره از من به‌سر دویدن.

له تۆ ئیشاره له من سەر شکاندن.

از تو اشاره از من شکاندن (کله معلق زدن) از تو گفتن از من اطاعت کردن.

له تۆ حەرەکەت له خوا بەرەکەت.

از تو حرکت از خدا برکت.

له تەك خرسا ئەچێته جواڵ (کونا).

با خرس در یک جوال (سوراخ) می رود. با خرس دست و پنجه نرم میکند.

له تەك خوا دابی، خوایچ ها له تەکتا.

با خدا باشی خدا نیز با توست.

له تەك ریشەیا ئەچێته خوارەو.

با ریشه رش بائین می رود. از او انتقام می کشد.

له تەك سێوەر خوەیا (جەنگ ئەکا) شەڕ ئەکا.

با سایه خود می جنگد. شخصی عصبانی، بچه ای تخس و نساز.

له تەك کار خوا چە ئەکرگیّ؟

با خدا کار چه می توان کرد. با قضا کارزار نتوان کرد.

له تەك كوێرا نان ئەخوەی، خووا لە ناوا برینە.

با کور که هم غذا میشوی، خدا را در میان ببین. بر سر شخص ناوارد کلاه منه.

له تەك گورگا گۆشت ئەخوا و لە تەك شوانا شیوەن ئەكا.

با گرگ گوشت (گوسفند) خورد و با چوپان شیون کند.
با دشمن بسازد و با دوست دلسوزی و همدردی کند. شخص منافق.

له تەك ماڵ یاقوو بەگا بزن ئەبڕێتەو.

با خانهء یعقوب بیگ بزش را از شیر باز می گیرد.با خامواده یعقوب بیگ موی بزهایش را می چیند. خود را در میان بزرگان جا میدهد. رجوع شود به: **پا ئەنێتە جێگەی پای گەورە.**

له تەمەڵیا بەش کەسی نەداگە.

از تنبلی کسی را بهره نداده. شخص لش و تنبل و بیعار و بیکار.

له تەمەلیا بە قنگی ئەیژێ، مەی لە تەکما.

از تنبلی به کفل و سرینش می گوید: با من نیا، سنگینی خودش را نمی تواند بکشد.

له تەنوور سەرد نان دەرنایت.

از تنور سرد نان بر نیاید. تا تنور گرم است نان توان بست. کار به موقع موثر افتد.

له جەنگ ئەوەلا کوژیا.

در جنگ اول کشته شد. در نوبت اول از بین رفت. (کنار رفت یا شکست خورد).

له جێگەی شابازان کورکوڕ مەوازان.

در جای شهبازها، بلدرچین به پرواز در می آید. ممثل بسیار قدیمی است.
بەجای شمع کافوری چراغ نفت می سوزد. در جای شیران شغالان لانه اردند.

له جێگەیکا دانیشه هەڵت نەسێنن.

جایی نشین که بر نخیزانندت. پا را از گلیم خود دراز مکن.

له جێگەیەکا ناخەفێ ئاو بچێتە ژێری.

در جایی نمیخوابد که آب بزیرش جمع شود. کاری نمی کند که کلاه سرش برود.

له چاڵ دەرهات و کەفتە چاوانە.

از چاله در آمده و به چاه افتاد. گرفتاری اندک تبدیل به گرفتاری بزرگتر شد.

له چرایەك هەزار چرا رۆشن ئەوێ.

روشن شود هزار چراغ از فتیله ای. یک شخص خوب یا بد می تواند عده ای را خوب یا بد کند.. نظیر: یک بز گله را گر می کند. یک سیب خراب سیبهای دیگر را خراب می کند.

لەچك بەسەر، جیگەی رەحمە.

لچک بسر را باید رحم کرد و پایید. رعایت زن و دختر لازم است.

لەچك بەسەر رەحمدارە.

لچک به سر دارای رحم است. خواهر و مادر دلسوز است.

له چوار پا سەگی هەس و له رەشە ئولاخا دێزە.

از چهار پایان فقط سگ دارد و از الاغ سیاه، دیزی سیاه. کنایه از شخص ندار و بی چیز.

له چۆڵ و بیاوانا بە نەسیبت بێ.

به مزاح: در خلوت و خفا و بیابان نصیبت باد (مراد زنی زیبا طناز و عشوه گر).

له چول و بیاوانا (گیرت نەکردگە) نەماگیتەسەو.

در خلوت و بیابان که گیر نکرده و نمانده ای. مهمانی را گویند که در رفتن تعجیل و شتاب دارد.

له چەرمگیی گەچ تا رەشیی سوخاڵ.

از سفیدی گچ تا سیاهی زغال. از سیر تا پیاز.

له حەفت ئاسمانا هەسارەیەکی نییە.

در هفت آسمان یک ستاره ندارد. فقیر و آسمان جل است.

له حەف ئاسیاوا مشتی ئاردی نییە.

در هفت آسیا مشتی آرد ندارد. شخصی نهایت درجه فقیر و بی چیز.

له حەفت ئاو پەڕیگەسەو قولی تەڕ نەوگە.

از هفت آب پریده و پایش تر نشده. (شخص کهنه کار و گربز).

له حێوەتا ئەشێ بچینەو سەر کۆنە هەواران.

(در اثر مشکلاتی که برایمان ایجاد شده) ناچاریم بە جا و مکان قبلی برگردیم. ناچاریم روش سابق را دنبال کنیم. رحمت بر کفن دزد اولی.

له خاك ئەمین ترە نییە.

از خاک امین تر است. در قابل اطمینان داشتن شخص گویند.
گویند که مرده ای را برای مدتی امانت بخاک بسپارند. پس از مدتها بدن مردن سالم باقی می ماند و خاک آنرا را نگهداری میکند. تأکیدی است بر رعایت امانت داری.

له خواردنا هارە و لە کارا بیمارە.

موقع غذا خوردن چابک و سالم است و وقت کارکردن بیمار است. رجوع شود به: حازر خوەر و قەراخ نشین.

له خوا بلاڵەرەو.

از خدا استمداد کن. کس همه بی کسان خداست.

له خوا شەرمی نییە، لە بەندە چون شەرم ئەکا؟!

از خدا شرم نمی کند از بنده خدا چطور شرم می کند؟!

له خووایچ شەرمی نییە.

از خدا هم شرم ندارد. شخصی وقیح.

له خووایچ ناترسێ.

از خدا هم نمی ترسد. وصف شخصی ظالم و بی وجدان.

له خوِواوە خوار، شووە.

از خدا پایین تر، شوهر است. شوهر خدای دوم است.

له خوەرهەڵات سەر ئەکاتە ژێر ئاوەو، لە خوەرنشین دەرتێ.

چیستان: از مشرق سر بەزیر آب کند از مغرب بدر آید.

له خوەشییا پای لە زەوی ناکەفێ.

از خوشحالی پایش روی زمین بند نمی شود. از خوشحالی در پوست نمی گنجد.

له خوەشییا شێت بووگە.

از خوشی دیوانه شده.
ان الانسان لیطغی ان راه استغنی. (قرآن کریم).

لە خەوەشی یا سەڕی هاتگە.

در اثر خوشی و استغنا طغیان کرده. رجوع به مثل فوق شود.

لە خوەشی یا نازانیٚ چە بکا.

از خوشی نمی داند چکار کند. از خوشی سر از پا نمی شناسد.

لە خوەشییا وەختە بتەرەکیٚ.

از فرط خوشحالی نزدیک است بترکد. از خوشحالی پا بند نمیشود.

لە خوەشی یا هار بووگە.

از شدت خوشی هار شده. در اثر استغنا طغیان کرده.

لە خوەمان بەڵای گیانمانە.

از خودمان بلای جانمان است. از ماست که بر ماست.

زی تیر نگه کرد پر خویش در آن دید

گفتا زکه نالیم از ماست که بر ماست

"ناصر خسرو"

لە خوەی ئەگریٚتەو بۆ منالْی.

از خودش باز می گیرد. برای بچه اش. خود را فدای اولاد نمودن.

لە خوەی ئەگوشیٚ.

بر خود سخت میگیرد. مال حود را بخود روا نمی بیند.

لە خوەی دەرچووگە.

مشتبه شده. از خود در رفته.

لە خەجاڵەتییا سەری بەرزەو ناویٚ.

از خجالت سرش بلند نمی شود.

لە خەفەتا دەرم تیا نییە.

از غصه سر از پا نمی شناسم.

لە خەو خوەی ناگوزەریٚ.

از خواب خود دست نمی کشد. (در هر نوع شرایط و موقعیتی).

لە خەیر تۆ دەرچووین.

از خیر تو گذشتیم. مرا بخیر تو امید نیست.

لە داخا ناسرەوم.

از حسرت و نا راحتی (آن گفته، آن پیش آمده) آرام نمی گیرم.

لە دوای باران کەپەنك.

بعد از باران کپنک. بعد از باران چتر. بعد از مرگ نوشدارو.
کپنک: قبایی است نمدین که چوپانان در فصل سرما و باران می پوشند.

لە دوای تاریکی رۆشناییيە.

از پس تاریکی آخر روشنی است. از پی هر گریه عاقبت خنده ایست.

لە دوای ترێ خەمشە برێ.

این مثل که مخلوطی از زبان کردی و کلیمی است. معنی اش با ب کار بردش فرق می کند و در پی جویی و تحقیق آن از کلیمیان بسیار تحقیر شدم. چون تری با راء مشدد و غلطان در کردی به معنی یک گوز و تری با راء خفیف و خمشه هر دو زبان کلیمی است تری بەمعنی عدد ۲ و خمشه عدد ۵ است. معنی مثل این است: بعی از ۲، ۵ می آید. اما معمول مثل در این معنی است: نوشدارو بعد از مرگ سهراب. بعد از باران چتر. معنی مثل برایم مکشوف نگردید.

لە دوای تێری چل تیکە سونەتە.

بعد از سیری چهل لقمه مستحب است. بعد از سیری چهل لقمه پنج سیری است.
در کردی این مثل در مورد مهمانی گفته می شود که قبلاً غذا خورده و می خواهند او را بەخوردن غذا وادارند اما در فارسی بەعنوان تعجب از پر خوردن کسی پس از سیری استعمال می شود.

لە دوای چل ساڵ گدایی، هێشتا نازانێ شەو جمعە کەیە.

بعد از چهل سال گدایی شب جمعه را نمی داند کی است. بەوظیفه خود ناآشناست.

لە دوای حەفت سك ئەیژێ کەنیشکم.

بعد از هفت شکم زاییدن می گوید دخترم. بعد از هفت کره ادعای بکارت داشتن.

لە دوای رووتەوبوون تەشت تەلا بنە بان سەرت.

بعد از برهنه شدن تشت طلا بر سر بگذار. آبرو و شرف بر باد رفته را با پول نمی توان خرید.

لە دوای عمری شوانی، شەو جمعە نازانێ کەییە.

بعد از یک عمر چوپانی نمی داند شب جمعه کی است.

پس از سی سال چاروا داری الاغ خود را نشناخته است.

له دوای هەر جەنگیٚ ئاشتییەك هەس.

بعد از هر جنگ اشتی وجود دارد. پایان شیب سیه سپید است.

له دوای هەر رەنجیٚ گەنجیٚ هەس.

هر رنجی گنجی بەدنبال دارد. پایان شب سیه سپید است. عاقبت جوینده یابنده شود.

له دوای هەر شیٚوەنیٚ شادیٚك هەس.

از پی هر گریه عاقبت خنده ایست. ماه همیشه زیر ابر نمی ماند.

له دوای هەر غەم و پەژارەیك شادییەك هەس.

بعد از هر غم و غصەای شادیی است.
ان مع العسر یسراً (قران کریم)

له دوایٚ هەر (کەنینیٚ) (پیٚکەنینیٚ) گیریانیٚك هەس.

از پی هر خنده عاقبت گریەایست.

له دەروونەو خوەم ئەسووتنم و له دەرەو مەردم.

از درون خودم را می سوزانم و از بیرون مردم را (بد خواهان را) نظیر: با سیلی روی خود را سرخ کردن.

له دەما هاره و له قەلبا بیماره.

حراف و جسور است اما کار نکن. رجوع شود به: **حازر خوەر و قەراخ نشین.**

له دەمیەو ئەڕویٚ و له پاشەو دەرتیٚ.

از سوراخ دهانش پایین می رود و از سوراخ پایینش در می آید.
دور و بر کسی زیاد گشتن و او را بەحد افراط دوست داشتن.

له دیانه ئالۆزه.

از دهنه و لگام بیزار است. کنایه از آدم سرکش و آزادمنش.

له دیوار شکسته و ژن سەلیٚته و سگ دەرەندە، خوەت بپاریٚزه.

از دیوار شکسته و زن سلیطه و سگ بر حذر باش.

له دیو و درنجیچ ناترسیٚ.

از دیو و اشباح هم نمی ترسد. کنایه از شخصی پر دل و جرأت.

له دنیادا خاسی و خراوییه‌ك ئه‌مێنیٚ.

در دنیا فقط یک خوبی و بدی می ماند.

له دێیه‌کا سه‌یی نه‌و، به بیبباریان ئه‌وت باوه سه‌یی ئیبراهیم.

در دهی سید نبود به فلفل می گفتند: بابا سید ابراهیم. در دهی مرد نبود به خروس می گفتند: ابوالقاسم.

له‌ڕ خوه‌ت له چاخ مه‌ردم خاستره.

(گوسفند) لاخر خودت از (گوسفند) چاق مردم بهتر است.

کهن جامه خویش پیراستن

به از جامهء عاریت خواستن

له روومم هه‌ڵنایێ.

روم نمی شه. شرم می کنم.

له، ره‌شه ئولاخ دێزه‌ی هه‌س و له چوار پا، قورسی.

به‌جای الاغ سیاه، دیزی دارد و به‌جای پا، کرسی. شخصی است فقیر و آسمان جل.

له ره‌شه‌ولا: چه‌ره‌نگیٚ؟

از سیاه برتر، چه رنگی؟ بالاتر از سیاهی رنگی دگر نباشد.

له (ره‌فتاری)، (قسه‌کردنی) دیانم هاڵ ئه‌وێته‌و.

از رفتارش (سخن گفتنش) دندانم کند می شود (مسخره ام می گیرد یا حالم بهم می خود). دندان هال شدن.

دندان هال شدن در اثر جویدن غوره یا آلوچه ترش ایجاد می شود و دندان را کند می نماید.

له رێگا فره‌ی پیٚ چووگه، له ئاسیاوا قه‌ره‌وویی ئه‌کاته‌و.

در راه طولش داده و دیرش شده، در آسیاب می خواهد جبران کند. دیر آمده و می خواهد زود برود.

له رێگه‌ی راسا، که‌س گوم ناویٚ.

در راه راست کسی گم نمی شود. کسی ندیدم که گم شود از راه راست.

له رێوی پێچ تره.

از روباه فریبکارتر است. شخصی گر بز و حیله گر، مراد است.

لە زمسانا یەخی لێ ناسەنگێ.

در زمستان نمی شود از او یخ خرید. کنایه از شخص بسیار خسیس.

لە زمسان شەوێ، لە پیران تەوێ.

از زمستان یک شب از پیران یک تب. زمستان را شبی و پیران را تبی کافی است. زمستان با باریدن برف سنگین در یک شب خود را نشان می دهد و پیر را تبی از پا، در می آورد.

لە زوانێ منەوە قسە ئەکا.

از زبان من صحبت می کند. جانا سخن از زبان ما می گویی.

لە ژوورەو، رێگەی نیە، لە خواریچەو دانانیشێ.

بالا راه ندارد پایین هم نمی نشیند.

زنی را گویند که در سطح بالاتر از شخصیت خانوادگی خود نمیتواند شوهر کند به پایین تر از خود هم راضی نیست.

لە ژێر ئەم کاسەدا نیم کاسەیەك هەس.

زیر این کاسه نیم کاسه ای هست. این کار بی دلیل نیست. حتماً حقه ای در کار است.

لە ژێر بار دەرئەچێ.

از زیر بار در می رود. از زیر کار شانه خالی می کند.

لە ژێر توورك دەر نەهاتگین.

از زیر بته خار بیرون نیامده ایم. (بی کس و کار نیستیم).

لە ژێر کار دەرئەچێ.

از زیر کار در می رود. از زیر کار شانه خالی می کند.

لە ژێر کار شانە خاڵی ئەکا.

از زیر کار شانه خالی می کند. مسامحه کار است.

لە سك دایکا نەیهاوردگە.

از شکم مادر که نیاورده است. (در اثر کوشش به مقام و ثروتی رسیده است).

لە سووزن بێ کەسترم.

از جوالدوز بی کس ترم. در کردی، جوالدوز را سوزن و سوزن خیاطی را (درزی) گویند.

له سووزنێك دەرئەچێ له دەروازەیەك دەرناچێ.

از یک جوالدوز عبور می کند، از یک دروازه عبور نمی کند و خارج نمی شود.

له سەرچاوەکەو خراوە.

از سر چشمه خراب است. کار از بالا خراب است.

له سەرچاوەکەو لێڵە.

"آب" از سرچشمه تیره است.

له سەر چاوەکەو هەڕگاوە.

"آب" از سرچشمه گل آلود است.

له سەر شەو تا دەمدەمەی ڕۆژ، هەسارە ئەشمێرێ.

از سر شب تا نزدیک صبح ستاره می شمارد. شب تا صبح خواب ندارد.

له سەر سفرەی باوك و دایکیەو هەڵنەساگە.

از سر سفره پدر و مادرش بلند نشده. بچه‌ای بی تربیت.

له سەر ماڵم بەن له باڵم.

از سر مالم به بالم بزنند. به‌خاطر دفاع از حقوق حقه ام آزار و شکنجه بینم !

له سەرمایا چەقۆ دروس ئەکا.

از سرما چاقو درست می کند. از بس سردش است دندانهایش بهم می خورد. (دندان قرچه می کند).

له سەر گەورەکەیەو پوف پیا ئەکا.

از سرش گشادش فوت میکند. (کار را نه به راه و رووش آن کردن).

مرغ آبی به سرای اندر چون نای سرای

با شگونه به‌دهان باز گرفته سرنای

"لامعی گرگانی"

له سەریچم زیادە.

از سرم هم زیاد است. ارزش داشتن این را هم ندارم.

له سەری ئەکاتەو.

به دو معنی:

۱ــ از سر وا می کند و رفع مسئولیت می نماید.

۲ــ از او طرفداری می کند.

له سەری دەرناچێ.

از سرش در نمی رود. بدو معنی:
۱– از مغزش خارج نمی شد.
۲– دستبردار نیست. ولکن معامله نیست.

له سەری (مەڕۆ) مەچۆ.

ول کن. دنبال مکن. صرفنظر کن. موضوع را کش نده. ول کن بابا اسدالله.

له سیر تا پیاز.

از سیر تا پیاز (موضوعی را به تمام و کمال شرح دادن).

له سێوەر خوەی ئەترسێ.

از سایه خود می ترسد. شخص جبون و ترسو.

له سێوەر خوەی رەم ئەکا.

از سایه خود رم می کند. می ترسد.

له سێوەر خوەی زاتی ئەچێ.

از سایه خود وحشت دارد. می ترسد.

له شاخ مار و شیر مەلیچکی هاتیا.

از شاخ مار تا شیر گنجشک در آن موجود است. در وصف مغازه ای که هر نوع کالا در آن موجود باشد، گویند.

له شاریکا پیاو نەو، به کەڵەشیریان ئەوت،بولقاس. (بولقاسم).

در شهری مرد نبود به خروس می گفتند: لبوالقاسم. کنایه از قحط الرجل بودن و کار به کاردان نسپردن.

اسب تازی شده مجروح و بەزیر پالان
طوق زرین همه در گردن خر می بینم
"حافظ"

له شۆری دەرکردگه.

شورش را در آورده. از اندازه و مزه خارج شده.

له شەل دەرهاتم، کەفتم، به کوێردا

خوا بەش منی هەر لار و گێڕ دا

از شلی رها یافتم، دچار کوری شدم، خدا سهم مرا همین کج و کولگی داده. از چاله در آمدم و به چاه افتادم.

له شیت ترسیان مەنع نییه.

از دیوانه ترسیدن کسی منع نشده. از دیوانه باید پرهیز کرد. از مخاطرات باید دوری کرد.

له شیر دایك حەلاڵتره.

از شیر مادر حلال تر است. مالی پاک و بدون شبهه.

له عیلمی فەلاییبا تەنیا خەمان ئاگردانن ئەزانێ.

در علم کشاورزی تنها خرمن آتش زدن راا می‌داند. در کار خود ناشی و بی اطلاع است.

لەعنەت لەو کەسه گۆچتی کرد.

نفرین بر کسی باد که اول بار پستان بەدهانت گذارد.

لەعنەتنامەییم له خوەم کردگه......

بر خود نفرین کرده ام که....

له عەزرەت نان تیرییا کاغەز ئەجاوێ.

از داغ نداشتن نان ساجی مشغول جویدن کاغذ است.
در اثر فقدان چیز مطلوب، تن در دادن و تسلیم شدن به مصرف چیز نامطلوب.

له غەرەزی نییه، له مەرەزییه.

از غرضش نیست از مرضش است.
نیش عقرب نه از ره کین است
اقتضای طبیعتش این است

له فره، فره ئەکوژگێ و له کەم کەم.

از عده زیاد (در جنگ) زیاد کشته می‌شود و ار عدهء کم، کم.

له قسەت دەرمەچو.

از سخنت خارج مشو. از گفته و قولت عدول مکن.

له قسه، قسه دەرتێ.

اُز سخن سخن شکافد. الکلام یجرالکلام.

له قسه گه‌ل من به‌فر ئه‌تاوێته‌و، وه‌لێ دڵ ئه‌و جووڵه ناکا.

در اثر سخن من برف آب می‌شود. اما دل او تکان نمی خورد. سخن من نافذ است اما در او اثر نمی بخشد.

له قسه‌ی خوه‌ی ده‌ر ناچێ.

از سخن خود خارج نمی‌شود. درست قول است.

له قڵمه‌ی گۆزه زاتی ئه‌چێ.

هنگام ریختن اب از کوزه، صداهایی ایجاد می‌شود که هر یک از آنها را (قلمه) گویند. حدی ترسو و جبون است که از لقمه کوزه می ترسد.

له قنگ خوه‌ی ئاڵۆزه.

از خودش و از حمل سرینش، بیزار است.

در نتیجه مریضی، یأس و درماندگی، بد اخلاق، عصبانیت، از خود و از جان خود هم سیر و بیزار است.

له قوتووی هیچ عه‌تارێکا په‌یا ناوێ.

به مزاح در مورد لغتی یا چیزی نایاب گفته می‌شود. در قوطی هیچ عطاری پیدا نمی‌شود.

له‌قه.

شل است. کنایه از: پالانش کج است. بدکاره و گمراه است.

له‌قه مه‌ده له به‌خت خوه‌ت.

بخت و اقبالت را لگد مزن. ناشکری مکن.

له قین که‌را، کۆپان ئه‌کوتێ.

از لج با خر پالان را میزند.

دانی که منم زبون تر و عاجزتر

پالان بزنی چو برنیایی با خر

"فرخی"

له قین ماڵ هاوسا، قنگ خوه‌م ئه‌درم.

از لج همسایه کون خودم را پاره می‌کنم. از لج بچه همسایه بچه خود را آزردن.

له کام ته‌ویله ده‌رهاتگه؟

از کدام طویله در آمده ای؟ شخص بی تربیت و نفهمی را گویند که رفتار و کردارش به حیوان شبیه است.

له کام تەویلە گەورە بووگی؟

در کدام طویله بزرگ شده است؟ شبیه مثل فوق.

له کتێو گورگیچا پەیا ناویٚ.

در کتاب گری هم پیدا نمی‌شود. لغت یا مسئله ای جعلی و من درآوردی.

له کتێو گورگیچا نەنووسیاگە.

این حرف از بس بی ربط است که حتی در کتاب گرگ هم نوشته نشده است.

له کراس خوەت دەرمەچۆ.

از پیراهن خودت خارج مشو. خود را عوض مکن. از خود مشتبه مشو.

له کۆپان خوەی ئەخوات.

از پالان خود می‌خورد. کنایه از مایه می‌خورد.

که کونای پلٚنگا ئەخەفێ.

در سوراخ پلنگ می خوابد. خانه در گذر سیل می‌سازد.

له کۆپان کەر ئەچێ.

با استهزاء: لباسش به پالان خر می‌ماند. لباسی بد دوخت و گشاد.

له کولٚ چوومەو.

از جوشش افتادم. از حرارت و شوق افتادم.

له کەر شەیتان (بێره خوارەو) دابەزە).

از خر شیطان پیاده شو، لجبازی را کنار بگذار.

له کەس باوکم هەر تۆ بۆم ماگی!

از قوم و خویش پدریم تنها تو برایم مانده ای! زن یا بیوه ای گوید، هنگامی که کسی در زندگیش دخالت می‌کند.

له کەفوکولٚ نیشتەو.

از کف کردن و جوشیدن افتاد و از حرات و جوشش افتاد و سرد شد.

له کیسەی خەلٚیفه ئەوەخشێ.

از کیسه خلیفه می‌بخشد. از مال خیر بل و بخشش می‌کند.

له گشت جێگەیەکا خاس و خراو هەس.

همه جا خوب و بد هست. پنج انگشت مثل هم نیستند.

له کوریس رەش و چەرمگ ئەترسیٚ.

از ریسمان سیاه و سفید می‌ترسد. مار گزیده از ریسمان سیاه و سفید میترسد.

له گوریس رەش و بازگ (ئەسلّمیٚتەو) و (ئەچلّەکیٚتەو).

مار گزیده از ریسمان سیاه و سفید میترسد.

له گون بەرانا پەنیر دروس رەکا.

در داخل آلت گوسفند نر پنیر می سازد (چوپان).

آری مثل است اینکه دلش گر خواهد

شیر از بز نر شبان تواند دوشید

له گون گا، رووتترە.

از آلت گاو لخت و برهنه تر است. عریان بی لباس است.

له گوێچکەی گادا خەفتگە.

در گوش گاو خوابیده است. از همه جا بی خبر است.

له گەل ئەسلاّن و هەموو فەسلاّن، له گەلّ نائەسلاّن هیچ فەسلاّن.

با اشخاص با اصل و نسب همیشه به‌سر بردن رواست و با اشخاص بی اصل و نسب یک لحظه به‌سر بردن و هم خطاست. مثل بسیار قدیمی است.

له گەل بریاگ، گورگان خوارد ئەویٚ.

از گله جدا شده را، گرگ خورد. مثل قدیمی است.

له گەل مالّ یاقوو بەگا، بزن ئەبریٚتەو.

همراه خانه یعقوب بیگ، بز را از شیر باز می‌گیرد.

کسی را گویند که از حد و اندازه خود پا فرا نهد و خود را در ردیف بزرگان قرار دهد.

له گەلّووی مار دەرهاتگە.

از گلوی مار در آمده است. شخصی راست اندام و مستقیم مراد است.

له مالّ خوا پاکترە.

از خانه خدا تمیزتر و پاک تر است. در مورد جیب و کیف و اطاق و چمدان و کیسه پول و غیره که خالی از نقدینه باشد، گفته میشود.

له ماڵ خوه‌ما دانیشتگم و قسه‌م بۆ ده‌رتێرن.

در منزل خود فارغ و غافل از هر چیز نشسته ام و برایم حرف در می آورند.

له مال زاوا خه‌وه‌رێ نییه، له ماڵ وه‌وییا ترینینا یه.

در خانه داماد خبری نیست در خانه عروس رقص و پایکوبی است.
دختری خود را در انتظار ازدواج با پسری بیند که پسر به‌کلی ذهنش خالی و از آن بی اطلاع است.

له مامر ئاسیاوان ئه‌چێ.

به مرغ آسیابان می ماند. (در پر رویی و سمجی) به گدای سامره می‌ماند.

له‌م ته‌کیه و بارگا، که‌رامه‌تێکمان نه‌دی.

از این تکیه و بارگاه عمل خارق العاده و کرامتی ندیدیم.
از این شخص ثروتمند چیزی عایدمان نشد.

له مردگه‌و خراوه مه‌یژه.

از مرده بد گویی مکن. از پس کرده بد نباید گفت.

له‌م گوێچکه تێریتی، له‌و گوێچکه ده‌ری ئه‌کا.

از این گوش می آورد، از آن گوش رد می‌کند. سخنی را گوش نکردن و بدان عمل نکردن.

له‌م لا سپۆن ئه‌کوتم، له‌و لاسپۆن ئه‌کوتم، جا بێنه دیار سه‌روو سه‌کوتم.

کسی که چوبک یا نظیر آن را کوبد، میگوید، از این ور چوبک می کوبم، از آن ور چوبک می‌کوبم، ریخت و سر و وضعم را در این حالت ببیند که چه شده ام.
کسی که چندین گرفتاری و سر گرمی دارد، زندگیش را در نظر بگیرید که چه ریخت و پاشی دارد.

له‌م ناو مشته، موویه‌ك هه‌ڵبکه‌نه.

از این کف دست یک مو بکن. کنایه بر این است که آه در بساط نیست.

له مه‌زه ده‌ری کردگه.

از مزه و اندازه خارج کرده. کاری بس تکرار شده.

له مه‌لا موفته خوه‌رتره.

از ملا مفت خورتر است. بسیار طمعکار است.

له ناو ده‌وا، نوقڵ و نه‌وات به شه‌و ناکه‌ن.

در میان جنگ و دعوا، نقل و نبات تقسیم نمی‌کنند. چون مثل زیر:

له ناو داوا، نۆك و مه‌ویژ به‌شه‌و ناكه‌ن.

در دعوا نخود و کشمش تقسیم نمی‌کنند. دعوا جای کتک زدن و کتک خوردن است و لاغیر.

له ناو قوتووی هیچ عه‌تارێكا په‌یا ناوێ.

در قوطی هیچ عطاری پیدا نمی شود (سخنی نادرست. لغتی بی معنی).

له ناو كارا كاری دیاره.

در میان کار دیگران کارش مشخص و چشمگیر است. بنا یا هنرمند دیگری که استاد باشد.

له ناو گیرفانیه‌و پووك ئه‌نێ.

از داخل جیبش (پووک) می نهد. کف و انگشتان یک یا دو دست را باز کردن و با حالت تحقیر با آن به کسی اشاره کردن را (پووک) گویند. در خفا و نهانی کسی را ناسزا گفتن. یعنی: این کار اشخاص بی لیاقت و ضعیف النفس است و نتیجه‌ای نبخشد.

له‌نجه و لار ئه‌كا.

با حالت و نت راه می‌رود. با ناز راه می‌رود.

له‌نجه‌ی بۆ ئه‌كا.

با کرشمه و ناز راه میرود.

له‌نگه‌ری خستگه.

لنگر انداخته. ماندن در جایی به‌منظور استراحت.

له نه‌دار بگره و بیده به دارا.

مزاحاً و برای تنبیه گویند: از ندار بگیر و به دارا بده.

له نه‌و كیسه قه‌رز مه‌كه، ئه‌گه‌ر ئه‌یكه‌ی خه‌رجی مه‌كه.

از نو کیسه قرض مکن، چون کردی خرج مکن.

گر از وام کردن شدی ناگزیر
زنو کیسه‌ها وام هرگز مگیر
ندیده است چون پول را زود زود
همان دم گرش پس دهی هست دیر

لەو دیوارە قسە دەرهات، لەوەو قسە دەرنەهات.

از آن دیوار صدا در آمد، از او در نیامد.
شخص مودب و یا مقصر با تربیتی که در مقابل عتاب سکوت اختیار کند.

لەو کەسە بترسە وا خاسیت لە تەکا ئەکا.

بترس از کسی که (بی مورد) با تو خوبی کند.

لەو کەسە بترسە وا، خاسیی لە تەکا ئەکەیت.

از کسی که با او خوبی کنی بترس.

لەوەبەر سەندان بوو، ئیسە پیکە.

قبلاً سندان بود حالا پیک و پتک است. سابقاً تحمل رنج میکرد و بردبار بوددد، حالا رنج می دهد و موذی است.

لە وەخت خواردنا، کەسێ (ناناسێ) (ناوێنێ).

وقت خوردن کسی را (نمی شناسد)، (نمی بیند) وقت خوردن، خاله، خواهر زاده را نمی شناسد. باغبانان وقت میوه گوششان کر می‌شود.

لە هارییا، بەش کەسی نەداگە.

در شیطنت سهم کسی را نداده. خیلی شیطان و بازیگوش است.

لە هوراوێ، لە قوڕاوێ، کەسێ کەسێکی گاوێ، لە بیری ماوێ ؟

در یک آب تند، در آب گل آلودی، اگر کسی کسی را کرده باشد، آنرا بەیاد دارد؟ اگر کسی بلایی بر سر کسی آورده باشد، بەراستی آنرا بەیاد دارد؟

لە هوک چوومەو.

از کیف و حال افتادم. از حرکت باز ماندم. از ترس..... فراموش کردم.

لە هەر تەکا ئەخوات.

از هر طرف می‌خورد. استفاده می‌کند. شخص سودجو مراد است.

لە هەر تەك لا بێوەرییە.

از هر دو سو ، نا امید است. از دنیا و آخرت بی نصیب است. هم از خانه پدری نا امید است هم از خانه شوهر.

لە هەر چی ترسیام، هاتە رێگەم.

از هر چه ترسدم به آن دچار شدم.

همی ترسیدم از روز جدایی
فغان کز هر چه ترسیدم رسیدم

لە هەر چی کارا ئەکەفێتە بەر.

در هر کاری پیش قدم می‌شود. شخصی خیرخواه و بدرد خور مصالحه جو.

لە هەرکاسەدا، کەوچکە.

در هر کاسه قاشق است. ماش هر آش است.

لە هەر لایکەو بای بێت، شەن ئەکات.

از هر طرف باد بوزد، خرمن را باد میدهد. شخصی بوقلمون صفت و ابن الوقت.

لە هەر لاییەکی ببڕی، بۆی خوێن خوەی لێ تێ.

از هر طرفش ببری بود خون خود دهد.
فرزندان و اقوام عزیز و دوست داشتنی هستند هر یک جاری خود دارند.

لە هەزار سووزن، گاو ئاسنێ دروس ناوێ.

از هزار جوالدوز، گاو آهنی ساخته نشود. هزار جوان کار پیری نکنند.

لە هەوڵ حەلیما کەفتە ناو تیانە.

از هول حلیم تو دیگ افتاد. برای ریش رفت سبیلش را هم از دست داد.

لەیلی بە چاو مەجنوون قەشەنگە.

لیلی به‌چشم مجنون زیباست.

لەیلی پیاگ بوو یا ژن؟

ابلهی پس از شنیدن قصه لیلی و مجنون. سئوال کرد: لیلی مرد بود یا زن؟

لێ بریاگە؟

قطع امید کرده. از آن بریده شده. از آن نا امید شده.

لێ خوڕە.

بران. خرت را بران. به مزاح، به راننده ای که آماده حرکت باشد، گویند.

لێفم بەر سەر هەتیمەو لانەبردگە.

لحاف را از روی یتیم که بر نداشته ام. راز کسی را اشکار نکرده ام.

لێویاگە بە دڵما.

به دلم الهام شده.

حرف " م"

ماتی بردگەسەو.

ماتش برده. به چیزی خیره شده.

ماچێ چەس بۆ گەورە کەنیشك.

برای دختر مانده و ترشیده بوسه ای چه اهمیت دارد؟
کسی که تشنه محبت است یک بوسه یا نوازش ساده ای او را ارضاء نمی‌کند.

مار ئەکوژێ و مارتوولە بە خێو ئەکا.

مار را می‌کشد و توله مار را پرورش می‌دهد.

یکی بچه گرگ می پرورید
چو پرورده شد خواجه را بردرید
"سعدی"

مار ئاوی پیر ئەوێ، قورواق کلکی ئەگرێ.

مار آبی که پیر شود، قورباغه از عقب دمش را می‌گیرد. گرگ پیر مسخره شغال می‌شود.

مار، به دەس دوشمەن ئەگرێ.

با دست دشمن مار می‌گیرد. از کیسه خلیفه می‌بخشد. با دست دیگری آتش بر می‌دارد.

چون یار به بوسه دادنم بار گرفت
زلفش بگرفتم از من آزار گرفت
چون یار من یار همی خار گرفت
زان خواست به‌دست من همی مار گرفت

مار خوەش خەتوخاڵێکه.

مار خوش خط و خالی است.
خوش ظاهر و بد باطن. گرگ در لباس میش.

مار خوەشی نەئەهات لە پونگە، پونگە لە بەر کوناکەیا سەوز ئەو

مار از پونه خوشش نمی آمد، پونه دم سوراخش سبز می‌شد.
دلم نمی‌خواهد فلانی را ببینم، بیشتر در مقابلم ظاهر می‌شود.

مار خوەی خاسە، مار توولەی خراوە.

مار خودش خوب است، توله‌اش بد است. (بیشتر در مورد هوو گفته می‌شود).

مار دای پێیه‌و.
مار گزیدش. کسی را گویند که در اثر کمترین ضربت یا ناراحتی، جیغ و داد براه اندازد.

مار، له سه‌ر ئاوه‌و داناچله‌کێ.
مار را هنگام آب خوردن نمی‌زنند.
مار خفته را نمی‌زنند. خفته و غافل را رنج رسانیدن از جوانمردی نیست.

مار مردگ ئه‌خاته به‌ر پای.
مار مرده جلو پایش می اندازد. کسی را التیماتم دادن و ترساندن.

مارمزووکه چاوه.
مارمولک چشم. (جمله توهین آمیز) معمولاً اشخاص ریز چشم مکار و موذی اند.

ماره چاوه.
مار چشم. جمله توهینی: کسی را گویند که چشم ریز و تیزبین دارد.

ماره‌که‌ی شێخ ئۆمه‌ره، ئاخری ئه‌دا به خوه‌یه‌و.
چون مار شیخ عمر است، سرانجام صاحبش را می‌گزد.
از مارگیر مار بر آورد شبی دمار.

مارانگاز، له گوریس ره‌ش و چه‌رمگ، (ئه‌سلّمێته‌و)، (ئه‌چلّه‌کێته‌و).
مار گزیده از دیدن ریسمان سیه و سفید، یکه می‌خورد.

ماس برژێ، جێگه‌ی ئه‌مێنێ، دۆ برژێ، چه‌ی ئه‌مێنی؟
ماست اگر بریزد جایش می ماند، دوغ اگر بریزد، چه چیزی از ان می‌ماند؟
ما بارگه دادیم این رفت ستم بر ما
بر قصر ستمکاران تا خود چه رسد خذلان
"خاقانی"

ماسمالّی کردن.
ماست مالی کردن. حقیقتی که پوشانیدن و کاری را درست و اساسی انجام ندادن.

ماسه، به ده‌ور ده‌متا دیار بێ؟
مگر ماست است که به‌دور دهانت آشکار باشد؟

کنایه از شخصی ناسپاس که خوبیهای دیگران را فراموش کرده باشد.

ماسی، له بگارا ئەگیرگێ.

ماهی را در پایاب می‌گیرند.
حرف را باید به موقع زد. به موقع انجام داد.

ماسی له دەلیا ئەوەخشێ.

ماهی را در شکمش می بخشد. مرغ هوا و ماهی دریا را می بخشد.

ماڵ بۆ خوێش، نەك بۆ دەروێش.

مال او برای قوم خویش، سپس برای درویش و بیگانه. چراخی را که به خانه رواست، به مسجد حرام است.

ماڵ به جێگەیەکا ئەڕوێ و ئیمان به هەزار جێگا.

مال جایی رود و ایمان به هزار جا.
وقتی چیزی مفقود می‌شود فکر به هزار جا کشیده می‌شود در نتیجه ایمان و اعتقاد به خطر می افتد.

ماڵ به ریش خاوەنی قیمەت ئەکا.

مال مطابق ریش صاحبش قیمت دارد. هر چیزی حرمتش به صاحبش است.

مال به قەسمەته.

مال بستگی به قسمت دارد. یا قسمت و یا نصیب.

ماڵ به قەو ریش ساحێوی قیمەت ئەکا.

مال به‌قدر ریش صاحبش ارزش دارد.
اگر کسی چیزی را می‌فروشد و یا حتی دختری را شوهر می‌دهد اعتبار آن چیز یا دختر باندازه میزان شخصیت اوست.

ماڵ به کۆڵ.

خانه به‌دوش. آدم سرگردان، آواره که تمام وسائل زندگیش را با خود حمل میکند.

ماڵ به ماڵ ساحێو حەرامه.

مال به صاحب مال حرام است.
در جایی که دیگران از مالی استفاده کنند و صاحب مال ازدور نظاره کند و از آن بی نصیب ماند، گویند.

ماڵ بەمێمانەو خوەشه.

خانه به مهمان خوب و با رونق است.

مالّت برمیّ شلاّنه کوت بۆبات.
خانه ات خراب قیسی (زردآلو خشک) چه قدر باد داری.
کنایه به کسی که تکبر و نخوت دارد، گویند.

مالت بویّ و شوالّت نه‌ویّ.
مالت باشد و شلوارت نباشد. شلوار نداشته باشی به‌شرطی خانه داشته باشی.

مالّت به قورِ گیریّ.
خانه‌ات به گل گرفته شود. جمله‌ء نفرینی: خانه‌ات به گل نشیند. خانه خراب شود.

مالّت کاول بیّ.
نفرین است: خانه‌ات ویران شود.

مال حه‌رام به ریّگه‌ی حه‌راما ئه‌ڕویّ.
مال حرام به راه حرام می‌رود. باد آورده را باد می‌برد.

مالّ حه‌رام زوو له ناو ئه‌چی.
مال حرام زود از میان می‌رود. باد آورده را باد می آورد.

مالّ حه‌رامی پیّ ناخورگیّ.
مال حرام را نمی‌تواند بخورد. شخص متقی و پرهیزگاری است.

مالّ حه‌رامی (پیّیه‌وناییّت) (پیّ ناسازیّ).
مال حرام به او سازگار نیست. شخصی متقی و پرهیزگار است.

مالّ حه‌لاّلّ به گه‌لّوویا (ناچیّ) (ناڕویّ).
مال حرام از گلویش پایین نمی رود. شخصی حرام خور و پلید.

مالّ حه‌لاّلّ، له ناو ناچیّ.
مال حلال از بین نمی‌رود. پس از یافتن چیزی گم شده گویند.

مالّ حه‌لاّلّ هیچی پیّ نایّت.
مال حرام از میان نمی رود. چون مثل بالا.

مالّخراو خوه‌م.
خانه خراب خودم. خانه ام خراب شد. روستاییان موقع تأسف از اتفاقی، گویند.

ماڵخراوکەرە.

خانه خراب کن. زن ولخرج را گویند.

ماڵ خوەت قایم بکە و ماڵ هاوسا بە دز مەکە.

مال خود را نگهدار و همسایه را دزد مدان.

ماڵ و دارایی سرِ ئەپۆشێ.

مال و دارایی عیب انسان را می‌پوشاند. رجوع شود به: **دەولەت عەیب پۆشە.**

ماڵ، خوەشەویسە.

مال دوست است. به مال دنیا علاقمند است.

ماڵ خوەم بۆ خوەم و ماڵی مەردمیچ وەك هەڵوا ئەخوەم.

مال خودم برای خودم و مال مردم را چون حلوا می‌خورم.

مال خودم مال خودم، مال مردم هم مال خودم. وصف الحال شخص طمعکار و مال مردم خوار.

ماڵ خوەم بێ عەیبە و ماڵ مەردم عەیبدارە.

مال خودم سالم است و مال دیگران ناسالم.

ذره‌بینی تو به عیب دیگران

چون به عیب خود رسی کوری در آن

"مولوی"

ماڵ خوەم نییە و ماڵ شوانە.

سابقاً که خانه را در شب جارو می‌زدند برای رفع بد شگونی، می‌گفتند: خانه خودم نیست خانه شبان است. چون شبان فقط شبها به خانه می آید و معذور است در اینکه شب خانه اش را رفت و روب کند، من که اینبار چنین کاری می‌کنم اکراهاً می‌کنم وجداناً خودم را در ردیف شبان می آورم.

ماڵ خوەی بە گەڵووی خوەی ناچێ.

مال خودش از گلویش پایین نمی رود. شخصی خسیس و لئیم مراد است.

ماڵ خوەیچمان پێمان رەوا ناوینن.

نمی‌گذارند مالمان نصیب خودمان شود.

مردی که زن و بچه اش در جهت مخالفت با وی متحد شده راه آسایش معیشت را بروی سخت گیرند و بوی نرسند.

ماڵ خەڵكان تا لچ كەڵكان.

مال دیگران را تا لب بام.
لباس عاريتى پوشيدنش رسوايى آورد، مگر اينكه كسى هنگامى كه از لباس و جواهر آلات ديگرى كه بطور امانت استفاده مى‌كند فقط در خانه خود و دور از چشم مردم استفاده كند يا از بالاى پشت بام از فاصله دور با آن خودنمايى كند.

كهن جامهء خويش پيراستن
به از جامه عاريت خواستن

ماڵداریکەرە.

وصف زن كدبانوى دلسوز. (مال دوست و مال جمع كن است).

ماڵ دنیا بەقای بۆ کەس نییە.

مال دنيا براى كسى بقا و وفا ندارد. اى هيچ ! براى هيچ تو بر هيچ مپيچ.

ماڵ دنیا، چڵك دەسە.

مال دنيا (چون) چرک دست است. (در آمد و رفت است و ناپايدار).

ماڵ دنیا، قەزا و گەڕێنە.

بەوسيله مال دنيا بلا رفع مى‌شود. صدقه دادن رفع بلا كند.

ماڵ دوو ژنە، خاکی تاوژنگە.

خانه اى را كه دو كدبانو است خاک تا زانو است.

ماڵ قەڵب سەر بە ساحێوە.

مال بد به صاحبش بر مى‌گردد. مال بد بيخ ريش صاحبش.

ماڵکاول خوەم.

خانه خراب خودم. هنگام وقوع حادثهء ناگوراى گويند.

ماڵ، کەم کەم و وردە وردە جەم ئەوێتەو.

ثروت و دارايي كم كم جمع ميشود. اندک اندک جمع گردد وانگهى دريا شود.

ماڵ گەچکاری و سفرەی خاڵی !

خانه گچ كارى شده و سفره خالى ! پز عالى، جيب خالى.
در قديم كمتر خانه‌اى گچ كارى مى‌شد. بيشتر مردم خانه‌هايشان را با خاک سفيد مى اندودند. مگر ثروتمندان كه مى توانستند با پرداخت پول بيشترى خانه‌هايشان را گچ كارى كنند.

ماڵ له كه‌نابێ، ساحێو ماڵ به دیاریه‌و بێ.

خانه در چاله و گودی و در مسیر رودخانه باشد، به‌شرطی صاحب خانه ناظر خانه اش باشد. اگر انسان بر خانه خود نظارت نداشته باشد خانه ویران و یا از دست می رود.

ماڵ له مه‌ریوان دڵ له دوو جێگه

خوه‌م ماتڵ ماگم له‌م سه‌ره‌رێگه

خانه در مریوان، دل در دوجا، خودم معطل مانده ام بر سر این راه. خودم در اینجا و یارم در پاوه.

ماڵ له یه‌كن.

مالشان یکی است. کیسه شان یکی است.

ماڵ ماڵ نه‌و، میمانیچی لێ كه‌فت.

خانه درست و مرتبی نبود، مهمان هم به آن رو آورد.
کارش کم بود، دردسر دیگری هم اضافه شد. در مورد شخص تنبل و بی حوصله و یا شخص پر کاری گویند که گرفتاری دیگری برایش ایجاد شود.

ماڵ موفته خوه‌شه.

مال مفت خوش و لذیذ است.

ماڵ موفته له‌زه‌تی هه‌س.

مال مفت لذت دارد. مال مفت از عسل شیرینتر است.

ماڵ مه‌ردمخوه‌ره.

شخص طمعکار و مال مردم خواری است.

ماڵ مه‌ردم له ته‌ك مه‌ردما ئه‌خورگێ.

مال مردم را با مردم باید خورد.

ماڵ نه‌خوه‌ر، هێن بخوه‌ره.

مال و ثروت شخصی خسیس و نخور و نصیب بذال و بخور می‌شود.
برای هر نخور یک بخور پیدا می شود.

ماڵوێران خوه‌م.

خانه خراب خودم. زندگیم بر باد رفت.

ماڵوێرانکەرە.

خانه ویران کن. زن نابسامانی است.

ماڵ هەتیم نییە.

مال یتیم نیست. به مزاح به مهمانی گویند که از ماحضر چیزی نخورد.

ماڵی پڕ لە کەیوانوو، خاکی ئەگەیێ تا زانوو.

خانه ای را که دوو کدبانو است، خاک تا زانو است.

ماڵ هیچ کەس بە هیچ کەس حەڵاڵ نییە.

مال هیچکس به هیچ کس حلال نیست.

مامان فرە بێ، سەر منالەکە (لارتێ) لار ئەوێ.

ماما که دوتا شد، سر بچه، (کج بیرون می آید) کج می شود.
کار فرما که دوتا شد، کار خراب می شود.

مامر ئاسیاوان.

مرغ آسیابان. کسی را گویند که زیاد پررو و مزاحم باشد.

مامر بخوێنێ، سەری ئەبڕن.

مرغ بخواند، سرش را می برند. (چون گویند بدشگون است).

مامر نییە تا پای بوەسمەو.

مرغ نیست تا پایش را ببندم. بچه، جست و خیز دارد نمی شود پایش را بست.

مامر وتیگە، خوەم خاك ئەکەمە سەر خوەما، هیچکەس نەیکا.

مرغ گفته است: خودم خاک به سر خودم میریزم هیچکس نریزد.
زنی که به گرفتاری و سیەروزی دچار شد حاضر نیست کمک دیگران را قبول کند و طعنه هم بشنود.

مامر وێڵ، سەر بە گشت ماڵێکا ئەکا.

مرغ دله به هر خانه ای میرود. زن بی سرپرست چه کارها را نمی کند. خر بی افسار به هر مزرعه ای داخل می شود.

مانکەر، بەشی ئەخورگێ.

قهر کننده، سهمش خورده می شود.

مانگا، بە دزە کەڵ ئەگرێ و بە ئاشکرا ئەزایێ.

ماده گاو در پنهانی جفت گیری می کند و آشکاررا می زاید. هر کار نهانی سرانجام اشکار می شود.

مانگ دیاره، چه ئەوەجەی (ئیشارەس) (کلکیه).

ماه پیداست چه احتیاجی به اشاره کردن و با انگشت نشان دادن دارد. چیزی که عیان است چه حاجت به بیان است.

مانگی سەفەر ناوی بەو ناوه.

ماه صفر (بیهوده) نامش بدنام است. همه ماهی خطر دارد. بد نمایش را صفر دارد.

مانگ شەرمەیه.

ماه شرمش است. یکی از افراد خانه را گویند که نزد مهمان نیاید و داخل اطاق نشود و اهل شرم و خجالت باشد.

مانگەشەو پاکه، با هەر سەگ بوەڕێ.

مهتاب پاک است بگذار سگ عوعو کند. مه فشاند نور و سگ عوعو کند.

مانگی دیگه.

ماه را دیده است. کنایه از قاعده بودن زنی است.

مانگیان بە ناو چاویەو دیگه.

ماه را در چشمش دیده اند. (بچه ای را میگویند که زیاد می افتد). در شبهای اول ماه، کسی که ماه را میبیند معمولا برای شگون و خوب برگزار شدن آن ماه به چراغ یا سبزه و یا گل و یا در چشم بچه معصوم می نگرد.

مای دوخوا تێرێتەو.

آش دوغ را بهم می زند و قوام می آورد. کنایه: کاری را کش و لفت دادن.

مایین ئەو مایەنسە لە ژێر ساحێویا نەلەنگێ.

مادیان خوب آنست که زیر صاحبش بد نباشد و نلنگد.
زن خوب آنست که شوهرش از او خوب گوید و از او راضی باشد.

مردگ ئەسفەهان ناوەنە کاشان.

مرده اصفهان را به کاشان نمی برند. گناه دگری بر تو نخواهد نوشت.

مردگ بە ئاو پاك ئەوێتەو.

مرده با آب پاک می شود. هر چیز نجسی با آب پاک می شود.

مردگ بە پەلەقاژێ، زینگەو ناوێ.

مرده با دست و پا زدن زنده نمی شود. ضجه و ناله و بی تابی مرده را بر نمی گرداند و زنده نمی کند. تیر از کمان چو رفت نیاید به شست باز.

مردگت گێج بێ.

مرده ات گیج باد. توهیند است به مزاح.

مردگت نەمرێ و پات لە شیوەنگاه، نەبڕگێ.

به مزاح: کسی از اقوامت نمیرد و پایت از شیوئن گاه قطع نشود.

مردگ کوشتن، نیشانەی ناپیاگییە.

مرده آزردن از نامردی است. ضعیف کشی از ناجوانمردی است.

مردگ مامۆخ.

مرده ماموخ: ماموخ آبادی است در شمال سنندج. شخص ضعیف الحالی برای پیش بردن مطامع و مقاصد خودزودزود خود را به مردن می زده و عملش زبانزد مردم شده است.

مرد مانگا، بریا دو (یا) مانگا مرد و بڕیا دۆ.

ماده‌گاو مرد و دوغ قطع شد. آن سبو بشکست و آن پیمانه ریخت.

مردن لەم زینگیە خاسترە.

مردن از این زندگی بهتر است. مرگ به از زندگی با سختی و ننگ.

مرۆچەی خواردگە.

مورچه خورده است. کنایه از کسی که زیاد تیز زند و مهره به تاس اندازد.

مرۆچەی لێ ئالۆز نەوگە.

مورچه از او آزرده نشده. آدم بی آزاری است.

مرۆچە لێ نەرەنجیاگە.

مورچه از او آزار و رنجش ندیده.

مریدێك کەر، لە شەش دانگ موڵك خاس ترە.

یک مرد خر و نفهم از ششدانگ آبادی بهتر است. یک مرید خر به از یک توبره زر.

مڕی کردگە.

اخم کرده. ابرو در هم کشیده است.

مزگت (بڕمێ) (بڕووخێ) مێحراوی ئەمێنێ.

مسجد که خراب شود محرابش میماند.
زیبا یا شجاعی که پیر شود آثار وجاهت و شجاعت در او باقی است.

مزگت جێگەی کەر بەستنەوە نییە.

مسجد جای خر بستن نیست (داخل حیاط مسجد بـه درخت یا بـه چیزی بستن و نگهداری آن). مسجدن جای ریدن نیست.

مشت بەر لە دیوار، دەس خوەت ئێشی پێ ئەگەیێ.

هر گاه بر دیوار مشت بکوبی، دست خودت درد می گیرد.
غایت جهل بود مشت زدن سندان را.

مشت پڕ، لە خزر بسێنی.

جمله دعایی، مشت پر، از خضر بستانی. چون: الهی خیر ببینی.

مشت نموونەی خەرواره.

مشت نمونه خروار است. یک مشت از خرمنی نمونه گندم آن خرمن است.

مشتەو درۆس ئەکا.

مشته و درفش مـی کند. (مشته چیزی شبیه گوشت کوب کـه پینـه دوزها از آن استفاده کنند و مشته درفشه کردن یعنی درفش پینه دوزی را در مشته فرو کردن و کاری بی فایده انجام دادن).

مشتومڕ کردن.

مشت بازی و زد و خورد تفریحی دوستانه. شلوغ بازی درآوردن.

مشتەری ئاخر شەو، خوێن خوەی ها لە پای خوەیا.

مشتری آخر شب، خونش پای خودش است. معمولاً مغازه ای که تا آخر شب باز باشد گران فروش است و مشتری را داغ می کند.

مشتێ جۆ بکەی بە دەمو چاویا، دانەیەکی داناکەفێ.

مشتی جو بر صورتش بریزی یکی ز آن به زمین نمی افتد.
کنایه از اینکه: بسیار ابله رواست.

مشتی کریاوه.

مشتش باز شد. به دو معنی:

۱– آشکار شدن ضعیف، عیب یا دروغ کسی و رسوا شدن او.
۲– شخص خسیس و مشت بسته ای مه بذل و بخشش کند.

مشك خوەی چەس، تا کەلەپاچەکەی چە بیّ؟
موش چیست تا کله پاچه اش چی باشد ؟ گنجشک چیست تا کله پاچه ش چی باشد؟ سگ چیست که پشمش چی باشد ؟ اصلش چیست که فرعش چی باشد

مشك له مالّیا سەفرا هەلّتیّریّ.
موش در خانه اش صفرا قی می کند. در وصف شخص بسیار خسیس گویند.

مشك وتیگه به مار: له تۆ گاز، له من باز.
موش به مار گفته است: از تو گاز گرفتن، از من پریدن. یعنی برای نابود کردن خصم مشترکمان همکاری کنیم.
در میان اکراد ار قدیم الایام این عقیده بر جای مانده که شخص مار گزیده اگر موش از روی وی عبور کند خواهد مرد ز این رو مار گزیده را در صحرا زیر الاچیق قرار می دهند و مواظبت می کنند تا موش از روی او نپرد و عبور نکند.

مشك له مالّیا به چیّوشەقه ئەگەریّ.
موش در خانه اش با چوب زیر بغل راه می رود. شخص ندار یا خسیس نان نخور.

ملاّزی بردگەسەو.
کمین کرده و حالت تهاجمی به خود گرفته.

ملۆزم گیانمه.
مزاحم جانم است. جانم را رنج می دهد.

ملّۆزمه.
مزاحم است. موی دماغ است. سر خر است.

ملّ و مووش کردن.
جستجو کردن. کنجکاوی کردن. دنبال چیزی گشتن.

من ئەیژم نیّره، و ئەیژی بیدۆشه.
من میگویم نر است، تو می گویی بدوش. گویم ندارم گویی بده.

منال ئەشیّ ژەمەن بگریّ.

بچه باید وضع مزاجیش مرتب شود (کم کم باید او را غذا بدهند تا معده و روده هایش عادت کند).

منالْ ئەگیریا، ئەیوت نانم کەمە، کتکیچ هات لە دەسی سەندوو بردی.

بچه گریه می کرد، می گفت نانم کم است، گربه هم آمد از دستش گرفت و برد.

هر که گریزد زخراجات شاه

بارکش غول بیابان شود

"سعدی"

منالْ ئەم زەمانە چاو جن دەر تێرێ.

بچه این دور زمانه چشم جن را در می آورد. بچه های این دوره شرور و پررواند.

منالْ خلّەتێنە.

بچه گول زن است. چیزی کم و ناچیز که کسی بدان راضی نشود.

منال سەرە رێگەس.

بچه سر راهی است. در مسجدی است. بچه رذل و شرور مراد است.

منالْ شیرەخوەری جێ هێشتگە.

با کسی که در جایی است و تعجیل در رفتن دارد، کنایه گویند: بچه شیر خواره (درخانه) جا گذاشته است.

منالْ شیرینە، تەربیەتی شیرینترە.

بچه آرام و دوست داشتنی است اما تربیتش عزیزتر است.

منالْ فریشەی مالّە.

بچه فرشته خانه است. داشتن بچه و بدان مشغول شدن از رنج زندگی و غصه ها می کاهد.

منالْ فێر بوو بە باوش، لە زەوینا دانانیشێ.

بچه که دامن شناخت بر زمین نمی نشیند.

انسان که چیز بهتری یافت از چیز قبلی دل می کند. خر که جو دید علف نمی خورد.

منالْ گەدا تاقەتی گرت تا لە ئاسیاو هاتەو، منالْ دەولّەمەن تاقەتی نەگرت تا لە بان ساج داگیریا.

بچه گدا طاقت آور تا (آرد) از اسیاب بر گشت، اما بچه ثروتمند طاقت نیاورد تا (نان) از روی ساج برداشته شد. بچه گدا قانع و با طاقت و بچه ثروتمند پرخور و بی طاقت است.

منالّ له تەك ڕیلّەخۆی خوەیا کایە ئەکات.

بچه با روده خودش بازی می کند.
اطفال با آن حد بی شعور و نفهمند که اگر روده شان بیرون بریزد با ان هم بازی می کنند.

منالّ مەنەرە تا قەو، چاوی ئەچێتە زاقەو.

بچه را در تاقچه مگذار، زیرا چشمش چپ می شود. گویا از ترس و وحشت افتادن حالتی در او ایجاد می شود که چنین تصور کنند.

منالّ وەسە تووتی.

بچه، همچون طوطی است. زیرا مقلد است و گفتار و کردار نامتناسب در حضورش روانیست.

منالّەکەت زیان ئەکەی.

با طعنه گویند: بچه ات را می اندازی. (اگر تند راه بروی، اگر از این خوراک نخوری و خیره).

منالّ هەوی دایکە.

بچه هوبی مادر است. هر چه که مادر دارد بچه هم می خواهد، خصوصاً دختر.

منالّی وردە.

بچەهایش کوچک اند (خدا نکند بمیرد).

من بۆ تۆ مرگ، تۆ بە گووگ حەساونە کردگ.

من برای تو می میرم، در حالیکه تو مرا به گه سک به حساب نمی آوری.

من پس تو سنبل تر چون چرم
گر تو همی گر ژف گنده چری
"ناصر خسرو"

من بێژم ماس چەرمگە، ئەو ئەیژی رەشە.

اگر من بگویم ماست سفید است، او می گوید سیاه است.
کنایه از حد لجاجت و مخالفت کسی.

من چە ئەیژم تۆ چە ئەیژی.

من چه می گویم و تو چه می گوید؟! من چه می پرسم و تو چه پاسخ می دهی.
سئوال از اسمان کردم، جواب از ریسمان امد.

من چه ئەیژم و تەموورەکەم چە (ئەیژێ) (ئەژەنێ).

من چه می گویم و تنبوره ام چه (میگوید) (می نوازد).
یار و همراه که بر عکس نظریات کسی اقدام کند. ناهماهنگی بین دو یا چند نفر.

من خاسی ئەکەم و بە ناو تۆ تەواو ئەوێ.

خوبی را من کنم و به نام تو تمام شود. من می خوردم و تو می کنی بدمستی.

من خەستە بووگم و تۆ ئای ئای ئەکەی.

من خسته شده ام و تو آه و ناله می کنی. من از آسیا می آیم و تو گردآلودی.

من رازی، تۆ رازی، تف لە سەروووی قازی.

من راضی، تو راضی، تف بر سر و روی قاضی.
گل قاضی، بلبل قاضی، باغبان ناراضی.

من رازی و تۆ رازی.

من از تو راضی و تو از من راشی.
شاه می بخشد، شیخ علیخان چه کاره است.

من لە ئاسیاوەو تێم، ئەو ئەیژێ نۆگە نییە.

من از آسیاب می آیم او می گوید نوبت رعایت نمی شود (و شلوغ است). من در جریان کارم و او اظهار نظر می کند.

من مانگم بۆ خوەش بێ هەسارە وردەڵەکان هیچ.

ماه برای من سالم بماند با ستاره خرده ها کار ندارم. رضای دوست بدست آر و دیگران را بگذار.

من مردگ و تۆ زینگ.

من مرده و تو زنده. (سرانجام نتیجه سخنان مرا خواهی فهمید).

من منم تۆ کیت؟

من منم، تو کی هستی؟ جایی که من هستم تو ارزشی نداری.

من نەمخواردگە لەم کاسە، تا دڵم بکا وەسواسە.

من از این کاسه چیزی نخوده ام تا دلم وسوسه کند.
من از او خیری ندیده ام تا در از دست دادنش نگران باشم.

من نەموت بسمی لا، ئەو وەتی ئەلحەمدوولیلا.

من نگفتم بسم الله، او گفت الحمدالله.

من هنوز شروع بە خوردن نکردم، او تمام کرد.

من و تۆ نامانکرگێ.

من و تو با هم نمی سازیم. آبمان از یک جو نمی رود.

من و تو ناننە قەورێ.

من و تو را در یک قبر نمی گذارند. گناه دگری بر تو نخواهند نوشت.

گر تو نیکی مرا چە فایدە زن

ور بدم من ترا از آن چە زیان

من هەر گۆشت کەو ئەخوەم، تۆ هەر کاوڵی کاوڵیت بێ.

من دائم کبک می خورم، تو هم دائم کولی کولی بگو. من آنچە خوشم می آید می کنم و تو هم ناراضی باش.

منیچ وەك یاران ئەلاهوو ئەکبەر.

من هم چون یاران، خدا بزرگ است. خون من کە از خون دوستان رنگین نیست.

سخنگو سخن راند و پاکیزە راند

کە مرگ بە انبوە را جشن خواند

"نظامی"

موختاج نامەرد نەوی.

جملە دعایی. محتاج نامرد نشوی.

مور محەمەو.

مهر محمد. هفت کوە در میان. هفت قرآن در میان.

مۆری بردگەسەو.

خیرە شدە (در حالت قهر و غضب بە کسی نگریستن).

موسڵمان دەسی نەڕوێ، بە مووسایی ئەیژێ، بە سمێڵ مەردانەت قەسەم.

مسلمان وقتی کە کاری از دستش ساختە نیست و لاعلاج باشد، بە یهودی می گوید بە سبیل مردانە ات قسم.

از برای مصلحت مرد حکیم

دم خر را بوسە زد خواندش کریم

"مولوی"

موفته خوەر، خوەش سەلیقەس.

مفت خورخوش سلیقه است.

موفتە، گرانە.

مفت گران است. چیز بی ارزش که در قبالش پولی پرداخت شود.

موو ئەرێسێ بە دەسمەو.

(از ترس من) از دست من مویی می ریسد. از من حساب می برد.

موو بە ئەندامیەو راسەو بوو.

مو بر اندامش راست شد. سخت ترسید.

موو بەینیانا ناچێ.

مو در میانشان نگنجد.

لب اندر لب نهاده روی بر روی
نگنجد در میان هر دوشان موی

"ویس ورامین"

این مثل در کردی بر کثرت صمیمیت و علاقه بین دو شخص دلالت دارد.

موو بە دەرزیا ناچێ.

مو لای درزش نمی رود. چیزی کیپ و غیر قابل نفوذ. صورت حسابی درست و بی غش.

موو بە زمانمەو دەرهات.

بس که گفتم، زبانم مو بر آورد. بس که گفتن زبان من فرسود.

مووچرکم پیا تێ.

موی بدنم راست می شود. چندشم می شد (بری نفرت و کراهت از چیزی).

مووورگ بێ کونا، داناميٚنێ.

مهره ناسفته و سوراخ نشده بی اعتبار نمی ماند.
دختر همیشه با حرمت است و سرانجام شوهر می کند.

مووورگ ماری ها پیٚ.

مهره مار به همراه دارد. (همه کس او را دوست گیرند).

مووورگ کونادار دانا کەفێ.

مهره سوراخ دار معطل نمی ماند. دختر بی شوهر نمی ماند.

موورگ ماڵ هاوسا، شەو ئەکرگێتە مل.

مهره و گردنبند (دزدی یا امانتی) همسایه شب به گردن اویخته می شود.

مووساییبازی دەرتێرێ.

جهود بازی در می آورد. کنایه از شخصی که خود را به ترس و وحشت یا گریه و زاری در می آورد.

مووساییچ پووڵی فرەس.

جهود هم خیلی پول دارد. جاییکه که نخواهند ثروت را بر شرافت و انسانیت و جوانمردی ترجیح دهند، گویند.

گر آستانه سیمین به میخ زر بزند
گمان مبر که یهودی شریف خواهد بود
"سعدی"

مووساییە و خوێنی دێگە.

جهود است و خون دیده. جهود ترسو است علی الخصوص که خون ببیند.

موو لە ماس ئەکێشێتەو.

مو را از ماست بیرون می کشد. در کارها دقیق و موشکاف است.

موو لە ماس جیا ئەکاتەو.

مو را از ماست جدا می کند. در کارها دقیق و موشکاف است.

موومان لە بەر خوەرەو چەرمگ نەکردگە.

مویمان را جلوی آفتاب سفید نکرده ایم. چندان نادان و ابله نیستیم که تو پنداری.

موویەك لە خرس بکەنیتەو، غەنیمەتە.

از خرس مویی کندن غنیمت است. از خسیس ولو بـه مقدار کم چیزی بند شدن غنیمت است.

موویەك لە ناو مشتم هەڵبکەنە.

از کف دستم مویی بکن. از بی چیز توقع کمک بی جا است.

مووی لە ئاسیاو چەرمگ کردگە.

مویش را در اسیاب سفید کرده است. با وجودی که پیر و سالخورده است امـا بـی تجربه و نادان است.

مەجنوون بە چاو لەیلیٚ قەشەنگە.

مجنون به چشم لیلی زیباست. محبوب من است آنکه به نزدیک تو زشت است.

مەچۆرە ژێر ئەم بارە قورسە.
زیر این بار سنگین مرو. مسئولیت این کار سخت را بر عهده مگیر.

مەخوە چتێ تۆ بخوا، مەکە کاری لە پات بخا.
چیزی مخور که باعث نابودیت شود، کاری مکن که باعث از پا افتادنت گردد.

مەدزە و مەترسە.
مدزد ومترس. الخائن خائف. آنرا که حساب پاک است از محاسبه چه باک است.

مەرد ئەم مەیانە نییە.
مرد این میدان نیست. از عهده این کار بر نمی آید.

مەردم عەقلیان ها لە چاویانا.
مردم عقلشان در چشمشان است. مردم ظاهر بین هستند.

مەردم بەرق ئەیانگرێ، ئێمە چرا مووشی.
مردم را برق می‌گیرد، ما را چراغ موشی. همه را برق می گیرد ما را چراغ نفتی.

مەردم سەگ ئەیانگرێ، من کتك.
مردم را سگ گیرد، ما را گربه. همه را برق گیرد ما را چراغ نفتی.

مەردم سەگیان لێ ئەوەڕێ، من کتك.
به مردم سگ حمله می‌کند به من گربه. با دیگران آدم حسابی طرف میشود و تعرض می‌کند، با من آدم نفهم.

مەردم ماڵی ئەڕمێ من بەرهێوانم

مەردم دۆسی ئەمرێ من دەزیرانم

مردم خانه شان ویران می‌شود من جلو ایوانم، مردم معشوقه شان میمیرد و من نامزدم. زیر این آسمان کبود تمام بدبختی ها و سیەروزیها بەمن روو آورده شده است.

مەرگ بۆ بەهانە ئەگەڕێ.
مرگ پی بهانه می‌گردد.

کسی بی بهانه به گیتی نمرد
بمرد آنکه نام بزرگی نبرد

"فردوسی"

مەرگ بە جوانی و پیری نییە.

مرگ پیـر و جـأوان نمـی شناسـد. هر کـس اجـل معیـنی دارد و معـلوم نیـست کـی می‌میرد.

مەرگ بە عومر زیا و کەما ناڕوانیٚ.

اجل سن زیاد و کم نشناسد.

اذا جاء اجلهم لا یستقدمون ساعة ولا یستناخرون.

"قرآن کریم"

مەرگ بە فەقیر و دەولەمەنا ناڕوانیٚ.

مرگ به فقیر و غنی نگاه نمی‌کند. مرگ بین فقیر و ثروتمند فرق نمی‌گذارد.

مەرگ بە لایەو زەماوەنە.

مرگ در نزد او عروسی است. کسی را گویند که از زندگی سیر شده و همیشه در رنج و عذاب باشد.

مەرگ پیر و جوان ناشناسی.

مرگ پیر و جوان نشناسد. اجل چون رسد مرگ حتمی است.

مەرگت گەرەکە بڕۆ بۆ گێلان.

اگر مرگ را می‌خواهی برو گیلان. کنایه از شادی و خوشی بی حد کسی.

مەرگ حەقە.

مرگ حق است. (ابولفضل بیهقی). مرگ برای هر کس حتمی است .

مەرك خاسە، وەلی بۆ هاوسا.

مرگ خوبست ولی برای همسایه. ناراحتی و غذاب و چیز بد را نباید از خود دور کرد و برای دیگران آرزو نمود.

هر بد که به خود نمی پسندی

با کس مکن ای برادر من

گر مادر خویش دوست داری

دشنام مده به مادر من

مەرگ خەوەر ناکا.

مرگ خبر نمی کند. کسی را بر مرگ خودآگاهی نیست.

مەرگ، لە تەك هات، ناگەڕێتەو.

مرگ که رسید، بازگشت، ندارد. مرگ را درمان کجا آید پدید.

مەرگ، لە تەك هاومالاّ، خوەشە.

مرگ با هم سن و سال خوش و قابل تحمل است.

بلا چو عام بود دلکش است و مستحسن
گرفتم آنکه بلاییست عشق روی بتان
"قاآنی"

سخنگو سخت سخت پاکیزه راند
که مرگ به انبوه را جشن خواند
"نظامی"

مەستی لە هەستی ئەکرگیّ.

مستی از هستی خیزد. هستی می آورد مستی.

مەقرِنە.

فال بد مزن.

مزن فال بد که آورد حال بد
مبادا کسی کو زند فال بد
"نظامی"

مەکر ژنان بار خەرە، هەر کەس نەیکیّشیّ چیّش خەرە.

مکر زنان بار خر است، هر کس این بار را نکشد خر نیست.
آدم عاقل و کارکشته و با تجربه مکر زن را تشخیص می‌دهد و به دام مرگ او دچار نمی شود.

مەکووزەرەو.

اظهار عجر و پریشانحالی مکن.

مەگەر ئاو هاوردگییە؟

مگر آب آورده است؟ مگر ریگ رودخانه است ؟ (چرا به افراط صرف می‌کنی).

مەکەر بە خەو بیوینی.

مگر به خواب بینی. آرزوی محال و ناکام ماندن از وصال چیزی.

مەگەر خومخانەس؟

مگر خم رنگرزی است؟ (بدین سرعت که تو خواهی کار انجام شود).

مەگەر خەم رەنگ رەزی یە؟

مگر خم رنگرزی است؟

مەگەر کاروانسرای شاعەباسە؟

مگر کاروانسرای شاه عباس است؟ (که می‌خواهید زیاد در آنجا بمانید، یا بطور رایگان می‌خواهید استراحت کنید).

مەگەر ماسە، بە دەور دەمیا دیار بێ؟

مگر ماست است که دور دهانش معلوم باشد؟
محبتها و خوبیها که با او کرده ام به یاد ندارد و ناسپاسی می کند.

مەگەر مووساییت گیر هاوردگە؟

به مزاح: مگر جهود گیر آورده ای؟ (که او را تا ین حد ازیت و آزار می دهی).

مەگەس ئەشمێرێ.

مگس می شمارد. مگس می‌پراند. پهن پا می‌زند. بیکار است.

مەگەز، ئەکوژێ.

مگس می کشد. مگس می پراند. کنایه از بیکاری.

مەگەز بپەڕێ، باڵی ئەبڕن.

مگس اگر بپرد، بالش را می کنند. محلی کنترل شده و ممنوع العبور.

مەلا بەڕۆژوەو، پیازا و ئەخوات.

کسی را که روزه است و غیبت کند یا خلافی انجام دهد، کنایه گویند: ملا، روزه است و اشکنه می خورد.

مەلا بانگدان.

هنگام بانگ دادن ملا. وقت اذان صبح. پگاه.

مەلا! مارەم مەبڕە و نیشتەجا نیم.

ملا! صیغه عقدم را مخوان و مرا عقد مکن که پیش او نمی مانم و زن او نخواهم شد.

مەلا موفتەخوەرە.

ملا، مفت خور است.

مەلا مێزەرەی بۆ ئەفرۆشێ.

معمولاً در وصف زیباریان، گویند: ملا برای بدست آوردنش عمامه اش را می‌فروشد.

مەلاّ و قەمە!

ملا و قمه. کادر و پنیر. فیل و فنجان. دو چیز مخالف و متضاد.

مەلاّی دوانزە عیلم نایواتە دواوە.

ملای دوازده علم نمی تواند محکومش کند. شخص خبیر و بصیر و علیم.

مەلاّی شەو خوەشەویسە.

ملای شب دوست داشتنی است. همخوابه عزیز است.

مەل بە هەواوە وشك ئەكا.

پرنده را در هوا خشک و میخکوب می کند. برای مهارت در تیراندازی یا صوت دلنشین، گویند.

مەلیچك پارەكە مووچیاریی مەلیچك پێرارەكە ئەكا.

گنجشک پارسالی نصیحت گنجشک پیرارسالی می کند. بی تجربه ای با تجربه ای را اندرز دهد.

مەلیچك، پەلامار بنچك.

گنجشک کوشش می کند جای امنی بیابد. آدم ضعیف به شخص قوی یا محل امن پناهنده می شود.

مەلیچك خوەی چەس تا ئاوگۆشتی چە بێ؟

گنجشک خودش چیست که آبگوشتش چه باشد !؟ اصلش چیست که فرعش چه باشد.

مەلیچك خوەی چەس تا كەلەپاچەی چە بێ؟

گنجشک خودش چیست تا کله پاچه اش چه باشد. جثه ای چیست تا زورش چه باشد.

مەلێ هەس گۆشتی ئەخورگێ، مەلێ هەس گۆشتی ئەدرگێ.

پرنده ای هست گوشتش خورده میشود، پرنده ای است گوشتش داده می شود. از هر کسی توقع کمک و بهره گیری نباید داشت.

مەلێ،یەكێ پەلێ، گایەك، چەی بەم بە گەوایەك؟

مزاحاً گویند: پرنده ای را اگر تقسیم کنیم، هر کدام یک قطعه سهم می بریم، اما از گاوی چه مقدار را به گدا بدهیم؟

مەوج ئەنێتەو.

رختخواب پیچ می خواهد ببافد. رختخواب پیچ نخی یا پشمی را همچون جاجیم می بافند. ابتدا دو میخ بزرگ را به فاصله چهار متر یا بیشتر در زمین نصب میکنند و نخ یا پشم را بر روی آن جمع می کنند، برای بستن و جمع کردن پشم بر روی میخها، شخص حرکت و آمد و رفت زیادی باید داشته باشد و کسی در محلی به هر منظور آمد و رفت زیادی کند کنایه او را گویند: رختخواب پیچ می بافد.

مەیکوژه، خوا کوشتیگه.

او را مکش که خدا او را کشته است. آنرا چه زنی که روزگارش زده است.

مەیکولنەرەو.

درد و زخمم را آزار مده و نمک مپاش. ناراحتی ها و آلام درونیم را به یادم مینداز.

مەیموون چەنێ شیرین بوو، هەولەیچی دەرهاورد.

میمون چقدر خوشکل باشد، آبله هم در آورد.
شخص لاغر و بی ترکیب که در اثر مرضی صعب زشت تر شده باشد.

مەیموون و نەجاری؟!

بوزینه را با درودگری چکار؟! میمون و نجاری؟ ! تر چه با این کار!؟!

مەیە ئاوێتەی قۆزە.

موضوع را قاطی سرفه مکن. با پیش کشیدن بحثی موضع را عوض مکن.

مێخ دووحاچە، بە زەوینا ناچێ.

میخ دو شاخه به زمین فرو نمیرود.
در مورد مردان دوو زنه گفته می شود، که زندگیشان سامان پذیر نیست.

مێخی کرد.

میخش کرد. میخش زد. نعلش زد. با متلک کسی را سر جا نشاندن.

میراتۆ بکەفێ.

میراثت بماند. بمیری و از تو به میراث بماند.
کسی گوید که یکی چیزی را به زور و بدون رضایت از وی بگیرد.

بوند مێمان، ئەوە لە دڵی خوەیا خەیاڵ دروس ئەکا، کە ساحێو ماڵ لە هیچکامی خەوەری نییە.

مهمان آنقدر در دل خود خیال پردازی می کند که صاحبخانه از هیچ یک خبر ندارد.

مێمان خوەشەویست خواس.

مهمان عزیز خداست.

مێمان رزق خوەی لە تەك خوەیا تێرێ.

مهمان روزی خود را با خود می آورد. رزق خویش بەدست تو می خورد مهمان.

مێمان رزقی لە بەرا ئەگەیێ.

روزی مهمان قبل از خودش می رسد. رزق خویش بدست تو می خورد مهمان.

مێمان شێر سەماوەرەکەس.

مهمان شیر سماور است. یعنی منتی ندارد. نظیر: آب دیزی را زیاد می کنیم.

مێمان، کەر ساحێو مالە.

به مزاح: مهمان سگ صاحبخانه است. مهمان مطیع صاحبخانه است.

مێمان لە مێمان خوەشی نەئەهات، ساحێو مال هەر تکی.

مهمان از مهمان بدش می آمد، صاحبخانه از هر دو.

مێمان، مێمان ناخوات.

کسی که در جایی مهمان است، دیگری که سر می رسد و و اولی را می بیند نمی خواهد داخل شود، مهمان اولی به وی تعارف کند و گوید: بفرمائید (مهمان که مهمان را نمی خورد).

گاهی مهمان اولی، دومی را می بیند نمی خواهد بماند، دومی به وی می گوید.

مێمزان! نان ئەخوەی؟

مهمان غذا میل داری؟ به اصطلاح تهرانیها: تعارف شاه عبدالعظیمی.

میوە لە تەك گەیی، خوەی لە دار دائەکەفێ.

میوه وقتی برسد، خود از درخت می افتد. میوه که رسید خود بیفتد.

هر کاری موقعی دارد تا وقتش نرسد انجام نمی شود.

الامور مرهونه باوقاتها.

حرف "ن"

نائۆمیدی رۆژە رەشی تێری.

نائامیدی روز سیاه بەدنبال دارد. ز نومیدی بسی نومیدی آید.

ناتوانی بچیتە گژیا، تەعزیمی لێ بکە.

نمی توانی دعوایش کنی تعظیمش کن. چو دستی نشاید گزیدن ببوس.

از برای مصلحت مرد حکیم

دم خر را بوسه زد، خواندش کریم

"مولوی"

ناچێتە سەری.

روی آن نمی رود. آنرا درک نمی کند. آنرا درنمی‌یابد.

ناخوونەك ئەوەشنێ.

ناخنک می زند. به حق دیگران تجاوز می کند.

ناخوونە کرێ، جەنگ هەڵخرێ.

ناخن بهم ساییدن جنگ بەپا کن است. دو نفر کە دعوای لفظی دارند، سومی مزاحاً برای تحریک آنها به جنگ و نزاع ناخنهای شست خود به هم می ساید.

ناخوونی لێ گیر ناوێ.

ناخنش به آن گیر نمی شود. دستش با آن بند نمی شود.

ناخوونی وشکە.

ناخنش خشک است. خسیس است و بذل و بخشش ندارد.

ناخوەشیی پیر، وەسە رەشیی قیر.

ناخوشی پیر، چون سیاهی قیر است.

همانطور که سیاهی از قیر زایل نمی شود، بیماری از پیر نیز زایل شدنی نیست.

نازانم بە کام سازت هەڵپەرم.

نمی دانم با کدام سازت برقصم. درباره کسی کە دائماً فکر و نظرش عوض می شود، گویند.

نازانم، رەحەتیی گیانم.

نمی دانم راحتی جانم. اظهار بی اطلاعی در هر موردی موجب آسایش است.

نازانێ نوێژ بخوێنێ، ئەیژێ ماڵەکە گێڕە.

نمی داند نماز بخواند، گوید محراب کج است. به کاری که وارد نیست ایراد می گیرد.

نازانێ هەڵپەڕێ، ئەیژێ ماڵەکە لارە.

بلد نیست برقصد، می گوید اطاق کج است. نمی تواند کاری را اجا دهد به آن عیب انداز.

نازکێشی هەس و ناز ئەکا.

نازکش دارد و ناز می کند. کسی که بی مورد ایراد می گیرد و از انجام کاری سرباز می زند.

ناز، لە ئەنازە دەرچووگە.

ناز از اندازه خارج شده. بیش از حد لوس و ننر است.

نازمان هەس و زۆرمان نیە.

ناز داریم و زور نداریم. می توانیم در این مورد از شما خواهش کنیم اما نمی توانیم زور بگوییم.

نازە لە ناخوون ناکەنگێ.

گوشت زیر ناخن را (نازه) گویند. همان گونه که نازه از ناخن جدا نمی شود، بچه نیز از مارد جدا نمی شود.

نازیان دا بە پیاز، دەسی کردە گازە گاز.

بچه را که ناز کنی، لوسبازی کند. ناز به پیاز دارد شروع به اذیت کردن نمود. کسی را که رو دهی، رویش بیشتر می شود.

ناسك نارنجی.

نازک نارنجی. لوس و از خود راضی.

ناشەڕ گیانی، کوڕ گەورەی ماڵەکەس.

دلش خوش است که پسر بزرگ خانه است. پسر بزرگ که مطیع و سربراه نباشد.

ناشی پف ئەکا بە سەرە گەورەکەیا.

ناشی (سرنارا) از سر گشادش می زند. که در کاری ناوارد باشد زور نقطه ضعیفش آشکار می شود و خود را نمی نمایاند. رجوع شود به: سورنا....

ناڵدار هاتگە ناڵی شکانگە، باڵدار هاتگە باڵی ڕزانگە.

(بـه ایـن سـرزمین) نعـل دار کـه آمـده نعـل انداختـه، بالـدار کـه آمـده بـال ریختـه. سرزمینی است که ایمان فلک رفته به باد.

ناڵدار ناڵ ئەڕژنێ.

نعل دار (اسب و قاطر و الاغ) نعل می اندازد. بـا شتـاب رفتن و گریختن. محلـی کوهستانی و صعب العبور.

حاجتش نبود به سویی که گریخت

کز پیش کره فلک صد نعل ریخت

"مولوی"

ناڵی کرد.

نعلش کرد. میخش زد. با متلک یا دلیل منطقی کسی را متقاعد کردن و سر جا نشاندن.

نان ئەداتە قەرز.

نان قرض می دهد. کاری را انجام دادن با داشتن توقع متقابل.

نان ئەو نانە ئیسە لە خوانە.

نان آن نانی است که اکنون در سفره موجود است.

افتخار گذشته در زندگی کنونی بی اثر است. آنچه اکنون موجود است افتخار آور است.

نان بۆ نانەوا و گۆشت بۆ قەساو.

نان مخصوص نانوا و گوشت از آن قصاب است. هر کسی را بهر کاری ساختن.

نان بە بەسپلۆت، مەیدە بە سپڵە.

نان را به سگ بده، به سفله مده. سگ با وفا به از مرد سفله و ناسپاس.

نان بە مەزەنەی ڕۆژ ئەخورگێ.

نان به مظنه روز خورده می شود.

نان بە نرخ ڕۆژ ئەخورگێ.

نـان را باید به نرخ روز خورد. معامله را بایـد بـا نـرخ روز انجـام داد. قدر قیمت شخص به زمان موجود بستگی دارد.

نان بدە و گیان بسێنە.

نـانی بده، جـانی بخر. نان بده فرمان بده.

نان بۆ خوەم و جۆ بۆ کەرەکەم.

نان برای خودم و جو برای خرم. کنایه از شخص طمعکار است که می خواهد از چند طرف استفاده و سودجویی کند.

نان بیّ خوا و ترِسۆڵ.

نان بی نمک و گرز شور ! پز عالی، جیب خالی.

نانت جۆینه، خوڵکت گەنمین بیّ.

نان جو داری تعارف گندمین داشته باش. گر خانه محقر است و تاریک بر دیده روشنت نشانم.

نان خوەت بە سەر سفرەی مەردمەو مەخوە.

نان خود را بر سر سفره دیگران مخور.

به خوان کسان برمخورنان خویش

بخور نان خود بر سر خوان خویش

"نظامی"

نانخوەروو و قەراخ نشین.

نان خور و کنایه نشین کنایه از آدم بی خاصیت.

نانخوەر منه و کاریگەر فەرزالی.

نانخور من است و کارگر فرض علی. نان من می خورد و کار دیگری را انجام می دهد.

نانخوەر و گوو کەر.

نان خور و برین. خورنده و کار نکن. مزد بگیر و کار انجام نده.

نان خوەمه و کووزەڵەی کانی، مێمانی هەی مێمانی.

نان خودم و شاهی چشمه، عجب میهمانیی ! مهمان منی به آب آن هم لب جو.

خرج که از کیسه مهمان بود

حاتم طایی شدن آسان بود

"سعدی"

نان خوەی دەرتێریّ.

نان خودش را در می آورد. گلیم خودش را از آب بیرون می کشد.

نان، داخ بە داخی خوەشه.

نان به گرمی مزه دارد. اختلاف هر چه زودتر حل و فصل شود بهتر است.

نان گەنم سك پۆلاینی گەرەكە.

نان گندم شکم پولادین می خواهد. مرد آن است چون نعم بیند طغیان نکند.
سفله چون آسایش و رفاه بیند، سرکش و نافرمان شود.

نان گەییگە ناوکی، قلیان دار ئەگرێ بۆ باوکی.

نان بە نافش رسیدە، قلیان ددار را برای پدرش استخدام میکند. شخص سفله و پست که به نعمت و آسایش برسد از خود مشتبه شود و خود را نشناسد.

نان مووسایی بوەخوە و لە ماڵ گەورا بخەفە.

نان کلیمی بخور و در خانه مسیحی بخواب. (در خانه مسیحی امنیت بیشتری داری).

نان، نان گەنم و دین دین محەمەد.

بهترین نان، نان گندم است و بهترین دین، دین محمد (ص) است.

نان و نەمەکیان بە یەکەوە خواردگە.

با هم نان و نمک خورده اند. کنایه: بهم خیانت نمی کنند.

نان وشك خوەم بە پلاو مەردم ناگوڕمەو.

نان خشک و خالی خود را با پلو دیگران عوض نمی کنم.
خوان بزرگان اگرچه لذیذ است، خرده انبان خود لذیذتر.

نان و وەنەتەق.

نان و چارتاق قوج. وصله ناجور، نان و یخ.

نان هاریی گرتگەسە دەمەو.

نان هاری بەدهان گرفته است. کنایه از بچه شرور بی تربیت.

نانەرەقەی ناو دۆڵەكەم بە پلاو مەردم ناگۆڕمەو.

نان خشک داخل جانانی خودم را با پلو مردم عوض نمی کنم.
نانت را با آب بخور، منت آب دوغ مکش.

نانەشان فرە و ماڵ بێ قازان.

صافی زیاد و خانه بدون دیگ. آفتابه لگن هفت دست. شام و نهار هیچ.

نانەكەی خۆی نیادایەنی.

نان خودش رادردامن او نهاد، کنایه از انیکه هرچه خودمی دانست بەبچه اش آموخت، یا اورابه اخلاق وروش خودتربیت کرد یا شغل و حرفه خودش رابه او آموخت این مثل بیشتر در مورد اخلاق بر وصنعات زشت وانتقال بربختی ها به کارمی ردر.

نانیان ها له دۆڵەیەکا.

نانشان در یک جانانی قرار دارد. هم سفرەاند. خیلی صمیمی اند.

نانیان ها له هەوانەیکا.

هه وانه پوست بز دباغی شده بشکل خود حیوان و کیسه مانند.
نانشان در یک کیسه است. با هم هم خرجند.

نانی ئەخوا و سفرەی ئەدرێ .

نانش را می خورد و سفره اش را پاره میکند. نمک خورد و نمکدان شکند.

نانێ بخوه و نانێ بده به ساقەی سەر.....

یک نان بخور و یک نان به تصدق سر فلان کس ببخش. رفاه و آسایشی که داری از فلانی است یا بەخاطر فلانی به شما ارفاق میکنم.

نانی پژیاگه.

نانش ریخته و پاشیده است. روزیش پراکنده است.
در مورد کسی بکار میرود که در جاهای مختلف کار میکند و از چند جا حقوق میگیرد.

نانێکم خواردگه بەو رۆنەو، هەر با بچم بەو شۆنەو.

نانی را آن روغن خورده ام، باید از همان راه بروم. لذت این کار را چشیده ام از این پس مرتباً به سراغش میروم.
یا این معنی مقصود است: داشتم داشتم حساب نیست، دارم دارم حساب است.

نانی کەفتگەسه رۆن.

نانش توی روغن افتاده. موقیت خوبی برایش پیش آمده.

نانی ها له دۆڵەدا.

نانش در جانانی است. تأمین است، غصه ای ندارد. پشتیبانش قوی است.

نانی ها له له ناو رۆنا.

نانش توی روغن است. موقعیتش خوب است.

ناو ئیزراییل بە خراو دەرچووگە.

عزرائیل نامش به بد مشهور شده. در مورد کسانی که خود را در مهلکه می اندازند، گفته شده. ماهی و ماست؟! عزرائیل می‌گوید: باز هم تقصیر ماست؟!

ناو ئیزراییل بەوناوە.

عزرائیل بدنام شده است. رجوع شود به مثل فوق.

ناوجیکەر، دڵی گوشادە.

میانجی دلش گشاد است. میانجی آسوده خاطر است.

ای برادر ما به گرداب اندریم
و آنکه شنعت می‌زند بر ساحل است
"سعدی"

ناو چلە، خوێن بواری، باران نەواریَ.

در چله بزرگ و کوچک زمستان خون ببارد بهتر از باریدن باران است. زیرا دیوارها و پشت بامها در اثر سرما و یخبندان ترک برداشته و آب باران موجب خرابی و ویرانی خانه ها می‌شود، شاید دلیل دیگری هم داشته باشد که امروز کسی نمی داند.

ناوی خوەی لەبیرەو چووگە.

نام خود را فراموش کرده. کنایه از نهایت درجه آشفتگی و پریشان حالی است.

ناو سك خالیَ، خوەت هەڵئەماڵیَ؟

در حالیکه شکمت خالی است، لباسهایت را جمع می‌کنی (و آماده قضای حاجت می‌شوی؟) یا: شکم گرسنه خود را آماده حرکت می‌کنی ؟ در حالیکه چیزی نیستی از خود تعریف می‌کنی.

ناو سەگ ئەبرگیَ، چێو بگرنە دەسەو.

نام سگ که بر زبان آید، چوب بدست گیرد. در مورد زن سلیطه یا مرد شرور، گفته می‌شود که هنگام سررسیدن و یا دخالتشان در کاری، با احتیاط رفتار کنید.

ناو گەورە و شار وێران.

نان بزرگ و شهر ویران. نامش هست و نشانش نیست.

ناو مشتم ئەخوریَ.

کف دست می خارد. (به فال نیک گیرند و گویند پول بدستت می آید).

ناوونیشان پەڵە هەورەکەس.

نام و نشانی همان لکه ابر است. گویند کسی در بیابان گنجی را را زیر خاک پنهان کرده و پاره ابری را که بر بالای سرش بوده، نشانی قرار داده است. این مثل در مورد آدرسی کور و نامشخص بکار می‌رود.

ناو هه‌ڕگا، (گیرت کردگه) (ماگیته‌سه‌و)؟

به کسی که در کاری مانده باشد به‌استهزاء و سرزنش گویند: توی گل مانده ای ؟

ناوی که‌فتگه سه‌ر زوانگه‌ل.

نامش سر زبانها افتاده. مشهور و شناخته شده (به رسوایی یا به حسن شهرت).

ناوی گوم بکه.

نامش را گم کن. دیگر از او یاد مکن. فراموشش کن.

ناوی هه‌س و ناوکی نییه.

نامش هست و مغزش نیست. طبل توخالی است.

ناوی هه‌س و نیشانی نییه.

نامش هست و نشانش نیست نامش هست و اثری از او نیست.

نزیك بوو شاخ ده‌ربێرم.

نزدیک بود شاخ دربیاورم (از تعجیب در مورد دیدن یا شنیدن چیز و سخنی غیر مترقبه).

نزیکه له خوه‌شی ده‌ربێرم.

چیزی نمانده که از شادی دق کند.

نزیکه له خوه‌شییا شایی ته‌ره‌ك بیّ.

چیزی نمانده که از شادی دق کند.

نسك و ناهمیّ.

بیچاره و نا امید و لات و آسمان جل.

نقی بڕیا.

صدایش بریده شد. آرام و ساکت شد.

نقی چنیا.

صدایش قطع شد. ساکت شد.

نقی سەنیا.

صدایش گرفته و قطع شد. سرجایش نشانده شد.

نمەك ئەخوا و نمەكدان ئەدڕێ.

نمک خورد و نمکدان پاره کند. (در قدیم نمک را در کیسه می‌ریختند) ناسپاسی کردن و نیکی را به بدی پاسخ دادن.

نمەك ئەخوەی، نمەكدان مەشكنە.

نمک می‌خوری، نمکدان را مشکن. جائیکه نمک خوری نمکدان مشکن.

نۆبە دلآنە.

کنایه: کاری را از روی اکراه و بی میل انجام دادن.

نۆتە و نیاتە ئەكا.

دعا و جادو کردن، مراد است.

نوقلێ ئەخوا، تڵفەكەی تفەو ئەكا.

نقل که می‌خورد تفاله اش را تف می‌کند.

انقدر متکبر و پرافاده است که برای نقل هنگام خوردن تفاله ایجاد می‌کند و آنرا بدور می اندازد.

نوقڵێ، بە حەفت گاز ئەخوات.

نقلی را با هفت بار گاز زدن میخورد.

کنایه از: دختری طناز و عشوه‌گر که هنگام خوردن چیزی دهان خود را کوچک جلوه می‌دهد.

نوكەر بی جیرە و مەواجب، تاج سەر ئاغەس.

نوکر بودن بدون جیره و مواجب، تاج سر آقا.

نوكەر خوەمم و ئاغەی خوەمم.

نوکر خودم هستم و آقای خودم.

کنایه از کسی که مجرد است و زن و بچه ندارد و خودش کارهای خودش را روبه‌راه کند.

نۆكەر هەر چی بمێنێ، جەسوورتر ئەوێ.

نوکر و خدمتکار هر چه بیشتر بماند، جسورتر می‌شود.

بود گستاخ تر دیرینه چاکر.

نو گوێر زاییگەو و ئەیژێ کەنیشکم.

نه فرزند زاییده و ادعای دختر بودن دارد.
کنایه از زن خوش پوش و خوش گذران هوسباز.

نۆ لەم هۆز و نۆ لەو هۆز، نۆ لە تایفەی برایمە قۆز، رەحمەتییەکەی بابی تۆش، دەسم هالە ناو هەویرا، هەر ئەمانمە لە بیرا.

دختری از مادرش می پرسد مارد چند تا شوهر کرده ای ؟ مادر میگوید: نه از این قبیله، نه از این قبیله و نه از آن قبیله و نه از طایفه ابراهیم سرفه کن (یا ابراهیم قوزدار و گوژ پشت) (شیك و زیبا) و پدر خدابیامرز تو، دستم در میان خمیر است، فعلاً همین ها را بەیاد دارم.

نۆ نان نانوایی، نۆیچ لە ماڵ هاوسا و نۆ کاسە هەڵوا و پاچکە گایێ، دایکی بمرێ گوڵ وەخشان، ناشتای نەکرد بردشان.

وصف دختری پرخور که: نه نان نانوای و با نه نان در خانه همسایه و نه کاسه حلوا و یک پاچه گاو را خورده است. مادرش ناراحت است از اینکه ناشتایی نخورده او را بەخانه شوهر بردند.

نوور عەلا نوور.

نور علی نور. بسیار عالی.

نووك لووتی رەق بوو.

نوک دماغش خشک شد. از رو رفت. خیس شد.

نوێژکەرێ، نوورینی، فرمانکەرێ، شیرینی.

نماز خوان باشی نورانی هستی، کاردان باشی عزیز و محترمی. اندرزی بدختران دم بخت.

نە ئەونە وشك بە بشکێت، نە ئەونە تەڕ بە بگووشگیت.

نه چندان خشک باش که شکسته شوی، نه چندان تر باش که فشار داده شوی. در هر ککار میانه رو باش.

نە بە کار سەیر ئەخوەی نە بە کار نە بە کار زەماوەن، ئەی بۆ چە خاسی باوە حیز خاوەن؟

نه بدرد سیاحت میخوری نه بدرد عروسی، پس به چه کار آیی پدر حیز. کنایه از شخصی بی خاصیت و عاری از استفاده.

نه، به مه‌یل منه و نه به مه‌یل تۆ.
نه به‌میل من است و نه به‌دلخواه تو.
آنچه دلم خواست نه آن می‌شود
هر چه خدا خواست همان می‌شود

نه پای به‌ری هه‌س نه پای دوا.
نه پای جلو رفتن دارد و نه پای عقب رفتن. شخص مردد و بر سر دوراهی.

نه‌جات به.
نجات بده. بس کن. خاتمه بده.

نه جوانییه‌که‌ت هه‌س، نه تورکیه‌که‌یچ ئه‌زانی.
مزاحاً گویند: نه از زیبایی جوانی برخورداری، نه زبان ترکی را می‌دانی. موجودی بی خاصیت و عاطل و باطل.

نه‌جیب خه‌تا ناکا، نانه‌جیب وه‌فا ناکا.
نجیب خطا نکند. نانجیب وفا نکند.

نه‌جیب رێگه‌ی خوه‌ی گوم ناکا.
نجیب نجابت را از دست ندهد و راه خود را گم نمی‌کند.

نه‌جیب ناوی خوه‌ی ها له خوه‌یه‌و.
نجیب نام خودش با خودش است. نجیب خود معرف خود است.

نه‌خوه‌ش، بیخوات ساق ئه‌وێته‌و.
مریض آنرا بخورد شفا یابد. در تعریف پخت و پز کسی گویند.

نه‌خوه‌ش ئه‌قڵ و فکریچی نه‌خوه‌شه.
مریض عقل و فکرش هم مریض است. اندیشه صحیح نباشد سقیم را.

نه‌خوه‌شداری له نه‌خوه‌شی خراوتره.
بیمارداری از بیماری بدتر است. پرستاری از بیمار سخت تر از بیمار شدن است.

نه‌خوه‌شی بۆ پیر، وه‌سه شله قیر.
پیر در حال بیماری چون قیر شل است (و بدنش در حال آب شدن است).

نه‌داری عه‌یب نییه.
نداری عیب نیست بلکه نداری فخر است.

نەدز، نەترسە.

ندزد، نترس است. پاک، بی باک است.

نەدیان پلاو خواردنم هەس، نە پای هەڵپەڕین

نه دندان پلو خوردن دارم، نه پای چوپی کشیدن و رقصیدن. بهانه قرار دادن چیزی از عدم قبول دعوت به عروسی.

نەرمە بڕ.

نرمه بر، نظیر: آب زیر کاه. گربز.

نە ڕێگەی بەری هەس نە ڕێگەی دوا.

نه راه پیش داد نه راه پس.

نه زپس راه دارد نەز پیش

نه به بیگانه در رسد نه به خویش

"اوحدی"

نە زۆر بژنەوە نە زۆر بێژە.

نه زور بشنو، نه زور بەکسی بگو.

نه.ور به کسی بگو نه از کسی زور بشنو

تا کشت ستمگری شود پاک درو

"شاهزاده افسر"

نەسیحەتبەردار نییە.

نصیحت بردار نیست. پندپذیر نیست.

نەسیحەت هەڵناگرێ.

نصیحت بردار نیست. چون مثل بالا.

نەسێخ بسووزێنە کەواو.

نه سیخ بسوزد نه کباب. در این معامله نه بەمن ضرر بخورد نه به تو.

نەفەسی خستگە دوا.

نفسش را به عقب (به معقد) انداخته.

مزاحاً: کنایه از پیری که زیاد سرفه کند و راه نفسش بند آید.

نەفەسی لە جێگەی گەرم دەرتێ.

نفسش از جای گرم بر می آید. در آرامش کامل بەسر میبرد. به داشتن مال یا وجود کسی پشت گرم بودن.

نە گوڵ گەنمی دیگە و نە چەقچەقەی ئاسیاو.

نە گل گندم دیده، نـه پره‌ء آسیا. بـه طعنـه و کنایـه گویند: خیلی نفهم و کم تجربـه است.

نە گەردگوڵوو وە و نە پەیغام سك.

نه گردی است برای گلو نـه پیغامی است برای شکم. کنایه از خوراکی دلخواه اندک.

نە لە گەڵ تووا خوەشمە، نە بێ تۆیچ ئەمکرگێ.

نه با تو خوشم و نه بی تو زندگی توانم کرد.

نە لە سك دایکە و نە لە پشت باوکە.

نه در شکم مادر است.و نه در پشت پدر. کسی یا چیزی که اصلاً وجود خارجی ندارد و از آن صحبت به‌میان آورند.

نە ماڵێکم هەس رەحمان ببوا، نە دینێکم هەس شەیتان ببوا.

نه مال دارم رحمان (نام شخصی) ببرد. نه دینی دارم شیطان ببرد. نظیر: نـه بر اشتری سوارم، نـه چو خر بزیر بارم، نه خداوند رعیت نـه غلام شهریارم، غم موجود و پریشانی معدوم ندارم، نفسی می‌زنم آهسته و عمری به‌سر آرم.
"سعدی"

نەو پاچکە، نۆ نەفەری گەرەکە.

نو پا، نه نـفر لازم دارد. کودکی کـه تازه راه رفـتـن بـیـاموزد نـه نفـر پـرستـار می‌خواهد.

نەوتنم خاسترە.

نگفتنم بهتر است. چه گویم که نگفتنم بهتر است.

نەوکیسە، بەلایەو تەحەمول نییە.

نو کیسه، صبر و تحمل ندارد. از نو کیسه قرض مکن، چون کردی خرج مکن.

نەوگ هەر چی لە ئاوا بمێنێ، زیاتر ئاو ئەکێشێ.

نمد هر چـه در آب بمانـد بیشتر آب بخـود مـی‌کشد. انـسان هـر چـه بیشتر پـول و ثروت داشته باشد حریص تر می‌شود.

نەیانئەوێرا لە کوولەکە باخانا بانگ بەن.

جرأت نداشتند در داخل کدو اذان بگویند. کنایه از اشخاصی کـه در زمـان تـصدی فلان شخص جرأت نفس کشیدن نداشتند.

نەیبی، ڕوی چاوێ برێژێ، خوەی کوێر کرد.

ندیده (نوکیسه و تازه بەدوران رسیده) رفت چشمش را سرمه کشد، خود را کور کرد. پی شاخ شد گوش بر باد داد.

بیچاره خر آرزوی دم کرد
نایافته دم دو گوش گم کرد

نەیخوەی، بەشت ئەکا.

کسی گوید سهمم کم است به مزاح گویند: اگر نخوری تو را کفاف کند.

نەیوت خالۆ کەرت بە چەن.

نگفت خالو! خرت به چند. توجهی نکرد و احوالی نپرسید.

نیایە تاقەو.

در تاق نسیانش نهاد. ترک و فراموش کرد.

نیایە تاقەو، چاوی چووە زاقەو.

در تاقه اش گذاشت، چشمش چپ شد. سابقاً می‌گفتند: بچه را در تاقچه مگذارید زیرا از ترس افتادن چشمش چپ می‌شود.

نیاگیە تاڵ و زاخ لە تەکمانا.

با ما بنای اوقات تلخی نهاده. ما را در تنگنا و سختی قرار داده.

نێرەکەر، بە بارە تەنگزەو، ئەگێ.

خر نر را با وجود داشتن (تە نگز) سفیدخار می‌کند. وصف مردی شهوتی و هوسباز.

نێرەکەر بە هینا ئەناسێ.

خر نر را بەوسیله چیزش می شناسند. کنایه از شخص نادان و کم خرد. مثلاً: شخصی راکتور را تراکتور نامیده.

نێرەی بێ کیرە.

نر بدون فلان. زن مرد صفت را گویند.

نێزە جێگەی بکەرەو، لەو دوا بیدزە.

جای نیزه را معلوم کن، آنگه بدزد، چاه بکن آنگاه منار بدزد.

نیسك بەروپشتی بۆ نییە.

عدس پشت و روندارد. شخص منافق و دوروورا بەعدس تشبه کرده اند.

نیسك و بورێش چاشتی رەجالآن   بۆی شەلەمین تێ لە گەورە مالآن

عدس و بلغور خوراك مردم فقیر، اما بوی شلغم "شەلەمین" درخانەء ثروتمند ان پچپده است. خوراك این دو خانواده قابل تعالیه نیقند.

نیشانەی ئاو، سەوزلآنییە.

نشانه آب سبزی است. هر کجا آب است آبادانی است.

نیشانەی مانگ سەر ئێوارە دیارە.

آغاز ماه، سرشب معلوم است. سالی که نکوست از بهارش پیداست.

نیشتە ژێر پای.

زیر پایش نشست. زیر پایش را خالی کرد. با گفتارها و وعدەهای دروغین و خدعه و مکر، او را بفریفت.

نیمە حەکیم گیان ئەوات، نیمە مەلاّ ئیمان.

نیمه دکتر جان برد، نیمه ملا ایمان.

نیمە خوەنەوار، رەفیق شەیتانە.

شخص کم سواد رفیق شیطان است.
کسی که به مسائل شرعی کاملاً واقف نباشد زود تغییر مسلک میدهد و اغوا میشود.

نیمەرۆ خەو ئەکا.

خواب ظهر کند. تا کلهٔ ظهر میخوابد.

نیەت خوەت تێتە رێگەت.

نیت خودت براهت می آید. اگر اندیشه بد کنی بد رسد.

"فردوسی"

نیە لە بان شاخ گاوە.

روی شاخ گاو که نیست. بدست آوردنش چندان دشوار نیست.

حرف "و"

وا ئەزانم ئاو بردی.

پندارم كه آبش برد. (صاحب مالی گويد كه بەزور مال از دستش بدر كنند).

وا ئەزانم سەگ خواردی.

پندارم كه آن را سگ خورد. شبيه مثل بالا.

وا ئەزانیٚ ئاڵف خرسه.

خيال می كند علف خرس است. پندارم چيز بی ارزشی است.

وەعدەی سەر خەرمەن.

وعدهء سر خرمن. دست بسر كردن. به محلی نه پا بر جای، حوالت كردن.

وا دیاره ئەجەلت گەییگه.

مثل اينكه اجلت رسيده. (چرا از خطر نپرهيزی).

وا دیاره پێتا پەرِیگه.

مثل اينكه به خلی و ديوانگی دچار شده ای. بچه شلوغ را گويند.

وا دیاره سەرت له بان لەشتەو زیانیی ئەكات.

مثل اينكه سرت به تنت زيادی می كند. كسی را گويند كه خود را به مهلكه اندازد.

وا دیاره له بیاوانا (گیرت كردگه) (ماگیتەسەو).

مثل اينكه در بيابان گير كرده و مانده ای. (كه در اين وقت شب ميخواهی بروی).

وا دیاره له دییەو هاتگی؟

گويا از ده آمده اي؟ (بسی نادان و ابلهی)

هر كه روزی ماند اندر روستا

تا به ماهی عقل او نايد بجا

"مولوی"

واشه واشانەكی، دیم له سەر سەریوانكی، سەگ سەگی ئەخوارد، دەسم دەرمان زككی.

کسی بیند که بر روی تپهء زبالهء آبادی سگی مشغول خوردن سگ دیگری است. از آن پس گوید: دستم در مداوا و بهبودی در شکم موثر است. مثل بسیار قدیمی است.

وا مەکە شیرەکەت تاڵ ئەوێ.

بەاستهزاء: چنین مکن و عصبانی مشو، شیرت تلخ میشود. البته صحیح است، عصبانیت در شیر دخالت میکند و پزشکان در آن حالت از شیردادن به بچه زنان را بر حذر میدارند.

وڵات هەی هەی و کۆسە بەڵمە ریش.

شهر بهم خورده و آشفته است و کوسه هم بفکر ریش خودش است. هر کس بەفکر خویش است، کوسه بەفکر ریش است.

وتگیانە: بەسەگ بوی، بە دایك نەوی.

گفته اند آدم سگ بشه، بەشرطی مادر نشه. (چون مصیبت ها و سختیهای فرزند را نمیتواند ببیند و تحمل کند).

وتن لە تەك کردنا فەرقی هەس.

گفتن با انجام دادن فرق دارد. بین حرف تا عمل فاصله زیاد است.

وتن لە تەك کردنا، یەك بگرن خوەشە.

گفتار و کردار توأماً خوب و لذت بخش است.

وتن لە نەوتن خاسترە.

گفتن از نگفتن بهتر است.

وتیان باڵوول زەماوەنە، وتی بە من دە، وتیان بۆ تووە، وتی بە ئێوە چە.

مثل بسیار قدیمی است. گفتند بهلول عروسی است، گفت به من چه مربوط، گفتند برای تست، گفت بەشما چه مربوط. گفت خانه قاضی عروسی است، گفت بەتو چه، گفت مرا هم دعوت کرده اند، گفت به من چه.

وتیان بە شێت بۆ چە شێتی ئەکەی ؟ ووتی بۆم ئەچەڵگێ.

به دیوانه گفتند: چرا دیوانگی کنی، گفت نفعم در آن است و برایم فراهم است. در مورد کسی گویند که زمینه اذیت و آزار و بهانه گیری و ایراد گرفتن برایش فراهم باشد.

وتیان بە کتك: گووت بۆ دەرمان خاسە، کردیە ژێر خاکەو.

به گربه گفتند: فضلهات درمان است، بەزیر خاک کرد.

وتیان بە کوڕێ: باوکۆ لە برسیا مرد: وتی: بووی و نەیخوارد.

بە پسر گفتند بابایت از گرسنگی مرد، گفت: داشت و نخورد. ثروتمندی را گویند که تا رسیدن مرگ خود را از استفاده مالش محروم است.

وتیان بە کوێر: چەت گەرەکە؟ وتی: دوو چاو ساق.

کور را گفتند، چه خواهی؟ گفتا، دو چشم بینا.

کور از خدا چه خواهد دو چشم بینا. نهایت آرزوی من این است که تو را در خوشبختی بینم.

وتیان بە کەر: مەلا باشی، چل رۆژ جۆی نەخوارد.

به خر گفتند: ملا باشی، چند روز ناجو نخورد.

وتیان بە منالێ، سەرت لە هەنیە کۆلە ئەچێ، ووتی هەنیە کۆلە ئەخوەم.

بچه را گفتند: سرت شبیه هندوانه نارس است، گفت: هندوانه نارس میخورم. شخص بهانه گیر شبیه بچه مراد است.

وتیان رێوی چە خاسە؟ وتی: پێچەو کردن.

گفتند روباه چه خوبست، گفت: راه کج کردن و رفتن. کسی گوید که توقف خود را در جایی به‌صلاح خود نداند.

وتیان: رێوی! کی شاهدتە؟ وتی جووچکەم.

گفتند: روباه! شاهدت کیست؟ گفت: دمم. کسی را گویند که برای اقامه شاهد اقوام و نزدیکان خود را معرفی کند.

وتیان: کەرە کەوگ! خوەشتە، وتی: بار من هەر چل مەنە.

گفتند: خر کبود! خیلی خوشی! گفت: بار من همان چهل من است. از حال و وضع کسی می پرسند، دلتنگی اوضاع نابسامانی خود را بیان می‌کند.

گلیم بخت کسی را چو بافتند سیاه
به آب زمزم و کوثر سفید نتوان کرد

وتیان: کیسەڵ ! زەماوەنە، وتی: نە دەس پلاو خواردنم هەس نە پای هەڵپەڕین، منیان بۆ کوچك و کوانگ گەرەکە.

به لاک پشت گفتند: عروسی است، گفت: نه دست پلو خوردن دارم نه پای رقصیدن، مرا برای سنگ اجاق می‌خواهند. به زحمتکش و بدبختی که در یک عروسی کار می‌کند می‌گویند: عروسی است، این مثل برای او تداعی می‌شود و می‌گوید: بلی مرا فقط برای کار می‌خواهند.

وتیان: گورگ! نوگه ڕانته، لوورانیەو وتی: کوا ئەو ڕۆژە، نوگەڕان من بێ.

گفتند: گرگ! نوبت شما است که (گله را بەچرا بیرون بری) زوزه ای کشید و گفت: کو آن روزی که نوبت گله بیرون بردن من باشد. ظالم یا قدرتمندی که دستش به جایی نمی‌رسد استهزاء یا مزاحاً گویند نوبت قدرتنمایی شماست با حسرت گوید: کو آنروزی که من بر سر قدرت باشم.

وتیان مەیرە بەرەو دائەکەفی، ئەونە ڕوییە دواوە و تا بە پەشتەو داکەفت.

گفتند: پیش میا پایین می‌افتی، آنقدر پس رفت تا از آن سو به پشت افتاد. تحت فشار قرار دادن کسی موجب سقوط و انحطاط اخلاق اوست.

ووتیان: وشتر برات بووگە، ووتی بار من هەر چل مەنە.

به شتر گفتند: صاحب برادر شدی، گفت بار من همان چهل من است. کارمند اداره ای را م÷ده دادند که کارمند دیگری بشما اضافه شده گفت: کار من تغییر نمیکند.

وتیان: وشتر بۆچە ملت درێژە؟ وتی: دووربینیی دوا ئەکەم.

شتر را گفتند: گردنت چرا بلند است؟ گفت: به آینده می نگرم. در نصیحت کسی به عاقبت اندیشی و واپس نگری این مثل بکار می‌رود.

وڕك ئەكا.

بچه ای که بیش از حد گریه کند و بەحالت نق نق بیفتد، قهر می‌کند، بهانه می گیرد.

وشتر چەیە بەسەر عەلاقەبەندیەو؟!

شتر را چه به علاقه بندی؟ ترا چه به این کار؟

وشتر دووربینیی دوا ئەکات.

شتر محتاط و عاقبت اندیش است. در عاقبت نگری شخصی گویند.

وشتریچ گەورەس.

شتر هم بزرگ است. فیل هم خیلی بزرگ است.

اسب تازی اگر ضعیف بود
همچنان از طویله ای خر به
"سعدی"

اسب لاغر میان بکار آید
روز میدان نه گاو پرواری
"سعدی"

وشترێکه، له بەر ماڵ گشت کەسێکا، ئەخەفێ.

شتریست که در خانه هر کس می‌خوابد.

کلُ نفس ذائقة الموت. "قرآن"

وشتری گوم کردگەو، به شۆن هەوسارەکەیا ئەگەڕێ.

شتر گم کرده به‌دنبال افسارش می‌گردد. کسی را گویند که در کاری اصل را رها کرده و به فرع چسپیده است.

وشك و تەڕ، به یەکەو ئەسووتێ.

خشک و تر با هم می‌سوزد. در یک فتنه و غائله گناهکار و بی گناه با هم از بین می‌روند.

وشکه جاو ئەکا.

خشکه می‌جود. کسی که بی موقع و زود زود نان خورد و سر سفره و به‌موقع غذا نخورد.

وشکەوبووگ.

خشک شده. کنایه کسی که بدنی خشک و استخوانی باشد، گویند.

ووشك هەڵاتگە.

خشک شده. کزو مانده بر استخوان پوستی.

وڵکەی بان دڵکە.

گوشتپاره روی دل. کنایه از بچه ننری که دائم در بغل یا روی زانوی پدر یا مادر باشد.

وەخت سەر خواردنم نییە.

فرصت سر خواراندن ندارم. مشغله زیاد است.

وەخت گەل و کار، ئەمکا به یار

وەخت چز و بز، ئەمکا به دز

وقت کمک و کار مرا یاری می‌خواهد. وقت گوشت سرخ کردن و غذا خوردن مرا دزد می‌نامد. تا کار دارد به‌من نیاز دارد تا بیکار است بامن بیگانه است.

وەختە بمکەن به کێفا.

نزدیک است مرا کوهی و وحشی بخوانند. مرا هو کردند.

وەختە دڵم دەر بیٚ بۆی.

نزدیک است دلم برایش بیرون بیاید. کنایه از بی تابی زیاد در دوری از کسی یا چیزی.

وەختە پەڕی بۆ دەرکەم.

نزدیک است برایش پر دربیاورم. از دوریش نگرانم.

وەختە زێرە بکەم.

نزدیک است فریاد بزنم. کنایه از داشتن درد شدید و سرمای زیاد.

وەختە فەرقانی بۆ بکەم.

نزدیک است برایش دق کنم. از دوریش آرام ندارم.

وەختە گیانم دەرچیٚ.

نزدیک است جان از تنم بدر رود. (کنایه از داشتن درد شدید).

وەختیٚ ئەزانی کار تۆ نییە، مەیکە.

وقتی که دانی کار تو نیست، انجام مده. کاری که نه کار توست زنهار مکن.

وەختیٚ ئەزانی، لیٚت نایت، مەیکە.

وقتی که دانی، از تو ساخته نیست مکن.

وەختیٚ ئەزانی نازانی، مەیکە.

وقتی که دانی نمی دانی، مکن. کاری را که نمی دانی مکن.

وەختیٚ پای کەفت، ماتڵ مەوە.

وقتی که کار جور شده، درنگ مکن. شکار را که بر سر تیر آید باید زد.

وەختیٚ دڵ پاکە، زوان بیٚ باکە.

وقتی که دل پاک است، زبان بی باک است. آنرا که حساب پاک است از محاسبه چه باک است.

وەختیٚ سەرهاوساکەتیان تاشی، تویچ سەرخوەت تەڕبکە.

وقتی سر همایەات را تراشیدند. توهم سرخودرا برای تراشیدن ترکن.

بی عدالتان از قانون و وجدان باك ندارند. در اوضاع هرج و مرج هر اتفاقی رخ می‌دهد.

وەختێ كلۆش گەیی بەخەرمان   وجووی كێچ ئەوی بەدەرمان

وقتی ساقه گندم به خرمن برسد.

كك برای نمونه و درمان یافت نمی شود، زیرا آفتاب لوزان هم را از بین می برد.

وەختێ گەیشتی بە مرادت، هیچ كەس نەما لە یادت.

وقتی كه به مراد و آرزوی خود رسیدی، دوستان را از یاد بردی.

وەختێ مانگەشەوە، با هەر سەگ بوەڕێ.

وقتی كه مهتاب است، از عوعو سگ باكی نیست.

وەرەق هەڵگەڕیاوە.

ورق برگشت. كار وارونه و برعكس شد.

وەرەقەی كرد.

حالت و صدای ریزش اطراف چاه را (ورقه كردن) گویند. ورقه كرد. به كسی كه آروغ زند، گویند.

وەسە ئاسیاو ئاوكەفتگ.

چون آسیای بی آب مانده شده. جایی را گویند كه قبلاً شلوغ و پر هیاهو بوده بعد خلوت و ساكت شده است.

وەسە ئیمان مووسایی.

مانند ایمان یهودی. چیزی و قولی سست و نابرجای.

وەسە بازەكەی عەتا خان، بە مامر ناو ئاوایی فێرە.

مانند باز عطا خان است به خوردن مرغ آبادی عادت دارد. كسی را كه به دختر بازی در محل خود عادت داشته باشد، گویند.

وەسە بزن كۆڵ.

چون بز بی شاخ است. بچه ای شلوغ و نا آرام.

وەسە بەفر.

مثل برف است. چیزی یا تنی سفید.

وەسە بەرخ.

مثل بره است. بچه ای زیبا و فربه و معصوم.

وەسە پەز پەیغەمبەر.

چون گوسفند پیغمبر است. از بس ارام و بی زبان است به گوسفند میماند.

وەسە پەنجەی خوەرەتاو.

چون پنجه آفتاب است. زنی زیبا و دوست داشتنی.

وەسە پەینجەی جەحانم.

چون نردبان جهنم است. شخصی باریک و بلند اندام.

وەسە پەینجەی دز.

چون نردبان دزد است. قدی دراز و باریک.

وەسە تەڵ نەرگس.

مثل شاخه گل نرگس است. کودکی زیبا و تمیز.

وەسە تیزانگ، هەر لە بای کردگە.

چون بادکنک است. فقط باد دارد. شخصی بی هنر و خاصیت را گویند که باد به غبغب اندازد و تکبر کند.

وەسە چرای دز.

چون چراغ دزد است. چراغی بی فروغ و کم نور.

وەسە خولەم خانە.

چون رنگرزی است. جایی شلوغ و در هم و نابجا.

وەسە خەمەکەی لیوی.

چون خم رنگرزی لیوی است. لیوی نام مردی کلیمی. کاری یا جایی شلوغ و از هم پاشیده.

وەسە دەروازەی مزگت، نەئەفرۆشگیٚ، نەئەسووزگیٚ.

چون دروازه مسجد است، نه فروخته می‌شود، نه سوزانده می‌شود چون مال وقف.

وەسە رەگ گولی.

مثل رگ جذام است. سربازی را به جذام اشبیه کرده اند (هر جوانی ناچار است که به سربازی رود وگرنه این مرض از او دور نمی شود).

وەسە سرکە.

مثل سرکه است. چیزی ترش.

وەسە سکلّ سوور.

چون شراره آتش است. چیزی داغ، یاقوتی سرخ. احمر من الجمره.

وەسە سەر گەردەنە.

مثل سرگردنه است.

وەسە سەکۆی پینەچی.

چون سکوی پینه دوز است. سابقاً پینه دوزها از تنهء درخت ضخیمی که در مقابل خود می نهادند برای کوبیدن چرم و میخ کفش استفاده می‌کردند.

وەسە سەگ پاسووتیاگ.

چون سگ پاسوخته است. کسی که زیاد این خانه و آن خانه سر می‌زند.

وەسە سیب زەمینی.

مانند سیب زمینی است. شخصی بی رگ و بی تعصب.

وەسە قاپ قومارخانە.

مانند قاپ قمار خانه است. زنی روسبی و هر جایی.

وەسە قۆلانچە بینیتە بەر خوەرەتاوە و ئەچێتە رێگا.

مانند سوسك است اگر حلو آفتاب بنگراي را می‌رود. خطی بدودرشت.

وەسە قەرەچی.

چون کولی است. زنی پرسخن و دشنام گوی.

وەسە کارەبا.

مثل کهره با است. رنگی پریده و زرد.

وەسە کافوور.

مثل کافور است. اغذیه یا ادویه مبرده.

وەسە کتك، ئەشی بەچکەی خوەی حەفت ماڵ بگەڕنێ.

مانند گربه است، باید بچه خود را هفت خانه بگرداند. شخص شکم چران و ولگرد.

وەسە کتك سپڵە.

مانند گربه ناسپاس است. شخصی بی عاطفه و نمک نشناس.

وەسە کۆپان کەر جەجاڵ، هەر ئەرووشێتەو.

چون پالان خر دجال است. هی تار تار است. کار بی ثبات، اداره ناپایدار و متزلزل.

وەسە کوولەکە.

مثل کدو است. سری بی مغز، کلەای پوچ.

وەسە کەر.

مثل خر است. شخصی ابله، سفیه، باربر.

وەسە کەر دەروێش، سەر بە گشت ماڵێکا ئەکا.

چون خر درویش است به همه خانه ها سر میکشد. در مذمت کسی که زیاد به خانه مردم میرود، گویند.

وەسە کەرە.

مثل کِره است. چیزی چرب و خوشمزه.

وەسە کەرە دێزگ، بە تۆپین خوەی و زەرەر ساحێوی رازییە.

چون آن خر زرد است که به نابودی خود و ضرر صاحبش راضی است. افراد پستی که برای نابودی دیگران به فنای خود هم تن در میدهند.

وەسە کەکرە.

مثل حنظل است. چیزی بسیار تلخ.

وەسە کەڵەشێر سەر بارەدار.

چون خروس روی بار هیزم است. شخصی کوچک و خودنما. چون موش روی قالب صابون.

وەسە کەنوو، هەر لە خواردنی کردگە.

مثل کدو است، فقط کارش خوردن است. آدم پرخور بی خاصیت.

وەسە گاکەی مامۆ حاجی، لە جفت خوەیا ئەخەفێ و لە جفت مەردما ئەگەڕێ.

مثل گاو عمو حاجی است در جفت کردن (برای خود) میخوابد و در جفت کردن برای مردم، میگردد. کار خود نهد و کار دیگران کند.

وەسە گورگ، لە روو ناچێ.

مثل گرگ است، از رو نمی رود. شخصی وقیح و پررو.

وەسه گوڵ گاو زوان.

مثل گل گاو زبان است. چای جوشیده و مانده.

وەسه گوێزی بۆ بشمێری.

مثل این است که برایش گردو بشماری. رجوع شود به (تەقەی سەری تێ). از چیزی یا مطلبی سر درنیاوردن. مبلغ زیادی در نظرش ناچیز نمودن.

وەسه گەنه.

مثل کنه است. کسی که از چیزی یا کسی دست بردار نیست. مثل کنه به آدم می چسبد.

وەسه گەون.

مثل گون. موهای زبر و درشت.

وەسه مار بێ ئیجازه.

چون مار بی اجازه است. (هر کس را می‌گزد) شخصی بدزبان و شرور. دراویش مار را در جایی می گذارند و حلقه ای به دورش می کشند و از آن خط حلقه مانند اجازه ندارد خارج شود و یا کسی را بگزد.

وەسه مامر ئاسیاوان.

چون مرغ آسیابان است. پررو و جسور.

وەسه نان ساجی.

مثل نان روی ساج است (که پشت و روی آن نتوان شناخت). شخصی که دوستی و دشمنیش تشخیص داده نمی شود.

وەسه نیشتەر.

مانند نیشتر است. چون نوک تیز. سخنی تلخ و ناخوشایند.

وەسه نوقره.

مثل نقره. تنی سفید.

وەسه هات هاتەکەی رۆم.

مثل آمد آمد (سپاه) روم. گویا چند بار خبر رسیده که سپاه روم به ایران حمله می‌کند و این حمله علنی نشده. از این رو کسی که وعده آمدن دهد و نیاید این مثل در مورد او به‌کار می‌رود. و مپل بسیار قدیمی است.

وەسە یەخ.

مثل یخ است. بدنی سرد، شخصی افسرده، گفتاری بی تفاوتانه.

وەك ئارد.

مثل آرد. چیزی پوسیده و خاک شده. پودر مانند.

وەسە ئاسن.

مثل آهن. چیزی سخت و محکم و مقاوم.

وەك ئاسیاو.

چون آسیا، محلی پر ازدحام (برای آرد کردن گندم، همیشه آسیا شلوغ بوده است).

وەك ئاسیاو ئاو کەفتگ.

چون آسیای بی آب. کنایه از محلی که قبلاً شلوغ بوده اکنون خلوت و ساکت است.

وەك ئاغە.

مثل آقا. بچه ای مؤدب و آقا منش.

وەك ئاگر.

مثل آتش. نهایت گرم و تب دار. خود خور.

آتش ار هیچ نیابد که خودش سازد از آن
کارش این است که بنشیند و خود را بخورد
"ابن یمین"

وەك ئاگر ئەگرێ.

مثل آتش می‌سوزد. تنی تب دار.

وەك ئاگر داگرسیاگە.

مثل آتش برافروخته شده. صورتی که بر اثر حرارت تب برافروخته باشد.

وەك ئاگر و لۆکە.

مثل آتش و پنبه. دو جمع نشدنی. بیشتر در مورد نزدیک شدن پسر و دختر گویند.

بخورد صبر مرا انتظار وعدهء وصل
که صبر دلشده پنبه است و انتظار آتش
"ادیب صابر"

وەك ئاو تەلآ.
مثل آب طلا. مثل آب زر. آراسته و دلخواه.

وەك ئاو حمام.
مثل آب حمام. آبگوشت بی مزه و بی چربی و پر آب.

وەك ئاو حەوز.
مثل آب حوض. بی مزه و گرم.

وەك ئاو حەيات.
مثل آب حيات. زندگی بخش.

وەك ئاو دەم مردگ.
مثل آب دهان مرده. مرکبی کم رنگ. چایی زرد رنگ و سرد.

وەك ئاو عيماله.
چون آب اماله. کسی که زياد در آمد و شد باشد.

وەك ئاو کەلەپاچە.
مثل آب کله پاچه. آبگوشت بد و بی مزه و بی چربی.

وەك ئاو، لەبەر مە.
مثل آب مطلبی را روان و ازبر داشتن. مانند کلمه آب درس را ازبر دارم.

وەك ئاو، لە ژێری ئەڕوێ.
چون آب، خون از زير او جاری است. اسهال خونی، خون قاعدگی، خون زايمان.

وەك ئاو و ئاگر.
چون آب و آتش. دو چيز يا چو خوی مخالف. دو چيز متضاد.

وەك برای هاوپشت.
چون برادر هم پشت و تنی. دوستی وفادار و صميمی.

وەك ساڵە گرانيەکە.
همچون آن سال قحطی (مراد جنگ بين الملل اول است) اجتماعی بر يک محل پخش مواد غذايی که بی رويه و نامنظم به هول افتاده‌اند.

وەك یەكێ لە بان داكەفێ.

مثل کسی که از پشت بام فرو افتد. بیدار شدن و بەخود آمدن. تعجب کردن.

وەك ئاوێ بكرگێتە مل ئاگرا.

چون آبی که بر روی آتش بریزند. پایان نزاعی. آرام شدن خشمی.

وەك ئاینە.

مثل آیینه. دلی پاک و روشن و عاری از کینه و خودخواهی.

وەك ئاینە لە بەرچاوم رۆشنە.

چون آیینه... در نظرم روشن است. یقین داشتن بر اثبات یا نفی موضوعی.

وەك ئاڵف.

مثل علف. چیزی فراوان و بی ارزش.

وەك ئەلف.

مثل الف. قامتی راست و موزون.

وەك ئەتڵەس.

مثل اطلس. نرم و لطیف.

وەك ئەمە باقلاوا ئەخوات.

مثل اینکه باقلا باد میخورد. رجوع شود به (**وەك ئەمە بەستەنی ئەخوات**).

وەك ئەمە بارەشاری تێتەو.

مثل اینکه باری از ده برایش به شهر می آورند. خیلی خوشحال است. در پوست نمی گنجد.

وەك ئەمە بۆ ئاگر هاتگی؟!

مثل اینکه پی آتش آمده ای؟! که بەمحض رسیدن میخواهی بروی.

وەك ئەمە بەستەنی ئەخوات.

مثل اینکه بستنی میخورد. گویی به پالوده خوردن میرود.
داستان حضرت عبدالله زبیر: مادرش زره بر وی راست می کرد... و میگفت: دندان افشار با این فاسقان تا بهشت یابی، چنانچه گفتی او را به پالوده خوردن می فرستد.

"تاریخ بیهقی"

وەك ئەمە كاغەزت هاوردگە ؟ !

مثل اینکه نامه آورده ای؟ مگر نامەرسانی؟ که می‌خواهی زود برگردی؟

وەك ئەمە كۆڵ و باری بۆم هاوردگە !

مثل اینکه سوغات و بار برایم آورده است! مثل اینکه طلبی از من دارد!

وەك ئەمە گوم بووگێكی دۆزیوێتەو.

مثل اینکه گم شده را پیدا کرده. خوشحال و شادمان.

وەك ئەمە لووتی سووزیاویَ.

مثل اینکه دماغش سوخته بارشد. نامید و وارفته.

وەك ئەمە لە تەك ئەویان نییە.

مثل اینکه با او نیستند. یاسین به گوش خر خواندن.

وەك ئەمە لە تەك قنگیا قسە ئەكەن.

مثل اینکه با کونش حرف می‌زنند. شخص بی اعتنا به دیگری.

وەك ئەمە موویان هەڵكزان.

مثل اینکه مویش روی آتش گرفتند. برای کسی که انتظارش را ندارند در جای غفله حاضر شود، گویند.

وەك ئەمە هێلانە زەردەواڵەیان خرۆشان.

مثل اینکه لانه زنبور را بهم زدند. عدهء زیادی ناگهان جمع شدند.

وەك ئیزراییل.

مثل عزرائیل. مهیب و غفله وارد شونده.

وەك با.

مثل باد. تند و سریع و جهنده.

وەك بادام.

مثل بادام. چشمی کشیده و زیبا.

وەك باران.

مثل باران. اشکی بسیار. ریختن گلوله و تیر بەصورت باران.

وەك بامجان بەنەوش.

مثل بادمجان بنفش. تیره شدن صورت در اثر فشار خون یا شدت سرما.

وەك بانگلێر.
مثل بام غلطان. کوتاه قد و خیلی چاق.

وەك باوك.
مثل پدر. ناصح و مهربان و دلسوز.

وەك بایەقوش.
مثل جغد. بد خبر. بد آواز. بد شگون و نافرخنده.

وەك برا.
مثل برادر. مهربان و صمیمی.

وەك بزن.
مثل بز. چست و چالاک و جهنده بر صخره ها.

وەك بزن شاخدار.
مثل بز شاخدار. دختر یا زنی با موهای ژولیده.

وەك بزنەکەی هەیاس.
مانند بز الیاس. هر گاه چاق می‌شد گرگی را به او نشان می‌دادند از ترس لاغر می‌شد. من نیز هر وقت سرحال می آیم دعوا و ناراحتی برایم فراهم می‌کنند خوشی را لذتی را که دیده ام از دماغم بیرون می آورند.

وەك بلۆر.
مثل بلور. صورت، بدن یا چیزی بسیار سفید و براق.

وەك بنیام دانیشە.
مثل آدم بنشین و مؤدب و آرام.

وەك بەچکەی بنیام دانیشە.
مثل بچهٔ آدم بنشین. مؤدب و آرام.

وەك بورج زەهرمار.
مثل برج زهر مار. شخصی بی نهایت خشمگین و غضبناک.

وەك بولبول.
مثل بلبل. خوش آواز و خوش بیان.

وەك بووڵ.

چون خاکستر. نرم و گرد شده.

وەك بەرزە حەوایلە.

مثل بادبادک. تنی سبک.

وەك بەرق.

مثل برق. تند و چالاک. زمان گذران.

وەك بەفر.

مثل برف. چیزی یا بدنی سفید.

وەك بەفر یەك شەوە.

مثل برف یک شبه. چیزی با بدن بسیار سفید.

وەك بەڵای ئاسمانی.

چون بلای آسمانی. اتفاق و سانحه ای ناگهانی.

وەك بەڵای ناگەهانی.

چون بلای ناگهانی. پیش آمد و خطری غیر منتظره.

وەك بەهەشت.

چون بهشت، جایی آراسته و با هوایی روحبخش.

وەك بی (بید).

مثل بید تنی لرزان.

وەك بێژنگ.

مثل غربال. چیزی سوراخ سوراخ.

وەك پارۆ.

مثل پارو. دندانی بزرگ و دراز. قلمی بد تراشیده شده.

وەك پاشۆر.

مثل سنگ پا. درشت. زبر و خشن. آبله رو. بی شرم.

وەك پای خرس.

چون پای خرس. پاهای درشت و زمخت.

وەك پشت ماسی.

چون پشت ماهی. صاف و لغزنده.

وەك پشكەڵ.

چون پشكل. ریز و خرد. بسیار زیاد و ارزان.

وەك پل خوێن.

مثل خون. هندوانه سرخ، چشم گردی خشمناك یا سیاه مست.

وەك پڵنگ.

چون پلنگ. خشمگین.

وەك پۆس پڵنگ.

چون پوست پلنگ. سخت و ستبر.

وەك پۆس كاڵەك.

چون پوست خربزه. كفشی زیر نازك و كم دوام.

وەك پۆس كەر.

چون پوست خر. سخت ستبر.

وەك پەڕ تاوس.

چون پر طاووس. زنی آراسته با لباسهای فاخر.

وەك پەڕ قالاو.

چون پر كلاغ. ابرویی وسمه كشیده. گیسویی سخت سیاه و قیرگون.

وەك پەڕەی گوڵ.

چون برگ گل. چهره: بدن، نان یا لبی نازك و لطیف.

وەك پەز.

مثل بره. نهایت آرام و رام.

وەك پەز پەیغەمبەر.

مثل گوسفند پیغمبر. شبیه مثل بلا.

وەك پەزە كیفی.

مثل بز كوهی. تندرو، چابك.

وەك پەشمەك.

چون پشمک. ریشی سفید و نرم.

وەك پەنجەرە.

چون پنجره. مشبک و سوراخ سوراخ.

وەك پەنجەی خوەرەتاو.

چون پنجه آفتاب. رخساره ای پهن و بس زیبا.

وەك پەنیر.

چون پنیر. ماستی سفت و ستبر. زبانی باردار و از شدت تب و یبوست ترک خورده.

وەك پەنێر، قاشی ئەکات.

مانند پنیر قاچ می‌کند. چاقو یا شمشیر تیزی را گویند که چیزهای سخت را مثل پنیر قاچ کند.

وەك پەیین.

چون پهن. فراوان و بی ارزش.

وەك پی، ئەیساوێ بە خوەیا.

چون پیه بخود می‌مالد. بس وقیح و بی شرم است که توبیخ و ناسزا را چون پیه به خود می مالد.

وەك پیاڵە.

چون پیاله. چشمی گشاده و فراخ.

وەك پێشە.

چون استخوان. خشک و سخت.

وەك تار عەنکەبووت.

چون تار عنکبوت. رشته ای بسیار نازک و سست.

وەك تاوس مەس.

چون طاووس مست. زنی با لباسهای رنگارنگ و وجیه و پرکرشمه.

وەك تاولەمە.

چون آتش گردان. چیزی در حال گردش و دوران.

وەك تریت.

چون ترید یا تریت. چیز خورد و خمیر.

وەك تریت شێت.

چون تریت دیوانه. چند غذایی قاطی شده. چند چیز مخلوط شده. چند کار در هم و بر هم.

وەك تگر.

چون تگرگ. تیرها یا گلوله های پران و زیاد. آبی بسیار سرد و گزنده.

وەك تۆپ.

چون توپ. تنی فربه با گوشتی سفت و محکم.

وەك تۆپ دەنگی داوە.

چون توپ صدا کرد. خبری پر هیاهو. آوازی سهمگین.

وەك تۆپ قەپان.

چون توپ قپان. بچه ای بسیار چاق و کوتاه.

وەك توورەكە.

چون توبره. چیزی آویزان. لباسی گشاد و بی قواره.

وەك توون حمام.

چون تون و گلخن حمام. جایی بدهوا و بسیار گرم.

وەك تەپاڵە.

چون تپاله. چیزی بسیار بی ارزش. زنی بسیار کاهل و کند.

وەك تەختە.

چون تخته. سخت و خشک.

وەك تەڕەتوو.

چون توت تر و نازک. چیزی زیاد و بی ارزش.

وەك تەرزە.

چون یخ و تگرگ. آبی سرد و گوارا.

وەك تەماكۆ.

چون تنباکو. تند و تیز. حاصلی نابهنگام خشک و زرد و از بی آبی و گرما.

وەك تەنوور ئەگرێ.

مثل تنور می‌سوزد. از شدت تب.

وەك تەوێڵە.

مثل طویله. خانه ناروفته. جایی شلوغ و آمد و رفتی نامنظم.

وەك تیانە.

مثل دیگ ظرفی گود و سیاه. رو و بدنی سیاه.

وەك تیر.

مثل تیر. جهنده و با شتاب رفتن.

وەك تیر شەهاب.

وه ک تیغ.

مثل تیغ. برنده. آبی سرد.

وەك جاجم.

مثل جاجیم. پارچه ای سفت و محکم و خشن.

وەك جاچکە.

مثل سقز. چسپیده و کش دار.

وەك جووجەڵە.

مثل جوجه. کوچک و ریز و کم جثه.

وەك جەحانم.

مثل جهنم. مکانی بسیار گرم و ناخوشایند.

وەك جێگە پای مرۆچە.

چون جای پای مورچه. خطی بسیار ریز. خط غبار.

وەك چاو قرژانگ.

مثل چشم خرچنگ. آبی صاف و گوارا.

وەك چرا.

مانند چراغ. چیزی روشن و تابناک.

وەك چرا ئەگرێ.

مثل چراغ می‌سوزد. چون چراغی بی شعله. و صورتی زیبا و دلفریب. خوشه انگوری درخشان. پارچه خوش نقش و براق و جالب.

وەك چرای دز.

چون چراغ دزد. کم نور و بی فروغ

شمع گردون ضعیف و اندک نور   برمثال چراغ دزدان است

"کمال اسمعیل"

وەك چزڵیك.

چون جزغاله. چوشتی سوخته یا خشک شده.

وەك چنار.

چون چنار. بالایی بلند و کشیده.

وەك چۆنەر.

چون چغندر. گوشتی سخت سرخ.

وەك چۆنەر سوورەو بووگ.

چون چغندر سرخ شده. زخمی که پوستش کنار رفته باشد.

وەك چە ئەپژگێ.

مثل چی ریخت و پاش می‌شه. خوردن چیزی به‌حد افراط.

وەك چە ئەخورگێ.

مثل چی ریخته می‌شه. خوردن چیزی بحد افراط.

وەك چە ئەدزگێ .

مثل چی دزدیده می‌شه. خیانت و دزدی بحد افراط.

وەك چە ئەرژگێ.

مثل چی ریخته می‌شه. ریخت و پاش فراوان.

وەك چەرم.

مثل چرم. گوشتی نپخته و خام. پارچه ای محکم و ستبر.

وەك چەقۆ.

مثل چاقو. تیز و برنده.

وەك چێشت بێ خوا.

مثل غذایی بی نمک. گفتاری سرد و بی مزه.

وەك چێو.

مثل چوب. خشک و بی حرکت. بدنی لاغر و استخوانی.

وەك حمام.

مثل گرمابه. مکانی گرم.

وەك حمام ژنانه.

مثل حمام زنانه. جایی پر هیاهو.

وەك حەچەی ناوڕان.

مثل بز نر داخل گله. پسر یا دختری سفیه یا شرور و موذی که در میان بچه‌های دیگر مشخص و موهای سرش نیز سیخ و ژولیده باشد.

وەك حەریر.

چون حریر. بدن یا پارچه بسیار نرم و لطیف.

وەك حەماڵ ئەچێ بە رێگا.

چون حمال راه می‌رود. کسی که در راه رفتن به دیگران تنه زند.

وەك حەماڵ بارە شەوەرگ.

چون حمال بار شبدر. کسی بی کار و بی عار و بی لیاقت.

وەك حەیتە.

مثل سفیه و دیوانه. شخصی بی شعور و سفیه.

وەك خاك داكریاگ.

چون خاک افتاده. شخصی آرام و متواضع.

وەك خرس.

چون خرس. فربه و پرخور.

وەك خەنجەر.

چون خنجر. جوابی سخت. گفتاری نافذ. مژگانی بلند و تیز.

وەك خووگ.

چون خوک. بی ادب و خشمگین. فربه و پر خور.

وەك خوەر ئەدرۆشێ.

چون آفتاب می‌درخشد. صورتی زیبا و لطیف. پارچه ای ظریف. سنگی براق.

وەك خوەرەتاو.

چون آفتاب. آشکار و روشن.

وەك خوەرەتاو، لە بەر چاوم رۆشنە.

مثل آفتاب جلو چشم (در نظرم) روشن و جلوەگر است. کاری حتمی الانجام.

وەك خوەیشك.

مثل خواهر. مهربان و دلسوز.

وەك خویشك و برا.

مثل خواهر و برادر. دختر و پسر یا زن و مردی صمیمی و دلسوز یکدیگر.

وەك خەمسەیی.

چون خمسه یی. شخصی پرخور و حریص و سیر نشو.
افرادی که همراه نادر شاه از خمسه به کردستان آمده و می خواستند به مقابله سپاه عثمانی بروند اغلب گرسنه و محتاج و دارای چنین اوصافی بوده اند.

وەك خەو تێتە بیرم.

مثل خواب به یادم می آید. بسیار مبهم چیزی را به خاطر داشتن.

وەك خەیاتە.

چون نخ قرقره. رشته ای باریک. لبی نازک.

وەك خەیار.

مثل خیار. انگشتان دراز و پر گوشت.

وەك خەیاڵ.

مثال خیال. مطلبی را مبهم به یاد آوردن.

وەك دارەتەرم.

مثل تیر تابوت. بدنی خشک و بی حرکت.

وەك دایك.

مثل مادر. دلسوز و فداکار و مهربان.

وەك داایك ئاڵ.

مثل مادر آل. زنی بدخوی و مهیب و ژولیده موی و بلند بالا.

وەك دەرگای ناوگ بە، نەبکرگێرەو، نە بدرگێرەو.

چون در دوم (دروازه داخلی) باش. نه باز شو، نـه بسته شو. بیشتر خانـه ها در قدیم بـرای حفظ آبرو و نـاموس، دارای دو حیـاط بیرون و اندرون بـوده و دروازه اول همیشه بسته و دروازه دوم نیم باز بوده است. مفهوم این مثل چنین مـی‌رساند. که: رازدار باش و هر چه در مورد دیگران سئوال کنند، بیشتر سکوت نما و اظهار بی اطلاعی کن تا فتنه برنخیزد و تو ویرانگر و خانه برانداز دیگران نباشی.

وەك دمارەکۆڵ ئەدات بە بنیامەو.

مثل کژدم انسان را می گزد. کینه جو با گفتاری رنج دهنده.

وەك دمارەکۆڵ دایم چژی بەرەو ژوورە.

مثل کژدم دائم نیشش بالا است. شخص موذی و آزار دهنده.

وەك دوڕ.

مثل در. دندان سفید و شفاف. یخ صاف و روشن. سخنی نغز و دلچسپ.

وەك دوزەلە.

مثل دوزله. دوزله فلوتی است که از دو نـی کنـار هم تشکیل شده است. شخصی ضعیف و مردنی که ساق پاهایش به دو نی تشبیه شده.

وەك دەروازە.

مثل دروازه. دهنی گشاده و باز.

وەك دەروازەی بازار.

مثل دروازه بازار. دهنی گشاده و باز.

وەك دووکەڵ.

مثل دود. تند و سریع و سیاه. مالی زرد و بی مورد مصرف شده.

وەك دەسەی گوڵ.

مثل دسته گل. کودکی پاکیزه. خانه ای روفته و تمیز.

وەك دەمنەی قلیان.

مثل نی غلیان. تنی باریک و بی دوام.

وەك دەنکەی ئەنار.

مثل دانهء انار. بچه ای زیبا و تمیز و شیرین.

وەك دەنووك كەو.

مثل نوک و منقار کبک. سیب زمینی خوب پاک شده.

وەك دێهاتی.

مثل دهاتی. بی ادب و بی تمدن.

وەك رشك.

چون تخم شپش. ذراتی ریز و کم اهمیت.

وەك رێخ.

مثل ریگ. چیزی فراوان و بی ارزش.

وەك ریش بزن.

مثل ریش بز. ریشی کوتاه و سر تیز.

وەك رێوی.

مثل روباه گربز و حیله گر.

وەك زالوو.

مثل زالو (کشنده و مکنده خون) نزول خور و سودجویی که مال مردم را به طرف خود میکشد.

وەك زاوا.

مثل داماد. جوانی آراسته و زیبا.

وەك زەردەچۆ.

مثل زردچوبه. رخساره یا چیزی بسیار زرد.

وەك زەنگیانە.

مثل انچوچک (منجوق) چشمی ریز و نا پیدا.

وەك ژن سك پڕ.

مثل زن آبستن. راه رفتنی آنچنانی.

وەك هەسارەی سوهەیل.

مثل ستاره سهیل. کسی را که کمتر ملاقاتش کنند، گویند.

وەك سۆخاڵ.

مثل زغال. رویی سیاه. ابری تیره. قلبی تاریک و پر کینه.

وەك سەکۆی پینەچی.

مانند سکو (سندان) پینه دوز. کفل پهن و چاق.

وەك سەگ.

مثل سگ. جسور. خشمگین. ترسان. نا پاک. پشیمان. باوفا.

وەك سەگ ئەلالّیاوە.

مثل سگ لابه و التماس می‌کرد. به زانو در آمدن شخصی در برابر کسی.

وەك سەگ پا ئەوا بە دەما.

مثل سگ پای همه را به دهان می‌برد. به همه دشنام می‌دهد. مرد یا زنی دریده و جسور.

وەك سەگ پاس ئەکا.

چون سگ پارس می‌کند. شخصی بی حیا و بدزبان.

وەك سەگ پاسووتیاگە.

مثل سگ پا سوخته. بهر جانب دوان. بد حال.

در طلبت کار من، خام شد از دست هجر

چون سگ پاسوخته دربدرم لاجرم

"خاقانی"

وەك سەگ پەشیمانە.

مثل سگ پشیمان است.

وەك سەگ سپلۆت.

مثل سگ، نجس. کسی یا چیزی نجس. شخصی پلید و ناپاک.

وەك سەگ قەساوخانە.

مثل سگ سلاخ خانه. دونده. درنده.

وەك سەگ هاری پیێ هاتگە.

مثل سگ هار شده. همواره دشنام دهنده و آزار دهنده. موذی.

وەك سەنگ بیێ دەنگ.

مثل سنگ بی صدا. مریضی ساکت و بی حال.

وەك سەوەتەی (پەت بریاگ) (بەن بریاگ).

مثل سبَد بند پاره شده. چیزی یا کسی عاطل و باطل مانده.

وەك سیب زەمینی.

مثل سیب زمینی. بی رگ. بی غیرت. بی تعصب.

وەك سێفە سوورە.

مثل سیب سرخ. گونه و رخساره گلگون.

وەك سێفیَ لە ناوراسەو کریاوێتە دووکوتەو.

مثل سیبی که از میان دو نیم کرده باشند. دو چیز یا دو کس سخت شبیه هم.

رخسار تو و مه و ده و چار سیبی است دو نیم کرده پندار

"سلمان ساوجی"

وەك سێوەر.

چون سایه (به دنبال و تعقیب کسی بودن).

وەك شارەمرۆچە.

مثل شهر مورچه. ازدحامی کثیر.

وەك شمر.

چون شمر. بی رحم و سنگدل.

وەك شمشاڵ چووگەسە، سەر.

چون شمشاد قد کشیده. جوانی رشید و بلند قامت.

وەك شمشیر.

چون شمشیر. برنده. قاطع. آبی سرد و گزنده.

وەك شولەی چرا.

مثل شعلەی چراغ. چیزی یا صورتی درخشان چون شعلەی چراغ.

وەك شەکەر.

چون شکر. چیزی بسیار شیرین. گفتاری شکرین.

وەك شەکەر ئەتاوێتەو.

چون شکر آب می‌شود. کسی با گفتاری دلنشین، لبی خندان. خربزه ای شیرین و غیره.

وەك شەلاخ.

مثل شلاق. بادی سرد و گزنده.

وەك شەم شای بایی.

مثل شمع یک شاهی قیمت. بازوی ضعیف و باریک.

وەك شەمشەمەكوێرە.

مثل شب پره (خفاش) چشمانی بی فروغ. شخصی شب کور. کسی که بـه زور از خانه در نیاید.

وەك شەوە.

مثل شبح. چیزی یا شخصی نامشخص. موجودی ترسناک.

وەك شەوەزەنگ.

مثل شب تاریک و سیاه. چیزی یا رویی سیاه.

وەك شیر دایك.

مثل شیر مادر. چیزی روا. مالی حلال و گوارا و پاک.

وەك شیشە.

مثل شیشه. چیزی هتبلور و شکننده. چشمی براق.

وەك عەجنە.

مثل جن. چست و چالاک. کریه المنظر. غیب شونده.

وەك عەرعەر.

مثل عرعر. قدی بلند و قامتی راست.

وەك غەریبەكان.

مثل غریبه‌ها و دور از جمع با گردنی کج و پریشان نشسته.

وەك فرِفرە.

چابک و چالاک. چرخنده.

وەك فۆتەی حمام.

مثل لنگ حمام. زنی که زیاد شوهر کند. زنی هر جایی و بدکار. لنگ حمام است هر کس بست، بست.

وەك فوارە.

مثل فواره. خونی جهان و در حال فوران.

وەك فیشەك ئەچێ بە ئەسمانا.

مثل فشفشه یا گلوله به هوا می‌رود. شخصی عصبانی و خشمناک.

وەك فیلێ.

مثل فیل. شخصی با جثه ای بزرگ.

وەك قاپ قومارخانە.

مثل قاپ قمارخانه (هر لحظه در دست کسی و به‌میل خود گرداندن). وصف زنی هر جایی.

وەك قارچك هەڵئەتۆقێ.

مثل قارچ زرد رشد می‌کند. نوجوانی زود رس و سریع الرشد. (در مورد دختر بیشتر گویند).

وەك قاتر ئەچێ بە رێگا.

مثل قاطر راه می‌رود. با صدای پای زیاد راه رفتن. کسی که زنجیر ها و زر و سیم و زینتی های دیگر بر خود آویزاد و عبور کند.

وەك قالاو.

چون کلاغ (در سیاهی یا خبر بد رساندن).

وەك قرژانگ.

مثل خرچنگ. کج رو. واپس رو. کریه و بد شکل. پیرزن پرچین و چروک و کوژ.

وەك قینگ حیز، هەر کەس تەمەعی تێ ئەکا.

چون کون شخص حیز. هر کس در آن طمع کند. شخصی بی لیاقت که به هر عنوان مورد استفاده قرار می‌گیرد.

وەك قنگ عەنتەر.

چون عقب تن عنتر. به طنز و تعریض: با چهره ای سرخ.

وەك پشت قازان.

چون پشت دیگ. رویی سیاه. شرمنده و نادم.

وەك قورئان پاك و بیٚ عەیبە.

چون قرآن پاک و بی عیب است. شخصی بی گناه.

وەك قەن.

مثل قند. میوه‌ای با لبی شیرین.

وك قەن ماڵە دەوڵەمەن.

مثل قند خانه ثروتمند. چیزی کم و نایاب. شخصی که کمتر در انظار ظاهر شود، گویند.

وەك قەن ماڵە گەدا.

چون قند خانه فقیر. فراوان و بی ارزش.
معروف ست که قند خانه فقرا حبه هایش درشت و قند منزل ثروتمند ریز است.

وەك قەور.

مثل قبر جایی تنگ و تاریک.

وەك كارد.

مثل کارد. تیز و برنده.

وەك كتك.

مثل گربه. بی وفا و نمک نشناس.

وەك كتك سپڵە.

مثل گربه قدر نشناس. بی وفا و نمک نشناس و ناسپاس.

وەك كتك سەرچنار.

مثل گربه روی درخت تبریزی. وصف الحال کسی که زیاد توهین و ناسزا دیده و استیضاح شده است.

وەك كۆپان كەر.

مثل پالان خر. جامه ستبر و بد دوخت و بی قواره.

وەك كۆتر.

مثل کبوتر. راه رفتنی با ناز و خرامان.

وەك كونای دەرزی.

مثل سوراخ سوزن. چشمی بسیار تنگ و ریز.

وەك كوێر.

مثل كور شخصی بی سواد. خنگ و سفیه.

وەك كەر.

مثل خر. نادان. بردبار بار بر.

وەك كەر ئەچێ بە رێگا.

مثل خر راه می‌رود. کسی که در اثر بد راه رفتن مورد ناراحتی دیگران شود.

وەك كەر (بێ ساحێو) (بێ خاوەن).

مثل خر بی‌صاحب. جوانی بیکار و ولگرد.

وەك كەر بێگار.

مثل خر بیگاری گرفته. کارگری بی اجر و مزد.

وەك كەر بێ هەوسار.

مثل خر بی افسار. جوانهای بی ادب و کم شعور ک طرز عبورشان از جایی معقولانه نباشد.

وەك كەر جەجاڵ.

مثل خر دجال. آنکه گاه جمعی غوغا کنان به دنبالش روند.

وەك كەر ناو جۆگەلە، لە هەر تك لا ئەخوات.

چون خر داخل جوی، از هر دو طرف کناره جوی می چرد.
شخص رند و سودجو را گویند که هم از دوست استفاده میکند هم از دشمن یا واسطه معامله مورد مثال است.

وەك كەرەی گول.

مانند کره جزامی. چاقی برخی از جوانها را که با کمترین ناراحتی از بین می رود و آب میشود به کزه جزامی تشبیه کرده اند که زود آب می‌شود.

وەك كەلەی شەكەر ئەتاوێتەو.

مثل کلهء شکر (قند) حل می‌شود و آب می‌شود. شخصی خندان و خوش رو و خوش برخورد مراد است.

وەك كەنوو.
چون کندو (خمره های بسیار بزرگ گلی که گندم را در آن انبار کنند) شخصی بسیار چاق و کوتاه قد.

وەك كەو ئەچێتە رێگا.
مثل کبک راه میرود. جوانی خوش خرام.

وەك كەروێشك.
مثل خرگوش. تند و چابک.

وەك كیسەڵ.
مثل سنگ پشت. سر به کتف کشیده.

وەك گا ئەبۆرنێ.
مثل گاو صدا در می آورد. گریه ای با صورتی کریه و ناخوش آیند.

وەك گای بێ گاوان.
مثل گاو بی صاحب و بی گاوبان. جوانی بیکار و ولگرد.

وەك گزگ.
مثل جارو. ریشی بلند و پهن (بی حرمتانه).

وەك گزگە كۆتەرە.
مثل جاروی فرسوده. پیری بی حرمت در خانواده.

وەك گمێز كەر.
چون ادرار خر. چای سرد و رنگ گردانیده.

وەك گوزەڵە.
(گوزەلە) کوزه کوچک است که گلی در آن آب نوشند. دماغی بزرگ شبیه بدان.

وەك گوڵ ئەشكۆفێتەو.
مثل گل می شکفد. رویی خندان و شادان.

وەك گولاڵە سوورە.
مثل شقایق. روخساری سرخ و درخشان.

وەك گۆلۆڵەی بەفر، هەر چی تلەو بێ، گەورەتر ئەوێ.

چون گلوله برف، هر چه بغلتد، بزرگتر می‌شود. سخنی که دهان به‌دهان بگردد، بیشتر و بزرگتر می‌شود.

وه‌ك گون حه‌لاج.

مثل آلت حه لاج. چیزی آویزان و لرزان.

وه‌ك به‌لآی ناغافلْ.

چون بلای بی هنگام. سررسیدن بی موقع کسی در جایی.

وه‌ك گه‌لآی خه‌زان.

چون برگ خزان. در اثر جنگ یا مرض، عده ای فراوان مجروح و کشته.

وه‌ك گه‌لآی دار.

مثل برگ درخت. رجوع شود به مثل بالا.

وه‌ك گه‌نه ئه‌چه‌سبێ به ئینسانه‌و.

مثل کنه به آدم می‌چسبد (شخص متملق و چرب زبان).

وه‌ك لافاو.

مثل سیل. اشک، عرق، باران یا خونی فراوان.

وه‌ك لافاو له ژێری ئه‌ڕوێ.

مثل سیل از زیرش می‌رود. خون حیز یا نفاس زنی که جاری است.

وه‌ك لۆتی پای ته‌شت.

مثل لوتی پای تشت. شخصی لخت و عاری از لباس و پوشاک.

وه‌ك لۆکه.

مثل پنبه. دستی نرم. گیسو یا ریشی سفید و نرم.

موی همچون پنبه رویی چون زریر آمده با دو یتیم و دو اسیر

"عطار"

وه‌ك مار ئه‌پێچگێ.

مثل مار به خود می‌پیچد. در اثر درد و شدت ناراحتی.

وه‌ك مامر ئاسیاوان.

مثل مرغ آسیابان. جسور. پررو.

وه‌ك مامر ئاوڕووت کریاگ.

مثل مرغ پر کنده. بدنی بر اثر سوختگی که پوستش کنده باشد. سری صاف و تراشیده.

وەك مانگ ئەدرۆشێ.

چون ماه نور می پاشد. چهره ای زیبا و شفاف.

وەك مانگەشەو.

مثل آفتاب. چیزی واضح و روشن. چهره ای زیبا و شفاف.

وەك مردگ.

مثل مرده. بی حس و بی حرکت. ضعیف و نحیف. خوابی سنگین.

وەك مردگ ماموٚخ.

مثل مرده (آبادی) ماموخ. شخصی که با بهانه ای گوناگون خود را به مردگی و بی‌حالی زند.

وەك مشك بان قالٚب ساوون.

مثل موش روی قالب صابون. بمزاح: بچه ی که جمع و مؤدب نشسته باش.

وەك مشك سەر خەزانە.

مثل موش روی گنج و خزانه. در مورد کلفت و نوکر و یا زند که در خانهء پر آذوقه و نعمتی، اختیار تام داشته باشد، گویند.

وەك منالٚ.

مثل بچه. بهانه گیر و ناشکیبا.

وەك موجەسسەمە.

مثل مجسمه خشک و بی صدا و بی‌حرکت.

وەك موٚریانە ناوسك بنیام ئەخوات.

مثل موریانه درون آدم را می‌خورد. اولادی ناخلف، مونسی ناباب و پرآزار.

وەك موٚم.

مثل موم. نرم. رام و مطیع.

وەك مووسایی.

مثل جهود. متمول. ترسو. از دردی کم نالان. هم زننده، هم فریاد کننده.

وەك مووساییەکەی زرێوار.

مثل جهود (دریاچه) زریوار. این دریاچه در مریوان است. گویا جهودی را خواسته اند از روی آن عبور دهند، همچون زکریای رازی هنگام عبور از روی جیحون، بنای گریه و زاری نهاده است.

وەك مەخمەڵ.

مثل مخمل. چیزی نرم و لطیف.

وەك مەیموون.

مثل میمون. با حرکاتی مضحک و صورتی زشت.

وەك نەخوەش ژەمەن بگردگ.

مثل ناخوشی که چند وعده غذا نخورده باشد کسی که با ولع غذا خورد.

وەك نەقیزە.

مثل نقیزه. و آن قطعه چوبی است که میخی در یک سر آن طوری فرو کرده شده که نوک تیز میخ بیرون است و در گردن و پشت الاغ فرو کنند تا بر سرعتش بیفزاید. چیزی تیز و خار مانند و آزار دهنده.

وەك وردە شیشە.

مثل شیشه خرد شده. ریز و متلاشی شده. ستارگانی ریز.

وەك وشترەوان.

مثل شتربان. لقمه بزرگ بردارنده.

وەك وەنەن بی ئەلەرزێ.

ونن یا وندن، پلی س که از بید یا ساقهء مو بر روی رود یا دره کم عرضی به دو طرف بلندی و کوه بسته و مهار می‌شود تا پل وار از روی آن عبور کنند. مانند پل بیدی و ساقه مو می لرزد. ترسنده و وحشت زده.

وەك وەوی.

مثل عروس. مزین، آراسته، اسبی خوش اندام و خوش رفتار.

وەك وەویی چینی.

مثل عروسک چینی. دختری زیبا و خوش لباس.

وەك هەڵوا.

مثل حلوا. شیرین و نرم.

وەك هەڵۆ داى بە مليا.

مثل عقاب و مردار خور بـه آن حملـه برد. سريع و شتاب زده بـه خوراكى رو آوردن.

وەك هەنگوێن.

مثل عسل. روغنى خوب. خربزه اى شيرين. كودكى خوش زبان.

وەك هەوانه.

مثل خيک. شكمى چون آن. فرجى گشاد و باز.

وەك هەور بەهار داى ئەڕژنىٚ.

مثل ابر بهار اشک مىريزد.

وەك هەور داگيه بە يەكا.

مثل ابر (تيره) قيافه درهم كشيده. عصبانى و خشمناک.

وەك هەورە تريشقه.

چون صاعقه. عملى برق آسا و سريع.

وەك هەورێشم.

مثل ابريشم. لبى نازک. رشته اى باريک.

وەك هەنار.

مثل انار قرمز و آتشين.

وەنه كارد و پەنير.

با هم چون كارد و پنيرند. دوتن مخالف و دشمن سرسخت يكديگر.

وەوى بە تۆ ئەيژم، خەسوو گوێچكە بە.

عروس به تو مىگويم، مادر شوهر تو گوش كن. در بتو مىگويم ديوار تو گوش كن. كسى را طرف صحبت قرار دادن و با كنايه مطلبى را بەديگران رساندن.

وەويى ماڵ خاڵوان، شەو ناو شەمدان، وەويى ماڵ ميمكان لـه كوڵـه سووچـان هـەر ئەيجيكان بۆ تيكەى نان.

دختر عمه به پسر دايى شوهر كند، چون شمع داخل شمعدان است و مورد توجـه، اما عروس خاله و عمه در گوشه و كنار براى لقمه نانى آه مىكشند.

وەويى ماڵ ماموان گوڵ ناو پەمان، وەوزيى ماڵ ميمكان پەلە پيتكان.

عروس خانه عمو مانند گل پنبه است و عروس خانهء عمه بی حرمت است و به سویش سنگ پرتاب می‌شود.

وەیتە دەلوو.

به شخص پرحرف و وراج میمانی.

حرف "ه"

ها به خوەیەو.

با خودش است. کنایه: با بنیه و چاق است.

ها به دەمیەو.

در دهان دارد. بەدنبال دارد. مصیبتی بەوجود خواهد آورد.

ها به ناو چاویەو.

با چشمانش است. در چشمانش می بینم که فلان کار را انجام خواهد داد.

هات بخەفە، نەهات بخەفە.

آمد بخواب، نیامد هم بخواب. در برابر حوادث خونسرد باش.

هات بۆ ریش سمێلێچی نیا بانیەو.

برای ریش آمد سبیلش را هم از دست داد. آمد بهترش کند بدتر شد.

بیچاره خر آروزی دم کرد نایافته دم دو گوش گم کرد

"سعدی"

هات خاستری بکا، خراوتر بوو.

آمد بهترش کرد بدتر شد. رجوع شود به مثل بالا.

هاتم سواو بکەم کەواو بووم.

آمدم ثواب کنم کباب شدم. خواستن کار خیری انجام دهم دچار خسارت و زیان شدم.

هاتمە ماڵت دۆت پێم نەدا، ماست ئەنێری بە شونما؟!

بەخانه ات آمدم دوغ ندادی، ماست بەدنبالم می‌فرستی.

با من چه محبتی کردی که با اولادم بکنی.

هاتی خوەت بنوێنی؟

بە طعنە: آمدی خودت را جلوه دهی. خواستی خودنمایی کنی (کە بدترش کردی).

هارت و هوورت فرە ئەکا.

هارت و هورت زیاد می‌کند. چاخان باز است.

هارە کرێ بۆ ئەکەن.

هارەکر: دستاس را خالی بحرکت در آوردن است، کە جز سر و صدا ثمری ندارد. مثل اینکە برای او دستاس را بەحرکت در می آورند. این کار و این سخن در نظرش بی اهمیت است. یاسین بەگوش خر خواند. مثل اینکە با او نیستند.

هالاوێ لە پلاوی خوەشترە.

هالاو، دو معنی دارد یکی حرارت و گرمای آتش است. یعنی در زمستان گرمای آتش بهتر از پلو است. کودکان چون در زمستان آتش روشن کنند و بە دور آن نشینند و گویند: الو لو بە از پلو. در زمستان دود بە از دم است. دیگر بە معنی آش غورە است با برخی از سبزیجات. خودن آش غورە در زمستان از خوردن پلو بهتر است.

هاڵە ئەڕوانێ بە هەنگوورا، ئاو ئەگرێ.

غورە انگور را می بیند. آب می گیرد. بزرگتر کاری می کند کوچکتر سرمشق میگیرد.

ها لە بان تەڵەو.

روی تلە است. در مرحلە خطرناکی است.

ها لە بان کای ئاگر تێ بەربووگەو.

بر روی کاە آتش گرفتە قرار دارد. بر لبە تیغ قرار دارد. در یک حالت بحرانی و استثنایی است.

ها لە بان هیلکەو.

بر روی تخم مرغ ات. کسی را گویند کە انجام کار سبکی را بەطول انجامد و حول مرغی کە بر روی تخم نشستە وباید مدت طولانی بنشیند تا آنها را بە جوجە تبدیل کند.

هاڵە روی، هەنگوور ما، رووڕەشی بە باخەوان ما.

غورە رفت انگور ماند، روسیاهی بر باغبان ماند. مثل قدیمی است. زمستان رفت و روسیاهی بە زغال ماند.

هالە کوورەی پەژارەدا.

در داخل کورە غم و غصە است. در دنیای غم فرورفتە است.

ها لە ناو خوەیا.

در خود فرورفتە. غرق خیال است.

ها نام به خوا و به پیر تایه

شاڵینه له کۆڵ گەییگه به پایه

پناه به خدا (خدا و بزرگانم بەفریاد رسند، از اینکه دستمال بردوش ناکسی به مقام عالی رسیده).

(شالینه یا چاره که) پارچه چهار گوش پشمی بزرگی است که فقرا بەجای کت یا پالتو بر دوش می اندازند و خود را بدان گرم کنند. مثل بسیار قدیمی است.

هاوسا، نان هاوسا، ناوڕێ.

همسایه، نان همسایه را قطع نمی کند. جایی مورد مصرف است که دو هم شغل در کنار هم مغازه باز کنند. خدا روزی رسان است.

هاوسا وەزەیی خراوه.

(وه زه) بەمعنی نیش زدن و آزار دادن است. آزردن همسایه بد است. مثل قدیمی است.

هاوسا هاوسا ناخوات.

همسایه، همسایه را نمی خورد. همسایه کاری به همسایه ندارد و مزاحم او نمی شود.

هاوکار، حەز ناکا هاوکار بوینێ.

همکار، دوست ندارد همکار را ببیند. همکار همکار را نمی تواند دید.

هاوکار، له تەك هاوکارا دوشمەنه.

همکار با همکار دشمن است. بود هم پیشه با هم پیشه دشمن.

هاوولاّتی حورمەتی نییه.

هم شهری و هم ولاتی حرمت ندارد. اگر هم ولایتی در محل صاحب قدرت شود منزلتش نزد مردم کم است.

بەکان خویش بسی بی بها بود گوهر
بەشهر خویش بسی بی قدر بود مردم

"انوری"

هانی دا.

او را تحریک کرد. او را وادار کرد.

هڕ، له بڕ، جیا ناکاتەو.

هر را از بر تمیز نمی‌دهد. مأخوذ از عربی: ما یعرف هراً من بر، هر، آواز گوسفند و بر صوت رجز آنست و نیز گفته اند: هر، گربه و بر کلاکموش است.

خوشا آنانکه هرَ از بر نزانند
نه حرفی درنویسند و نه خوانند

"بابا طاهر"

هۆز، نەبەزی، لەتەچن، بەزی.

هوز: چند خانواده از یک تیره و نژاد که کاروای را تشکیل دهند. لەتەچن: نان جمع کن. گدا. کاروان از جای خود نجنبیده و حرکت نکرده که گرا حرکت کند و خود را به مکان رساند. قبل از نفع رسیدن، سود جویان آماده سود بردن اند. مثل بسیار قدیمی است.

هۆز، نەگەیی، لەتەچن، گەیی.

هنوز کاروان در قرارگاه مستقر نشده، گدا رسید. چون مثل بالا.

هۆشت بەدەمتەو بێ.

مواظب دهان باش. از زبان هم آتشی، هم خرمنی.

هۆشت بە زوانتەو بێ.

مواظب دهانت باش. ای زبان هم آتشی، هم خرمنی.

هەتیم ئەگیریا، ئەیوت بەشم کەمە، سەگیچ هات کردی پیا و بردی.

یتیم از کم بودن سهمش گریه می‌کرد و ناراضی بود، سگ آمد و از دستش گرفت. رو شکر کن مبادا که از بد بتر شود.

هەتیم بارە.

بچه های یتیم دارد. مستحق رحمت است.

هەر ئەو کەرەسە، کۆپانەکەی گۆریاگە.

خر هما خر است. پالانش عوض شده. همان شخص است با همان ایده و افکار اما لباسش یا سیاستش تغییر کرده است.

هەر پیرەو حورمەتگیرە.

برخی از زنان شوهر پیر پسندند و به این مناسبت گویند: پیر حرمت گیر و قدردان است.

هەر تك پای کردگەسەو ناو کەوشێ.

دو پا را در یک کفش کرده. اسرار و سماجت می کند.

هەر تکیان کوشتەی یەکترین.

هر دو کشته یکدیگرند (بهم عشق می ورزند).

هەر تکیان کوشتەی یەك تیرن.

هر دو کشته یک تیراند. هر دو بەدامی گرفتارند. هر دو خواهان دختری یا پسری هستند.

هەر تۆم دیگە و دوەیسە.

فقط شما را دیده ام و آبادی (دوسیه) را. دوسیه آبادی است ۸ کیلو متری غرب سنندج. جز شما آدم ندیده ام و جایی هم نرفتەام. خیال میکنی فقط شما آدمی هستی؟

هەر جێگەیەك ئاشە، کەچەڵ فەڕاشە.

هر جایی که آش هست، کچل فراش است. نخود هر آش.

هەر چتێ، ئەچێتەو سەر شۆن خوەی.

هر چیزی به اصل و ریشه خود باز میگردد. باز گردد به اصل خود هر چیز.

هەر چتێ، ئەچێتەو سەر ئەسل خوەی.

باز گردد با صل خود هر چیز.

هەر چتێ ئەگەرێتەو سەر ریشە و رەتەوەی خوەی.

باز گردد به اصل خود هر چیز. چون دو مثل بالا.

هەر چتێ بە ئەشتەهاوە خوەشە.

هر چیزی با اشتها خوردنش خوبست. خوردن شیرینی در سیری و بی اشتهایی موجب تلخ کامی است.

هەر چتێ چاری تێ بە غەیر مردن.

هر درد و سختیی علاج پذیر است بجز مرگ.

بەهر کار بر نیک و بد چاره هست
جز از مرگ، کس چاره نیاید بەدست

"اسدی"

هەر چەن بارم لارە، وەلێ راوێژم راسە.

گرچه خودم نادرستم اما تدبیرم در حق دیگران درست است. شکسته نفسی و تواضع بیش از حد.

هەر چی ئەخورت بە شەو تاریك

رەنگی زەردە و قولی باریك

هر چه بیشتر می خورد باز هم رنگ و رویش زرد و ساق پایش باریک است.

هەر چیٚ با بیٚریٚتی، بایچ ئەیوات.

هر چه را باد آورد بادش برد. باد آورده را باد برد.

هەر چیٚ، بمیٚنیٚ، ئەگەنیٚ.

هر چه بیشتر بماند، می‌گندد. زودتر کلکش را بکن و از سر راه بردار.

هەر چیٚ بمیٚنیٚ خراوتر ئەویٚ.

هر چه بماند بدتر می‌شود. کار را گرماگرم باید انجام داد.

هەر چیٚ بە سۆك و ئاسان بیٚتە دەس، بە سۆك و ئاسان لە دەس ئەچیٚ.

هر چه آسان به‌دست آید، آسان از دست می‌رود. باد آورده را باد می‌برد.

هەر چیٚ بە موفتە بیٚتە دەس، بە موفتەیچ لە دەس دەرئەچیٚ.

هر چه مفت ندست آید، مفت از دست می‌رود. باد آورده را باد می‌برد.

هەر چیٚ بیسرِی، زیا ئەکا.

هر چه دماغت را بگیری زیاد می‌کند. بگیر، خدا عوضش می‌دهد.

هەر چیٚ پاکی بکەیتەو، تیٚتە جیٚگەی.

هر چند پاکش کنی نجایش می آید. به کودکی گویند که آب بینیش بر آمده. مال را که زکات دهی و تطهیر کنی برکت می‌گیرد و زیاد می‌شود.

هەر چیٚ پوولٚ بەی ئاش ئەخوەی.

هر چه پول بدهی آش می‌خوری. به‌قدر رنج و زحمتت سود می‌بری.

هەر چی سووزاکیە، گیر تاجر بەرشکسە ئەکەفیٚ.

هر چه سوزاکی است، گیر تاجر ورشکسته می آید. هر که را بخت برگردد، اسمش در طویله خر گردد.

هەر چیٚ چوکلەی تیٚ بخەی، بۆ بەر ئەداتەو.

هر چه چوب در آن اندازی و نهم بزنی بویش بیشتر می‌شود. نجس تر شود. موضوع را کش مده و از سر قضیه نرو، زیرا بیشتر دامنه پیدا می کند.

هەر چیٚ خاك ها بە بان دەم ئەوەو، عومر تۆ بیٚ.

هر چه خاک روی دهان اوست، عمر تو باشد. خاک او عمر تو بادا که با او می مانی.

هەر چی خوا بیکا خاسە.

هر چه خدا کند همان خوبست. هر چه خدا خواهد اولی است.

هەر چیٚ خەلەفرۆشە، هەواڵ مەن ئەپرسیٚ.

هر غله فروش از من سئوال کند. در اینجا کاسه من و پیمانه منظور است هر کس حساب سود و زیان خود می‌کند. هر کس از حرفه و شغل خودش حرف به میان می‌کشد.

هەر چیٚ را بکەین، کەوش ئەدڕین.

هر چه بیشتر بدویم کفش پاره می‌کنیم. روزی به تلاش زیاد بستگی ندارد. بیش از مقرر نمی‌رسد.

هەر چیٚ سەر تێرم و سەر ئەوەم.

هر چه سر می آرم و سر می‌برم...... هر چه دقت و کنجکاوی می‌کنم.

هەر چیٚ سەرگیری، وەرگیری.

هر چه بدهی می‌گیری، هر چه بکاری همان بدوری.

دهقان سالخورده چه خوش گفت به پسر
کای نور چشم من بجز از کشته ندروی

هەرچێکت کێلا، هەر ئەوە درەو ئەکەی.

هر چه کاشتی همان درو کنی.

بجز کشته خویشتن ندروی
چو دشنام گویی دعا نشنوی

هەر چیٚ کەسە ڕوین، ئێمەیچ ئەڕوین.

همه رفتند ما هم می‌رویم. همه مردند ما هم می‌میریم.

هەر چیٚ لە جنس دوو پا بێژی، کەمە.

هر چه از جنس دو پا بگوید، کم است.

و ما ابری نفسی و ما از کیها، که هر چه نقل کنند از بشر در امکان است.
"سعدی"

هەر چیٚ لە دڵەو دەربیٚ، لە دڵا جێگە ئەگریٚ.

هر چه از دل درآید، در دل جا می گیرد. سخن کز دل بر آید نشیند لاجرم بر دل.

هەر چیّ لە دیانە، لە گوانە.

هر چه نزیر دندان آید بـه پستان اید. اگر غذا بخوری توانا وبا بنیه ای و اگر خوری ضعیف و ناتوانی.

هەر چیّ لە کاسەدا بیّ، بە کەوچك دەرتیّ.

هر چه در کاسه باشد بـه قاشق در آیـد. کـاری کـه انجـام گرفته و سـری است سرانجام می شود.

هەر چیّ مار خوەشی لە پونگە نەئەهات، پونگە زیاتر لە بەر کوناکەیا سەوز ئەبوو.

هر چه مار از پونه خوشش نمی آمد، پونه بیشتر در خانه اش سبز می‌شد. هر چه من از او دوری می کردم او بیشتر به من نزدیک می‌شد.

هەر چی نەئەشیا بویّ، بوو، ئێتر چەماگە؟

هر چه نمی بایست و نمی شایست بشود، شد. دیگر چه مانده ؟ شدنی است. نظیر: بالاتر از سیاهی رنگی دیگر نیست.

هەر چی هات بەخەیر هات.

هرچه آمد بخیر آمد. هر چه پیش آید خوش آید.

هەر چیّ هەس لە خوا هەس.

هر چه هست از خداست.

هەر چیّ هەس لە خوەیەو هەس.

هر چه هست از خود اوست. زیر سر خودش است. مختار مایشاء است.

هەر خوەشییەك خەفەتیّ ها لە شۆنیەو.

هر خوشیی غصه ای بدنبال دارد. از پی خنده آخر گریه‌ایست.

هەر خەفەتیّ، خوەشییەك ها بە شۆنیەو.

هر غصه ای خوشی بەدنبال دارد. از پی هر گریه آخر خنده ایست.

هر غمی را در زمانه گر چه شادی در پی است
لیک در دنبال هر شادی هزاران غم بود

هەر داریّ نەرم بیّ، کرم و مۆر ئەیخوات.

هر درختی نرم باشد آنرا کم و موریانه می‌خورد. چوب نرم را موریانـه خورد. هر کس گرگ نباشد سگها او را می‌خورند.

بیا قوی شو اگر راحت جهان طلبی
که در نظام طبیعت ضعیف پایمال است

هەر دایك كورە و شوالّی شڕە.

تنها مادر (اولاد) پسر است كه شلوارش پاره است. مادر برای جور شدن وسایل زندگی پسر رنج زیادی می‌برد و متحمل مخارج فراوان می‌شود.

هەردی بە سەر بەردەو نەماگە.

هه رد: راه روی سنگ. به رد: سنگ.
كوره راهی برابش بر روی سنگلاخ نمانده.
از صلاح شدن جایی یا چیزی سئوال كنند، در جواب این مثل گفته می‌شود كه چند اصلاح نشده، بلكه: ویران و خراب شده و به تل خاكی شبیه است.

هەر ڕۆژی باو و بۆرانە، كەچەڵ سەرەشۆرانە.

هر روزی كه بد و بوران است، كچل مشغول سر شستن است. این مثل را برای انجام كاری غیر موقع مناسب استعمال كنند.

هەر ڕەنجێ گەنجێ ها بە شونیەو.

هر رنجی را گنجی به‌دنبال است. از پی هر گریه آخر خنده ایست.

هەر ڕێگەیەك ئاخری تێ.

هر راهی را پایانی است.
هیچ راهی نیست، كه آن را نیست پایان غم مخور.

"حافظ"

هەرزە چەنە.

هرزه گوی و پرچانه. فضول.

هەرزە دڕ.

هرزه گوی. پرچانه. فضول.

هەر ژنێ مامانی نرە بێ، سەر منالەكەی لار تێ.

هر زنی ماماش زیاد باشد، سر بچه اش كج در می آید. ماما كه دو تا شد بچه به پهلو می آید.
دو نفر در انجام و اصلاح كاری دخالت كنند، كار ناقص و خراب می‌شود. خانه‌ای را كه دو كدبانو است، خاك تا زانو است.

هەر سەر بوێ كڵاو فرەس.

سر باشد كلاه زیاد است. سر باشد سامان كم نیاید. انسان سالم باشد ثروت به‌دست می آورد.

هەر سەرێ سەودایەکی هەس.

هر سری سودایی دارد. هر کس عقیده و رأیی و فکر و اندیشه ای دارد.

هەر سیر بخوە و سورِنا بژەنە.

هی سیر بخور و سرنا بزن. تا دلت می‌خواهد حرف بزن و یاوه بگو.

هەر شکارێ ن شکارێکی هەس.

هر شکاری را شکاری است.

نهاده است این گبد تیز تک	پی موش گربه، پی گربه سگ
مپندار صیاد کز دام جست	که صیاد را نیز صیاد است

هەر شۆخییەو داوای لێ هەڵئەسێ.

شوخی است که از آن دعوا به‌پا می‌شود. شوخی شوخی آخرش جدی می‌شود.

هەر شەوێ قەورێ بناسێ.

نفرین است: هر شبی قبری بشناسد. هر شبی در قبری او را عذاب دهند.

هەر قسەیەك، جێگەیەکی هەس.

هر حرفی جایی دارد. هر سخن جای و هر نکته مقامی دارد.

هەر کارێ ئەوەڵی سەختە.

هر کاری اولش سخت است. هر کاری تا سر مسیر و جاده اش، سخت است.

هەر کارێ وەختێکی هەس.

هر کاری موقع معینی دارد. الامور مرهونه باوقاتها.

هەر کۆنێ، کۆنێ نییە.

هر سوراخی همان سوراخ نیست. رجوع شود به: ئەسب سوار خوەی خاس ئەناسێ.

هەر کوێنەی بڕوی، ئاسمان ئاوی ئەوینی.

هر کجا بروی آسمان را آبی می‌بینی. به‌هر کجا بروی آسمان همین رنگ است. در طرز تفکر و اخلاق، رشوه خواری، بی عدالتی، نابسامانی و غیره.

هە کەس بانی زیاترە، بەفری زیاترە.

هر که بامش بیش برفش بیشتر. هر که ثروتش بیشتر دردسر و ناراحتی خیالش بیشتر است و غیره.

هەر کەس بمرێ زوڵم لە خوەی ئەچێ.

هر که بمیرد به خودش ظلم می‌شود. زیرا بازماندگان هستند که سود زحماتش را مفت می‌برند.

هەر کەس کەرەکەی بردەبان، ئەتانێ بێریتیە خوارەو.

هر کس خر خرد را به پشت بام برد، میتواند پایین بیاور.

آنکه داند دوخت او داند درید   هر چه او بفروخت بتواند خرید

هەر کەس بۆ خوەیە.

هر کس به فکر خودش است. روز وانفسا است.

هەر کەس بە تەمای خاڵۆ و مامۆ بێ

نیمەرۆی بێ نان شامی بێ دۆ بێ

هر کس به انتظار کمک عمو و دایی بنشیند، ظهرش بی نان و شام شبش بی دوغ خواهد بود. هر کس بامید همسایه نشست شب گرسنه می‌خوابد.

هەر کەس پەز بێ، گورگ ئەیخوات.

هر کس گوسفند باشد، طعمه گرگ می‌شود.

هەر کەس پووڵی بوو گشتێکی هەس.

گشتیک مخفف گشت چیتک: همه چیز. هر کس پول دارد همه چیز دارد. هر که را زر در ترازو است، زور در بازو است.

هەر کەس تۆریا، بەشی خوریا.

هر کس قهر کرد سهمش خورده شد. رجوع شود به: **ماڵ نەخۆر هێن بخوەرە.**

هەر کەس چاوەنوارِ تۆشەی مەردم بێ

ئێوارەی بێ نان شامی بێ دۆ بێ

هر کس چشم انتظار توشه و کمک مردم باشد، غروبش بی نان و شامش بی دوغ است. هر کس به‌امید همسایه نشست شب گرسنه می‌خوابد.

هەر کەس خەفت، بەشی کەفت.

هر کس خوابید، سهمش ساقط شد. هر کس خواب است حصه اش یا روزیش، در آبست.

هەر کەس دای، بۆی نیشت.

هر کس داد، کارش گرفت. حیز خوشبخت است. حیز زی دیر زی.

هەر کەر فرەس.

به استهزاء و مزاح در جواب کسی گوید: این کار پر مشقت و بی منفعت را که کند، گفته شود، خر زیاد است.

هەر کەر رەفیق قەلەندەرییە

لە ریش و سمێڵ بێوەرییە

هر کس رفیق قلندر باشد از ریش و سبیل بی بهره است.
با بدان کم نشین که صحبت بد، گر چه پاکی ترا پلید کند.

هر کەس ریشی سوور بێ، هەمزە ئاغا، نییە.

هر کس ریشش قرمز باشد حمزه آغا نیست. نه هر کس سر بتراشد قلندری داند. "حافظ"

هەر کە زۆری بێ، قسەی برەوی هەس.

هر که زورش بیش، حرفش پیش.
الحکم لمن غلب.

هەر کەس بخوازێ دوو جار بێوەژن

تف لە ریشی بێ، ئێوەیچ هەر بێژن

هر کس دوبار بیوه را بەزی بگیرد، تف بر ریشش باد، شما نیز بگویید.

هەر کەس بە ئومێد کاسەی هاوسا دانیشێ، شەو بە برسیەتی سەر ئەنێتەو.

هر کس به امید همسایه نشست، شب گرسنه می‌خوابد.

به غمخوارگی جز سرانگشت من
نخارد کسی در جهان پشت من

هەر کەس بە تۆ ئاوس بێ، دوانزە مانگە ئەزایێ.

زن با طعنه و نارضایتی گویند: هر کس بوسیله تو آبستن شود بعد از دوازده ماه می‌زاید. هر کس به امید تو کار را رها کند کارش لنگ می‌شود.

هەر کەس بەخی کرد، یەخی کرد.

هر که مسخره کرد، یخ کرد. هر کس بەدیگری خندید دچار شد.

هەر کەس بە فکر خویشە، کۆسە بە فکر ریشە.

هر کس بفکر خویش است، کوسه بفکر ریش است. مثل فارسی و در کردی متداول است.

هەر کەس بە ماویژێ نەزانێ، بە کەویژێ نازانێ.

هر کس به یک مویز نداند و آنرا بی ارزش گذارد به یک پیمانه مویز هم نمیداند و ارزش نگذارد.

کویژ: قفیز: پیمانه گندم. هر کس به کاهی نداند به کوهی هم نمی‌داند.

هەر کەس بە کەمێك نەزانێ، بە کێفێك نازانێ.

هر کس به کاهی نداند به کوهی هم نمی‌داند. چون مثل بالا.

هەر کەس بیس پەنجێ نان بخوات، دوانزەی ئەقڵێ هەس.

تقریباً تا سال ۱۳۲۰ شمسی در کردستان وزن اجناس به من که برابر با وزن ۳ کیلو بود، گاهی هم من تبریزی که مساوی ۴ کیلو بود انجام می‌شد. در وزن من ۳ کیلویی، نیم من و چارک و پنجاه و بیست و پنج و دوازده داشتیم که نیم من برابر با ۷۵۰ گرم و چارک ۱۵۰۰ گرم و پنجاه ۳۷۵ گرم و بیست و پنج ۱۸۷ گرم دوازده ۹۳ گرم عقل بود. حال به معنی مثل توجه شود.

هر کس ۱۸۷ گرم نان بخورد ۹۳ گرم عقل دارد. یعنی هر چه بزرگتر شود و بیشتر غذا بخورد، بیشتر عقل دارد.

هەر کەس پاشای ماڵ خوەیە.

هر کس پادشاه خانهء خود است. در خانه خویش هر کس شاه است.

هەر کەس پووڵی بێ قسەی رەواجی هەس.

هر کس پول داشته باشد حرفش رواج دارد. هر کسی پول دارد حرف شنو هم دارد.

هەر کەس پووڵی بێ، قسەی لێ ئەژنەوِن.

هر کس پول داشته باشد، حرفش را می شنوند. هر کس پول داشته باشد سخنش رواج دارد.

هەر کەس پەڕ تاوسی گەرەکە، ئەشێ جەور هندوستان بکێشێ.

هر کس پر طاووس می‌خواهد باید جور هندوستان را بکشد. (راه دور و گرما). هر که را طاووس باید، جور هندوستان کشد. هر که را گنج باید رنج باید.

هەر کەس چاڵ بۆ کەسێ بکەنێ، خوەی تێ ئەکەفێ.

هر کس برای دیگری چاه بکند، خود در آن می افتد. چاه مکن که خود افتی.

هەر کەس خاس بێ، مەردمیچ خاسی ئەیژن.

هر کس خوب باشد، مردم هم از او به‌خوبی یاد کنند.

نیک را مردمان ثنا گویند
جهد کن تا تو نیز به باشی

"مؤلف"

هەر کەس خوەی خاس بێ، مەردمیچ بە خاس ئەزانێ.

هر که خوبست همه را خوب می پندارد. خوب همه چیز را خوب بیند و بد همه چیز را بد.

هەر کەس خوەی و ئیقبالی.

هر کس خودش و اقبالش. نظیر: پیشانی ! مرا کجا می نشانی؟

هەر کەس خوەی و شانسی.

هر کس خودش و شانسش. چون مثل بالا.

هەر کەس خوەی و ناوچاو و خوەی.

هر کس خودش و اقباش. پیشانی ! مرا کجا می نشانی؟ بر تخت زرین یا خاکستر سیه؟

هەر کەس خوەی و نیوەتی.

هر کس خودش و نیتش. هر کس نان دلش را میخورد.

هەر کەس دەرزیێکی پێتا کرد، تۆ سووزنێکی پیا بکە.

اگر کس سوزنی را به تو فرو کرد تو جوالدوزی باو فرو کن. کلوخ انداز را پاداش سنگ است.

هەر کەس دەرکێکی نەوێ، درکێ نایژێ.

هر کس خانه نداشته باشد، خاری نمی ارزد.

هەر کەس رەحم نەکا، خوایچ رەحمی پێ ناکا.

هر کس رحم نکند، خدا بر وی رحم نکند. هر که رحم نکند بر وی رحمت نکنند.
"حدیث نبوی"

هەر کەس ریشی درێژە، بیروڕای پێ مەیژە.

هر که ریشش دراز است با او مشورت مکن. (شاید ابله و یا متظاهر به تقوا باشد).

خواجه را با همه زفتی هوس مدح خود است
بر لب گاو، چه جای هوس بوسه بود

این حماقت نـه عجـب باشـد از آن ریـش بـزرگ
هر کـرا ریـش بـزرگ اسـت خـرد کوسـه بـود

"ادیب صابر"

هەر کەس سەلاح کاری خوەی خاس ئەزانێ.

هر کس صلاح کار خودش را خوب مـی‌داند. صلاح مملکت خویش خسروان دانند.

هەر کەس فرە بخوات عومری کەمە.

هر که زیاد بخورد عمرش کم است. پرخور عمرش کوتاه است.

هەر کەس فرە بگەڕێ، یا کۆڵ تێرێتەو یا زۆڵ.

هر کس زیاد بگردد یا کوله بار به خانه می آورد یا بچه سر راهی.

هەر کەس قەوم و کەسی فرە بێ، خەفەتی فرەس.

هر کس قوم خویش بیشتر داشته باشد غم و غصه اش زیاد است. هر که را اقوام زیاد، غصه زیاد. هر که بامش بیش برفش بیشتر.

هەر کەس کارێکی لێ تێ.

از هر کس کاری ساخته است.

هەر کەس کتێو بە ئەمانەت بدات بە کەسێ، ئەشێ دەرسێکی ببڕن، ئەو کەسە وا ئەیاتەو، ئەشێ دو دەسی ببڕن.

هر که کتاب عاریه داد، باید یک دستش را برید و هر کس پس داد دو دستش را.

هەر کەس کەرە، ئێمە کۆپانین.

هر کس خر است ما پالانیم.

هەر کەس کەنی گایەکی بژارد.

برای شرط بندی است: هر کس بخندد باید گاوی بدهد.

هەر کەس گای گەرەکە، گوێرەکەکەیچی گەرەکە.

هر کس گاو را می‌خواهد، گوساله اش را هم مـی‌خواهد. گوش عزیز گوشواره عزیز.

هەر کەس لە خو نەترسێ، لە بەنەیچ ناترسێ.

هر کس از خدا نترسد از بنده خدا نیز نترسد.

هەر کەس لە خەوف خوا غافڵە، بێ شك كافرە.

هر کس از خوف خدا غافل بود کافر بود.

هر کەس لە شار خوەیا حورمەتی هەس.

هر کس در شهر خود حرمت دارد. بەشهر خویش هر کس شهریار است.

هەر کەس لە ماڵ خوەیا پاوشاس.

در خانه خویش هر کس شاه است.

هەر کەس لەم دنیا ژنەکەی بە دڵیە

ئەکا بە بانا و هەی گوڵ هەی گوڵیە

هر کس در این دنیا زنش را مطابق دلخواهش می بیند، به پشت بام میرود و ندای ای گل ای گل سرخ می‌دهد.

هەر کەس ماڵ خوەی بە بێ عەیب ئەزانێ.

هر کس مال خود را بی عیب تصور می کند. کس نگوید که دوغ من ترش است.

هەر کەس مالك نەفس خوەیە.

هر کس مالک نفس خود است. دخالت بی روا در کار دیگران روا نیست.

هەر کەس مرد، رزق و رۆزیی خوەی برد.

هر کس مرد رزق و روزی خود را او برد.

هر کس هر چه را که نکرد از کیسه اش رفت. هر چه کردیم غلط و آنچه نکردیم غلط.

هەر کەسێ ئاو دڵ خوەی ئەخواتەو.

هر کس آب دلش را می‌خورد.

هەر کەسێ، خوەی خاس ئەناسێ.

هر کسی خود را نیکو شناسد. مرا نداند زآنگونه کس که من دانم. من آنم که من دانم.

"سعدی"

هەر کەسێ خوەی و ناوچاوی.

هر کس خودش و اقبالش. پیشانی ! مرا کجا می نشانی، بر تحت زرین یا خاکستر سیاه؟

هەرکەسێ مەسڵەحەت خوەی خاس ئەزانێ.

هر کس مصاحت خویش نکو می‌داند. (مؤلف) صلاح مملکت خویش را خسروان دانند.

هەر کە فرە کوڕە، گوزەرانی شڕە.

هر کس اولاد پسر زیاد داشته باشد گذران زندگیش سخت است.

هەر کەس گاس، ئێمە گاوانین.

هر کس گاو است، ما گاوبانیم. هر کس خر است ما پالانیم.

هەر کەس لانەو خواس، لانەو بەلاس.

هر کس بیشتر به طرف خدا می‌رود، بیشتر سختی و بلا می‌کشد. هر که خدا ترس است بلا گیر است.

هەر کەسێ مەنە جوی پاشاوی خواردگە، مانگە.

هرکسی یك من جو(بخشش) پادشاه راخورده، آمده است.

کنایه ازجود جمعیت بی‌حدوحصری درمحلی. مثل خیلی قدیمی است.

هەر کە لە هەر چێ ترسیا، نەوەسیا.

هر کس از چیزی یا کسی بترسد. از شر آن ایمن نتواند بود.

هەر کە مەردم سەرەن بکا، ئێڵەکی ئەکەن.

هر کس مردم را سرند کند، الکش می کنند. سرند ریز و الک درشت است. هر که زیاد در پی آزمایش دوستان باشد، بی دوست می‌شود.

هەر کە هەر کەس.

هر کس هر کس است. بازار آشفته است. بل بشو است کی به کیه.

هەر کە یاری نیبە، مەدەدکاری نییە.

کسی که یار ندارد مددکار ندارد.

هەڕگاو دوورس مەکە.

آب را گل آلود مکن. اختلاف ایجاد مکن.

هەڕگم داپێتا، هەر لە هەڵوای بێ خوا ئەچێ.

هەرِ گم داپێتا: بەمعنی: گل بر تو زدم. اصلاحی است بر ناخوش‌ایند داشتن کسی.
گویند تازه عروسی، شوهر از وی حلوا خواسته، او نمی دانسته که در حلوا نمک نمی ریزند، دم در کوچه رفته، به کسی که از آنجا عبور می‌کرده، متلک می‌زند و می گوید: گل بر تو، که به حلوای بی نمک شبیهی. عابر در جوابش می‌گوید: خانم ببخشید: اگر نمی دانی بدان که در حلوا نمک نمی ریزند، تازه عروس بلافاصله برگشته و به تهیه حلوا پرداخته است.

هەرِگ نم درياگ ئاوێکی بەسە.
گل نمدار یا خاک نمدار، آب کم میخواهد. دانا را اشاره ای کافی است.

هەر گوڵێ بۆيەکی هەس.
هر گلی بوی مخصوص دارد. هر چیزی مزه بخصوصی دارد.

هەر گوڵێکۆ داگە، لە سەر خوەتۆ داگە.
هر گلی زدی به سر خودت زدی. هر کمکی بکنی بەخودت کمک کرده ای و اگر ضرر بزنی بەخودت زده ای.

هەرِگ هەسە، بە هەرتك دەسە.
گل سفت است، با هر دو دست. کنایه: بدین معنی است: بدبختی روی آورده، با دو دست گل بەسر بریز.

هەر گیانداریێ ملۆزمێکی هەس.
هر جانداری مخالف و ضدی دارد. رجوع شود به: **هەر شکاری.......**

هەر گیاییێ لە باهێری ئەجاویێ.
هر گیاه از سرزمین بایری را می‌جود. پراکنده صحبت می کند. هذیان می‌گوید.

هەر لاێی ئاشە، کەچەڵ فەراشە.
هر جا آتش است، کچل فراش است. نخود هر آش. کسی که در هرکاری دخالت کند.

هەر لە دەنگ دەرهاتنی کردگە.
هنری جز قیل و قال ندارد. هر می‌تواند داد بکشد.

هەر لە کارەکەی زێزی ئەچیێ.
به کار فلانی شبیه است. برای کار نامرتب و بی مورد گفته می‌شود.

هەر ماڵێ رەسم و یاسایەکی هەس.

هر خانه ای آداب و رسومی دارد.

هر دهی رسم و عادتی دارد
هر زمینی سعادتی دارد

"اوحدی"

هەر ملدرێژێ وشتر نییە.

هر گردن درازی شتر نیست. نظیر: هر گردی گردو نیست.

هەر ملەیەك سەختە بڕۆ بیگرە.

هر گردنه ای سخت است برو بگیر. بهر جا شکایت میبری ببر.

هەر منالّی بەلای باوك و دایك خوەیەو خوەشەویسە.

هر بچه اای نزد پدر و مارد خویش عزیز است.

اگر چند فرزند چون دیو زشت
بود نزد مادر چون حور بهشت

"اسدی"

هەر مەلّی مێوە خوەر بێ، مێوە بە دارەو نامێنێ.

هر مرغی میوه خورد، میوه بر درخت نماند. هر کسی را بهر کاری ساختند.

هەر مێمان کەر ئەچێ.

جملهء توهینی و استهزایی: به مهمان خر شبیه است، مهمان و مهماندار هر دو در محل توهین اند.

هەر وا ئەزانم، سەگ خواردی.

پندارم که سگ خورد. بر فقدان آن دریغم ناید.

هەر وەخت قەشقەرە بێت، گورگ هابەشۆنیەو.

هر وقت در (بیابان) زغن (زاغی) ظاهر شود گرگ بەدنبال دارد.

هەر وەختێ گمێزت کەف، بکات.

هر وقت ادارات کف کند... هر وقت دلت بخواهد.

هەر وەختی گمیزی بگیرگێ تێتە سەروەختمانەو.

هر وقت کارش گیربیفتد بسراغ مامی آید.

هر وقت ادرارش بندبیاید بەسراغ مامیآید.

هەر وەسە بزن.

مانند بز است. کسیکه از جاهای سخت و خطرناک عبور می کند.

هەر وەسە پەز.

درست به گوسفند می ماند. احمق، ساده، بی آزار.

هەر وەسە مامر ئاسیاوان.

درست مثل مرغ آسیابان است. جسور، طمعکار.

هەر وەك وشتر قول ئەنێ.

چون شتر گام بر میدارد. شخصی قد بلند و با گامهای بلند.

هەرەس رووی تێ کردگەو، بە خوەی نازانێ.

در معرض بهمن قرار گرفته متوجه نیست. بدبختی به او روی آورده و از آن غافل است.

هەڕەشەی کوردی، زاورم بردی.

با تهدید کردی، مرا ترساندی.

هەزار چەقۆ دوروس ئەکا، یەکێکی دەسەی نییە.

هزار چاقو میسازد یکی را دسته نمی اندازد. هزار وعده می دهد یکی را عمل نمی کند. شخص نادرست و بدقول.

هەزار حەکیم بە قەو دەردەدارێ نازانێ.

هزار پزشک به اندازه صاحب دردی از مداوا آگاهی ندارد. ضرب خورده جراح است.

هەزار سووزن، کار گاو ئاسنێ ناکا.

هزارا سوزن کار گاو آهنی نکند. هزاران جوان کار پیری نکند و بر عکس.

هزار شڕی بە نیم شڕم.

شر یا شیر بەمعنی شیشک بستن لاتها. لاتها و عربده کشها در مقابل یکدیگر است. کسی از حد نهایی بی معرفتی خود تعریف کند گوید، هزار شیشک بستنش در برابر نیم شیشک من.

زنان گستاخ و جسور نیز این مثل را در مشاجرات لفظی خود بیان میکنند. هزار حرفش در مقابل یک حرفم. هزار عملش در مقابل یک عمل من.

هەزار فاتحە بە مووچە هەڵوایەك ناوێ.

هزار فاتحه چون یک لقمه حلوا نیست. یک لقمه نان و حلوا دادن در راه مرده ثوابش بیش از ثواب هزار سوره فاتحه است.

هەزار کەفەنی زەرد کرد.

هزار کفن زرد کرد. کنایه از ترس و وحشت کسی.

هەزار وەك من و تۆ، ئەواتە کانی و بە تینگی ئەیگەڕنێتەو.

هزار چون من و ترا سر چشمه می برد و تشنه برمی‌گرداند. شخصی بسیار مکار و حیله گر.

هەزار وەك من و تۆ بەئاودەسکەری ناون.

هزار چون من و تو به نوکرش نمی شوند. انسانی فهمیده، دانشمند و با وجدان.

هەزار وەك من و تۆ، بە نۆکەری ناگرێ.

هزار چون من و تو را به نوکر نمی گیرد. ثروتمند، متکبر و از خود راضی.

هەزار یارم بێ وەك حۆری و پەری

هەر خوەتم ئەوێ و باقی بێوەری

اگر هزار معشوقه داشته باشم چون حور و پری، از آن میان فقط ترا می خواهم و مابقی محرومند.

هەسارەی سوهەیلە.

ستاره سهیل است. شخصی را گویند که کم پیداست و دیر دیر میتوان او را دید.

هەسپ (دەبزە) یا (نەبەزە) سوار خۆ پەسەند.

اسب چابک و جلد است، سوار خودپسند است و از خود تعریف می کند.

هەسی وا مەس ئەکا.

دارد که مست می کند. هستی می آورد مستی.

هەسی مەسی تێری.

هستی می آورد مستی. کثرت ثروت موجب لرزش و انحراف اخلاق می‌شود.

هەسی و ناخوات.

دارد و نمی خورد شخصی خسیس مراد است.

هەشت بێ و لە مشت بێ، نەك نۆ بێ و نەوێ.

هشت باشد به‌شرطی در مشت باشد، نه اینکه نه باشد و موجود نباشد. نظیر: کال به ما رسیده بهتر از رسیده‌ء، نارسیده.

هه‌لاجیی لێو ئه‌کا.

حلاجی لب می‌کند. غیبت و بدگویی می‌کند. وراجی می کند.

هه‌ڵپرووسقیاگه.

رنگش پریده. مضطرب بنظر می‌رسد.

هه‌ڵت ماورد؟

بالاخره (نخم مرغ را) به‌جوجه تبدیل کردی؟

کسی که‌وقت زیادی را برای کار ی‌سبکی گذرانده باشد، گونید.

هه‌ڵخڕاندن.

تحریک کردن و انگولک کردن کسی.

هه‌ڵخستن.

چیزی را به‌بالا پرت کردن. آویختن رخت بر طناب. کنایه از خوردن و تمام کردن چیزی .

هه‌ڵخستنه‌وه.

ورپریدن و جست و خیز کردن.

هه‌ڵدانن.

پرده یا چیزی از این قبیل را بالا زدن. بادبادک یا شبیه آن را به هوا سپردن.

هه‌ڵدێراندن.

توضیح: (هه‌ڵ) در کردی حرف صعود است و معنی (هه‌ڵدێراندن) فعل متعدی از (هه‌ڵدێریان) فعل لازم که به‌معنی: فرو افتادن است می‌باشد و در اصطلاح این است که کسی را به پرتگاه یا لب چاه برده فرو اندازند.

هه‌ڵڕووشیانه‌وه.

بهم خوردن کاری. باطل شدن معامله و قراردادی.

هه‌ڵسووڕاندن.

گرداندن. چرخانیدن. گیج کردن. سرگردان ساختن.

هەڵسووڕین.
دورزدن و گیج خوردن.

هەڵشێواندن.
متعدی هه لشیویان. بهم زدن کاری و باطل کردن معامله و قراردادی.

هەڵفڕاندن.
متعدی (هه لفرین) پرواز دادن و به هوا فرستادن.

هەڵکەفت.
اتفاق، پیش آمده و بەمعنی ماضی نیز گفته شود.

هەڵکەفتن.

بەمقام رسیدن افراری راگونید که غیر منتظره باشد.

هەڵکەفتگه بەر هۆز.
پیش افتاده قافله و ایل و خانواده. بیشتر به طعنه و تمسخر گفته شود. محبوب و مورد توجه.

هەڵگرساندن.
برافروختن آتش. در اصطلاح: عصبانی کردن و بەخشم آوردن است.

هەڵگۆزاندن.
مایعات را از گودی و چاه بر آوردن. آب را از چاه کشیدن.

هەڵلووشاندن.
دهان در مایع و یا ماست و مانند آن نهادن و آنرا بالا کشیدن.

هەڵوا بەش ئەکەنەو؟
به عده ای که بی مورد اجتماع کرده اند، گویند: مگر حلوا پخش میکنند؟

هەڵوا خواردن مایەی کەم دەسەلاتییە.
حلوا خواردن از لاعلاجی است. نان و پیاز یا نان و سبزی خوردن از لاعلاجی است.

هەڵوا خوەر پای تاوت.
کسی که در سن شصت سالگی یا بیشتر صاحب بچه شود. بچه اش را (حلوا خوری پای تابوت) گویند.

هەڵوا هەڵوا، دەم شیرین.

به حلوا حلوا گفتن دهن شیرین نمی شود. شیرین نشود دهن به حلوا گفتن. به عمل کار بر آید٬ به سخندانی نیست.

هەڵەمە گوڵخار.

رنگهای قاطی و چیزهای مخلوط و شلوغ پلوغ. شلم شوربا.

هەڵێن تێ بەڵێن ئەوات.

هەڵێن و بەڵێن، معنیشان مشخص نیست. کنایه: آه در بساط نیست.

هەمای هەم دۆسم.

از وضع اخلاق و رفتار دختری می‌پرسند، مخاطب در جواب گوید: (**هەمای هەم دۆسم**) شاید این جمله مخفف، همتای همهٔ دوستهاییم، باشد یعنی (برای دوست شایسته است).

هەمرۆ دارە وادیارە.

گویا گلابی دارد. کنایه از وجود چیزی و یا درست بودن مطلبی خبر می‌دهند.

هەم زیارەت هەم تجارەت.

هم زیارت، هم تجارت.

هەم لێفە هەم دۆشەکە.

هم لحاف است هم تشک. به مزاح: زن چاق و فربه را گویند.

هەموو رێگەیەك بۆ بانە ئەچێ.

همه راهها به بانه می‌رود. همه مذاهب به پرستش خدا ختم می‌شود. پایان همه راهها یکی است.

هەمە کارە و کەم رۆزی.

همه کاره و کم در آمد.

هەمەکارە و هیچ کارە.

همه کاره و هیچ کاره. کسی را که در هر کار سر رشته ندارد اما بیکار و بی درآمد است.

هەمیشە باران ناوارێ.

همیشه باران نمی بارد. روزگار بر یک حال نیست.

هەمیشه به گەردش.

همیشه در سیر وسیاحت. خوش آمدن گفتن به کسی که از گردش باز آمده باشد.

هەمیشه گۆزه به ساق نایتەو له کانی.

همیشه کوزه به سالم از چشمه باز نمی‌گردد. همیشه سبو از آب درست برنیاید. "قابوسنامه"

هەمیشه له زەماوەنا بی.

همیشه در شادی و عروسی باشد. خوش آمد گفتن به کسی که از عروسی باز گشته است.

هەناسەت له جێگەی گەرمه و دەرتێ.

نفست از جای گرمی درمی آید. بی خالید. آلوده خاطرید. بەچیزی نمی اندیشی که مرا از شکایت زندگی منع می‌کنی.

هەناسەی سەردم کێف له بن تێرێ

داخم خوای من چەت به سەر بێرێ

آه سرد من کوه را از بن می‌کند. براستی خدای من ترا بچه روزی اندازد.

هەناسەی سەردەو بووگه.

نفسش سرد شده. بدنش از حرارت افتاده. مرده است.

هەن بالآی هەر کەس غالّب وه پای وێش

حەفت یا شەش و نیم هیچ نەبۆ ئەندیش

هست اندازهء قد هر کس غالباً از روی اندازهء پایش. بدون تردید هفت یا شش برابرء و نیم. مثل کردی اورامی است می گوید: قد هر کس شش و نیم یا هفت برابر اندازه پایش است.

هەنگوور ئەڕوانێ به هەنگوورا، ئاو ئەگرێ.

انگور به انگور نگاه می کند، آبدار می‌شود. کسی که ناراحتی دیگران موجب سرمشق و تقویت روحی او می‌شود. کوچکتر از رفتار بزرگتر سرمشق می‌گیرد .

هەنگوێن له دەم نەخوەشا تاڵه.

عسل به مزاق بیمار تلخ است.

به‌نزد مردم بیمار ناخوش است شکر
شگفت نیست که ما نزد تو زکفاریم

"ناصر خسرو"

هەنگوێن نیە تا ئەنگووسی لیٚ بەن.

عسل نیست که انگشت بزنند. کسی را گویند که منع بیرون رفتن دخترش شود.

هەنگوێن و کاڵەك ناكەفنە یەك.

عسل و خربزه با هم خوردن به مزاج سازگار نیست.

هەنی مەنە ژێر باڵم.

هندوانه زیر بغلم مگذار. مرا گول مزن و مغرور مکن.

هەنیە كۆڵە.

هندوانه نارس. سر بچه را به هندوانه نارس تشبیه کرده اند.

هەواڵ بوەن بۆ میران

كارەكەر كارەكەر مەگێران

برای بزرگان و امیران خبر ببرید، آنکه زیر دست و فرمانبر بود اکنون بزرگا و زیر دستان دارد. مثل بسیار قدیمی است.

هەواڵ بوەن بۆ میران

وەرزێر وەرزێر مەگێران

خبر ببرید به بزرگان، که فقیران و کارگران ده کارگر گرفته اند. چون مثل بالا.

هەوای بەرم داگیە لە سەرم.

در مورد اشخاص جلف و بوالهوس گفته می‌شود: هوای برم زده به سرم.

هەوای شەلەم، داگیە لە كەلەم.

برای کسی که آرزوی خوردن چیزی کند، گویند: هوای شلغم خوردن بەسرش زده است.

هەورامی تۆشە خوەر.

اورامی توشه خور. کسی را گویند که از سوقات و رەآورد خود می خورد.

هەورامی دڵی ها بەنان تیرییەو.

اورامی به آرزوی خوردن نان تیری است. نان تیری همچون نان تبریزی است اما بر روی ساج برشته شود نه در تنور. مثل در مور کسی گفته میشود که در آرزوی چیزی مشکل الوصل است.

هەور بكە و مەوارە.

ابر کن و مبار. (در برابر تقصیر زیردستان خشمگین شوید، اما تلافی نجویید).

هەورت بویٚ و بارانت نەویٚ.

ابر داشته باش و باران نداشته باش. عصبانی شو اما عکس العمل نشان مده.

هەور سوور بارانی دور.

ابر سرخ بارانش دور است. ابر سرخ باران ندارد.

هەوڕگەر بە کەلەکە ئاو ئەخواتەو.

کوزه گر از کوزه شکسته آب می‌خورد. آنانکه غنی ترند، محتاج ترند. پسر فقیه بی سواد می‌شود.

هەورە.

هوا ابری است. در حالی که صلاح نباشد مطلبی عنوان شود و با همین جمله به طرف می فهمانند که: نباید دنبال قضیه را گرفت.

هەوساری داماڵیاگە.

جسور و افسار گسیخته.

هەوڵی لیٚ هاتگە.

هول و سراسیمه شده. طمع او را بر داشته.

هەوەس بەرم، داگیە لەسەرم.

هوس جلوم به‌سرم زده. درموردکسی گفته می‌لوُدکه هوس زن گرفتن و یا هوس انجام کاربدی کرده باشد.

هەوەس نامریٚ، خەوی پیا ئەکەفیٚ، وەختی هەڵسیٚ، بە ئەشتەهای سافترەو هەڵئەسیٚ.

هوس نمی‌میرد به خواب می‌رود، وقتی بیدار می‌شود، با اشتهای صافتری بر می خیزد.

شخصی هوسباز، قمار باز، باده نوش، هنگامی که شرائط ارتکاب و انجام عملش قطع شود مسیر عمل و فکر خود را موقتاً عوض می‌کند اگر شرایط عود کند و زمان و مکان را مطابق میل یابد با شور و ولع به‌کار پردازد.

هەو هەو دوای گورگ.

هی هی بدنبال گرگ. داد و فریاد بدنبال دزد. بر گذشته حسرت آوردن خطاست.

هەوە لە هێوەر ژن خاسترە.

هوو بهتر از جاری است.

هەوە هەوە جەڵد ئەکا، هێوەر ژن رەنگ ئەکا.

هوو موجب زرنگی هوو می‌شود، جاری، جاری را عیب نهد و با وی سازش نکند.

هەی هوو ز وەك شیر دا بو پیر دا.

کنایه: عدم رضایت کسی از دلخوش کردن وی در زمان دور. چون: کی بماند.

هێچ چتێ بێ حکمەت نییە.

هیچ چیز بی حکمت نیست. هر چیزی خاصیتی دارد.

هیچ چتێ بێ دەلیل نییە.

هیچ چیزی بی دلیل آفریده نشده.

هیچ خراوێ نەڕوی، خاسێ بێتە جێگەی.

هیچ بدی نرفت که خوبی جایگزینش شود. نظیر: رحمت بر کفن دزد اولی.

هێ خراوێك بێ دەلیل نییە، هیچ خاسێکیچ بێ دەلیل نییە.

هیچ بدی بی دلیل نیست، هیچ خوبی هم بی لیل نیست. هر کارد منشأ دارد.

هیچ دایکێ جەرگی نەسووتێ.

(الهی) هیچ مادری جگرش نسوزد (داغدار نشود).

هیچ دەوایەك بێ حکمەت نییە.

هیچ دوایی بی خاصیت نیست.

هیچ قۆرتێ لە رێگەیا، خوەی ناگرێ.

هیچ صدمه و سختی دربرابرش یارای مقاومت ندارد.

هیچ کەس بە دۆی خوەی نایژێ تورش.

هیچ کس به دوغ خودش نمی گوید ترش. کس نگوید که دوغ من ترش است.

هیچ کەس بە موفتە چت نادات بە کەس.

هیچ کس مفت چیزی به کسی نمی‌دهد. کسی رایگان چیزی ندهد به کس.

هیچ کەس بە موفتە کار بۆ کەس ناکا.

کسی مفت و مجانی برای کسی کار نکند. (این کار کردن هم علتی دارد).

هیچ کەس بێ ئەجەل نامرێ.

کسی بی اجل نمی‌میرد.

هیچ کەس خراوی خوەی گەرەك نییە.

هیچ کس بد خود را نمی‌خواهد. هیچ بنده به خویش بد نخواهد.

"تاریخ بیهقی"

هیچ کەس دو دەفعە نایتە دنیا.

هیچ کس دو بار به‌دنیا نمی آید. در تشویق بر توبه و انصراف از اعمال بد و اغتنام وقت، گویند...

هیچ کەس دۆی خوەی بە تورش نازانێ.

هیچ کس دوغ خود را ترش نمی داند. کسی نگوید که دوغ من ترش است. کس به مال خود عیب نگیرد.

هیچ کەس ماڵ خوەی بە عەیبدار نازانێ.

کسی عیب به مال خود نگیرد.

هیچ کەس نایژێ دۆی من تورشە.

هر کس در بهانه تیز هش است
کس نگوید که دوغ من ترش است

"نظامی"

هیچ کەس عەیب خوەی ناوینێ.

هیچکس عیب خود را نمی بیند. آدمی به عیب خویش نابینابود.

"کیمیای سعادت"

هیچ گوڵێ بێ درك نییە

هیچ گولی بی خار نیست. هیچکس بی عیب نیست.

هیچ لە من و هیچ لە تۆ.

هیچ از من و هیچ از تو. نی ز ما و نی ز تو، رو دم مزن.

"مولوی"

هیچ ماڵێ بێ داوا نەوێ.

بمزاح: هیچ خانه ای بی جنگ و دعوا مباد.

هیچ ماڵێ بێ داوا نییه.

هیچ خانه ای بدون دعوا نیست.

هیچ ماڵێ بێ ساحێو نەوێ.

هیچ سرایی بی سرپرست مباد. الهی هیچ خانه ای بی بزرگ نباشد.

هیچ ماڵێ بێ گەورە نەوێ.

هیچ خانواده ای بی بزرگ و سرپرست مباد.

هیچ من و هیچ تو.

هیچ من و هیچ تو. سر بەسر بی دردسر. با رضایت چیزی دادن و چیزی پس گرفتن.

هیچ نەدیگ.

هیچ ندیده. گدا رذل، بی تمدن و فرهنگ.

هیچ تێ ناگەیێ.

چیزی نمی فهمد. خنگ و سفیه است.

هیچ حاڵی ناوێ.

هیچ چیزی حالی نیست. چیزی سرش نمی‌شود.

هیچێ سەری ناچێ.

چیزی سرش نمی‌شود. چیزی نمی داند.

هیچی لێ نایێ.

کاری از او ساخته نیست. بی لیاقت است.

هێسر بزایێ کەیکف بارۆ بەر

ئەوسا بوینی باڵای سنەوبەر

مثل، کردی اورامی و بسیار قدیمی است.

پسری از پدرش زن می‌خواهد، پدر می گوید باید کاری کنی و بتوانی مخارج زن و بچه ات را تأمین کنی تا برای تو زن بگیرم، بعد از اینکه به او ثابت می‌کند که تو اهل کار نیستی و لش و بیکاره‌ای، مثل را بدین معنی برایش می‌گوید. قاطر بزاید (که نمی‌زاید) درخت گیگم ثمر دهد (درخت جنگلی و بی ثمر). آن وقت قد و بالای صنوبرت را می بینی. تلویحاً به او می‌فهماند که هرگز به آرزویت نخواهی رسید. مادام که بی عار و بی کار باشد.

هێشتا پای گەرمەو نەوگە.

هنوز پایش گرم نشده. آنقدر از اقامتش نگذشته است که امور آشنایی حاصل کند.

هێشتا تاڵی و سوێری نەچەشتگە.

هنوز سرد و گرم روزگار نچشیده. کم خرد و کم تجربه است.

هێشتا خەیر و شەر بەشەو نەکریاگە.

هنوز خیروشر تقسیم نشده است. درمورد گدایی که کلهء سحر در خانەها را می کوبد.

هێشتا سەری لە هێلکە نەجووقانگە.

هنوز سر از تخم بیرون نیاورده است. هنوز کبکش خروس نخوانده. بوی شیر از دهانش می آید.

هێلانەی زەردەواڵە ئەشێونێ.

لانه زنبور به هم میزند. دشمنان را بر خود میشوراند.

هێلکە ئەکەی.

تخم میگذاری؟ خطاب بەکسی سرمترات.

هێلکە بە بن بەخەڵ، ئەوڕژنێ.

در مورد پر حرارت بودن دختران، گویند: تخم مرغ را زیر بغل می پزد.

هێلکەو و ڕۆنی خواردگە.

نیمرو خورده، کله گنجشک خورده. مغز گنجشک خورده. (کسی که زیاد پر حرفی کند، گویند).

هێلکەی ئیمڕۆ لە مامر سۆزی خاسترە.

تخم امروز بهتر از مرغ فردا است. سیلی نقد به از حلوای نسیه.

هێلکەی دوو زەردێنەم بۆ ئەکا.

تخم دو زده برایم می گذارد. (چه سودی برای من دارد؟).

هیمەت ها بە لای فەقیرەو.

همت نزد اشخاص فقیر است. بخشش و بزرگ منشی وی را بی چیز و فقیر نموده است.

هێوەرژن گەل، جلیان لە ناەو یەغانا بە یەکەو جەنگ ئەکەن.

جاری ها لباسشان در یغدان با هم نزاع دارند. (چه رسد به خودشان). رخت دو جاری را در یک تشت نمیتوان شست.

هیوەر ژن هیوەر ژن جەلد ئەکا.

جاری جاری را چابک می‌کند. دو جاری در یک جا در رقابت اند.

حرف "ی"

یا باوەگوڕ گوڕ، هاتم بۆ جفتیٚ کوڕ.

در نزدیکی شهر قروه از خاک کردستان بر سر راه همدان دو تپهء نزدیک بهم به فاصله نیم کیلو متر وجود دارد که بر روی یکی چشمه و استخری موجود است که آب چشمه در طعم و مزه شبیه لیموناد و گوارا است و آبی است معدنی. برروی تپه ای دیگر سوراخی هست که ازآن سوراخ باد هوای متراکمی با فشار زیاد بیرون می آید. این محل به (بابا گور گور) معروف است، آنطور که سینه به سینه محفوظ مانده چنین است: مردی زاهد و عارف در آن محل سکنی داشته، روزی بهمراه بچه اش از روی تپه عبور می‌کرده، ناگاه مار بزرگی ظاهر می‌شود، بچه می‌ترسد و می‌گوید بابا نگاه کن، نگاه کن (بابا گور، گور) نام گذاری می‌کنند. گویا زاهد بر روی همان تپه که سوراخ باد در آن موجود است دفن شده، مردمی که درد و مرضی دارند بدانجا می‌روند و خود را در استخر آب معدنی شستشو می‌دهند و از آب چشمه می نوشند و بر روی سوراخ هوا می‌روند و نیت و تفال می کنند و سکه و گاهی انگشتر و طلاآلات خود را در آن سوراخ می اندازند در اثر فشار هوا سکه و اشیاء مزبور اکثر اوقات بالا می آید که به فال نیک می‌گیرند، گاهی در گوشه و کنار گیر گیر می‌کند و ممکن است به‌همراه سکه و اشیاء شخصی دیگر بالا بیاید. زنان نازا هم که بدین محل می آیند پس از غسل کردن در استخر در این سوراخ چیزی می‌اندازند، نیتی که می‌کنند این است که می‌گویند: (ای بابا گور گور آمدم برای دو پسر) این مثل از دیر زمان بهمین عبارت بر زبانها جاری است.

یا خوا ئەم دەس موحتاج ئەو دەس نەویٚ.

خدا کند این دست محتاج آن دست نشود.

به غمخوارگی جز سر انگشت من
نخارد کسی در جهان پشت من

یار باقی سوحبەت باقی.

یار باقی، صحبت باقی. گاهی برای انذار و تهدید است: بالاخره بهم می‌رسیم و حرفهایمان را میزنیم.

گر بماندیم زنده، بردوزیم
جامه ای کز فراق چاک شده
ور بمردیم عذر ما بپذیر
ای بسا آرزو که خاک شده

یا زەنگی زەنگ، یا رومی روم.

یا زنگی زنگ یا رومی روم. بر یک حال و عقیده پا بر جا باش.

از اول زنگبــار، تــا آخــر روم
بــا دوســت مبــارکیم و بــا دشــمن شــوم
یا سخت چو سنگ باش یا نرم چو موم
یــا زنگــی زنــگ بــاش یــا رومــی روم

یاسین به گوێچکەی کەرا خوەندن.

یاسین بەگوش خر خواندن. نصیحت کردن کسی که نپذیرد چون.... است
کــی ســزد حجــت بیهــوده ســوی جاهــل
پــیش گوســاله نــشاید کــه قــرآن خــوانی
"ناصر خسرو"

یا عومر، کێ بمێنێ، کێ نەمێنێ.

ای عمر: که بماند و که بمیرد، که مرده و که زنده.

یا کەڵە کوشتن یا هەوار گۆزتن.

یا خوك کشتن یا تغییر دادن هوار. هوار: محل اقامت ییلاقی کوچ نشینان.

یام لە خەوا، یا لەم ئاوا.

یا در خواب یا در آب. (زن پسند کردن).

یا نەسیب یا قسمەت.

یا نصیب و یا قسمت. تا سال دیگر که بماند و که بخورد.

یانێ منیچ ئەهل بەقیەم.

رجوع شود به: خه یاتی مردو.....

یانی منیچ هەنانیم.

در مورد کسی که قیافه گرفته و خود را جلوه دهد، گویند: یعنی من هم هستم .

یاو تون زوو ئەرەق ئەکا.

تب تند زود عرق می‌کند. عشق آتشین زود سرد می‌شود.

یا وشتر بە و بار بوە، یا مەل بەو، (بفرە) (باڵ بگرەوە).

یا شتر باش و بار ببر، یا چرنده باش و پرواز کن. یا زنگی زنگ یا رومی روم.
به شتر مرغ گفتند بار ببر، گفت مرغم، گفتند بپر، گفت شترم.

یەخە چاکی رسوایی تێرێ.

گردن کلفتی و الواطی، رسوایی و پشیمانی آرد.

یەزد دورە، گەز نزیکە.

یزد دور است گز و متر نزدیک است. همدان دور است گردویش نزدیک است.

یەك دەسی هەڵی مەگرە.

یکدستی بلند مکن. یکدستی برداشتن. یکدستی گرفتن (با حقارت به کسی نگریستن و تحویل نگرفتن).

یەك شەو مێمانم و یەك ساڵ دوعاگۆ.

یک شب مهمان و یک سال دعاگو.

یەك نەزەر حەلاڵە.

یک نظر حلال است. کسی که بخواهد زنی را به عقد خود در آورد یک بار و یا سه بار دیدن زن شرعاً بر او حلال است.

یەکی بە رۆژا وشتری نەئەدی، ئەیوت بە شەوان خەیاتە ئەکەم بە کونا دەرزیا.

یکی بروز روشن شتر را نمی دید، می گفت، (ادعا می‌کرد) من به شب تاریک رشته را از سوراخ سوزن می گذارنم.

یەکێ بێژە و یەکێ بژنەوە.

یکی بگو، یکی بشنو. بد کنی، بدگویی و بدبینی بد شنوی.

یەکێ بێژی، دوان ئەژنەوی.

یک ناسزایی بگویی، دو می‌شنوی. کلوخ انداز را پاداش سنگ است.

یەکێ تر ئێش ئەکێشێ و یەکێ تر ناز ئەکات.

یکی درد می‌کشد دیگری ناز می‌کند. یکی از بام افتاد دیگری را گردن شکست.

یەکێ، دەسی ئەشکیا، پایان ئەگرتەو.

یکی دستش می شکست پایش را جا می انداختند.

پیر مردی زنزع می نالید
پیر زن صندلش همی مالید

یەکێ قەرزیان پێ نەئەدا، ئەیوب لە رەحم خواوە قەرز دارنیم.

یکی را قرض نمی دادند می گفت: به لطف خدا بدهکار نیستم.

یەکێکیان رێگە نەئەدا ناو ئاوایی، هەواڵ ماڵ قێخای ئەپرسی.

یکی را بەده راه نمی دادند، گفت: تیر و ترکش مرا به خانهء کدخدا ببرید.

یەکێکیان مەن بن و یەکێکیان نیم مەن.

باید یکی من باشد و یکی نیم من. در مشاجره و برخورد باید یکی کوتاه بیاید تا دعوا بخوابد.

یەکێ لە ئاسیاوە ئەهات و هەواڵ گەنمی ئەپرسی.

یکی از آسیاب می آمد و از گندم می پرسید. ده میبینی و فرسنگ می پرسی؟

یەکێ لە دێیەو ئەهاتت و هەواڵ ماڵ قێخای ئەپرسی.

یکی از ده می آمد و خبر از خانه کد خدا میگرفت. ده می‌بینی و فرسنگ می پرسی؟

یەکێ لە رۆژ چوارشەمەدا پووڵ ئەدوزێتەو، یەکێ پووڵ گوم ئەکا.

یکی در روز چهارشنبه پول پیدا می کند، یکی پول گم میکند. روز چهارشنبه بی مورد بدشگون شده.

یەکێ لە شارەو ئەهات و هەواڵ شاری ئەپرسی.

یکی از شهر می آمد و از شهر و وقایع آن سئوال می‌کرد.

یەکێ نان نەو، ئەچوو پیازی ئەسەند.

یکی نان نداشت پیاز می‌خرید. یکی خر نداشت پالان می خرید.

یەکێ نان نەو بخوات، پیازی ئەخوارد ئەشتەهای بکرگێتەو.

یکی نان نداشت بخورد پیاز می‌خورد که اشتهایش باز شود. افراط و تفریط و کارهای ضد و نقیض انجام دادن.

یەکێ نییە دیان خەیری پیا بنێ.

کسی نیست که او را دلجویی و ترحم کند. کسی به‌او وقعی نمی نهد. همه از او بد می گویند.

چیستان "مەتەل"

ئەڕوێتو، لا ناکاتەو.
می‌رود و به عقب نگاه نمی‌کند.

ئاو "آب"

ئەسپە رەشەی چل قەمتەرە، هەر قەمتەری چل نۆکەرە.
اسب سیاهی است که چهل افسار دارد، هر افسارش دارای چهل نوکر است.

رەشماڵ "خیمه، چادر"

ئەم سەر کەری و ئەو سەر کەری، پارەکەری و پینەکەری.
این سر کن و آن سر کن، پاره کن و وصله کن.

بەرگدروو "خیاط، درزی"

ئەو لا دیوار، ئەو لا دیوار، ناو راسەکەی سەگێکی هار.
این طرف دیوار، آن طرف دیوار، در وسطش سگی هار.

زار و زمان "دهان و زبان"

بانێکە و دووکانێکە، چوار بزن و شوانێکە.
بامی است و دکانی است، چهار بز و شبانی است.

دەست و قامك "دست و انگشتان"

بە ڕۆژا ئاوسە و بە شەوا قسرە.
به‌روز آبستن و به شب شکم خالی از بچه. (قسر، نازا)

کەوش "کفش و پای افزار"

بە شەوا خانمە و بە ڕۆژا کڵفەت.
به شب خانم است و به روز کلفت.

گەسك "جارو"

بیگری گەلەگاڵێکە، بەری بەی پڕ ماڵێکە.
اگر بگیری اندک است، اگر رهایش کنی پر خانه ایست.

نەفس "شکم و نفس"

بێ گیانە و بە شوێن گیاندارا ئەڕوێ.
بی جان است و بەدنبال جاندار میرود.

فیشەك "فشنگ"

بیگری مشتێکە، بەری بەی دەشتێکە.
بگیری یک مشت است، رهایش کنی بەاندازه دشتی است.

چاو "چشم"

پەنج پەنجەی عەلی، وابەستە بە دار، باوکی لە پۆلا، دایکی لە مەغار، بەچکەی هەڵتێرێ وەك دەنکەی هەنار.
پنج پنجه علی، وابسته به درخت، پدرش از پولاد، مادرش ادر غار، بچه می آورد چون دانه انار؟!

تاڵی هەورێشم، تا بەغا ئەیکێشم.
یک رشته ابریشم را تا بغداد میکشم.

رێگا "جاده"

تەپە گردەڵە، هێلکە.
تپهء گرد، با گیاه خرد و ریز.

سەر مرۆڤ "سر انسان"

تەڕی ئەکەیتو پڕی ئەکەی، ئەیکەیتە خوەتا و حەزی پێ ئەکەی.
ترش میکنی و پرش میکنی، بخودت فرو میکنی و خوشت می آید.

کەوچك "قاشق"

چاڵێکم هەس چل گەزی، چل خاتونی تێ بەزی، پڕیە لە وردە دەرزی.
چاهی دارم چهل متری که چهل خانم در آن داخل شدند، پر است از سوزن ریز ریز.

کنگ "کنگر"

جل و ئەدوورنێ بۆ هەر چی کەسە و خوەی رووت ئەگەڕێ.
لباس برای هر کس میدوزد و خود برهنه میگردد.

دەرزی "سوزن"

چتێکم هەس چتانی، هالە ناو بوخچەی سوڵتانی، ئاوی ئەخوەی یا دانی؟

چیزی دارم به حقیقت چیز است، در داخل بقچه سلطانی قرار دارد، آبش را می خوری یا دانه اش را؟

پاشەرۆکی لەش "مدفوعات بدن"

چل تاق چل نیم تاق، چل حۆریی ناو چاو زاق.

چهل طاق و چهل نیم طاق، با چهل حوری درخشان چشم.

هەنار "انار"

حەفتاو دو دەرد دەوا ئەکا و خوەی دەوایی نییە.

هفتاد و دو درد را دوا میکند و خود دوا ندارد.

تلیاك "تریاک"

خالۆ ! هەڵسە بێرەوە، باوتوکم بانگت ئەکا، باواتە.

دایی ! پا شو بیا و پدرم که تو را صدا می‌زند پدر بزرگت است. در میان مثلها شرح داده شده است.

دو ئاو لە جامێ، هەر یەك لە رەنگێ.

دو آب در یک ظرف هر کدام از یک رنگ.

هێلکە "تخم مرغ"

دەسماڵێکە چوار گۆشە، پڕیە لە وردە پێشە.

دستمالی است چهار گوش، پر است از خرده استخوان.

ئاسمان "آسمان"

رێوییە زەردگ لە کونا مردگ.

روباه زرد رنگ، مرده در سوراخ. روغن داخل خیک (در سابق بەجای حلب خیک استفاده می‌شد).

ژێری ئاوە و بانی ئاگرە.

زیرش آب است و رویش آتش.

مکیان "قلیان"

ساج زل زل، کەفتە مەنزل، کوولەکە جمی، بەغا رمی.

ساج بزرگ بزرگ در جایگاه افتاد، ستون حرکت کرد، بغداد ویران شد.

هەور "ابر"

سەر لە زەوی پا بەرەو ژوور، کەوای سەوز و مێزەرەی سوور.

سر بر زمین پا رو بەبالا، قبای سبز و عمامەء سرخ.

چەوندەر "چغندر"

سەرەکەی تەسکە و بنەکەی بلاوە، ئەگەر ژیری بێژە کلاوە.

سرش جمع و تهش باز است اگر عاقلی بگو کلاه است.

کلاو "کلاه"

سەوزە وەك خەیار، بەرزە وەك چنار، تورشە وەك هەنار.

سبز است چون خیار، بلند است چون چنار، ترش است چون انار.

رێواس "ریواس"

سێ شەش و سێ چوار، لەو دوا بەهار، شەشی بایە و شەش بۆرانە، شەش سێوەری ژێر دارانە.

سه شش تا و سه چهار تا، بعد از آن بهار است از این مقدار مدت شش شبانه روز با دو شش دیگر بوران است، بعد از شش دیگر سایه زیر درختان شروع می شود.

"فروردین ماه"

فاسقی خەمسە دیارە، قەلەبازە و کۆلارە، دووپشکە و مشك و مارە.

فاسق خمسه از دور پیداست، زغن و قرقی و کژدم و موش و مار است. به ظن قوی اشاره به تابستان است که این پنج جاندار در آن فصل بیشتر ظاهر می‌شوند.

هاوین "تابستان"

کاشیی چینی ئاوی دوو رەنگ.

کاشی چینی آبش دو رنگ.

هێلکە "تخم مرغ"

کوتە نالێ بە وەعدەی سالێ، خستمە چالێ.

یک تکه نعل را به وعده یک سال در چاه انداختم، (کره خر است که دوازده ماه در شکم جا دارد).

جاشەکەر "کره خر"

کوڕ کوڕمە و برای شوومە.

پسر پسرم است و برادر شوهرم. (در امثال بطور مشروح ذکر شده است).

له پڕا نیمەس و له نیمەدا پڕ.

در پر نیمه است و در نیمه پر است. ماه در قرص تمام در نیمه ماه است و وقتی ماه تمام می‌شود و به سی روز می‌رسد ماه نصف و قرص ناقص می‌شود.

مزگتی گۆشته، محراوی ئاوه، هەر کەس هەڵی هاورد ئەقلیٚ تەواوه.

مسجدش گوشت است محرابش آب است، هر کس توانست بگوید چیست عقلش کامل است.

"ماسی "ماهی

وەسه کراس و دەرزیی نەدیگه، وەسه ئارد و ئاسیاوی نەدیگه، وەسه دار و خەڕاتی نەدیگه.

چون پیراهن است و سوزن بخود ندیده، چون آرد است و آسیا هم ندیده، چون درخت و چوب است و چوب تراش و صافکار ندیده.

"سرینچك "سنجد

هەر ئەڕوێتو خاك ئەكا بە سەر خوەیا.

هی می‌رود و خاک بر سر خود می ریزد.

"گاسن "گاو آهن

هەر چی بیکوتی بە زەوینا ناشکیٚ.

هر اندازه آنرا بر زمین بکوبی، نمی شکند.

"كاغەز "كاغذ

"اسماء و اصوات"

در موردانسان

ئەپرمنیٚ: صدای گریه، به صیغهء سوم شخص مضارع.

ئەپژمیٚ: عطسه میزند.

ئەپژنیٚ: می پاشد. (آب یا دانه یا غیر آن).

ئەپشقنیٚ: خنده ناگهانی ول دادن.

ئەپیشنیٚ: صدای مخصوص هنگام قهر و غضب بچه توأم با گریه.

ئەترووکنیٚ: باز و بستن شدن چشم به سرعت به صیغهء سوم شخص مضارع.

ئەرژنیٚ: می ریزد. (آب، دانه، خاک و غیره).

ئەزرنگیٚتەو: گاهی گوش صدایی شبیه زنگ زدن میدهد.

ئەزریکنیٚ: جیغ و داد میزند.

ئەزیرنیٚ: داد میزند. (به صدای زیر و نازک).

ئەنسکیٚتەو: بچه در پایان گریه صدایی شبیه سکسکه ایجاد میکند.

ئەشاخنیٚ: صدای گریه شدید و بلند به لفظ مضارع.

ئەشریخنیٚ: صدای بلند انسان، غرش شیر، صدای شدید ابر.

ئەفیرنیٚ: کثیف کردن خود در حالت اسهالی به صیغه سوم شخص مضارع.

ئەفیقنیٚ: با دهن صدایی از چیزی در آوردن. (صدای دماغ).

ئەفیکنیٚ: صوت میزند با دهان، یا بینی در خواب.

ئەقوزیٚ: سرفه میکند.

ئەقیرنیٚ: داد میزند (بهصدای باز).

ئەقیژنیٚ: فریاد میزند (با صدای بلند و زیر).

ئەکروژیٚ: نان خشک، قند و شبیه آن را با دندان خرد کردن.

ئەگیریٚ: گریه میکند.

ئەلاونێتـەو: بـا صـدای محزون و گریـه آلـودی محسنات مرده را بازگو کردن و قربان و صدقه شدن.

ئەمڕنیّ: صدایی شبیه صدای خرس درآوردن.

ئەمیزنیّ: صدایی شبیه صدای گربه ضعیف در آوردن.

ئەمیقنیّ: نق و ناله بچه یا مردی ضعیف.

ئەناڵنیّ: می نالد. (آه و ناله می‌کند).

ئەنرکنیّ: نعره می‌زند. می غرد.

ئەنقنیّ: صدای مخصوص هنگام زور زدن.

ئەیکڕنیّ: با قاشق یا کفگیر از ته دیگ صدا در آوردن.

ئەیمژیّ: مک می‌زند. می مکد.

ئەیملکنیّ: نقل یا آب نبات را در دهان گرداندن با صدای مخصوصی.

پچه پچ: به نجوا صحبت کردن.

پرخەی تیّ: خر خر می‌کند. (در خواب).

پرمەی تیّ: صدای گریه شدید.

پریکه پریك: صدای خنده ضعیف و نزد خود.

پسکه پسك: آرام راه رفتن دزد. پاورچین پاورچین.

ترپه ترپ: راه رفتن با پای برهنه و تک تک پا بر زمین کوبیدن.

تریکه تریك: خندیدن یا حالتی شاد.

تەپه تەپ: با کفش گشاد و تک تک راه رفتن. صدای تپش قلب.

تەقه تەق: صدای کوبیدن در یا چیز دیگر.

جرته جرت: با قدمهای کوتاه، سریع راه رفتن.

جرنگه جرنگ: صدای پی در پی گوزیدن.

جووزەی تیّ: صدای بچه مریض و شبیه آن.

جووکەی تیّ: حرف زدن کسی بەصدای ضعیف و بهانه گیری بچه بهمان صدا.

چرپەی تیّ: راه رفتن شبیه صدای پای دزد.

چاڵپەی تیّ: صدای دهان باز موقع خوردن چیزی.

حیچەحیچ: کوچکی که با حالت و صدای تعرض آمیز در مقابل بزرگتر می ایستد.

خشەی تیٚ: خش خش میکند.

خوتەوبۆڵە: بەصدای آهسته اظهار نارضایتی کردن. قر زدن.

خورپەی تیٚ: دلی که فرو ریزد. تپش شدید قلب.

خوڕە خوڕ ئەکا: خر خر میکند. (در خواب).

دیانەکڕیٚ: دندان قروچه.

دیانەکرۆژیٚ: دندان قروچه.

زرمەی تیٚ: از چیزی صدایی در می آورد.

زرنگەی تیٚ: صدای پولک و چیزهای آویخته به لباس. صدای زنگوله.

زڕەی تیٚ: صدای پول خرد و غیر آن.

سرپەسرپ: پاورچین پاورچین راه رفتن.

سرکە سرك: به نجوا صحبت کردن.

سروه: آرام حرف زدن.

شرتەشرت: تند تند آمد و شد کردن.

شریخە شریخ: سروصدای زن بد و سلیطه.

شڵپە شڵپ: صدا در آوردن هنگام راه رفتن در آب و گل.

شڵتەشڵت: با چادر آمد و رفت کردن و قر و فر دادن.

شلنگە شلنگ: صدا درآوردن از لباسهای بلندی که پوشیدەاند.

شەپەشەپ: صدای لباس ضخیم و بلند شبیه قبای آخوند و لباس زمستانی زنان سابق.

شیتە شیت: سروصدای زن سلیطه و جسور.

فرتە فرت: آمد و شد سریع یک یا چند کس.

فڵچەفڵچ: صدای گوشتی که در هاون کوبیده میشود و نظیر آن. و صدای راه رفتن در گل نسبتاً شل.

فڵقە فڵق: صدای گوشتی شل و آبدار که در هاون کوبند. صدای راه رفتن در گل زیاد و آبدار.

قرته قرت: صدای جویدن یا خرد کردن نان خشک و غیر آن. صدای چیز خوردن موش.

قرچەی تیٚ: صدای برشته شدن و سوختن چیزی.

قرخه قرخ: صدای گرفتن سینه و صورت.

قلّەی تیٚ: صدای خنده و حالت خوشحالی زیاد. صدای جوشیدن غذا نظیر حلوا و سمنو.

قۆرەقۆڕ: صدای پیچش شکم.

قیچەقیچ: صدای زنی بی حیا و ناسزاگو.

کرکەکرك: صدای خنده به حالت خفگی.

کرمه کرم: صدای جویدن قند و آب نبات.

کلّپه کلّپ: صدایی که در اثر ریختن نفت یا آب بر آتش ایجاد میشود.

کڤه کڤ: صدای گوش در وقتی که آب در آن رفته باشد.

گرپه: صدای شعله آتش.

گرمەگرم: صدای مهیب شبیه غرش ابر. افتادن سنگ یا تیر سقف.

گیڤه گیڤ: صدای زوزه باد. صدای فشنگ در اثر شتاب.

لووشه: صدای آب دماغ بالا کشیدن.

مرخه: منخرین بسته ای که صدای غیر عادی دارد. شبیه صدای گربه در حالت آرامش.

مرقه: از صدا و حرکات کسی معلوم بودن که کبکش خروس میخواند.

مشه: مش مش کردن در اثر گرفتن بینی.

ملّچەملّچ: صدای دهان هنگام مک زدن به قند و نبات و یا خوردن چیزی.

ملّقه ملّق: صدا در آوردن هنگام خوردن.

مۆزه مۆز: صدا و حالت مخصوص و دوروبرگشتن کسی هنگام داشتن تقاضایی.

نزگەره: سکسکه.

واقەواق: صدای گریه نوزاد.

هاوار: هوار. داد و فریاد.

هەڵمە هەڵم: صدای دهان هنگام عجولانه خوردن چیزی.

هەنکە هەنگ: صدای نفس در اثر تب یا خستگی.

حیلکە حیلك: صدای خنده مداوم و ملایم.

در مورد آب

پژیا: پاشیده شد.

خوڕە: صدای آب روان.

ڕژیا: آب ریخته شد.

شڵقە: مایعی در طرفی در اثر تمان خوردن صدا کند.

شۆڕە: صدای آب ناودان یا شیر و امثال آن.

شەپۆل: صدای موج.

فشە: صدای شیر آب که خیلی کم باز باشد و صدای مخصوصی کند. شبیه صدای خروج ادرار دختر.

فیشە: صدای فوران آب یا خون.

فیشە: صدای خارج شدن آب یا ادار زن و دختر با صدای مخصوص.

فلقە: صدای حرکت چیزی در محلی خیس و آبکی.

قلتە: صدای غذای آبدار در حال جوشیدن و صدای خنده در اثر نشاط.

قلمە: صدای آب هنگام ریختن از کوزه.

گرپە: صدای آب هنگام برخورد بر سنگ و مانع.

گرمە: صدای ابر، نهیب زدن. غرش آب.

ناڵە: صدای آب که از دامنه کوه به سرعت سرازیر است.

نرکە: صدای عظیم آب آبشار.

هاڕە: صدای روان شدن آب بەسرعت.

هاچە: صدای روان بودن آب بەسرعت.

صدای باد

شنه: وزیدن نیسم.

لووره: وزش باد هنگام بوران برف.

گڤه: صدای وزش باد.

گیڤه: صدای وزیدن باد تند.

مووڕه: صدای وزیدن باد سرد تند.

صدای خراب شدن خانه و دیوار

خراو بوو: خراب و ویران شدن.

رمیا: خراب شد. افتاد.

روخیا: فرو ریخت.

ناڵەی کرد: در اثر افتادن صدا داد.

صدای جوشیدن سماور

ئەکوڵێ: می جوشد.

جیزەی تێ: صدای سماور قبل از بجوش آمدن.

قڵت ئەوەشنێ: صدای حبابهای آب هنگام جوشیدن.

گیزەی تێ: صدای سماور قبل از جوشیدن.

صدای گوسفند وبز

ئەباڕنێ: گوسفند یا بز صدا می کند.

ئەباقنێ: گوسفند یا بز صدا می کند.

صدای الاغ

بۆڕە: صدای گاو.

قەوچە: حیوانات یەکسم، هنگام جفت گیری.

سه‌ره: صدای عرعر.

لووشکه: گلد پرانی. لندیدل چارپا برای علیق.

صدای کوبیده شده در و پنجره

ته‌قه: صدای کوبیده شدن دروپنجره.

جیره: صدای پاشنهء در.

ده‌نگ: صدای در و پنجره در اثر باز و بسته شدن.

ناڵه: صدای بهم خوردن در به سختی.

صدای بینی

فلّقه: موقعی که بینی پر و آبدار باشد.

فیکه: سوت زدن بینی در اثر بستگی و خشکی.

قوّره: بینی پر آب و اخلاط را بالا بکشند.

مشه: صدای بینی خشک و گرفنه هنگام خواب.

صدای شیر درنده

نه‌ره: نعره و غریدن.

نرکه: چون ریزش مهیب کوه صدا کردن.

شریخه: چون ابر غریدن.

صدای سگ و گرگ

لووره: صدایی به‌حالت آه و و ناله و گرسنگی.

وه‌ره: بیشتر مخصوص سگ. عوعو.

نووزه: صدا در حالت ضعیفی و درماندگی.

گه‌فه: صدای سگ نر.

یا خوا خوه‌شت بیّ یا شیّخ له دیّلیّ

ئەر گەفەی گەماڵ کوردەماڵ بێڵێ

خطاب بە عبدالرحیم مولوی کرد:

خدا کند ای شیخ در دە دیلی بەشما خوش بگذرد، اگر صدای سگ نر خانە های کرد مانع نباشد.

ئێمە بارمام کرد کوردەماڵەکان

دێڵێمان جێ هێشت بۆ گەماڵەکان

ما بار کردیم وکوچ کردیم ای خانوادەهای کرد، دیلی را بەجا گذاشتیم برای سگهای نر.

دیلی: اسم آبادی است ضمناً ایهامی در بین مولوی وجود دارد و آن این است: دیل یا دە ل بەمعنی سگ مادە. یعنی سگ مادە را برای سگهای نر (معترضین و مخالفین) بجا گذاشتیم.

صدای افتادن سنگ و چیز سنگین

ترپە: صدای افتادن سنگ یا چیزی بر روی خاک.

تەپە: صدای پا یا افتادن سنگ بر نرمی.

تەقە: صدای افتادن سنگ بر روی سنگ یا شیشە یا نظیر آن.

شلپە: صدای افتادن سنگ در آب.

شلقە: صدای افتادن سنگ یا چیزی سنگین در آب و گل.

ناڵە: صدای افتادن سنگ با صدای مهیب یا صدای انفجار.

هارە: صدای شکستن و فروریختن شیشەء بزرگ.

زرمە: صدای افتادن چیز سنگین از بلندی.

گرمە: صدای خوردن سنگ بە در یا پنجرە.

دەنگە: صدای در معنی فارسی.

صدای شکستن درخت یاشاخەو ین

شاخە: صدای مهیب شکستن درخت.

تلێشیان: صدای شق شدن و شکافتن شاخە از بیخ.

قرمە: صدای شکستن شاخەء بزرگ.

شکیان: همان شکستن درفارسی.

قرپه: صدای شکستن درخت یا شاخه آن.

قرچه: صدای شکستن ناقص و ترک خوردن شاخه. صدای جرقه آتش زغال.

صدای ماشین

بۆرە: صدا در اثر سرعت ماشین سنگین.

دەنگە: صدا در معنی فارسی.

هارِه: صدا در اثر گاز دادن زیاد در حرکت و اگزوز سوراخ دار.

تەقە: صدای ماشین بر روی دست انداز.

صدای گربه

میاوه: صدای عادی میو میو کردن.

میزه: صدای ضعیف.

مرخه: صدای ابراز رضایت هنگام نوازش کردنش.

مره: صدای بلند گربه نر هنگام خواندن جفتش. صدای مخصوصش هنگام مجامعت.

صدای کلاغ

دەنگە: صدا.

قێره: قار قار کردن.

صدای گاو

مشه:

بۆرە:

قۆرە:

پشقه:

صدای پشه و مگس

گیزه: صدای پشه و مگس.

پرخه: صدای خرگوش در هنگام خواب.

صدای اسب

نیخه: شیهه.

کوڕه: شیهه.

حیله: شیهه.

پرمه: در حالت عطسه یا سرفه.

لێخوڕی: غریدن.

شریخه: غریدن.

شریخەی تازەی تۆڕ: صدای اسب جوان سرکش. (مولوی کرد).

جیکەجیك: جیک جیک گنجشک.

خوەندن: صدای کبوتر، خروس، بلبل و غیره.

گومه گوم: صدای کبوتر و کبک خوان.

صدای توپ و تفنگ

تەقە: صدای بم و خفه.

تەپە: صدای تفنگ باروتی با باروت نم دار.

گرمه: صدای بلند.

ناڵه: صدای مهیب.

صدای مار

ئەخوێنێ: می‌خواند.

ئەکیفنێ: هنگام برخورد به انسان.

ئولووشنی: صدای اعتراض آمیز.

صدای بریده شده نخ و ریسمان

بچرپا: بریده شدن.

برپا: بریده شد.

رووش رووشه‌و بوو: تاروپودش از هم باز شد.

در مورد پارچه

داشیرپیان: پاره شدن کج و بر خلاف جهت مقصود، با صدایی مخصوص.

دادرپیان: پاره شدن در همه مصادر زیر نوع صدای یکی است.

درپیان: پاره شدن.

دادرپین و دادرپاندن: پاره کردن.

درپین: پاره کردن.

صدای ابر

شریخه: غرش شدید.

گرمه: صدای معمولی.

ناڵه: صدای مهیب توأم با صاعقه.

ریختن دانه و غیر ین

پژیان: پخش شدن.

رژیان: ریخته شدن.

پژاندن: پخش کردن.

رژاندن: ریختن.

در بارهء خون

خواره: فوران کردن.

فیشقه: جهیده و بیرون پریدن.

صدای مو

قرچه قرچ: در اثر شانه زدن و خوردن به پارچه ابریشم یا نایلون.

کزه کز: صدا به‌هنگام سوختن آن.

کزه کز: صدای سوختن غذا و ته بستن آن.

صدای ریزش چاه

ته‌پی: تپید. فرو رفت.

روخیا: فرو ریخت.

وه‌ره‌قه‌ی کرد: شکاف برداشتن توأم با صدا.

صدای شکستن شیشه و هم جنس ین

پریش پریشه‌و بوو: ریز ریز شد. زره زره شد.

رێز رێزه‌و بوو: ریز ریز شد.

شکیا: شکست.

ورد بوو: خرد شد.

صدای هندوانه

خرچه: صدای هندوانه رسیده در اثر فشار دادن.

خرمه: صدای هندوانه رسیده در اثر فشار دادن.

ته‌په: صدای هندوانه نارسیده در اثر زدن بر آن.

بیان حالت برخی از کلمات

ئاشته‌و بوون: آشت شدن آشتی کردن.

بچڕ بچڕ: تو بکش من بکش.

بسکه بسك: در نشاط و ذوقی باطنی بودن.

به‌حته‌وبوون: مات و حیران شدن از دیدن چیزی غیر منتظره.

پرمه پرم: حالت گریه و اشک ریزی شدید زنی داغدیده.

پسکه پسك: آرام آرام چون دزد. پاورچین، پاورچین راه رفتن.

پیران کردن: بچه ای که بعد از گریه زیاد حالتی شبیه غش و صرع بدو عارض شود.

پیرۆکه‌و بوون: جمع و چروک شدن پوست دست و پا در طول دادن به استحمام.

پیشبردنه‌وه: کسی که با بغض و خشم، گریه بر خود آورد.

ترپه ترپ: صدا و بیان حال راه رفتن در طبقه بالا سر.

تریفه تریف: چگونگی نور افشانی ماه.

ته‌پ ته‌پ: حالتی چون (ترپه ترپ).

ته‌زین: عضوی که در اثر بد قرار گرفتن، خسته و خشک شده و مورمورکند.

چرپه چرپ: صدا و حالتی چون (ترپه ترپ).

چلّپه چلّپ: دهان را هنگام غذا خوردن باز و بسته و صدا ایجاد نمودن.

چلّه‌کیان: یکه و تکان خوردن.

چیرکردنه‌وه: دهان را به‌حالت اعتراض و خشم کشیدن.

خشیان: خش خش از جا حرکت کردن. حالت لغزیدن فرشی از جای خود.

داتلّشیان: شکاف برداشتن (لباس، چوب، شاخه درخت).

داچۆریان: واژگون کردن ظرفی به منظور خالی کردن آخرین قطره های مایعی.

داماڵین: جمع کردن و با خود بردن.

دامرکیان: تربیت گرفتن و آرام شدن شخص شرور.

زرمه‌زلێ: بازی و کشتی دو یا چند دوست با هم.

زریوه زریو: برق زدن ذراتی چون پولک، ستاره و غیره در مقابل نور.

زلقِه زلق: حالت فراوانی آب در سوپ و آش خورشی.

سرکه سرك: سر تو هم کردن و پچ پچ کردن.

سنگه سنگ: تنبل و لش و دیر کار بودن:

شانەوشان کردن: با ناز و اطوار راه رفتن و شانه ها را بالا بردن.
شلّپەشلّپ: آب را بەوسیله قسمتی از بدن یا تمام اعضاء به صدا در آوردن.
شلّقەشلّق: حالت سروصدای مشک یا ظرفی نیم پر از مایعی هنگام حرکت.
شۆڕەو بوون: طرفی از لباس یا چادر و یا چیز دیگری آویزان شدن.
شنەشن: با خرامان راه رفتن.
شەپەشەپ: صدا و حالت راه رفتن با لباس بلند و قبا و عبا.
شەکەشەك: در راه رفتن سریع شانه ها را گرداندن.
فرتەفرت: بەین طرف و آن طرف دویدن و پی مقصود گشتن.
فلّچەفلّچ: صدای بهم زدن خمیر، حالت غذا خوردن پیری بی دندان.
فلّقە فلّق: حالت و سر و صدای چکمه ای که در آن آب باشد هنگام رفتن.
فینگەفینگ: نفس را با دهان و بینی بالا کشیدن حالت گریه ایجاد کردن.
قلّتەقلّت: حالت خوشحالی زیاد و جوشیدن غذا.
قۆلەقۆل: حالت راه رفتن درازی بلند گام.
کرژەوبوون: در اثر سرما یا کار کردن زیاد سر حال آمدن و ورزیده شدن.
کورۆژین: نان خشک و قند و غیره را با دندان خرد کردن.
کۆمە کۆم: حالت راه رفتن شخص کوژپشت و خمیده قامت.
کووڕبوون: خشک و بی حس شدن عضوی.
گۆت بوون: حالت بدن در ورزش شدید بعد از استراحت، جماع بودن.
گورپ کردن: از ترس خود را جمع کردن.
گورجەو بوون: جمع و جور و زرنگ شدن.
گەشەوبوونەوە: شاد شدن و سرحال آمدن همچون آتش زغالی را که بگیرد.
لاواندنەوە: با صدای محزون و گریه آلود از مرده و کارهای نیکش یاد کردن.
لۆچ بوون: حالت چروک بودن و ناصافی پارچه.
لووره لووور: آه و ناله و حالت زار سگ و یا گرگی زخمی و عزادار.
ماقەو بوون: نگاهی با وحشت و تعجب.
مانکردن: حالت قهر بەخود گرفتن بچه.

مرق دانن: باد به غبغت انداختن و با تکبر قیافه گرفتن.

مرقــه مــرق: از صــدا و حرکـات نوجوانی معلـوم شـدن کـه (کـبکش خـروس مـی خواند).

مرۆژانه کردن: مورمور کردن دست و پا.

مشتومڕ: حالت نزاع و زد و خورد دو دوست.

ملاز بردنەوە: سروگردن و چشمان به حالت کمین و به سمتی کج شدن.

ملّچەملّچ: صدا و حالت دهان موقع جویدن و مک زدن به قیسی و مانند آن.

ملّقەملّق: صدا و حالت دهان هنگام غذا خوردن.

ملّکه ملّك: مک زدن و مکیدن قند و نبات و غیره.

مۆڕبردنەوە: چشم و ابرو و پیشانی را بەحالت خشم بر کسی جمع کردن.

مۆره مۆر: زیر لبی آواز خواندن مرد (زمزمه کردن).

مۆزه مۆز: جوانی که از دور بەدنبال دختری می پلکد.

مووچڕك: حالت تب و لرز.

مەچیره کردن: غمازی بەگوشەء چشم.

نسکه نسك: بعد از گریه شدید حالتی با نفسهای بریده.

نووکه نووك: حالت بهانه گیری بچەء ننر و لوس و توأم با گریه دروغین.

هەسکه هەسك: نفس زنان در حالت خستگی.

هەڵپەڕین: رقص و پایکوبی.

هەنکه هەنك: نک و ناله کردن مریض یا پیر.

حیلکه حیلك: حالت خنده آرام مدام.

یۆرغه کردن: راه رفتن سریع قاطر یا شخص چون آن.

خدا حافظی خشنودانه

بان چاوم هاتی: روی چشمانم آمدی.

بان چاوەکانم: روی چشمانم (قدمت روی چشمانم).

بان گیانم هاتی: روی جانم آمدی.

به خوام سپاردی: به خدایت سپردم.

به خوات ئەسپێرم: به خدایت می سپارم.

بەخەیر بچی: به خیر بروی. خیر براهت آید.

به خیر هاتی: به خیر آمدی (برای ورود و خروج هر دو گویند).

به سلأمەت: به سلامت.

خوات له گەڵ (بی): خدا همراهت.

خوا حافۆت بیٚ: خدا نگهدار.

خوا هەمڕاهت بیٚ: خدا بهمراهت باد.

خوا یار و یاوەرت: خدا یار و یاورت.

خوەش هاتی: خوش آمدی.

دەس خوا پشت و پەناهت: دست خدا پشت و پناهت.

دەس خوا له گەڵت بیٚ: دست خدا به همراهت باد.

دەس خەیر بەهەمراهت: دست خیر به همراهت باد.

سەرچاوم هاتی: روی چشمانم آمدی. (قدمت روی چشم).

خدا حافظی ناخشنودانه

به خەیر نەچی: به خیر نروی.

به سلأمەت نەچی: به سلامت نروی.

خوات لەگەڵ نەویٚ: خدا به همراهت باد.

خوا حافزت نەویٚ: خدا نگهدارت مباد.

خوەش نەهاتی: خوش نیامدی.

گەردەنت ورد: گردنت خرد و شکسته باد.

ملت تەقیٚ: گردنت صدا کرد (ترکید).

ملت شکیا: گردنت شکست. (شکسته باد).

ملت ورد: گردنت خرد (باد).

یا خوا بڕۆیت و نەگەڕیتەو: خدا کند بروی و بر نگردی.

نفرین کسی کردن با این جملات

ئەلاّی ئالەمیان خەیر و خوەشیت پیّ نەدا.

خدای دو جهان خیر و خوشی نصیبت نکند.

بەر دیوان پەیغەمبەر نەکەفی.

به دیوان و حضور پیغمبر (درقیامت) را پیدا نکنی.

بەر شەفاعەت پەیغەمبەر نەکەفی.

در زمرهٔ شفاعت شدگان پیغمبر (در قیامت) قرار نگیری.

بەتیر چلّکنەو (بیت) (بچیت).

هدف تیر و نفرین اشخاص پلید و نابکار قرار گیری.

تەوق زالّم بچیّتە ملت.

طوق ظالم به گردنت افتد.

تەوق زالّم بکەفیّتە گەردەنت.

طوق ظالم به گردنت افتد.

جوانە مەرگ بی.

جوانمرگ شوی.

حەشرەت لە تەك حەشر سەگا بکرگیّ.

حشرت به به همراهی حشر سگ باد.

حەشرت لە تەك مووساییا بکرگیّ.

حشرت بهمراه حشر جهود باد.

خوا بات بە تەوق سەرتا.

خدا بر فرق سرت بزند. (خدا نابودت کند).

خوا بت کوژیّ. خدا ترا بکشد.

خوات لیّ رازی نەویّ. خدای از تو خشنود مباد.

خوا تیر غەزەبت بۆ بگەینیّ.

خدا تیر غضب برایت برساند.

خوا جوانه مەرگت بکا.

خدا ترا جوانمرگ کند.

خوا خراوت بۆ بکا.

خدا کارت را خراب کند. خدا زندگیت را متلاشی کند.

خوا کارت راست نەیرێ.

خدا کارت را راست و درست نکند.

خوام دا بە گژتا.

خدا را بر تو شوراندم.

دەردێ بگری دەرمانی نەوێ.

بە دردی دچار شوی کە درمان نداشته باشد.

رووت رەش بێ: رویت سیاه باد.

روو رەش بەر دیوان پەیغەمبەر بی.

در حشر، مقابل پیغمبر روسیاه باشی.

قرپەت لێ بکەفێ: خرد شوی.

قرچە بکەفێ لە دڵت: دلت بسوزد.

قەرەبەخت بی: سیاه بخت شوی.

گلاراو بکەی: مفهومی چون: درد بگیری.

لا کەفتگ بی: علیل و زمین گیر شوی.

لە جوانیت خەیر نەوینی: از جوانیت خیر نبینی.

لە خوام گەرەکە ئاوارەی شارگەل بی.

از خدا میخواهم کە آوارە شهرها شوی.

لە خوام گەرەکە خەیروخوەشی نەوینی.

از خدا میخواهم خیروخوشی نبینی.

لە دیوان مەحشەرا روو رەش بی.

در دیوان قیامت روسیاه شوی.

لە دیوان مەحشەرا ناهمیٚ بی.

در میدان قیامت ناامید باشی.

لە شەفاعەت پەیغەمبەر بێوەری بی.

از شفاعت پیغمبر بی نصیب بمانی.

یا خوا داوەشی.

خدا کند تکه پاره بشی.

یا خوا خەیروخوەشی نەوینی.

خدا کند خوبی و خوشی نبینی.

جملات توهین یمیز

ئاخوچەرە: چیزی شبیه: زهر مار، درد دل، کوفت.

ئەجاخ رۆشنەوکەر! : اجاق روشن کن ! خانه آباد کن!

ئوجاغ کوێر: اجاق کور، بلا عقب، ابتر، دم بریده.

ئوجاخ کوێرەوکەر: اجاق کور کن، بر باد دهنده نام خانواده.

ئەو نانەی ئەیخوەی بە ساقەی سەر منەو هەس.

نانی را که می‌خوری از تصدق سر من است.

بلەریەزێن: یکه تاز میدان، بدون حریف و رقیب.

بە پەن بووگ:

مسخره شده. مورد شماتت دیگران قرار گرفته.

بەچکە بۆرەکەیی:

بۆرەکەیی: منسوب به قبیله ای از اکراد که نسبت به شهری ها کمتر آداب و اصول بلدند. (بچه دهاتی).

بەچکە سەگ: توله سگ.

بەچکەکارکەر: بچه کارگر (کلفت).

بەچکەکەر: کره خر.

بەچکەکوڵفەت: بچه کلفت.

بەچکەیدوڕاجی:

دوراجی نام طایفه ایست از اکراد که کم خرداند. (بچه دراجی)، (بچه دهاتی).

بەوبەخت: بدبخت.

بەوتەحر: بد ترکیب.

بەوتەشك: بد قیافه.

بێ ئاورِوو: بی آبرو.

بێ بەزەیی: بی رحم.

بێ چارە: بیچاره.

بێ چەشم و روو: بی چشم رو (بی حیا).

بێ رەحم: بی رحم.

بێ عورزە: بی عرضه، بی لیاقت.

بێ فەڕ: بی شکوه، بی وجهه.

بێ لیاقەت: بی لیاقت.

بێ مێشك: بی مغز.

پارۆت گەرەکە:

پارو می‌خواهی ؟ (که از جایت برخیزی تنبل؟).

پرخنە: دماغ بسته خرخر کن.

پۆپ بریاگ:

گیسو بریده (بیشر خطاب به پیر زن است).

پۆپ چەرمگ:

گیسو سفید. (هنگام سرزنش گویند).

پەت بڕ: طناب بر، دیوانه.

پەنگەمووس: مفهومش: بگیر بخواب.

پەینجەی جەحانم:

نردبان جهنم. توهین به شخصی بلند قامت.

تاپاز: دراز و بد قواره.

ترتەپان: کنایه از شخصی چاق و بد قواره و تنبل.

تۆپ قەپان: توپ قپان. شخص چاق و قد کوتاه مراد است.

تەپە تۆراغان: هیکلی چاق و گرد چون کیسه ماست.

تەمەڵ: تنبل.

جواوجیکەر: جواب دهنده و پررو در مقابل سرزنش و توبیخ.

جوانە مەرگ: جوان مرگ شده.

جوننە: جنده. روسپی.

چاچۆڵەباز: فریبکار. حیله گر.

چاوبۆق: چشم بیرون پریده.

چاو خوێل: چشم چش. احوال.

چاو دافڵقیاگ: چشم بهم خورده و تراخمی (بطور خطاب).

چاوداچەقیاگ: کنایه از چشم زاغ.

چاو زاق: چشم زاغ.

چاو مژومۆر: چشم جمع شده و ریز و تراخمی (بطور خطاب).

چاوت دەرهات: چشمت در آمد (می‌خواستی نکنی).

چەڵتووکە سەرە: سرباریک مانند شلتوک (بطور خطاب).

حەیف لەو باوکو دایکە، تۆیان لێ بە جێ ماگە.

حیف از آن پدر و مادر که تو (نااهل) از آنها جا مانده ای.

حیچەحیچکەر.

جواب دهنده جسور در مقابل سرزنش (بطور خطاب).

خرسە: خرسه.

خوتەو بۆڵەکەر: پنهان از دیگران با خود از دیگران بد گفتن.

خوا خراو بۆ کردگ: خدا بدت را خواسته (بطور خطاب).

خوا خراوی خاست بۆ بکا:

خدا بد خوبی برایت پیش آورد.(مزاحاً گویند).

خوا کوشتگ: خدایت کشته است (بطور خطاب).

خوام دا به گژتا:

خدا را بر تو شوراندم.

داپژیاگ: اعضا خرد و گندیده.(بطور خطاب).

داماگ: وامانده.

داوه‌شیاگ: خرد و خمیر شده.

دماره کوڵ: کژدم.

ده‌رد بێ ده‌رمان: درد بی درمان.

ده‌رد گران: درد گران.

ده‌نگ ده‌رهاتگ: شلوغ بی تربیت (بطور خطاب).

رووره‌ش: روسیاه.

زوان بڕیاگ: زبان بریده.

زه‌لیل بووگ: ذلیل شده.

زه‌لیل مردگ: ذلیل مرده.

ژێقنه مووت: مفهومی چون: کوفت، درد بی درمان.

سازنه: قحبه. روسبی.

سپڵه: سفله، ناسپاس.

سوور سوار: سرخ سوار. کنایه از بی حیا و جسور.

سه‌رت په‌نه‌می: سرت باد کرد (بدرک).

سه‌رت ته‌قی: سرت ترکید.

سه‌ر و ژێرت په‌ناوای نایژێ:

سر و زیرت (قواره ات) ده شاهی نمی ارزد.

سه‌گ روو: سگ رو.

سه‌گ سفه‌ت: سگ صفت.

سه‌ڵیته: زن دراز زبان و جسور.

سەوەتەسەرە: سرت بشکل سبد.

سوزمانی:
زن بی شرم. زنی که در میان مردها برقصد و خودنمایی کند.

سێب زەمینی: سیب زمینی. کنایه از مردی بی رگ و بی حال.

شرۆشێت: دیوانه. شلوق.

شەش پا لوتی: شش پا لوتی. لوتی تمام عیار.

شەمشەمە کوێرە: شب کور. خفاش.

شێت پەتبڕ: دیوانه زنجیز بر. بند پاره کن.

شێت خوایی: دیوانه خدایی.

عەنتەر: عنتر.

فەرهادکوژ: فرهاد کش. پیر زال مکار.

قالاوەڕەشە: کلاغ سیاه.

قرپەلێکەفتگ: مفهومی چون: کمرت خرد. درد بی درمان.

قشلاخی:
قشلاقی. قشلاق رودی است ۳ کیلومتری شمال سنندج که سابقاً خانه زنان بدکار در آن نزدیکی بود. توهین و نسبت زنان بد کار بدانجا.

قور قورشوم: قرقشوم. نظیر: زهر مار.

قورزولقۆرت: زهر مار. دل درد.

قەرەچناخ: وراج پر حرف.

قەرەچی: کولی بیابان گرد.

کارەکەر: کلفت.

کرم ناو گوو: کرم داخل نجاست.

کفتەی بەرکوڵ: کوفته زود پخته. عزیز و نور چشمی.

کوڵە فتنە: آشوبگر، فتنه انگیز.

کەچەڵەی مەغز گولە: کچل مغز خراب.

کەچەڵەی مەغز گەنیکە: کچل مغز گندیده.

کەر کوڕگ: کرەخر.

کەرو گەوج: خر و نفهم.

کەرە کوێر: خر کور.

کەرەی نەفامە: خر نفهم.

کەوچکە لووتە: دماغ قاشقی.

کوێرەی لاوێرانە: کورخانە خراب.

گزگە کۆتەرە: جاروی فرسودە.

گوێرەکە: گوسالە.

گەردەن ورد: گردن خرد.

گێس بڕیاگ: گیسو بریدە.

مار مزووك: مارمولک.

مارە چاوە: مار چشم.

مارە رەقە: لاغر مردنی چون مار خشک.

مرخنە: کسیکە منخرینش صدا کند.

مشکە کوێرە: موش کور.

مشك ناو دۆخوا: موش داخل آش دوغ. بچە ضعیف و بی حال.

ملت تەقی: گردنت ترکید.

ملت شکیا: گردنت شکست.

موفتەخوەر: مفت خور.

مەیموون: میمون.

نابار: بد ترکیب. بدقوارە.

ناحەز:برقوارە. برگل.

ناسك نارنجی: نازک نارنجی. ننر.

ناشیرین: بدشکل.

ناکولۆکار: بد ترکیب. بی قوارە.

نامەت: نکبت.

نانەجیب: نا نجیب.

ناماقوولْ: نامعقول.

نەگومە: گیج و ویج. دهاتی. نا آشنا به...

ورچە: خرس.

وشتر: شتر.

وشکەوبووگ: خشک شده، الاغ مردنی.

ولحیْ: بله . ابله.

هۆلّی کەر: کره خر.

هەرگ بەسەر: گل بسر.

هەرزە چەنە: وراج و پر حرف.

هەرگم دا بە سەر و چاوتا:

گل به سر و چشمت زدم.

هەرگم دا پیّتا گژیانۆ لارە

سەر وەك سەوەتە قنگ وەك کەلارە

گل بر تو زدم، تمام بدنت کج است، سر مانند سبد (آنکه بدوش گیرند) کون مانند کلاره.

کلاره: ظرفی بشکل گلدان از جنس تپاله که مخصوص زغال، آشغال و خاکروبه است.

هەلّکەفتگ بەر هۆز:

پیش افتاده قبیله. پیش رو کاروان.

یابوو: یابو. قاطر.

جملات دعایی

ئەسیر نەوی: اسیر نشوی.

ئەسیر دەس زالّم نەوی:

اسیر دست ظالم نشوی.

جەرگت نەسووتێ:

جگرت نسوزد. فرزندت نمیرد.

چاو دژمنت کوێر بێ:

چشم دشمنت کور باد.

خوا بەرەکەت بخاتە ماڵت.

خدا برکت داخل خانەات کند.

خوا بیریتیە رێگەی مناڵەکانت.

خدا (اجر کارهای خیر شما را) در سرنوشت بچه هایت پیاده کند.

خوات لێ رازی بێ.

خدا از تو راضی باد.

خوا تووڵ عومرت بات.

خدا تو را طول عمر دهد.

خوا جەرگت نەسووتنێ:

خدا جگر شما را نسوزاند. خدا جگر گوشه هایت را از تو نگیرد.

خوا خاست بۆ بکات.

خدا خوب بەراهت آورد. خدا خیرت دهد.

خوا خەیر برژنێتە ماڵت:

خدا خیر و برکت به خانه ات سرازیر کند.

خوا دڵت نەسووتنێ:

خدا دلت را نسوزاند. خدا بچه ات را نگیرد.

خوا دڵت نەشکنێتەو:

خدا دلت را نشکند. خدا بچه ات را نگیرد.

خوا رزق و رۆزیت پێ بات.

خدا تو را رزق و روزی دهد.

خوا قرچە نەخا لە دڵت:

خدا به دلت ضربه نزند. خدا بچەهایت را نگیرد.

خوا کارت راست (بێرێ) (بکا).

خدا کارت را راست گرداند.

خوا کارت رێك بخا.

خدا کارهایت را جور کند. خدا به کارت سامان دهد.

خوا له دنیا و قیامەت بێوەریت نەکا.

خدا از دنیا و آخرت بی نصیبت نگرداند.

خەیر بوینی: خیر ببینی.

خەیر بێتە رێگەت: خیر بەراهت آید.

خەیر له عومرت بوینی:

از عمر و زندگیت خیر ببینی.

داماگ نەوی: درمانده نشوی.

رووت چەرمگ: رویت سفید باد.

روو چەرمگ لای خوا و پەیغەمبەر بوی:

نزد خدا و پیغمبر رو سفید شوی.

روورەش بەر دیوان پەیغەمبەر نەوی:

در قیامت در حضور پیغمبر روسیاه نشوی.

رەحمەت بوارێتە قەورت:

رحمت بر قبرت ببارد.

رەحمەت له رۆحت:

رحمت و درود بر روحت.

رەحمەت له رۆحت:

رحمت و درود بر شیر. (پاکت).

رەحمەت لەو دایکە شیری داگە پێت:

رحمت بر مادری که تو را شیر داد.

رەحمەت لەو شیرتە:

رحمت بر آن شیری که خورده ای.

رەحمەت لەو قەورتە: رحمت بر قبرت.

رەحمەت لەو کەسە گۆچتی کرد.

رحمت بر کسی که اول بار پستان بدهانت نهاد.

زەلیل نەوی: ذلیل و درمانده نشوی.

قرچە لە دڵت نەکەفیٚ: دلت نسوزد. فرزندت نمیرد.

کزە نەکەفیٚ لە دڵت:

جگرت خراشیده نشود. بچه ات نمیرد.

کوڕت نەمریٚ: پسرت نمیرد.

کەسیف نەوی: کثیف نشوی. بیمار و درمانده نشوی.

لاکەفتگ نەوی: در رختخواب بیملار نیفتی.

ماڵت ئاوا: خانه ات آباد.

ماڵت نەشیٚوگیٚ: خانه ات از هم نپاشد.

نانیٚ هەلگری، دە نان بیٚتە جیٚگەی:

یک نان برداری، ده نان بر جا ببینی. زندگیت سعادمند و با برکت باد.

ناهمیٚ نەوی: ناامید نشوی.

نوور بواریٚتە قەورت: بر قبرت نور ببارد.

یا خوا جەرگت نەسوتیٚ:

خدا کند جگرت بسوزد.

یا خوا ماڵت نەشیووگەیٚ:

خدا کند خانەات پاشیده نشود.

معیار – مقیاس "اندازه"

باقه: بستهء گیاه و علف یا غلات.

مەڵۆ: بسته و دسته گیاه و یا علف.

کەلام: بسته های گیاه و یا علف انباشته بر روی هم.

شارا: بسته های گندم و جو انباشته بر روی هم.

باوش: بغل – هر دو دست باز برای برداشتن چیزی پر حجم.

باوش: یک بغل پر.

باوشی جم کوت: یک بغل پر پر.

باوشێ هەی بکوژ: یک بغل پر خسته و هلاک کننده.

به قەو گاڵێ: اندازهء یک ارزان.

به قەو تۆزێ: بەاندازهء گردی. ذرهای.

به قەو نیتکەیەك: ذرهء ای. سر سوزنی.

به قەو ڕێزەیەك: باندازهء زره ای.

به قەو تایەك: باندازهء یک لنگه.

به قەو بارێك: باندازهء یک بار.

به قەو تیکەیەك: بەاندازهء یک تکه. یک لقمه.

به قەو کایەك: باندازهء کاهی.

به قەو کێفێك: باندازهء کوهی.

به قەو مشتێ: پر یک مشت. اندازه دو کف دست.

لاگوولێك: پر یک کف دست.

به قەو مسته کۆڵەیەك: بەاندازهء یک مشت گره کرده.

به قەو سەتڵێ: پر یک سطل.

به قەو مەشکەیەك: اندازهء یک مشک.

به قەو تکێ: بەاندازهء یک قطره اشک.

به قەو فرمێسکیٚ: بەاندازەء یک قطره اشک.

به قەو حەوزیٚ: اندازەء یک حوض.

به قەو فرسەقیٚ: اندازەء یک فرسخ. شش کیلومتر.

به قەو نیم فرسەق: اندازەء نیم فرسخ – سه کیلو متر.

به قەو چارەکه فرسەقیٚ: اندازەء یک و نیم کیلو متر.

به قەو هەنگاویٚ: اندازەء یگ گام. یک قدم.

به قەو بنگووسیٚ: اندازەء یک وجب.

به قەو ئەنگوسیٚ: بەاندازەء یک انگشت.

به قەو میتریٚ: اندازەء یک متر.

به قەو نیم گەز: اندازەء نیم گز.

به قەو چارەکیٚ: یک چارک، ۲۵ سانت.

به قەو چارەکیٚ: یا چارک، ۷۵۰ گرم.

اسامی گاو و گوسفند و بز

گا: گاو.

بوغ: گاو.

چیل: ماده گاو.

گامێش: گاومیش.

مانگا: ماده گاو.

مانگامێش: گاومیش ماده.

کەڵگە: گاو دو سال به بالا که جفت کند و قابل جفت گیری باشد.

نوێن: گاو دو سال بەبالا قابل جفت گیری باشد.

گوێرەکە: گوساله تا یک سالگی.

داملە: گوساله از یک سال تا دو سال.

پەز: گوسفند ماده.

ئاژەڵ: گوسفند ماده از یک سال تا دو سال.

مەڕ: گوسفند ماده از دو سال بەبالا.

بەران: گوسفند نر یک سال تا دو سال.

کاوڕ: گوسفند بعد از شیر گرفتن یا یکسال.

مێ: گوسفند چهار ساله.

بەرخ: گوسفند دو تا سه ماهه. بره.

مانگا مژ: گوسفند شیرخواری که از پستان ماده گاو شیر خورد.

بزن: بز مطلق.

رشان: بز.

کار: بز تا دو سه ماهه. بزغاله.

چتوور: بز نر تا یکساله.

چتوورەنێر: بز نر تا یکساله.

چتووره مێ: بز ماده تا یک ساله.

حەچە: بز نر چند ساله.

گێسك: بزغاله بعد از شش ماه.

گێسکە نێر: بزغاله نر بعد از یک شش ماه.

گێسکە مێ: بزغاله ماده بعد از شش ماه.

پەزە کێفی: گوسفند کوهی شاخدار ماده.

مەڕە کێوی: گوسفند کوهی شاخدار ماده.

مەرەسوور: بز کوهی ماده قرمز رنگ.

کەڵەکێفی: بز کوهی نر.

بزن کێوی: بز کوهی شاهدار که در سنگلاخ مسکن دارد.

کەڵ: بز کوهی بزرگسال.

مەراڵ: غزال آهوی خوش خط و خال.

ئاسك: آهو.

مامز: آهو.